This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Arch. Clar.

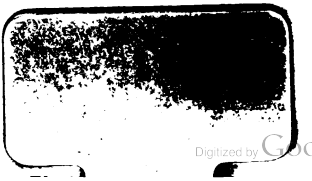

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

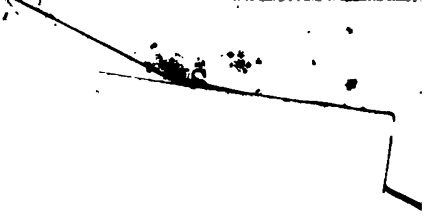

Digitized by Google

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

LIBRI TRES,

EX RECENSIONE

J. MICH. ET J. FRID. HEUSINGERORUM.

PATRUI MAJORIS ET PATRIS SUI ANIMADVERSIONES
SCHOLARUM USIBUS
ACCOMMODAVIT
CONRADUS HEUSINGER.

ACCEDUNT

NOTULÆ QUÆDAM EX SCHEDIS J. TOUPII
DESCRIPTÆ;

NECNON

INDEX RERUM ET VERBORUM.

OXONII,
E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO.
MDCCCXXI.

Clar. Press.
58. c. 2.
Digitized by Google

Digitized by Google

L. B.

S.

CRITICIS doctorum virorum, libros veteres emendantium, curis non aliena erat variarum lectionum congeries, quam Tulliano DE OFFICIIS operi, proximo anno a me edito, *Heusingeri duo* a se adhibitam subjecerant. Iisdem Viris, vere rem æstimantibus ingratum fortasse esse non potuit, quod interpretum meorum in nonnullis dissensum non suppresseram: rationes enim ab utroque expositæ doctum lectorem quasi judicem constituebant; quæ placerent, eligere jubebant, quæ displicerent, rejicere; ad caput et fontem cujuslibet vel interpretationis vel emendationis veluti manu ducebant. Sed quæ juvare Viros poterat, de his aliisve Tullii libris editione curanda bene merituros, eadem animadversionum criticarum copia tironem legentem terrebit, tirones docentem impediet. Non igitur satisfacere nolui bibliopolæ, hortanti, ut librum in com-

Digitized by Google

pendium missum, illorum usibus accommodarem. Eo consilio lectionis varietatem resecui; criticam super ea disceptationem, nisi sicubi necessaria videretur, non admisi; ex controversis duumvirorum meorum sententiis elegi eam, quæ verum propius accedere visa esset; exemplorum illustrantium numerum, ubi major esset, coërcui; digessi, auxi, sicubi res poscebat; consules, philosophos aliosque claros viros ætatibus additis factaque rerum gestarum et æqualium paucissimis mentione distinxi; denique excursuum instar in fine libri Scipionum, Muciorum et Crassorum stemmata, Pighii Annales et Ernesti Clavem secutus, apposui. Indicem, quamvis abesse possit a libro, scholis destinato prætermittere nolebam; sed summa typographi alacritas non suffecit bibliopolæ (dum hæc scribo, Lipsiam prægressi) rationibus, quæ moram omnem prohibebant. Dabam Wolfenbuttelæ, a. d. V. idus Maias a. MDCCLXXXIV.

CONRADUS HEUSINGER.

Digitized by Google

QUO facilius Scipiones r et minor, ac Naſicæ, i. 18. 9. et i. 30. 16. co Scipiadarum quaſi imagines, ſtemmatibus revi

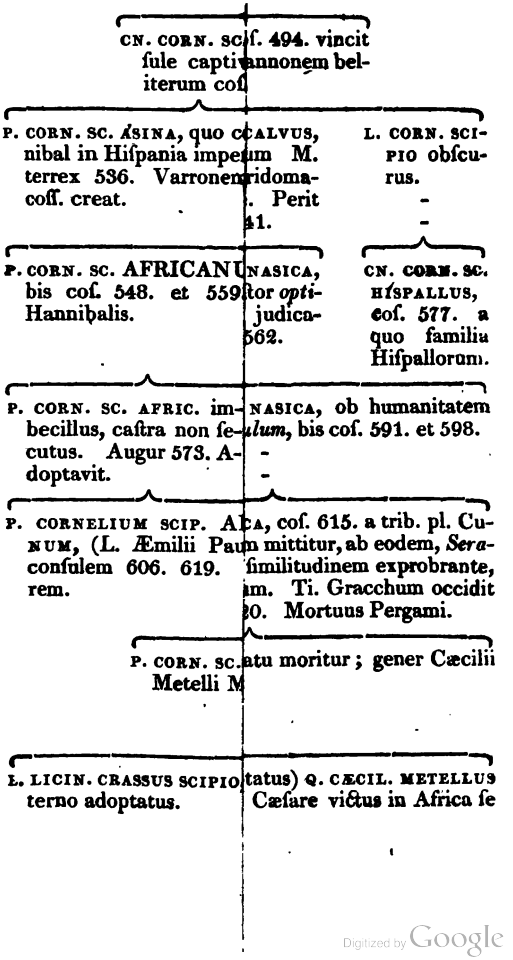

Digitized by Google

Digitized by Google

M
Qu
Pub
qua

P. M
ui

P. L
(a
je
M
S
61
61
ni
ta

Digitized by Google

Digitized by Google

M
Qu
Pub
qua

P. M
ui

P. L
(a
jo
M
Se
61
69
ni
tu

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER PRIMUS.

1 I. QUAMQUAM te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idque Athenis, abun-

DE OFFICIIS.] Ipse Cicero *de officiis* præscripsit, idque Epist. xi. libri xvi. ad Atticum testatum reliquit. "Quod de inscriptione quæris," inquit, "non dubito, quin καθῆκον officium sit, nisi quid tu aliud: sed inscriptio plenior *de officiis*: περὶ τοῦ autem Ciceroni filio: visum est non ἀναπόδον." Unde et Ambrosius, Ciceronem imitatus, *de officiis* opus suum inscripsit, quod vulgus *officiorum* vocat, lib. i. c. 7. et 47. extr.

Officium autem nominatur neque κατ' ἀντίφρασιν, quasi *minime officiat*, i. e. noceat; neque ab *efficiendo*, ut veteres putabant; neque ex *opificio* contrahitur: sed ab *obficere* est, quod significat apte, accommodate, decenter facere; ut *occasio*, quæ opportune accidit, ut *obedio*, *oblecto*, *obsequor*, *obtempero*, aliaque, quæ simplicium verborum actionem commodam, et ad aliquid attemperatam, exprimunt. Hinc fit, ut *officium* sæpe pro beneficio dicatur.

AD MARCUM F.] Qui tum annum agebat xxi. natus L. Julio Cæsare, C. Marcello Figulo coss. ab U. C. anno 689.

I. 1. *Annum jam.*] Scribere cœpit Cicero C. Julio Cæsare quintum, M. Antonio coss. U. C. 709. ineunte æstate, Cæsare jam interfecto: perfecit vero extremis ejusdem anni mensibus. Filium Athenas miserat circa kalendas Apriles superioris anni.

Cratippum.] Philosophum Peripateticum, suæ ætatis principem, Mitylenis oriundum, ubi Pompeium ex acie Pharsalica fugientem consolatus est. Ciceroni in Ciliciam eunti pri-

Digitized by Google

dare oportet præceptis institutisque philosophiæ, propter summam et doctoris auctoritatem, et urbis; quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cum Græcis Latina con-

mum visus est Ephesi, quo ejus salutandi causa venerat. Postea ab eodem Cicerone adjutus civitatem Romanam a Cæsare impetravit. Athenas veniens, adnitente Cicerone, ab Areopagitis rogatus est, ut, quoniam civitati ornamento futurus esset, instituendæ juventutis causa ibi maneret: quod et fecit. Scripsit de divinatione, somniorumque interpretatione. Ceterum nomen hujus philosophi analogiam non sequitur, qua scribendum esset *Crathippus* cum adspiratione: vel quod Æolicum est; (Mitylene enim Lesbi urbs, Lesbus vero ab Æolibus habitata fuit,) vel quod in compositis ex ἵστημι spiritus asperi ratio non semper habita est. Nam et *Alcippus*, *Aristippus*, *Leucippus*, *Lycippus* tenuem litteram retinent.

Abundare.] Non solum abunde audire præcepta philosophiæ, sed etiam frequenter et quotidie quasi exemplum aliquod vivendi in aliis intueri. *Abundare præceptis* non est, eruditum esse, sed copia præceptorum circumfluere.

Præceptis institutisque philosophiæ.] *Præcepta* sunt, quæ vera, recta et honesta monstrant: *instituta* animum moresque ad præcepta conformant. Hæc quidem non auribus magis a magistro, quam oculis ingerebantur ab iis, qui tum Athenis recte vivendi exemplum præibant. Filium igitur non doctiorem modo esse vult; sed multo etiam meliorem, qui sciat non magis, quam probet ac sequatur optima.

Auctoritatem.] Quia et præceptorem habes, et in ea urbe agis, cujus summa est auctoritas. Est vero *auctoritas* vis ad agendum vel sine ratione impellens. Hanc urbi quoque tribuit, quæ viros ferebat unicuique adolescenti imitandos.

Augere.] Ad te doctrina et moribus ornandum plurimum conferre. Doctoris enim scientia, urbis exempla plurimum ad tuum profectum conferre possunt.

Ad meam utilitatem.] Præpositio *ad* h. l. eventum magis, quam scopum significat. Nec leve pondus accedebat adhortationi Ciceronis, quum adjiceret, quod filium suo exemplo facere juberet, id se non sine fructu atque emolumento suo fecisse.

Cum Græcis Latina conjunxi.] Cum Græcis Latina, cum Latinis Græca conjunxi. Non solum enim in philosophia Græce a magistris tradita Latine interpretatus sum, ut, quæ Latine dici posse nemo antea putarat, nostro sermone explicarem: sed et in dicendi exercitatione, quæ Latina lin-

Digitized by Google

junxi, neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci; id tibi censeo faciundum, ut par sis in utriusque orationis fa-
2 cultate. Quam quidem ad rem nos, ut videmur, magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modo Græcarum literarum

gua contenta esse poterat, Græcos magistros adhibui, apud eos Græce declamavi, Græcos oratores imitatus, eorumque virtutes exprimere conatus sum. Vide Sueton. de Clar. Rhetor. c. 1. et 2. Cicero. Brut. c. 90. lib. i. de Orat. c. 34.

In dicendi exercitatione feci.] Verbum *feci* sic etiam abundare videtur, lib. v. Tusc. c. 32. " An Scythes Anacharsis potuit pro nihilo pecuniam ducere: nostrates philosophi facere non poterunt?" Infra lib. ii. c. i. 7. " Primum enim, ut stante republ. facere solebamus, in agendo plus, quam in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus." Cornel. Nep. Chabr. iii. 3. " Neque vero solus ille aberat Athenis libenter: sed omnes fere principes fecerunt idem."

Id tibi censeo faciundum.] Et elegans est, et magniloquentiæ invidia Ciceronem levat *id*, non *idem*. *Idem* respiceret ad priora *ut ipse ad meam; id* pertinet ad sequentia *ut par sis*. Sæpe veteres post *ut* particulam *ita* vel *sic* subintelligendam omittunt. Cicero de Legib. ii. 6. " Sed, ut vir doctissimus fecit Plato, atque idem gravissimus philosophorum omnium, qui princeps de re publica conscripsit, idemque separatim de legibus ejus, *id* mihi credo esse faciendum, ut prius quam ipsam legem recitem, de ejus legis laude dicam." Infra cap. xlii. 9. " Si satiata quæstu, vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, ex ipso portu se in agros possessionesque contulerit."

In utriusque orationis facultate.] *Utriusque orationis facultas* referenda est ad forensem et philosophicam, quod sequitur, *quam quidem ad rem nos magnum attulimus adjumentum hominibus nostris:* quod non de Græca et Latina lingua, sed de utraque et in foro dicendi, et de philosophia disputandi facultate capiendum esse apparet.

2. *Ut videmur.*] Non nobis, sed aliis. Ita modestiæ Ciceronis consulitur. Ita de Nat. Deor. i. 4. " Quo in genere tantum profecisse videmur, ut a Græcis ne verborum quidem copia vinceremur." Ad Atticum Ep. v. 18. " Stamus animis, et quia consiliis, ut videmur, bonis utimur, speramus etiam manu."

Magnum attulimus adjumentum.] Vide hoc ipsum plenius exponentem lib. ii. de Divinat. c. 1. et 2.

Digitized by Google

rudes, sed etiam docti, aliquantum se arbitrentur adeptos et ad dicendum, et ad judicandum. Quam ob rem disces tu quidem a principe hujus ætatis philosophorum, et disces, quam diu voles; tam diu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multum a Peripateticis dissidentia, quoniam utrique et Socratici et Pla- 3

Docti.] Ita Acad. Quæst. i. 2. *doctos* appellat Cicero quos paullo ante *Græcis doctrinis eruditos; indoctos vero*, quos *a Græcorum artibus et disciplinis abhorrentes* dixerat.

Aliquantum.] Non *aliquantulum. Magnum adjumentum* videbatur civibus suis attulisse Cicero, eoque *aliquantum*, h. e. multum, se arbitrabantur adeptos. De hac significatione adverbii *aliquantum* consule eruditissimos Suetonii interpretes, Ernestum atque Oudendorpium, illum ad Cæs. c. 86. hunc ad Neron. c. 48.

3. *Non pœnitebit.*] Non parum videbitur, interprete Servio ad Virgil. Eclog. ii. 34. et lib. i. Æn. v. 552. Ita et Livium locutum lib. i. c. 8. extr. observatum est aliis.

Sed tamen nostra legens— orationem autem L.] Orationem parenthesi interruptam suo more contexit particula *autem*. Sic infra cap. xliii. 6. " Principesque omnium virtutum illa sapientia, quam *σοφίαν* Græci vocant; (prudentiam enim, quam Græci *φρόνησιν*, aliam quamdam intelligimus, quæ est rerum expetendarum fugiendarumque scientia) illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia." Eamdem significationem habet *sed* cap. xxx. 3. et lib. ii. c. xxi. 6. Nec aliter *ergo, igitur, verum* usurpari, jam observatum est aliis. Vide Horat. Tursell. de Particul. in *ergo, igitur, sed, verum*. Commune cum Græcis hoc habent Latini. Ælian. lib. vi. Var. Hist. c. 10. *Οἱ γὰρ δύο παῖδες, οἱωτεῶν ἦσταν αὐτῷ, Πάραλός τε καὶ Πάνδιονος, ἀλλὰ οὗτοι μὲν κατὰ τὴν νόσον τὴν δημοσίαν τοῦ λοιμοῦ ἀπέθανον.* Suo itaque et communi politioris antiquitatis more Cicero post longam interpositionem priora verba, non ipsa quidem, sed, ut solet, paullum immutata, repetit, (ut Philipp. ii. 31. 2.) nec in battologiam incidit, sed memoriæ juvandæ causa ita sententiam concludit, ut, quomodo cum primis postrema cohærent, facilius intelligatur.

Utrique et Socratici et Platonici esse volumus.] Gronovius et Grævius *utrique* in *utrumque* mutant, et ad eos, qui sequuntur, referunt, quasi dicat, *volumus utrumque esse, et Socratici et Platonici*. De se solo eum loqui putant, non de se et Peripateticis. Cur autem

Digitized by Google

tonici esse volumus; (de rebus ipsis utere tuo judicio, nihil enim impedio) orationem autem Latinam profecto legendis nostris efficies pleniorem. Nec vero arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est oratoris proprium, apte, distincte, ornate dicere, quoniam in eo studio ætatem consumsi, si id mihi assumo, videor id meo jure quodam modo vindicare.

utrique de Cicerone et Cratippo, vel, si mavis, de Academicis et Peripateticis, non capiatur, nulla sane ratio est. Cicero enim se a Cratippo, vel a Peripateticis, parum dissentire adfirmans recte hoc argumento uti potuit, quod *utrique* (ipse Cicero et Peripatetici) velint esse *et Socratici et Platonici*. A Socrate enim sua habuit Plato, a Platone Aristoteles, Peripateticæ, et Xenocrates, Academicæ sectæ princeps. Peripatetici vero verbis tantum a Socraticis, quibus de summo bono Stoici adsentiebantur; a Platonicis minus etiam dissentire videbantur multis. Qui vero in aliquo tertio conveniunt, inter se conveniant necesse est. Cicero et Cratippus, utrique et Socratici et Platonici esse volunt, sive idem de summo bono sentiunt, quod Socrates et Plato senserunt, qui in una virtute vitam beatam posuerunt, vel exclusis plane, vel adjunctis huic ceteris commodis, quibus omnia tribuit Epicurus. Vide lib. i. Tusc. Quæst. c. 6. Nam Ciceronem in his officiorum, quæ media vocantur, præceptis Academicam et Peripateticam de summo bono sententiam non plane rejecisse, apparet ex lib. iii. c. 4. extr. et ex ejusd. libri c. vii. 3. seq. Certe nec Stoicus, nec ita Academicus videri volebat, quin ex aliorum quorumcumque fontibus, quantum vellet, suo judicio hauriret. Vide lib. ii. cap. ii. 14. lib. iii. c. 3. et omnino infra iii. 9.

Utere tuo judicio.] Uteris, ipse judicabis, quid in re sit verissimum.

Pleniorem.] Cum mea scripta leges, id in primis consequeris, ut ea, quæ a nemine antea Latine dicta sunt, explicare, et cum Græcis vocabulorum copia certare possis, intelligasque de Latinæ linguæ inopia nullam esse querendi causam.

4. *Concedens multis.*] Etsi multis id laudis concedo, ut me subtilius philosophari putentur.

Apte.] Vide quæ in persona Crassi disputat Cic. de Orat. iii. 10. et 14.

Videor id meo jure, quodam modo vindicare.] Pronomen mi-

Digitized by Google

Quam ob rem magno opere te hortor, mi Ci- 5
cero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui jam illis fere æquarunt, studiose legas. Vis enim dicendi major est in illis, sed hoc quoque colendum est æquabile et temperatum orationis genus. Et 6
id quidem nemini video Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere elaboraret, sequereturque et illud forense dicendi, et hoc quietum disputandi genus: nisi forte Deme-

hi, quod in hac formula adjicere solent, hic eleganter ex prægresso *meo* intelligitur. Similiter *sibi* ex *suo* repetitur, de Orat. i. 10. "Ceterique suo jure physici vindicarent." Ita ex antiquo libro emendavit Car. Langius ad Cic. Læl. c. 21. quum vulgo *in suo genere* legeretur. De syllepsi ista vide Cort. ad Cic. lib. iv. Ep. 13. n. 18.

Qui jam illis fere se æquarunt.] Pronomen *se*, quod incerta sedes jam suspectum facit, antiquissimi codices expellunt. Usus verbi *æquare* absolute positi Cicerone indignus videri eo minus poterit, quod ille verbum *adæquare* simili ratione adhibuit lib. ii. ad Q. Fratr. Ep. 6. "Senatorum enim urna copiose absolvit, equitum adæquavit, tribuni ærarii condemnarunt." Conf. omnino Parei Lex. Crit. p. 52. seq. Alia verba a Cicerone et optimæ Latinitatis auctoribus absolute usurpata congessit Vechnerus in Hellenolexia lib. i. part. i. cap. 6. De numero autem librorum, non de eorum præstantia, sermonem esse, recte a Grævio monitum est.

Æquabile.] Sibi per omnia simile, quod non variatur et interrumpitur adfectibus.

6. *Nemini video Græcorum adhuc contigisse.*] Præstantissimis scriptoribus *nemo adhuc*, *adhuc non*, et similia, admodum usitata erant. Cicero ad Divers. lib. ii. Ep. 8. "Πολιτικώτερον enim te adhuc vidi neminem." Cat. Maj. c. ix. 6. "Quod equidem adhuc non amisi." Ibid. c. x. 6. "Itaque nemo adhuc convenire me voluit." Parad. 6. 3. extr. "Nec eorum quisquam adhuc inventus est." Cornel. Nep. in Fragm. Guelph. "Unum hoc genus Latinarum litterarum adhuc non modo non respondere Græciæ."

Sequereturque.] Affectaret, operam illi daret. Sic n. 7. "Utrumque certe secuti sumus." Cap. xxxviii. 4. "In voce autem duo sequamur." Vide Buchner. ad Plin. lib. viii. epist. xviii. 8.

Demetrius Phalereus.] Omnes fere scripti *Phalerius*, sed vitiose. Græce enim Δημήτριος ὁ Φαληρεύς dicitur, Latine *Pha-*

Digitized by Google

trius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens; dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum possis
7 agnoscere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit judicium: utrumque
8 certe secuti sumus. Equidem et Platonem existimo, si genus forense dicendi tractare voluisset, gravissime et copiosissime potuisse dicere; et Demosthenem, si illa, quæ a Platone didicerat, tenuisset et pronuntiare voluisset, ornate

léreus, tribus syllabis, male *Phaleréus*, pejus *Phalereus*. De eo Cicer. in Bruto c. 9. "Phalereus successit eis senibus adolescens, eruditissimus ille quidem horum omnium, sed non tam armis institutus, quam palæstra. Itaque delectabat magis Athenienses, quam inflammabat. Processerat enim in solem et pulverem, non ut e militari tabernaculo, sed ut e Theophrasti, doctissimi hominis, umbraculis. Hic primus inflexit orationem, et eam mollem teneramque reddidit: et suavis, sicut fuit, videri maluit, quam gravis; sed suavitate ea, qua perfunderet animos, non qua perfringeret, et tantum ut memoriam concinnitatis suæ, non (quemadmodum de Pericle scripsit Eupolis) cum delectatione aculeos etiam relinqueret in animis eorum, a quibus esset auditus." Vitam ejus narrat Diog. Laërt. lib. v. 75. seqq. unde eum Athenis pulsum, in Ægyptum confugisse, ibique bibliothecæ præfectum, tandem a serpente ictum periisse discimus.

Theophrasti.] Qui Platonis et Aristotelis fuerat auditor, Eresi in Lesbo natus, unde Eresius dicitur. Multa ejus scripta a Diogene Laërtio lib. v. 42. enumerata perierunt. Supersunt tamen ἠθικοὶ χαρακτῆρες, libri περὶ φυτῶν, et alii. Ciceronis judicio Brut. c. 31. *nemo Theophrasto dulcior* fuit. Vide eumd. in Orat. c. 19. lib. i. Acad. c. 9. et 10. Quintil. lib. x. c. i. 83.

8. *A Platone didicerat.*] Eum enim aliquamdiu audiverat.

Tenuisset.] Si in philosophiæ studio permanere, ac totum se ei tradere voluisset, nec vitæ genus mutasset. Nam ad eloquentiam postea se contulit, Isocrate præceptore usus. Cap. 31. pr. "Admodum autem tenenda sunt sua cuique non vitiosa, sed tamen propria." Non igitur oblivionem Demostheni exprobrat, sed mutationem in vitæ instituto factam significat.

Pronuntiare.] Non modo dicendo explicare, ad oratorias exercitationes transferre, viva voce cum aliis communicare, sed scriptis etiam posteritati

Digitized by Google

splendideque facere potuisse. Eodemque modo de Aristotele et Isocrate judico: quorum uterque suo studio delectatus contemsit alterum.

II. Sed cum statuissem scribere ad te aliquid 1
hoc tempore, multa posthac, ab eo ordiri volui maxime, quod et ætati tuæ esset aptissimum, et auctoritati meæ. Nam cum multa sint in phi- 2
losophia et gravia, et utilia accurate copioseque a philosophis disputata: latissime patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis et præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque pub- 3
licis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus; neque si tecum agas quid,

tradere. Hanc significationem verbi *pronuntiare* defendi, quum vindicarem fragmenta Cornelii Nepotis Guelph. p. 146. ubi Cicero dicitur fuisse "unus, qui potuerit, et etiam debuerit, historiam digna voce pronuntiare."

Facere potuisse.] *Facere* verbi ex superioribus repetendi significationem obtinet, atque hic pro *dicere* ponitur. Lib. ii. c. 13. extr. "Qua ætate qui exercentur, laude adfici solent: ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime jam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari." Vid. Bengel. ad lib. v. epist. 12. n. 6.

Contemsit alterum.] Subintellige *studium*, quod uterque posthabuit, neglexit, non præferendum suo studio putavit. Non despexit igitur et ineptum putavit, ut vulgus ea solet, quæ non intelligit: sed sibi id minus convenire putavit. Vid. c. xxx. 7.

II. 1. *Scribere ad te aliquid hoc tempore.*] Hunc verborum ordinem alibi Tullio placuisse video. Ut lib. vi. ad Divers. ep. 13. "Etsi tali tuo tempore me, aut consolandi aut juvandi tui caussa, scribere ad te aliquid pro nostra amicitia oportebat."

2. *Latissime patere.*] Ad omne vitæ genus, tempus ac munus pertinere.

Et præcepta sunt.] An *tradita sunt* ad quæstiones philosophorum θεωρητικὰς, *præcepta* vero ad genus παραινετικὸν respicere putandum est? Vid. infra c. iii. 1. Quemadmodum hic *tradere* et *præcipere*, ita *tradere* et *docere* conjunxit Cic. de Orat. ii. 38. extr.

3. *Tecum agas.*] Si solus fueris, tibi agas, non aliis. Cap.

Digitized by Google

neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque et colendo sita vitæ est hone-
4 stas omnis, et in negligendo turpitudo. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim, qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se au-
5 deat dicere? Sed sunt non nullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum et malorum finibus,
6 officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum, idque suis commodis, non honestate metitur; hic si sibi ipse consentiat et

xli. 8. "Hique et secum, et cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt." Plaut. iii. Most. i. 24. "Quid tute tecum?" id est tacite, nemine audiente. Virgil. lib. i. Georg. 380.

Et sola in sicca secum spatiatur arena.

Id. lib. iii. Georg. 465.

Te, dulcis conjux, te solo in litore secum,
Te, veniente die, te, decedente, canebat.

4. *Quæstio.*] Argumentum, ζήτημα, materia de qua in utramque partem disputari potest.

Tradendis.] Si nulla a se tradantur. Habet enim hoc participium præsentis significationem. Cap. 8. extr. "Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est." Vide Perizon. ad Sanctii Minerv. lib. i. c. xv. 8.

5. *Disciplinæ.*] Sectæ philosophorum, quarum princeps erat Epicurea, quæ malum in dolore, bonum in voluptate ponebat: ceteras cognosce ex n. 9. et lib. iii. c. 33. lib. iii. de Orat. c. 17. lib. ii. de Fin. c. 11. lib. v. Tusc. c. 30. Lactant. lib. iii. c. 7.

Propositis bonorum et malorum finibus.] Positis constitutisque iis, quæ summi boni malive loco habeantur. De *finibus bonorum* vid. ad c. iii. 1.

Pervertunt.] Evertunt, tollunt. Vid. ad Cornel. Nepot. Lys. ii. 2. et infra c. xxiv. 12.

6. *Suis commodis.*] Qui omnia sui commodi causa facit, ut Epicurei.

Hic si.] Eleganter *hic* adhibetur post *qui*, pro *is*. Sic lib. ii. Ep. i. 6. "Ut, quam exspectationem tui concitasti, hanc sustinere ac tueri possis." Lib. iii. Ep. viii. 27. "Sin autem quem mea instituta in provincia non delectant, hunc ego amicum habere non curo."

Si sibi ipse consentiat.] Si semper idem sentiat, in sententia sibi constare, et ad eam vitam suam præstare velit. Vid. n. 8. et lib. iii. c. 33.

Digitized by Google

non interdum naturæ bonitate vincatur, neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis vero, dolorem summum malum judicans, aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest. Quæ quamquam ita sint in promtu, 7
ut res disputatione non egeat, tamen sunt a nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igi- 8
tur si sibi consentaneæ velint esse, de officio nihil queant dicere. Neque ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis, qui solam, aut ab iis, qui maxi-

Et non.] Non respuit hoc Cicero pro *nec*. Lib. ii. 22. 10. "Ut sit libera et non sollicita suæ rei cujusque custodia." Vide quæ observavi ad Cornel. Nepot. Thras. c. 4. pr.

Naturæ bonitate vincatur.] Nisi veri ac recti sensu, quem naturæ beneficio fert acceptum, cogatur interdum ea defendere, quæ principio juris naturæ ab ipso constituto repugnent. Dicit igitur Cicero, quæ Epicurus præclare de maximis virtutibus præceperit, et quæ præceptis illis congruenter egerit; ea ingenii, quo præditus a natura fuerit, præstantiæ tribuenda, nec vero finibus bonorum et malorum ab ipso propositis consequentia esse. Ita contra eumdem Epicurum disputat de Fin. ii. 9. "Deinde, ubi erubuit, (vis enim est permagna naturæ) confugit illuc, ut neget, accedere quidquam posse ad voluptatem nihil dolentis." Post Redit. in Sen. c. 10. "Quo tempore, quantam vim naturæ bonitas habeat, aut vera nobilitas, intelligere potuistis."

Nec justitiam nec liberalitatem.] Stultus enim videretur, qui suas utilitates aliis concesserit. Vide Lactant. lib. v. cap. 16. Cicero infra lib. iii. c. 33. med.

7. *Quamquam ita sint in promtu.*] Conjunctio *quamquam* non ferre solum potest, sed alicubi blande admittit conjunctivum. Lib. iii. de Fin. c. 15. "Sed quamquam negent, nec virtutes, nec vitia crescere: attamen," cet. Nepos xxv. 13. 6. "Quamquam non nullis leve visum iri putem." Sallust. Jug. iii. 2. "Nam vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam et possis, et delicta corrigas, tamen importunum est."

Alio loco.] Libris de Finibus Bonorum et Malorum, et libris postremis Tusc. Quæst.

8. *Conjuncta naturæ.*] Naturæ convenientia, rationi consentanea.

Qui solam.] Solam honesta-

Digitized by Google

me honestatem propter se dicant expetendam.
9 Ita propria est ea præceptio Stoicorum, Academicorum, Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli jam pridem explosa sententia est: qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquis-
10 sent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequimur igitur, hoc quidem tempore et hac in quæstione, potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, e fontibus eorum ju-

tem propter se expetendam esse, Stoici adfirmabant, in eoque Socratem auctorem sequi volebant videri: eamdem maxime expetendam, Academici et Peripatetici censebant. Vide supra ad c. i. 3. lib. iii. c. 3. et 7. lib. v. Tusc. c. 7. 8. et 12.

9. *Aristonis, Pyrrhonis, Herilli.*] Quorum error in tollendo omni veri ac falsi, boni malique discrimine conveniebat. Aristo Chius nihil bonum esse dicebat, nisi quod rectum esset et honestum, ac præter virtutem ac vitia nihil in vita aut expetendum aut fugiendum. Quæ inter virtutem ac vitia interjecta essent, indifferentia dicebat, nec eorum aliud alii anteponendum, sed prout quodque occurreret, amplectendum. Hæc sapientem ne sentire quidem, volebat Pyrrho, Eliensis, in ceteris ab Aristone nihil discrepans. Herillus, Carthaginiensis, in sola cognitione et sapientia summum bonum ponebat. Vide præter ea loca, quæ ad n. 5. indicavi, lib. ii. de Fin. c. 13. lib. iii. c. 3. lib. iv. c. 14. et 16. lib. i. de Leg. c. 13. et 21. Diogen. Laërt. lib. vii. 160. et 165. lib. ix. 61.

Explosa sententia est.] Rejecta tamquam absurda. *Explodi* dicuntur histriones, cum a spectatoribus, quibus displicent, strepitu excipiuntur, et ejiciuntur. Paradox. iii. 2. "Histrio si paullum se movit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est una syllaba brevior aut longior, exsibilatur et exploditur."

Rerum aliquem delectum.] Rerum nullum discrimen reliquerunt, dum paria omnia esse dixerunt.

10. *Potissimum Stoicos.*] Ita, ut aliquando a Peripateticis non dissentiat in iis, quæ commode ab iis dicta putat.

Interpretes.] Interpres non tantum est, qui Græca Latine convertit; sed et qui eadem lingua ab aliis dicta ita explicat, ut sententiæ quidem nihil addat detrahatve, sed eam tamen aliis ac pluribus etiam verbis enarret. Vid. lib. ii. c. 17. extr.

Digitized by Google

dicio arbitrioque nostro, quantum quoque modo videbitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod a Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim, quæ a ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet a definitione proficisci, ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur. 11 12

III. Omnis de officio duplex est quæstio. 1

Quantum quoque modo.] *Quoquo modo* est, quocumque modo: sed *quoque modo*, et eo, qui videbitur. E fontibus Stoicorum se aliqua, non omnia, hausturum, aliqua illorum præcepta admissurum, aliqua omissurum dicit, idque Academiæ licentia, in qua versabatur. Vide lib. ii. c. ii. 14.

11. *Ante definire.*] Immerito hic librariorum fides, aut vel ipsius Ciceronis negligentia accusatur, quasi promissi officiique sui immemor rei, quam tractet, definitionem prætermiserit. Neque enim definire poterat officium, quod unius generis non est, nisi, quam multiplex id esset, antea ostenderet. Id postquam satis declarasse sibi videtur, quæ cujusque generis sit descriptio, quantum ad rem intelligendam satis est, docet. Quod vero noster officii definitionem a partitione orditur, non magis id mirum videri debet, quam quod de Orat. iii. 29. ad *definitionis disceptationes* refert, *cum res distribuitur in partes.*

A Panætio.] Philosopho Stoico, Græco, de quo vide infra c. xxvi. 5. et lib. iii. c. ii. 8.

12. *A ratione suscipitur.*] Scholiastes hunc locum sic exponit: Omnis institutio de aliqua re, *id est omnis tractatus, qui* a ratione suscipitur, *vel qui rationaliter ad tractandum sumitur.* Sæpe veteres præpos. *ab* ibi addiderunt, ubi nostris abundare videtur. Lucret. i. 942.

Id quoque enim non ab nulla ratione videtur.

Brutus ad Cic. lib. xi. ep. 10. "Tu enim a certo sensu et vero judicas de nobis." Ipse Cic. lib. xiii. ep. 10. "Satis enim commendatum tibi eum arbitrabar ab ipso more majorum." Seneca Præf. Controvers. lib. x. (al. v.) "Horum nomina non me a nimio favore, sed a certo posuisse judicio scietis." Ita restituendum est Nepoti xxi. 3. 3. "In custodia socer generi periit a morbo."

Proficisci.] Incipere, ordiri. Pro Leg. Manil. c. 2. "Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde hæc omnis causa ducitur." Lib. ix. ep. 14. "Ornandos esse illos viros, a quibus initium libertatis profectum est."

Digitized by Google

Unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus vitæ conformari
2 possit. Superioris generis hujus modi exempla sunt; omniane officia perfecta sint; numquid officium aliud alio majus sit, et quæ sunt generis
3 ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officii.
4 Nam et medium quoddam officium dicitur, et perfectum. Perfectum officium rectum, opi-

III. 1. *Ad finem bonorum.*] *Finis bonorum*, ut jam dixi ad c. ii. 5. est summum bonum, omnium bonorum extremum, quo nullum aliud majus est. Ad hoc igitur constituendum pertinet primum genus, cum quæritur, quid sit id, cujus causa omnia agenda sint; quæ quæstio est διωρητική. Alterum, quod ad πρᾶξιν potius ducit, est, quod de officiis in quacumque vitæ degendæ ratione agit, et est παραινετικόν.

In omnes partes usus vitæ conformari.] Vulgo *confirmari*, sed parum docte. Vitæ usus non *in omnes partes confirmatur*, si vitiosus præsertim fuerit, sicuti est; sed *conformatur*, id est, instituitur, componitur, et præceptis officii conformis redditur. Id fit, cum, quid in omni vita agenda deceat, præcipitur, talibusque præceptis tota vivendi et agendi ratio formatur, dirigitur, et ad quævis officia, in quacumque ætate fortuna et muneris functione præstanda, instruitur.

2. *Perfecta.*] Vide ad n. 4.

Numquid officium.] *Numquid* est *an, sitne*, quod Cicero voluit, non *num quod*, id est, *aliquod*. Quid enim est, *num quod officium aliud alio majus sit?*

Et quæ sunt generis ejusdem.] *Quæ* non ad *officia* respicit, sed pronomen illud ad *exempla* referendum est.

4. *Medium.*] Ambros. lib. i. Offic. c. 11. "Hæc sunt media officia, quibus aliquid deest." *Medium officium* ita vocari putabat Grævius, quia *medius* Latinis fit mediocris. Rectius Facciolatus ex ipso Cic. de Fin. iii. 17. colligit, *media officia* a Stoicis dicta esse, quæ nec in bonis ponerent, nec in malis.

Perfectum officium rectum,

Digitized by Google

nor, vocemus, quod Græci κατόρθωμα, hoc autem commune officium vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum offi-

opinor, vocemus.] Rationem reddit, cur perfectum dixerit, quod Græcis est κατόρθωμα. Non inconveniens est, id officium *perfectum* a me vocari, quod alii *rectum*, Græci κατόρθωμα (*recte factum*) appellant, eoque nomine mihi uti philosophi concedent. *Perfectum* primus Cicero dixisse videtur τὸ κατόρθωμα, quod *rectum* jam antea ab aliis quoque dictum fuerat. Lib. iii. 3. 11. "Illud autem, quod rectum iidem (Stoici) appellant, perfectum atque absolutum est." Auct. ad Herenn. lib. iii. c. 2. "Rectum est, quod cum virtute et officio fit:" quæ descriptio est τοῦ κατορθώματος.

Hoc autem commune officium vocant.] Vocabulum καθῆκον haud scio an in nullo codice repertum sit. Sed ut largiamur, in vetere codice ita lectum fuisse, incommoda certe sententia sic legebatur. Non enim Stoici officium in κατόρθωμα et καθῆκον dividebant; sed ipsum καθῆκον duplex, alterum κατόρθωμα, alterum καθῆκον μέσον esse dicebant. In oppositione τοῦ κατορθώματος sæpe μέσον, suppressa voce καθῆκον, nec vero καθῆκον, omisso μέσον, appellare solent. Cicero *recte facto* semper *officium medium*, nusquam *officium* simpliciter opponit, nec ea in definitionibus confundit. Vide de Fin. iii. 17. infra iii. 3. 10. Mihi igitur tutissimum visum est revocare scripturam codicum fortasse omnium: *Hoc autem commune officium vocant.* Locum vero totum ὡς ἐν παρενθέσει positum atque ita accipiendum esse crediderim: *Perfectum officium, puto, vocare mihi licebit illud, quod a Stoicis rectum, Græce κατόρθωμα dicitur: illud vero medii officii nomen communi officio ponunt.* Hoc ad remotius *medii officii* nomen refertur. Idque fieri solere, non in iis locis solum, ubi pronomen *ille* ad nomen propinquius referatur, sed etiam ubi *hic* solitarium ponatur, docuit Cortius ad Sallust. Jug. xviii. 9. Præterea *hoc vocant* explico *illo nomine appellant.* Ita noster de Fin. iii. 6. "Primum est officium. Id enim appello καθῆκον," *i. e. eo nomine appello καθῆκον.* Philipp. xiii. 10. "O Spartace! quem enim te potius appellem?" Ovid. Fast. ii. 24.

Torrida cum mica farra vocantur idem.

Adde Gronov. ad Senec. Ep. 93. Philosophis usitatam *medii officii* appellationem *communis officii* appellatione interpretatur Tullius. Eadem usus est de Fin. iii. 18. "Quidquid ita fit, aut dicitur, communi officio continetur." Adde infra iii. 3. 10.

5. *Rectum quod sit.*] Quod *rectum* vulgo dicitur, id ita definiunt, ut *perfectum* officium esse dicant. Vid. lib. iii. c. iii. 11. Ambros. lib. i. de Offic. c. 11. "Hoc est igitur perfectum officium, quod κατόρθωμα dixe-

Digitized by Google

cium esse definiant; medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio proba-
6 bilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii capiundi deliberatio. Nam honestumne factu sit, an turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit: in quo considerando sæpe animi in contrarias sententias dis-
7 trahuntur. Tum autem aut anquirunt, aut consultant, ad vitæ commoditatem jucundita-

runt Græci, quo corriguntur omnia, quæ aliquot potuerunt lapsus habere."

Definiant.] Non intolerabilis videri debet *παντολογία ita definiunt, ut—definiant.* Talia in scriptoribus bonis observanda potius, quam interpolanda sunt. Cic. de Or. iii. 10. "Sed usitatis ita poterit uti, lectissimis ut utatur." Sallust. Catil. lii. 23. "Eo fit, ut impetus fiat in vacuam rem publicam." Adde iii. 4. extr.

Id esse dicant.] Cum meliqribus lege *id esse dicunt.* Mutaverunt, qui verbum ad prægressam conjunctionem *ut* revocandum putabant. Sæpe vero Cicero in hunc modum variavit constructionem. De Or. i. 3. "Ut in ceteris id maxime *excellat,*—in dicendo autem vitium vel maximum *est.*" cet. Ibid. c. 35. "Sic evolavit oratio, ut—*aspexerim—et—perspexi.*" Conf. Ernestum V. C. de Or. ii. 72. adn. 46. et supra ad c. 2. adn. 18.

6. *Consilii capiundi deliberatio.*] A pleonasmi suspicione hoc genus loquendi liberavit Gronovius, ostenditque, aliud esse *deliberare*, aliud *consilium capere.* Prius deliberatur, utrum e duobus eligendum sit, quam consilium capitur. Vulgus diceret, *tripliciter deliberatur*, vel *triplex est deliberatio, quod consilium capiendum sit.*

Dubitant.] Cogitant, ambigunt, deliberant. *Dubitare* enim nihil est aliud, quam ex utraque parte rationes expendere, et dispicere, utrum aliquid faciendum sit, nec ne.

Animi in contrarias sententias distrahuntur.] Ut idem honestum aliis, aliis turpe videatur.

7. *Tum autem aut anquirunt aut consultant.*] *Anquirere* est, ex utraque parte rationes colligere; *consultare*, eas inter se comparare, et utræ præponderent, expendere.

Ad vitæ commoditatem.] An quid ad eam, quam cuique natura aut fortuna adsignavit, vitæ conditionem sit accommodatum.

Jucunditatemque.] Ad vitam voluptatibus animi maxime adfluentem. Nam quid corporis voluptatibus tribuat, apparet ex lib. iii. c. 33. fere extr.

Digitized by Google

temque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus et se possint juvare, et suos, conducat id nec ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum 8 pugnare vidétur cum honesto id, quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se videtur, fit, ut distrahatur in deliberando animus, afferatque ancipitem curam cogitandi. Hac divisione, 9

Facultates rerum.] Ad rem quærendam, ad necessaria vivendi et agendi præsidia. His majores sunt *copiæ*, quæ detractis necessariis sumtibus superant; *opes*, quæ ad amicos et clientes tuendos parantur; *potentia*, qua alii inviti opprimuntur. Læl. c. 6. "Ceteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus singulis: divitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudere." Vide ad lib. ii. 19. 2.

In rationem utilitatis cadit.] Omnis hæc deliberatio versatur in subducendis utilitatis calculis, pertinet ad eam partem, quæ utilitatum rationes excutit. Cap. xxii. 9. "Quamquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione, attingit etiam bellicam." Possis etiam *rationem* explicare *partem*. Cap. 7. pr. "De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos et vitæ quasi communitas continetur."

8. *Distrahatur in deliberando animus, afferatque ancipitem curam cogitandi.*] Videtur deesse id, quod curam adfert. Sed curatius loco considerato, satis commode explicari posse, video. Quæres, quis curam adferat? *Animum* esse illum dico. An sibi ipse adfert? Non sibi, sed ad rem deliberandam, dum in dubio est, utrum præferendum sit, honestum an utile. Lib. xii. Attic. ep. 38. (al. 37.) "Ut animum vacuum ad res scribendas adferam." Pro Milon. c. 1. "Me ad ejus causam parem animi magnitudinem adferre non posse." Sic virtutes vel vitia, commoda vel incommoda, quæ quis in se habet, ea *adferre* perquam eleganter ille dicitur. Cicero de Orat. ii. 38. "Genus sermonis adfert non liquidum, non fusum ac profluens." Brut. c. 82. pr. "Qui" (Calvus, quem c. 81. dixerat, "Quod veri simile, dicturum fuisse, i. e. *satis bonum oratorem futurum fuisse*, si diutius vixisset") "orator fuisset, cum litteris eruditior, quam Curio, tum etiam accuratius quoddam dicendi et exquisitius adferebat genus."

Digitized by Google

cum præterire aliquid maximum vitium in dividendo sit, duo prætermissa sunt. Nec enim solum, utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius; itemque, duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter, tum pari ratione de utili, post de comparatione eorum disserendum.

1 IV. Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se, vitam, corpusque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur, omniaque, quæ sint ad vivendum necessaria,

9. *Duo prætermissa sunt.*] Sed optimo Panætii consilio, qui aliud alio esse honestius aut utilius, quod Stoici negant, non potuit concedere. Cicero vero sua præcepta, quæ hominibus non perfectis scripsit, non ad Stoicam illam in disputando subtilitatem exigit, sed ad eorum captum, quibuscum agit, accommodat.

Utrum honestius.] Utrum de duobus honestis sit honestius.

10. *Triplicem putavit esse rationem.*] Triplicem consilii capiendi deliberationem.

Primum igitur est.] Non *primo*, quo tempus potius, quam ordo significatur. Conjunge autem, *primum est disserendum.*

IV. 1. *Principio.*] Primum, ante omnia, quod primum constat. Sic cap. xxxv. 2. lib. iii. c. 5. pr. Ad rem ipsam, quæ hoc capite tractatur, pertinet lib. ii. de Finib. c. 14. lib. v. c. 9.

A natura tributum.] Tamquam proprium aliquod munus adsignatum. Lib. iv. de Fin. c. 7. "Primique ex omnibus philosophis a natura tributum esse docuerunt, ut ii, qui procreati essent, a procreatoribus amarentur." Infra c. xxxi. 8. "Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura gravitatem."

Tueatur.] Vide ad n. 4.

Omniaque quæ.] Ciceronem non adeo sollicite hoc διάφορον evitasse video, ut hoc loco ferri nequeat. Dixit enim lib. iv. de Fin. c. 21. pr. "Omnia*que quæ* secundum naturam sunt." Lib. ii. de Offic. c. 9. "Alius *quoque quidam* aditus." c. 17. "Omnia*que quæ* ad usum reipubl. pertinent." Cat. Maj. c. 12. "Ea*que* simplex sua*que*

Digitized by Google

anquirat et paret, ut pastum, ut latibula, ut alia generis ejusdem. Commune autem ani- 2
mantium omnium est conjunctionis appetitus procreandi caussa, et cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominem et beluam 3
hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum, quod adest quodque præsens est, se accommodat, paullum admodum sentiens præteritum aut futurum. Homo autem, quod rationis est particeps, per quam consequentia cernit, caussas rerum videt,

cui*que* parti ætatis tempestivitas est data." De Nat. Deor. iii. 7. " Omnis*que*, quæ a te nudius tertius dicta sunt." Infra c. xii. 4. " Bello*que* quæritur gloria."

2. *Commune autem.*] *Commune* pro *communis*, dixit, more Græcorum. Simile est illud, " Omnium rerum mors extremum," lib. vi. ep. 21. Vide Vechneri Hellenolex. p. m. 249. Particulas *autem*, *sed*, *vero* interdum pro *deinde*, *præterea* usurpari, infra ad cap. xxviii. 9. ostendam.

Quæ procreata sunt.] Ita locutus videtur, quod quorumdam animantium, ut piscium et insectorum, cura in ovis nondum exclusis desinit.

3. *Tantum, quantum sensu movetur.*] Non plus, quam quantum sensu movetur.

Quod adest, quodque præsens est.] *Adest*, quod in proximo et in conspectu est: *præsens* ad tempus refertur, et præterito ac futuro opponitur.

Se accommodat.] Ad ea se applicat, se vitamque suam componit.

Homo autem, quod rationis.] Cum prioribus verbis, *homo autem*, cohærent postrema, *facile totius vitæ cursum videt*: quæ interposita sunt, *quod* vel *qui rationis est particeps*, usque ad *futuras*, rationem reddunt, quam nonnulli parenthesi includunt. Eadem fere scribit lib. ii. de Fin. c. 14. " Homines enim etsi aliis multis, tamen hoc uno a bestiis plurimum differunt, quod rationem habent a natura datam, mentemque et acrem et vigentem, celerrimeque multa simul agitantem, et, ut ita dicam, sagacem: quæ et caussas rerum, et consecutiones videat, et similitudines transferat, et disjuncta conjungat, et cum præsentibus futura copulet, omnemque complectatur vitæ consequentis statum. Eademque ratio facit hominem hominum appetentem, cumque his natura et sermone et usu congruentem."

Digitized by Google

earumque progressus et quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, rebusque præsentibus adjungit atque adnectit futuras; facile totius vitæ cursum videt, ad eamque degen-
4 dam præparat res necessarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini et ad orationis, et ad vitæ societatem: ingeneratque in primis præcipuum quemdam amorem in eos, qui procreati sunt: impellitque, ut hominum cœtus et celebrationes et esse, et a se obiri velit, ob easque caussas studeat parare ea, quæ suppeditent et ad cultum, et ad victum;

Earumque progressus et quasi antecessiones.] Maturantius ita interpretatur: "Non solum ipsas rerum causas videt, quæ plerumque manifestæ sunt, ut nimia aëris intemperies causa est pestilentiæ: sed, si quid est, quod ipsas causas antecedat, ut cum ex signis quibusdam et prognosticis futuram percipit aëris intemperiem, quæ pestilentiæ causa sit." Caussarum *progressus et quasi antecessiones non ignorat*, qui earum quasi γενεαλογίας quasdam perspectas habet, caussasque rerum persequens non a prioribus solum ad posteriores progredi, sed a posterioribus etiam ad priores reverti potest.

Similitudines comparat.] Similes inter se res comparat.

Rebusque præsentibus adjungit atque adnectit futuras.] Cum præsentibus futura copulat, ex præsentibus futura colligit.

4. *Et ad orationis et ad vitæ societatem.*] Natura, duce ratione, efficit, ut alter alterius colloquium et convictum adpetat.

Celebrationes.] Nomen minus frequentatum. Tamen a Cicerone etiam pro *celebritate* usurpatur pro Sulla c. 26. et a Lactant. lib. vi. c. xx. 34. qui *ludorum celebrationes deorum festa* esse dicit. Quæ hic *celebrationes*, alio nomine *concilia et civitates* vocat Cicero lib. iii. de Fin. c. 19, ubi ait: "Itaque natura sumus apti ad cœtus, concilia, civitates." *A se obiri velit* dicitur, pro *obire velit*. Catil. i. 2. 7. "Cupio, P. C. me esse clementem: cupio in tantis reip. periculis non dissolutum *videri*." Vide plura apud Heumannum ad Orat. pro Arch. v. 6.

Suppeditent.] Etiam Lucretius lib. i. 547.

Materies ut suppeditet rebus reparandis.

Plautus ii. Asin. iv. 17. "Itaque jam hercle clamore ac stomacho non queo labori suppe-

Digitized by Google

nec sibi soli, sed conjugi, liberis, ceterisque, quos caros habeat tuerique debeat. Quæ cura exsuscitat etiam animos et majores ad rem gerendam facit. In primisque hominis est pro- 5
pria veri inquisitio atque investigatio. Itaque cum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, ac discere: cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad beate vivendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumque sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati ad- 6
juncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene a natura informa-

ditare." Non primus ergo Cicero *suppeditare* pro *suppetere* dixit.

Sed conjugi.] Sed etiam conjugi. Vide, quæ dixi ad Cornel. Nep. Cim. c. 4. pr. infra ad c. 39. 3.

Tuerique] Alere, sustentare. Columell. lib. vi. 3. 3. "Minus commode tuemur armentum paleis."

Exsuscitat etiam animos.] Quasi somno sopitos.

Ad rem gerendam.] Jo. Frid. Gronovius, Græv io non repugnante, mallet *ad rem quærendam:* quod *rem gerere* ad fortitudinem pertineat, de qua hic non sit sermo. Sed *rem gerere* latius patet, ad omnem, non bellicam tantum, sed et domesticam industriam accommodatur, et actum rerum honestarum et utilium, operam amicis et reip. præstandam significat. Hoc vero præcipuum justitiæ munus esse vult ipse Cicero cap. vi. 6. Quin et mercatores *rem gerere* dicuntur ab eodem lib. ii. c. 11. ubi iis, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, justitiam *ad rem gerendam* necessariam esse scribit. Contra *male rem gerentibus* patribus bonis interdici ait Cat. Maj. c. 7. Supervacanea igitur est Gronovii suspicio.

5. *Veri inquisitio.*] Lib. ii. de Fin. c. 14. "Et quoniam eadem natura cupiditatem ingenuit homini veri inveniendi; quod facillime apparet, cum vacui curis, etiam quid in cælo fiat, scire avemus: his initiis inducti omnia vera diligimus."

6. *Appetitio quædam principatus.*] Lib. ii. de Fin. c. 14. "Eadem ratio habet in se quiddam amplum atque magnificum, ad imperandum magis, quam ad parendum, accommodatum."

Animus bene a natura infor-

Digitized by Google

tus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis caussa juste et legitime imperanti: ex quo magnitudo animi exsistit humanarumque
7 rerum contemtio. Nec vero illa parva vis naturæ est rationisque, quod unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit, quod deceat, in factis dictisque qui modus. Itaque eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenien-
8 entiam partium sentit. Quam similitudinem

matus.] Non est metaphora a *præceptoribus*, sed a fabris, statuariis et aliis artificibus translata, qui, cum operibus suis formam induere incipiunt, ea *informare* dicuntur. Nihil enim aliud est *informare*, quam *formare*. Columell. lib. ii. 2. 10. "Sarmentis connexus velut funis informabitur in eam crassitudinem, quam solum fossæ possit angustæ, quasi accommodatam coartatamque, capere." Idem lib. xi. 3. 13. "Humus refossa in areas dividitur: quæ tamen sic informandæ sunt, ut facile runcantium manus ad dimidiam partem latitudinis earum perveniant." Plinius lib. vii. ep. 9.

Ut laus est cereæ, mollis cedensque sequatur
Si doctos digitos, jussaque fiat opus;
Et nunc informet Martem, casstamque Minervam,
Nunc Venerem effingat, nunc Veneris puerum.

Est ergo *animus bene a natura informatus* nihil aliud, quam bene formatus, a benigna natura ingeneratus, nobilis: homo, cui, ut Juvenalis ait,

——— *Arte benigna*
De meliore luto finxit præcordia Titan.

Nisi præcipienti.] Præcepta recte vivendi tradenti: *docenti* vero est, quæ vera sint, monstranti.

Humanarum rerum contemtio.] Quas hic *humanas res* dicit, externas vocat cap. xx. 1. ubi easdem paullo post n. 3. *humanas* appellat, docetque, primum esse ea, *quæ eximia plerisque et præclara videntur*: deinde, *quæ acerba in hominum vita fortunaque versantur*. Sunt ergo, quæcumque in utramque partem homini accidunt. Earum *contemtio* sive *despicientia* est animi æquitas in utraque fortuna. Vide cap. v. 5. xviii. 6.

7. *Qui modus.*] Interpunctio variat: alii, *Quid sit, quod deceat in factis dictisque, qui modus.* Non improbo.

Itaque eorum ipsorum.] Ordo verborum est: *Itaque nullum aliud animal sentit pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium eorum ipsorum*, [in iis ipsis] *quæ adspectu sentiuntur.*

8. *Quam similitudinem natu-*

Digitized by Google

natura ratioque ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservanda putat, cavetque, ne quid indecore, effeminateve faciat; tum in omnibus et opinionibus et factis, ne quid libidinose aut faciat aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur et efficitur 9
id, quod quærimus honestum: quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodque vere dicimus, etiam si a nullo laudetur, natura esse laudabile.

V. Formam quidem ipsam, Marce fili, et 1
tamquam faciem honesti vides: quæ, si oculis

ra ratioque ab oculis ad animum transferens.] *Similitudines transferre* est, similia inter se comparare, quod in una re consentaneum est, id ad similem alteram accommodare, eodemque modo de ea judicare. Vide ad n. 3. ibique locum Ciceronis ex ii. de Fin. c. 14. Quod igitur natura oculis sentit, id ad res, quæ mente tantum percipiuntur, transfert, et multo magis pulchritudinem, constantiam et ordinem in iis conservandum putat.

Conservanda putat.] Numero testium prævalet *conservandum*. Ita femininum, quamvis substantivum masculini generis proxime prægrediatur, legimus apud Cic. lib. x. ad Divers. ep. 25. "Istamque operam tuam, navitatem, animum in rem publicam celeritati præturæ *anteponendam* censeo." Tamen aliis probatum illud *conservanda* et frequens veterum usus, et non contemnendæ auctoritatis libri magnopere commendant. Vide Cort. ad lib. vii. ep. 20. n. 4. et ad Sallust. Jug. xxxviii. 8.

Tum in omnibus et opinionibus et factis.] Glossemata in his verbis doctissimi viri sagaciter odorati sunt. Equidem erediderim, genuina Ciceronis esse illa: "Cavetque, ne quid indecore effeminateve, ne quid libidinose aut faciat aut cogitet."

Libidinose.] Ex libidine, quæ est temeraria cupiditas non voluptatis tantum, sed et gloriæ et pecuniæ et vindictæ. Vide Cort. ad Sallust. Cat. ii. 2.

9. *Quod quærimus.*] De quo agimus. Vid. ad c. ii. 4.

Nobilitatum.] Etiamsi *populari fama gloriosum* non sit, nec *multitudinis rumore laudetur*, ut ipse loquitur lib. ii. de Fin. c. 15. Infra ii. 7. 16. "Testis est Phalaris, cujus præter ceteros nobilitata crudelitas." *Nobilitata*, id est, di-

Digitized by Google

cerneretur, mirabiles amores, ut ait Plato, ex-
2 citaret sapientiæ. Sed omne, quod est hone-
stum, id quatuor partium oritur ex aliqua.
Aut enim in perspicientia veri sollertiaque ver-
satur: aut in hominum societate tuenda, tri-
buendoque suum cuique, et rerum contracta-
rum fide: aut in animi excelsi atque invicti
magnitudine ac robore: aut in omnium, quæ
fiunt quæque dicuntur, ordine et modo, in
3 quo inest modestia et temperantia. Quæ qua-
tuor quamquam inter se colligata atque impli-
cata sunt, tamen ex singulis certa officiorum
genera nascuntur. Velut ex ea parte, quæ pri-

vulgata, nota. Plinius lib. i. epist. viii. 14. "Sequi gloria, non adpeti debet: nec, si casu aliquo non sequatur, idcirco, quod gloriam meruit, minus pulchrum est." Hæc Epicuri sententiæ opposita esse, disces ex eo loco de Finibus, quem proxime indicavi.

V. 1. *Plato*] in Phædro, his verbis: Ἡ φρόνησις οὐχ ἱκανὰς δυνοὺς γὰρ ἂν παρεῖχεν ἔρωτας, εἰ τοιοῦτον ἀφανῆς ἐναργὴς εἴδωλον παρείχετο εἰς ὄψιν ἰόν. Interpres est ipse Cicero lib. ii. de Fin. c. 16. "Oculorum est in nobis sensus acerrimus, quibus sapientiam non cernimus. Quam illa ardentes amores excitaret sui, si videretur." *Sapientia*, honesti scientia. Hujus amor accenderetur, ante oculos proposita externa honesti forma ac specie.

Plato puellæ, cujus eximia species allicere procos multos possit, sapientiam comparat. Ponitur igitur nomen femineæ personæ significandæ idoneum.

2. *Rerum contractarum fide.*] In servandis *contractibus:* quo vocabulo Cicero uti noluit. Itaque et c. 17. scribit: "Multisque cum multis res rationesque contractæ." Lib. ii. c. 11. "Qui contrahendis negotiis implicantur." Eod. lib. c. 18. "In omni re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando." Lib. iii. c. 15. "Tollendum igitur ex rebus contrahendis omne mendacium." Eadem sunt *dicta et conventa* hoc libro c. 7.

3. *Implicata.*] Hoc Ciceroni familiarius est, quam *implicita.*

Velut ex ea parte.] *Ex hac, ea, aliqua, nulla, magna, dimidia parte* dicitur, ubi nostri sermonis consuetudo *in parte* postulat; vel ubi, *quod ad partem attinet*, intelligitur. Vide Cortium ad Sallust. Jug. c. xcvii. 3. et Schwarzium ad Tursellin. de Particul. cap. lxxvii. n. 12. p. 305.

Quæ prima descripta est.] Posita, collocata, ordinata. Cap. vii. 3. "Similisque est privatarum possessionum descri-

Digitized by Google

ma descripta est, in qua sapientiam et prudentiam ponimus, inest indagatio atque inventio veri; ejusque virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque verissimum sit, quique acutissime et celerrime potest et videre et explicare rationem; is prudentissimus et sapientissimus rite haberi solet. Quocirca huic, quasi materia, quam tractet et in qua versetur, subjecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates

ptio." Cap. xxvii. 10. "Est autem ejus descriptio duplex:" id est, *divisio*. Cap. xliv. 9. "Servare leges, jura describere." Catil. i. 4. "Descripsisti urbis partes ad incendia." Catil. ii. 6. "Quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta."

4. *Ut enim quisque maxime perspicit.*] Admodum hac formula delectatus est Cicero, atque in his maxime libris: Cap. 15. pr. "Colendum autem esse ita quemque, ut quisque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus." Cap. 16. pr. "Optime autem societas hominum conjunctioque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus ita in eum benignitatis plurimum conferetur." Cap. 19. "Ut quisque animi magnitudine maxime excellit; ita vult maxime princeps omnium, vel potius solus esse." Læl. c. 9. "Ut enim quisque sibi plurimum confidit: et ut quisque maxime virtute et sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaque omnia in se ipso posita judicet: ita in amicitiis expetendis colendisque maxime excellit." Pro Cæcin. c. 2. extr. "Ut quæque res est turpissima; sic maxime et maturissime judicanda est." Vide Cort. ad Sallust. Jug. xxxi. 14. Vides autem, aliis locis dici, *ut quisque, ita* vel *sic:* hic vero alteram particulam omitti, ejusque locum pronomen *is* occupare. Id ideo factum, quod interveniente alio pronomine *quique*, cui *is* aptius respondet, quam particula *ita*, constructionis genus mutatur. Sic fere lib. x. ep. xxii. 2. "Quod ad me scripseras, de re agraria, si consultus senatus esset, ut quisque honorificentissime de te sententiam dixisset, eam secutus essem." Lib. v. de Fin. c. 20. "Itaque, ut quisque optime natus institutusque est, esse omnino nolit in vita, si gerendis negotiis orbatus possit paratissimis vesci voluptatibus." Vide ad cap. 15. pr.

5. *Necessitates propositæ sunt.*] *Inopia atque indigentia* humanæ vitæ, ut loquitur Læl. c. viii. 3. et ix. 3. quam *necessitatem vitæ* vocat infra hoc libro c. xliv. 10. Ea ita proposita est his virtutibus, ut ei

Digitized by Google

propositæ sunt ad eas res parandas tuendasque, quibus actio vitæ continetur; ut et societas hominum conjunctioque servetur; et animi excellentia magnitudoque, cum in augendis opibus utilitatibusque et sibi et suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis, eluceat.

6 Ordo autem, et constantia, et moderatio, et ea, quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod est adhibenda actio quædam, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quemdam et ordinem adhibentes, honestatem et decus conservabimus.

1 VI. Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maxime naturam at-

subveniant, easque res parent, sine quibus vita civilis commode agi non potest.

Tuendasque.] Conservandas.

Societas hominum conjunctioque servetur.] Quod justitiæ munus est.

Animi excellentia.] Fortitudinem significat.

6. *Ordo autem.*] Hæc temperantiæ sunt propria.

In eo genere.] In iis rebus.

Mentis agitatio.] Cogitatio, consilium, animi cura. Vid. c. 6. extr.

VI. 1. *Locis.*] *Partibus.* Quam enim paullo ante *partem* dixit, sæpe *locum* vocat, ut lib. iii. cap. ii. 10. 11. et 13. Infra hoc libro c. 43. "Nam cum omnis honestas manet a partibus quatuor." Ibid. paullo ante: "Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur satis expositum videtur."

Honesti naturam vimque.] *Vis* capi potest pro *ἰδέᾳ*. Vid. Cort. ad Sallust. Cat. i. 2. Ita *natura et vis honesti* nihil aliud erit, quam ipsum honestum. Licet tamen et ita interpretari: in quibus ex nostra divisione honestas suam naturam et vim exserit, et quid sit valeatque ostendit. Vide ad cap. 28. extr.

Naturam attingit humanam.] Naturæ maxime est conjunctus, aptus, consentaneus. Cap. ii. 8. "Officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ." Cap. 15. "Illæ virtutes virum bonum videntur potius attingere." Cap. 22. "Quamquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit etiam bellicam." Cap. 44.

Digitized by Google

tingit humanam. Omnes enim trahimur et du- 2
cimur ad cognitionis et scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, et malum et turpe ducimus. In hoc genere, et naturali et honesto, 3
duo vitia vitanda sunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temere assentiamus: quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res et tempus et diligentiam. Alterum est vitium, 4
quod quidam nimis magnum studium multamque operam in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias. Quibus vi- 5
tiis declinatis, quod in rebus honestis et cogni-

" Nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, attingat cognitionem rerum." Lib. ii. cap. 21. " Partim ad universos pertinent, partim singulos attingunt."

2. *Trahimur et ducimur.*] *Ducimur* volentes, *trahimur* inviti. Cicero dicere videtur, cognitionis et scientiæ cupiditatem naturaliter ita nobis insitam esse, ut non modo *necessaria*, sed *jucunda* etiam nobis sit ista ad cognoscendum propensio. Pro Arch. c. 11. " Trahimur omnes laudis studio, et optimus quisque maxime gloria ducitur."

Labi autem, errare, nescire, decipi.] *Labitur*, judicio scilicet (lib. xv. epist. xxi. 12.) qui de aliqua re minus recte judicat: *errat*, qui falsa pro veris probat: *nescit*, qui totius rei ignarus est: *decipitur*, qui stultitia sua aliis quæstum præbet.

3. *Assentiamus.*] Diomedes Grammaticus, lib. i. p. 377. Ciceroni utrumque *adsentio* et *adsentior* tribuit.

4. *Multamque operam.*] Intelligo *nimis multam operam*. Posses adverbium ex præcedentibus repetere, nisi *multus* jam per se *nimii* significationem sustineret. Cornel. Nep. xxv. 13. 5. " Supellex modica, non multa." Cic. de Orat. ii. 71. " Sed hæc ipsa nimis mihi videor multa in genera descripsisse."

Easdemque non necessarias.] Id est, ac simul, pariter, præter id, non necessarias. Lib. iii. de Nat. Deor. c. 32. " Vir innocentissimus, idemque doctissimus." Cornel. Nep. Con. cap. 2. pr. " Contulit se ad Pharnabazum, satrapen Ioniæ, eumdemque generum regis et propinquum." Justin. lib. xi. 9. 12. " Uxor eademque soror."

5. *Quod operæ curæque.*] Quantumcunque operæ. Rarius

Digitized by Google

tione dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpicium audimus, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili. 6 Quæ omnes artes in veri investigatione versantur, cujus studio a rebus gerundis abduci contra

pronomen *quod* cum genitivo construitur, sæpius *quid*, *hoc*, *id*, et alia, de quibus Vechner. lib. i. Hellenolex. part. ii. c. 9. p. 200. *Hoc boni* legas lib. ii. c. 1. pr. Tamen et infra hoc libro c. 38. "Illud ipsum, quod acerbitatis habet objurgatio." Lib. iii. 16. extr. "Quod vitii venditor non dixisset sciens." Lib. xiii. epist. 1. "Nam quod est molestiæ, non sane multo levius est, cum te non video: quod esse potuit voluptatis, certe, si vidissem te, plus fuisset."

Astrologia.] *Astrologiam* vocat, quam *astronomiam* Seneca appellare maluit epist. xcv. p. 406. non divinatricem illam artem; sed quæ siderum motus, ortus et occasus speculatur. Hanc a Sulpicio cultam fuisse, ex iis, quæ de eo proxime dicam, apparet.

C. Sulpicium.] Repete *operam curamque posuisse*. Cicero enim non ipsum audivit, sed astronomiæ eum deditum fuisse, ex majoribus natu audivit. Nam C. Sulpicius Gallus Ciceronis ætate superior fuit, qui bello Macedonico, quod cum Perse gestum est, sub Æmilio Paullo tribunus mil. lunæ defectionem, eodem die, quo pugnandum erat, futuram prædixit, et, ne ea ex improviso objecta milites terrerentur, effecit. Consulatum gessit 16 annis post, a. U. C. 587.

Audimus.] Præsens verbi illius tempus sæpe legimus apud veteres, ubi sermo est de re, quæ non semel tantum audita sit, sed fama quoque ac plurium sermone scriptisve celebretur. Noster de Or. i. 60. "Multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus et Lælium, qui omnia sermone conficerent paullo intentiore." Lib. ii. c. 22. "Consecuti sunt hos Critias, Theramenes, Lysias: multa Lysiæ scripta sunt; non nulla Critiæ: de Theramene audimus." In Bruto c. 84. "Ut de Pericle audimus." Conf. viros doctos ad Livium xlv. 22. 3. ibid. cap. 24. extr. Schwarziumque ad Plin. Panegyr. lix. 3.

In geometria.] Utramque, et astronomiam et geometriam, Ciceroni quoque cognitam fuisse, ipsius scripta, in quibus Aratus est, argumento sunt. Vide lib. v. Tuscul. c. 39. et Dial. de Oratoribus (quem falso Quintiliano adscribunt) c. 30.

Sex. Pompeium.] Cn. Pompeii Magni patruum, jureconsultum et geometram præstantem, oratorem vero mediocrem. Cicer. in Bruto c. 47.

In dialecticis.] Sic *geometrica discere* pro *geometriam* probat Gronov. Obs. ii. 2. p. 223.

In jure civili.] Vide lib. ii. cap. xix. 3. 4.

Digitized by Google

officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit: a qua tamen sæpe fit intermissio, multique dantur ad studia reditus: tum agitatio mentis, quæ numquam adquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam sine opera nostra, continere. Omnis autem cogitatio motusque 7
animi aut in consiliis capiundis de rebus hones-

6. *Tum agitatio mentis.*] *Tum* hoc loco significat *præterea, præcipue vero.* Cic. ad Divers. epist. v. 13. 5. "Casus enim gladiatorii similitudinesque hæ, tam rationes in ea disputatione a te collectæ, vetabant me rei p. penitus diffidere." Cœlius ad Cic. viii. 14. 7. "Nam mihi cum hominibus his et gratia et necessitudo est; tum caussam illam, non homines odi."

In studiis cogitationis.] *Mentis agitationem* interpretor animi vigorem ac perpetuam *ἐνέργειαν*, quam barbare *activitatem* dicunt. Ita Cicero de Divin. ii. 62. "Naturam autem eam dico, qua numquam animus insistens, agitatione et motu esse vacuus potest." Jam vero *studia cogitationis* esse existimo, quum sine colloquio alterius, sine lectione, sine scriptione, ipsi nobiscum aliquid commentamur. Ea vis hujus nominis conspicitur in locis, ubi *cogitatio* opponitur *scriptioni.* De Orat. i. 33. "Nam si subitam et fortuitam orationem commentatio et cogitatio facile vincit, hanc ipsam profecto assidua ac diligens scriptura superabit." Infra iii. 1. 11. "Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita a solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamque convertimus." Dicit autem Cicero, veri investigationi actionem haud posthabendam, sed utramque esse conjungendam. Idque fieri posse, duabus rationibus ostendit. Primum, quod ab actione sæpe datur intermissio, ut otiosi ad studia redire atque aliquamdiu vacare his solis possimus. Deinde, quod ad veri investigationem non semper otium ac secessus requiritur, quodque animus noster, qui semper in motu atque actuosus est, quamvis rebus agendis occupati simus, vel inter ipsa negotia, quid honestum ac verum sit, deliberare multaque cogitando consequi possit. "*Cogitatio,*" enim, ut est apud Fabium Inst. Or. x. 6. pr. "quoties intermissus est somnus, ipsius noctis tenebris adjuvatur. Hæc inter medios rerum actus aliquid invenit vacui, nec otium patitur."

Sine opera nostra.] Data *opera* agimus id, cui agendo, per aliquod tempus toti vacamus studiumque præcipuum impendimus. Ad Q. Fratr. lib. iii. ep. 4. "De versibus, quos tibi a me scribi vis, deest mihi quidem opera, quæ non modo tem-

Digitized by Google

tis et pertinentibus ad bene beateque vivendum, aut in studiis scientiæ cognitionisque versabitur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

1 VII. De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos et vitæ quasi communitas continetur: cujus partes duæ; justitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur: et huic conjuncta beneficientia, quam eamdem vel benignitatem, vel liberalitatem appellari licet.
2 Sed justitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus injuria: deinde ut communibus utatur pro communibus, privatis ut
3 suis. Sunt autem privata nulla natura, sed aut

pus, sed etiam animum vacuum ab omni cura desiderat."

7. *Versabitur.*] Est idem, quod *versari debet.* Infra c. 36. extr. "Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus."

VII. 1. *Ea ratio.*] Pars, locus, res: quæ omnia significat *ratio.* Vid. ad c. iii. 7.

Cujus partes duæ.] Supple *sunt.* Sæpe librarii invito Ciceroni hoc verbum obtruserunt.

Appellari licet.] *Licet appellari* est, potest appellari: atque ita Cicero et ejus non dissimiles solent. Lib. iii. de Orat. c. 27. "In quibus de universo genere in utramque partem disseri copiose licet." Lib. iii. epist. x. 29. "Ne cooptari quidem sacerdotem licebat." Epist. xi. 6. "Ne impune in quemvis declamari liceret." Varro lib. i. de R. R. c. 6. pr. "Ut multis locis licet videri."

2. *Pro communibus.*] Tamquam communibus, non ut suis. Communibus ita utatur, ne ea sibi vindicet soli, et eorumdem usu alios excludat. Vid. lib. iii. de Fin. cap. 20. *Communia* vocat non ea tantum, quæ omnium sunt, et proprie ita vocantur, ut aër, mare, litora: sed et publica, quæ vel totius populi sunt, ut flumina, portus, viæ; vel universitatis, ut fora, basilicæ, porticus, theatra, pascua, quæ plerumque a publicis distinguuntur.

3. *Privata nulla natura.*] Nullæ res naturâ, primâ origine sua, lege naturæ, sunt privatæ possessionis. Videtur autem Tullius, vocabulo latius accepto, *privata* h. l. appellare propria, sive ea, quæ possidentur a singulis, non hominibus, solum ac familiis, sed civitati-

Digitized by Google

vetere occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoria, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tusculanus Tusculanorum: similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo quia suum 4
cujusque fit; eorum, quæ natura fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat. Eo si qui sibi plus appetet, violabit jus humanæ societatis. Sed quoniam, ut præclare scriptum 5

bus etiam ac populis. Ita *ager Arpinas Arpinatium*, *Tusculanus Tusculanorum privatus* dici queat. Similiter *communia* paullo ante dicebantur non ea solum, quæ simpliciter, sed etiam quæ comparate communia essent. Paullo post Cicero angustiore, sed magis usitata significatione *possessiones privatas* appellat, quæ sunt singulorum hominum.

Ut qui quondam.] Ut sunt eorum prædia, qui quondam in vacua venerunt, vel ea occuparunt, quæ communia fuerant. Male vulgo *aut qui*.

Aut victoria.] *Victoria* modum adquirendi ostendit, quo in *bello* aliqui hostium agris, oppidis, urbibus, cum ipsis hominibus, potiuntur.

Conditione.] Donatus ad Terent. Andr. i. 1. 52. "Conditio," inquit, "est pactio certam" (i. e. peculiarem) "legem in se continens."

Ager Arpinas, Tusculanus.] Campus omnis quo Arpinum, Latii municipium, Ciceronis patria, et Tusculum, ejusdem Latii oppidum, cinctum est. His exemplis utitur, quod ipse Arpinas erat, et in Tusculano villam habebat haud ignobilem.

Arpinatium.] Alii *Arpinatum*. Apud Livium atque alios *Antemnatium*, *Capenatium*, *Fidenatium*, *Privernatium* et similia viris doctis sine controversia probantur.

4. *Suum cujusque fit.*] Ciceroni *suus* est, proprius. Cap. 31. pr. "Admodum autem tenenda sunt sua cuique non vitiosa, sed tamen propria." Paullo post: "Id enim maxime quemque decet, quod est cujusque suum maxime." Cap. xxxiii. 2. "Ad suam cujusque naturam consilium est omne revocandum." Lib. ii. c. 22. "Ut sit libera et non sollicita suæ rei cujusque custodia." Lib. iii. c. 12. extr. "Ut nihil suum cujusque sit." Lib. iii. de Fin. c. 20. "Non adversatur jus, quo minus suum quidque cujusque sit."

Eo si qui sibi plus appetet.] Si quis *plus eo*, eo non contentus, plus appetet.

Digitized by Google

est a Platone, non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vindicat, partem amici; atque ut placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari; homines autem hominum caussa esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, communes

5. *A Platone.*] Cujus verba epist. ix. ad Archytam hæc sunt: Ἀλλὰ καὶτοῦτο δεῖ σε ἐνθυμεῖσθαι, ὅτι ἕκαστος ἡμῶν οὐχ αὑτῷ μόνον γέγονεν, ἀλλὰ τῆς γενέσεως ἡμῶν τὸ μέν τι ἡ πατρὶς μερίζεται, τὸ δέ τι οἱ γεννήσαντες, τὸ δὲ οἱ λοιποὶ φίλοι. Eumdem locum ante oculos sibi propositum habuit Cicero, cum lib. ii. de Fin. c. 14. scripsit: "Atque, ut ad Archytam scripsit Plato, non sibi se soli natum meminerit, sed patriæ, sed suis, ut perexigua pars ipsi relinquatur."

Non nobis solum.] Ita apud Platonem οὐχ ἑαυτῷ μόνον et Demosthenem Περὶ Στεφ. p. 507. E. Wolf. Ἠγεῖτο γὰρ αὐτῶν ἕκαστος, οὐχὶ σῷ πατρὶ καὶ τῇ μητρὶ MONON γεγενῆσθαι, ἀλλὰ καὶ τῇ πατρίδι. Διαφέρει δὲ τί; ὅτι ὁ μὲν τοῖς γονεῦσι MONON γεγενῆσθαι νομίζων, κ. τ. λ.

Ortusque nostri.] Sed ortus nostri. Nam *et*, *que*, sæpe adversativam vim habent. Ita Cornel. Nep. Pausan. c. iii. 7. "Non putabant, de tali tamque claro viro suspicionibus oportere judicari; et (i. e. *sed*) expectandum, dum se ipsa res aperiret." Cim. c. i. 4. "Elpinice negavit, se passuram,—seque (*se vero*) Callias nupturam." Dion. c. iii. 2. "Eodemque tempore," *pro*, "sed eodem temp." Vide etiam infra c. xxvi. 9.

Partem patria vindicat.] Verba *partem parentes*, quæ ex Platone hic adjicienda censent, abesse possunt. Ut ita credam, facit illud, quod video, eamdem Platonis sententiam a Cicerone de Fin. iii. 14. simili modo contractam esse. Nec incommode amicorum appellatione a Tullio comprehendi etiam *parentes* potuisse apparebit considerantibus ista divini philosophi: Τὸ δέ τι οἱ γεννήσαντες, τὸ δὲ ΟΙ ΛΟΙΠΟΙ φίλοι.

Ut placet Stoicis.] Vid. Cic. lib. iii. de Fin. c. 20. lib. ii. de Nat. Deor. c. 62. Particulam *ut* delendam censent, quod infinitivi, qui sequuntur, a *placet* pendere aliter nequeant. Reperio autem, Ciceronem aliquando, quasi constructionis oblitum, quæ cum prioribus cohærent, ita cum postremis connectere. Lib. i. ad Q. F. epist. i. c. 13. "Neque ego hoc nunc contendo, quod fortasse cum in omni natura, tum jam in nostra ætate difficile est, mutare animum, et, si quid est penitus insitum moribus, id subito evellere; sed te illud admoneo." Si hoc loco subin-

Digitized by Google

utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiundo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus, devincire hominum inter homines societatem. Fundamentum est autem 6
justitiæ fides, id est dictorum conventorumque constantia et veritas. Ex quo, quamquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde verba sint ducta; credamusque, quia fit, quod dictum est, appellatam fidem. Sed injus- 7
titiæ genera duo sunt: unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possunt, non propulsant injuriam. Nam 8
qui injuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi ma-

telliges *atque ita est, ut placet Stoicis*, plana erunt omnia.

Mutatione officiorum.] Refer hoc ad *devincire*. *Mutant officia*, qui alia pro aliis officia reddunt, et mercatores imitantur, qui pro iis, quibus abundant, ea, quibus indigent, accipere solent.

Tum artibus.] De quibus vid. cap. 42.

6. *Dictorum.*] Promissorum. Vid. ad c. x. 6.

Stoicos.] Studiose hos in verborum origines inquirere solitos, ostendit Menagius ad Diog. Laërt. lib. vii. s. 147. et in Amœnit. Jur. c. 39. ubi et aliquas eorum ineptias notavit.

Quia fit.] Alii *fiat*, qui sibi persuaserant, in oratione indefinita conjunctivum semper requiri. Sæpissime vero Latini, Græcorum fortasse exemplum secuti, indicativo in talibus utuntur, eaque re orationi mirificam suavitatem et vim conciliant. Cic. de Invent. i. 54. pr. "Non vulgare neque factitatum esse—id maleficium, de quo agitur." De Or. i. 5. extr. "Aliis quibusdam se id, quod expetunt, consequi posse confidant." Ibid. c. 7. extr. "Omnes in iis sedibus, quæ erant sub platano, consedisse dicebat." Post. Red. ad Quir. c. 1. "Ipsa autem patria, dii immortales, dici vix potest, quid caritatis, quid voluptatis habet." Ad Attic. lib. vii. ep. 12. "Sin discedit, quo, aut qua, aut quid nobis agendum est, nescio."

8. *Aut aliqua perturbatione.*] Pearcius interpretatur *alia qua*, vel *ulla alia*.

Manus videtur afferre.] *Manus afferre* vim significat.

Digitized by Google

nus afferre videtur socio: qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, injuriæ, tam est in vitio, quam si parentes, [aut amicos] aut patriam deserat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi caussa de industria inferuntur, sæpe a metu proficiscuntur; cum is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciundam aggrediuntur, ut adipiscantur ea, quæ concupiverunt: in quo vitio latissime patet avaritia.

Tam est in vitio.] *In vitio esse* dicitur, quod vitiosum est; ut *in laude*, quod laudabile. Cap. 19. pr. "Eam animi elationem, quæ justitia careat, in vitio esse," ait. Lib. v. de Fin. c. 11. "Etsi hoc quidem est in vitio, dissolutionem naturæ tam valde perhorrescere." Sic, "In eadem injustitia esse," cap. xiv. 3. "In officio esse," cap. xv. 3. pro, officio conveniens. Hic æque, vel in eodem genere peccare adfirmat eum, qui injuriæ non obsistat, ac si parentem, amicos, patriam deserat, etsi non æque graviter: nisi fortasse ex Stoicorum sensu hoc dixit, qui peccata æqualia esse adfirmabant.

Parentes, [*aut amicos*] *aut patriam.*] Hic verborum ordo Cicerone indignus est. Verba *aut amicos*, etiam aliis suspecta, uncis inclusi.

10. *Maximam autem partem.*] Male vulgati quidam, *maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli*. Hoc non voluit Cicero, qui primum *sæpe*, nunc *maximam partem* dicit, *plerosque* potius, quam *nonnullos* intelligens. *Maximam partem*, subaudi *homines*, nihil aliud est, quam plerique. Infra lib. ii. c. 21. pr. "Eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim singulos ut attingant." Cæs. lib. iv. Gall. c. 1. "Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt." Cornel. Nep. Attic. c. 7. "Nullum enim ab eo habebat ornamentum, ut ceteri, qui per eum aut honores, aut divitias ceperant: quorum partim invitissimi castra sunt secuti, partim summa cum ejus offensione domi remanserunt." Gell. lib. x. c. 13. pr. "Partim hominum venerunt," plerumque dicitur, quod significat, *pars hominum venit*, id est, *quidam homines*. Vide ad cap. v. 3. Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 16. p. 256. Sic *ex maxima parte* et ipsum Ciceronianum est. Lib. x. ad Divers. ep. 5. "Tamen ex maxima parte ea, quæ ex adeptus, fortunæ temporibusque tribuuntur."

Latissime patet.] Avaritia in hoc inferendæ injuriæ genere

Digitized by Google

VIII. Expetuntur autem divitiæ cum ad 1 usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, 2 in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, et ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in re publica princeps vellet esse, cujus fructibus exercitum alere non posset. Dele- 3

maximam vim habet, maxime eminet et plurimum sibi indulget.

VIII. 1. *Expetuntur autem.*] Sæpius *autem* iteratur. Sed id et alibi fieri animadverto, ut c. 13. extr. ac frequentius etiam c. 32. 33. et 34. atque aliis pluribus locis, ut Cicero id evitare noluisse credi debeat.

2. *Spectat.*] Tendit ad opes, eas sibi propositas habet.

Opes.] Vide ad c. iii. 7.

Gratificandi facultatem.] Ut ad benevolentiam aliorum animos allicere et beneficiis sibi devincire possint.

M. Crassus.] Paullo aliter Plinius lib. xxxiii. cap. 10. "M. Crassus negabat locupletem esse, nisi qui reditu annuo legionem tueri posset. In agris suis sestertium CIↃ CIↃ possedit, Quiritium post Sullam ditissimus." Legio antiquitus quatuor circiter millibus constabat, postea etiam sex. De exercitu cum Cicerone, et hic, et in Paradox. vi. consentit Plutarchus in Crasso p. 544. Ἐκεῖνο δὲ οὐκ εὖ, τὸ μηδένα νομίζειν μηδὲ φάσκειν εἶναι πλούσιον, ὃς οὐ δύναται τρέφειν ἀπὸ τῆς οὐσίας στρατόπεδον. In exercitu vel quatuor legiones erant, vel sex, si verus est numerus Paradox. vi. 1. quibus tuendis Crassi bis mille H. S. nulla ratione suffecisset. Sunt enim bis millies centena millia sestertiorum, centies centena millia florenorum, sive, ut nos loquimur, decem *milliones*. Hujus pecuniæ semisses usuræ annuæ sunt sexcenta millia florenorum. Exercitus vero stipendium, etiamsi XXIV. millia peditum, MCC. equites ei tantum dederis, sexcenta millia longe superat. Nam singuli pedites jam ante Cæsarem dictatorem denos denarios menstruos, tricenos equites accipiebant. Quid de centurionibus, tribunis, præfectis, legatis dicam? quid de imperatore, ex sua re familiari exercitum ac se alente? Vere itaque id, quod vulgo creditur, de se jactare Crassus non potuit. *Mea itaque opinione his verbis ille non tam suas divitias ostentavit, quam tantas eas esse negavit, quantæ populi Rom. principi sufficerent.*

Pecuniam.] *Pecunia* facultates quascumque significat et fortunas, et, quidquid in prædiis etiam collocatum est, comprehendit. Vide ad Orat. pro Rosc. Am. c. 2.

Fructibus.] *Fructus* est, quidquid ex quoque possessionum genere redit, omnis ex agro proventus, vectigalia, usuræ.

Digitized by Google

ctant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia et copia. Quibus rebus effectum
4 est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec vero rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda est: sed fugienda semper injuria
5 est. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum,
6 honorum, gloriæ cupiditatem inciderunt. Quod enim est apud Ennium,

Nulla sancta societas, nec fides regni est;

id latius patet. Nam quidquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit
7 sanctam servare societatem. Declaravit id modo temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit propter eum, quem sibi
8 ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est

3. *Magnifici apparatus.*] *Apparatus* id omne comprehendit, quo ad aliquid instruimur, quoque maxime ad advertendos hominum oculos utimur: qualis est pretiosa supellex.

Vitæque cultus.] Splendor in victu, vestitu, familia, ceteris.

4. *Nec vero.*] Anteoccupatio. Non in ea tamen sum sententia, ut omnem rei familiaris amplificationem vituperem.

Vituperanda est,—injuria est.] Ne displiceat ejusdem verbi *est* in proximo commate iteratio. Ea Ciceroni ejusque æqualibus placuit. Pro Rosc. Am. c. 50. "Concedo: et quod animus æquus est, et quia necesse est." Lib. V. Tusc. Quæst. c. 1. "Famula fortunæ est, nec tantarum virium est." Ibid. c. 7. "Mathematicorum iste mos est, non est philosophorum."

6. *Ennium.*] Incertum, qua ejus tragœdia.

Nulla sancta societas.] Si recte habet vulgata scriptura, crediderim, esse pedes quinque cum dimidio versus trochaici tetrametri, quem Cicero Tusc. i. 44. *septenarium*, scilicet hypercatalectum, vocat.

Id latius patet.] Ad plures res accommodari potest, in aliis etiam rebus fit.

7. *Modo temeritas C. Cæsaris.*] Qui paucis ante mensibus interierat. Vide ad cap. 14. pr.

Digitized by Google

autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisque ingeniis plerumque exsistunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quo magis cavendum est, ne quid in eo genere peccetur. Sed in omni in- 9
justitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerumque brevis est et ad tempus, an consulto et cogitata fiat injuria. Le- 10
viora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quæ meditata et præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est.

IX. Prætermittendæ autem defensionis, de- 1
serendique officii plures solent esse caussæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumtus

8. *In maximis animis splendidissimisque ingeniis.*] In iis plerumque hominibus, qui magno animo et excellenti ingenio ceteros præstant, principatus et regni cupiditas exsistere, apparere ac se ostendere solet. Nam humiles animi et mediocria ingenia ne ad scelera quidem aliqua insignia valent, nedum ad virtutes. At *παχέιας μεγάλας, ἅπερ ἀρετὰς, αἱ μεγάλαι φύσεις ἐμφίεσιν*, ut ait Plato lib. vi. de Republ. et apud Plutarch. in Demetr. pr. p. 889. Id in Alcibiade, Cæsare, Augusto, aliisque apparuit.

9. *Perturbatione aliqua.*] Quod Græcis *πάθος*, id Ciceroni perturbatio animi dicitur. Lib. iv. Tusc. c. 5. "Quæ Græci *πάθη* vocant, nobis perturbationes appellari magis placet, quam morbos." Hic *iram* maxime intelligit. Vide c. vii. 8.

Consulto et cogitata.] Adjectivum post adverbium additur; quod Cicero et æquales non refugerunt. Infra cap. xxxviii. 3. "Ad hoc genus castigandi raro invitique veniamus." Lib. vii. ad Divers. epist. 22. "Bene potus seroque redieram." Conf. Drakenb. ad Liv. iii. 50. 6. et xxxvi. 23. 4.

10. *Meditata.*] Passive, ut alibi. Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. cap. 9. p. 107. Præsenti quoque passivo usus est Minuc. Fel. cap. xxv. 12. "Ubi magis a sacerdotibus, quam inter aras et delubra, conducuntur stupra, tractantur lenocinia, adulteria meditantur?"

De inferenda injuria.] De injuria, non quæ inferenda est, sed quæ infertur, de illatione injuriæ. Vide ad c. ii. 4.

Digitized by Google

suscipere noluut; aut etiam negligentia, pigritia, inertia; aut suis studiis quibusdam occupationibusve sic impediuntur, ut eos, quos tutari
2 debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum: quod in veri

IX. 1. *Nolunt.*] Subaudi *homines*. Vide Cat. Maj. c. vi. 17. Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. 3. p. 119.

Aut etiam negligentia, pigritia, inertia.] *Negligens* est, cui cura et diligentia deest, *piger* natura ad laborem tardus, *iners* in quo nihil artis et virtutis. Infra c. 38. pr. *pigritiam* et *ignaviam* conjungit. *Laborem suscipere* et ii aliquando nolunt, qui alioqui segnes et inertes non sunt: quod eum inutilem aut parum necessarium putant. Ne dicas, hæc verba suspecta esse, quod non dicatur, *impediri negligentia, inertia.* Sæpe unum verbum pluribus nominibus aptatur, quorum uni tantum convenit: ut cum Cornel. Nepos Hannib. c. 8. dicit, "Alii naufragio, alii a servis ipsius interfectum eum scriptum reliquerunt." Nec tamen video, cur *inertia* vel *negligentia impediri* suspectum esse debeat. Sunt enim vitia, vel *morbi animi*, quibus utique impedimur. Cicer. lib. i. de Fin. cap. 18. "Quod si corporis gravioribus morbis vitæ jucunditas impeditur: quanto magis animi morbis impediri necesse est?" Lib. iii. in Verr. c. 25. "Lollius ætate et morbo impeditus ad testimonium dicendum venire non potuit." Plin. lib. vi. epist. xxix. 6. "Nec vero Isocrati, quo minus haberetur summus orator, offecit, quod infirmitate vocis, mollitie frontis, ne in publico diceret, impediebatur."

2. *Itaque videndum est, ne non satis sit.*] Concludit e prioribus: quia officium deseritur, non excusandi sunt, qui philosophiæ studio a republ. capessenda abhorrent. *Videndum est* recte interpretantur, verendum est. Cicero lib. v. epist. 4. extr. "Vide, ne, cum velis revocare tempus omnium reservandorum, cum, qui servetur, non erit, non possis." Lib. xiv. epist. 14. "Reliquum est, quod ipsæ optime considerabitis, vestri similes feminæ sintne Romæ. Si enim non sunt, videndum est, ut honeste vos esse possitis." Lib. xvi. ep. 26. pr. "Non potes effugere hujus culpæ pœnam te patrono; Marcus est adhibendus: isque diu et multis lucubrationibus commentata oratione, vide, ut probare possit, te non peccasse." Vide ad c. xiv. 2.

In philosophos dictum.] Non contra philosophos, sed in defensionem et laudem eorum, de philosophis. Cicer. lib. i. de Legibus, c. 19. "Quod item ad contrariam laudem in virtutem dici potest." Sueton. Tiber. c. 20. "Hi quoque, qui

Digitized by Google

investigatione versentur, quodque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant et pro nihilo putent, propterea justos esse. Nam alterum 3 justitiæ genus assequuntur, in ferunda ne cui noceant injuria; in alterum incidunt. Dis- 4 cendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ad rem publicam ne ac-

tecum fuerunt, omnes confitentur, versum illum in te posse dici:

Unus homo nobis vigilando restituit rem."

Plaut. Most. i. 3. 82.

Si quid tu in illum bene voles loqui, id loqui licebit.

Cicer. Brut. c. 44. "Mihi quidem a pueritia quasi magistra fuit, inquam, illa in legem Cæpionis oratio." Platonis autem sententiam magis, quam verba, e libro vi. de Republ. ut quidam putant, ac potius e libro vii. refert: ubi haud longe a principio eos, qui de principatu contendunt, civitatem perdere, ideoque magistratus hominibus minime cupidis deferendos esse, phoso p h u s docet. Tales cum soli sint illi, qui, relictis omnibus, in studio cognitionis versentur; eos, tamquam justissimos, ad rempubl. regendam vocandos esse, adfirmat.

Pro nihilo putent.] Idem, quod *ducant*. Infra c. xxi. 5. "Quod gloriam contemnant et pro nihilo putent." De Fin. v. 24. "Nec pro nihilo putare ea, quæ secundum naturam illi ipsi gloriosi esse fatebantur."

3. *In inferunda.*] Præpositionem omnes vetusti tuentur. Pro Ligar. c. 11. "In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum facies necessariis tuis." Lib. ii. ad Div. ep. 5. "Nullam esse gratiam, quam non vel capere animus meus in accipiendo, vel in remunerando cumulandoque illustrare posset." Cæsar. Gall. v. 19. "In agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur."

In alterum incidunt.] Verbum *incidunt* cum Ernesto in Clave Ciceroniana explico *offendunt, violant*. Potuit metaphora duci ab iis, qui colliduntur, aut adversarium improvisum nanciscuntur. Pro Planc. c. 7. "Equidem, si quando, ut fit, jactor in turba, non illum aceuso, qui est in summa sacra via, cum ego ad Fabium fornicem impellor: sed eum, qui in me ipsum incurrit atque incidit." Pro Rosc. Am. c. 52. "Solent hoc boni imperatores facere, cum prælium committunt, ut in eo loco, quo fugam hostium fore arbitrentur, milites collocent; in quos, si qui ex acie fugerint, de improviso incidant." Lib. ix. ad Divers. epist. 2. "Ego incidi in competitorem nobilem, et nobilem agentem."

Digitized by Google

cessuros quidem putat, nisi coactos. Æquius autem erat, id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita justum est, quod recte fit, si est voluntarium. 5 Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur injuriam: qui altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam 6 studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus caussas utriusque generis, easque res ante constituimus, quibus justitia contineretur: facile, quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabi- 7 mus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum. Quamquam Terentianus ille Chre-

4. *Putat.*] Plato intelligitur, quem id putasse utique legimus. Respicere Tullius videtur ad ista Platonis lib. i. de Republ. p. 378. ed. Hopper. Δεῖ δὴ αὐτοῖς ἀνάγκην προσῆναι καὶ ζημίαν, εἰ μέλλουσιν ἑκόντων ἄρχειν. Ὅσον κινδυνεύω, τὸ ἐκόντα ἐπὶ τὸ ἄρχειν ἰέναι, ἀλλὰ μὴ ἀνάγκῃ, αἰσχρὸν νομίσθαι.

Æquius autem erat.] Nos diceremus *esset:* veteres vero indicativum malebant.

Voluntate.] Sponte.

5. *Odio quodam hominum.*] Vide Læl. c. 23. med.

6. *Cujusque temporis.*] *Tempus* est rerum status, conditio, fortuna, in quibus quisque versatur. Vide c. xviii. 1.

Nisi nosmetipsos valde amabimus.] Quod justitiæ erga alios officium sit, quid aliis alio tempore præstare jubeat, facile per nos judicare poterimus: nisi ex eorum numero erimus, qui omnia ad se referunt, suamque utilitatem, quietem et voluptatem aliorum saluti longe anteponunt. Hoc enim hominum genus nihil ad se pertinere putat, quæ aliis incommoda et acerba accidunt. Difficillima illi est rerum alienarum cura, nihilque molestius, quam suo incommodo, labore et periculo opis indigentes juvare.

7. *Est enim difficilis cura rerum alienarum.*] Si quidem nos nimium amamus, nosque solos beatos esse volumus, quod plerique faciunt.

Quamquam Terentianus ille Chremes.] Etsi Chremes ille

Digitized by Google

mes humani nihil a se alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quam illa, quæ ceteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus : aliter de illis, ac de nobis, judicamus. Quocirca bene præci- 8
piunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites, æquum sit, an iniquum. Æquitas enim lucet ipsa per se, dubitatio cogitationem significat injuriæ.

apud Terentium minime se indignum putat, aliena curare negotia : qui Heautontim. act. i. sc. 1. quærenti Menedemo,

Chreme, tantumne ab re tua est otii tibi,
Aliena ut cures, eaque, nihil quæ ad te attinent ?

respondet hoc versu, quem Cicero in animo habuit :

Homo sum, humani nihil a me alienum puto.

Vulgus hoc versu utitur, ubi neminem ab erroribus, neminem a fortunæ injuriis immunem esse adfirmat : Terentius vero nihil ab homine alienum esse dicit, quod sit humanum, id est, quod boni malive aliis accidat. Ita certe et hic eum Cicero intellexit, et lib. i. de Leg. c. 12. ubi ait : " Quod si, quomodo est natura, sic judicio, homines *humani*, ut ait poëta, *nihil a se alienum putarent*, coleretur jus æque ab hominibus." Seneca quoque Epist. 95. " Iste versus, *inquit*, et in pectore, et in ore sit :

Homo sum, humani nihil a me alienum puto.

Habemus in commune, quod nati sumus. Societas nostra lapidum fornicationi simillima est : quæ casura, nisi in vicem obstarent, hoc ipso sustinetur."

Sed tamen.] Hæc particula cum superiori periodo hanc connectit, ubi dixit, *difficilem esse curam rerum alienarum.*

Aliter de illis.] Illorum bonis invidemus, nostra virtuti ac meritis nostris deberi credimus : illis merito accidere mala, nos indigna ferre putamus. Hinc aliter nostris, aliter alienis adficimur.

8. *Quocirca.*] Quia nos ipsos nimis amamus, et in alios facile nobis indulgemus, quæ in nos aliis licita esse nolumus.

Vetant quidquam agere, quod dubites.] Plinius lib. i. epist. 18. " Si tutius putas illud cautissimi cujusque præceptum, *quod dubitas ne feceris*, id ipsum rescribe."

Lucet ipsa per se.] Pronomen *ipsa* hoc loco otiosum esse, ideoque excludendum videtur. Pro Sext. cap. 28. " Splendetque [virtus] per se semper, neque alienis umquam sordibus obsolescit."

Cogitationem—injuriæ.] Id

Digitized by Google

1 X. Sed incidunt sæpe tempora, cum ea, quæ maxime videntur digna esse justo homine, eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur fiuntque contraria. Ut, reddere depositum, promissum facere, quæque pertinent ad veritatem et ad fidem, ea migrare interdum et non 2 servare fit justum. Referri enim decet ad ea, quæ posui principio, fundamenta justitiæ: primum, ut ne cui noceatur; deinde, ut communi 3 utilitati serviatur. Ea cum tempore commutantur, commutatur officium, et non semper est idem. Potest enim accidere promissum ali-

ipsum, quod incertus est, an æquum sit, quod facturus est, satis arguit, esse ei animum nocendi. Nam qui deliberat, id sibi licitum esse cupit, de quo deliberat; si cupit, jam animo peccavit. Vide lib. iii. c. 8. extr.

X. 1. *Commutantur.*] Turpia fiunt, quæ per se honesta erant, et contra.

Ea migrare.] *Migrare* est mutare. Lib. iii. de Fin. c. 20. "Migrare jus," dixit: lib. iii. de Leg. c. 4. extr. "Quod quis earum migrassit, noxiæ pœna par esto." Lib. i. de Divin. c. 5. "Ne communia jura migrare videatur." Dixi plura ad Vechneri Hellenolex. p. 85.

Ut,—fit justum.] Exemplis illustrat Cicero præceptum, quod posuerat, generalius. Cf. infra iii. 25. 8.

2. *Referri enim decet.*] Ut cap. 7. pr. "Eamdem benignitatem appellari licet."

Quæ posui.] Quæ constitui, antea esse dixi. Lib. i. ad Divers. ep. 9. "Quam ob rem, ut paulo ante posui, si essent omnia mihi solutissima; tamen in re p. non alius essem, atque nunc sum." Tuscul. Quæst. iii. 6. "Sed de omni animi, ut ego posui, perturbatione, morbo, ut Græci volunt, explicabo."

3. *Ea cum tempore commutantur.*] Pronomen *ea* respicit ad proxime præcedentia *nemini nocere* et *communi utilitati servire*. Occurrit Grævius, hæc numquam mutari. Sunt ea quidem immutabilia, quatenus sunt fundamenta justitiæ: sed eadem respectu rerum, quas vir bonus præstandas recepit, utique sunt mutabilia, et sæpe temporibus fiunt contraria.

Potest enim accidere promissum aliquod, ut.] Ita cap. 45. "Non potest accidere tempus, ut intersit reipubl. quidquam illorum facere sapientem." Item lib. iii. epist. viii. 25. "Quod tamen ipsum non mehercule adhuc accidit me audi-

Digitized by Google

quod et conventum, ut id effici sit inutile vel ei, cui promissum sit, vel ei, qui promiserit. Nam si, ut in fabulis est, Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus Hippolyto filio non esset orbatus. Ex tribus enim optatis, ut scribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit; quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sint iis, quibus promiseris, inutilia: nec si plus tibi noceant, quam illi prosint, cui promiseris, contra officium est, majus anteponi minori. Ut, si constitueris, 4 5 6

ente, aut ut gravius diceretur, aut in plures." His locis *accidere* est, ita cadere, hunc casum habere.

4. *In fabulis est.*] In tragœdiis, qualis est Euripidis Hippolytus. Hygin. fab. 47. " Phædra, Minois filia, Thesei uxor, Hippolytum privignum suum adamavit. Quem cum non potuisset ad suam perducere voluntatem, tabellas scriptas [litteras] ad suum virum misit, se ab Hippolyto compressam esse, seque ipsa suspendio necavit. Theseus, re audita, filium suum mœnibus excedere jussit, et optavit a Neptuno patre filio suo exitium. Itaque cum Hippolytus equis junctis veheretur: repente e mari taurus [phocas] apparuit, cujus mugitu equi expavefacti Hippolytum distraxerunt, vitaque privarunt." Vide infra lib. iii. c. 25. et Ovid. lib. xv. Metamorph. ver. 497.

Ex tribus optatis.] Schol. Euripidis ad Hippolyt. ver. 1349. *Εἰσὶ δὲ αἱ εὐχαὶ Θησέως πρὸς Ποσειδῶνα, τρεῖς· πρῶτον ἀνιλθεῖν ἐξ ᾅδου, δεύτερον ἐκ λαβυρίνθου, τρίτον Ἱππολύτου θάνατος. Tria a Neptuno optavit Theseus: primum ut ab inferis rediret, deinde ut e Labyrintho exiret, denique ut Hippolytus interiret.* Adeas etiam Senecam in Hippolyto.

In maximos luctus incidit.] Nam et filium, Hippolytum, et conjugem, Phædram, amisit, quam vel superstite adhuc Hippolyto suspendio vitam finisse, vel, eo discerpto, fraudis et injuriæ pœnitentia ferro incubuisse fingunt.

5. *Majus anteponi minori.*] In vulgatis est: *nec si plus tibi noceant, quam illi prosint, cui promiseris.* Hinc quasi nova sententia incipit: *Contra officium est, majus damnum anteponi minori.* Interpunctione mutata factum est, ut verba *contra officium est, majus anteponi minori* ad præcedentia, a quibus temere avulsa erant, re-

Digitized by Google

cupiam te advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere, quod dixeris; magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur.
7 Jam illis promissis standum non esse, quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraque jure
8 prætorio liberantur, non nulla legibus. Exsistunt etiam sæpe injuriæ calumnia quadam et nimis callida, sed malitiosa juris interpretatione.

vertantur. Ita interpretor. Et si promissa tibi plus nocant, quam prosint illi, cui promiseris: non est contra officium, majus officium anteponi minori.

6. *Si constituerit.*] In certum scilicet diem, quo venturus sis. Cicer. pro Cæcin. c. 7. "Placuit Cæcinæ de amicorum sententia constituere, quo die in rem præsentem veniret."

In rem præsentem.] In locum, in rem, de qua controversia est, et de qua arbiter aliquis cognoscit. Seneca lib. iv. de Benef. c. 35. "Promisi advocationem: postea apparuit, per illam causam præjudicium in patrem meum queri. In rem præsentem venturus fui: sed æger filius, sed puerpera uxor tenet."

Quod dixeris.] Quod promiseris. Supra c. vii. 6. "Dictorum conventorumque constantia." Vid. adnot. ad Cornel. Nep. Milt. c. 2. extr.

7. *Illis promissis.*] Vide lib. iii. c. 16. extr.

Jam illis promissis standum non esse.] Alii *jam in illis.* Haud absurde. Ad Attic. lib. ii. ep. 4. "Si in eo, quod ostenderat, non stat." Discant hinc tirones, *stare promissis* ac similia per ellipsin præpositionis dicta, neque in Cicerone aut ejus æqualibus casu tertio accipienda esse. Conf. Drakenb. ad Liv. xxi. 19. 4.

Jure prætorio liberantur.] Rescindantur, eorumque obligatio tollitur prætorum edicto: quod *jus honorarium* dicitur, et legibus opponitur, quæ populi suffragiis latæ erant. His non magis, quam prætorum edicto, dissolvebantur, quæ quis metu coactus, vel dolo deceptus promiserit. Pearcius singulorum prætorum sententias in quaque causa latas, et in unum corpus collectas intelligit.

Legibus.] Legibus XII. tabularum, Lætoria et Aquillia. Vid. lib. iii. c. 14. extr. c. 15. pr. lib. iii. de Nat. Deor. c. 29.

8. *Calumnia.*] Quæ est malitiosa juris interpretatio, legislatoris menti contraria, ut ipse Cicero interpretatur.

Sed malitiosa.] Sæpe apud

Digitized by Google

Ex quo illud, *summum jus, summa injuria,* factum est jam tritum sermone proverbium. Quo 9
in genere etiam in republica multa peccantur: ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste indutiæ factæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium indutiæ. Ne noster quidem probandus, si verum 10
est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis et Neapolitanis de finibus a senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ut ne cupide quid agerent, ne

Latinos conjunctio *sed*, quemadmodum apud Græcos ἀλλὰ auget sententiam, et vicem particularum *immo vero, quin etiam, et quidem* sustinet. Plaut. Cas. iii. 5. 50. "Etiamne habet — gladium? Habet, sed duos." Cic. iii. ad Attic. ep. 15. "Hic mihi primum meum consilium defuit, sed etiam obfuit." Ovid. Met. xiv. 384.

Læsaque quid faciat, quid amans, quid femina, disces
Rebus, ait: sed amans, et læsa, et femina Circe.

Phædrus iv. 17. 19.

Odore canibus anum, sed multo replent.

Summum jus.] Terent. iv. Heaut. v. 48. "Jus summum sæpe summa est malitia." Columell. lib. i. c. 7. "Summum jus antiqui summam putabant crucem." Græci illud ἀκριβοδίκαιον et ἄκρατον δικαιοσύνην vocant.

9. *In republ.*] In rebus ad rempubl. pertinentibus, in administranda republ.

Ut ille.] Græcus genere, Cleomenes, Lacedæmonius, cujus fraus narratur a Plutarcho in Lacon. Apophth. p. 223. Non dissimile factum fuit Thracum, adversus Bœotios bellum gerentium, auctore Strabone lib. ix. unde proverbium, Θρᾳκία παρέμβασις, *Thracium commentum*, de quo Erasmus in Adag.

Cum hoste indutiæ factæ — essent pactæ.] Cicero variare solet orationem. *Pactæ* passive. Lib. iii. c. 29. "Pactum pro capite pretium."

10. *Q. Fabium Labeonem.*] Q. Fabius Q. F. Q. N. Labeo post duas repulsas cos. factus est cum M. Claudio Marcello anno U. C. 570. proximo ante Æmilium Paullum Macedonicum.

Nihil enim præter auditum habeo.] Vide Valer. Max. lib. vii. c. 3. n. 4.

Ne appeterent.] Est *ne quid appeterent*, ne quid cupide et improbe peterent. Ciceronem

Digitized by Google

appetenter; atque ut regredi, quam progredi
11 mallent. Id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines sic, ut ipsi dixerant, terminavit; in medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit.
12 Decipere hoc quidem est, non judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis sollertia.

1 XI. Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda, a quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi et puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit, eum, qui lacessierit, injuriæ suæ pœnitere; ut et ipse ne quid

talia adverbia non refugisse, *fiirenter, profluenter* et alia declarant.

Regredi, quam progredi.] Ut sui agri parte aliqua finitimis cedere, quam inde aliquid sibi appetere mallent.

11. *Sic, ut ipsi dixerant.*] *Dixerant* pro constituerant, vel *demonstraverant, terminaverant:* quibus verbis in hac ipsa re usus est Valer. Max. lib. iii. 3. 4. Nam dico est a δείκνυμι unde δεικνύω, *ostendo.* Terent. iv. Phorm. iii. 31.

Nam aut scio,
Si tu aliquam partem æqui bonique dixeris,
Ut ille est bonus vir, tria non commutabitis
Verba hodie inter vos.

Hic *partem dicere* est, indicere, præfinire. Sallust. lib. ii. Hist. p. 958. "Cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coëgit." *Dictas* est, indictas.

XI. 1. *Adversus.*] Erga. Cap. 13. "Adversus infimos justitiam esse servandam." Cap. xxviii. 6. "Adhibenda est reverentia adversus homines."

Atque haud scio, an satis sit.] Ea est hujus formulæ natura, ut neque adfirmet, neque neget, sed dubie de re aliqua pronuntiet: Ciceroni tamen semper id fere est, quod *fortasse*, et modeste adfirmat potius, quam negat. Exemplis nihil opus est, quæ plurima collecta sunt. *Injuriæ suæ pœnitere* significare arbitror, sentire injuriam non esse impunitam, ea pœna adfectum dolere; cujus et memoria ipsum, qui peccavit, a peccando revocet, et exemplum alios deterreat. *Pœnitentia* enim a Latinis nihil aliud dicitur, quam dolor ex temeritatis et improbitatis pœna perceptus; non qualiscumque pœnitentiæ simulatio, et veniæ postulatio.

Ut et ipse ne quid tale posthac.] Subintellige *committat.* Solleinne est in his formulis verba omittere: quales sunt *ne quid temere* c. 24. pr. *ne quid*

Digitized by Google

tale posthac, et ceteri sint ad injuriam tardiores. Atque in re publica maxime conservanda sunt 2
jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi, unum per disceptationem, alterum per vim; cumque illud proprium sit hominis, hoc beluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda 3
quidem bella sunt ob eam caussam, ut sine injuria in pace vivatur: parta autem victoria, conservandi ii, qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt. Ut majores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos in ci- 4

nimis Terent. *si umquam posthac* Cicer. pro Ligar. c. 10. med. *posthac si quidquam* Terent. i. Phorm. ii. 92.

2. *Jura belli.*] Diversa hæc sunt a jure militari, quod nos dicimus. Hæc privati juris, ad milites accommodati, species est: *jura belli* omnium gentium publica consuetudine servanda sunt.

Per disceptationem.] Verborum contentionem.

3. *Non immanes.*] *Immane* est, quidquid justum modum, natura, moribus, legibus præscriptum excedit; quidquid barbarum, belluinum, detestabile est. Veteres enim *manum* ac potius *mane* dicebant bonum: unde *mane*, *manes* et immanis, quod nimium quantum a bono distat. Vide Sanctii Minerv. lib. iv. c. 16. n. 1. ibique Perizon. Infra c. xxiii. 7. "Temere autem in acie versari, et manu cum hoste confligere, immane quiddam et belluarum simile est."

4. *Tusculanos, Æquos, &c.*] *Tusculani* civitate donati sunt a. U. C. 373. a Camillo. *Sabini*, partim Romanis juncti T. Tatii fœdere, unam civitatem ex duabus fecerunt, et omnia sua Romam transtulerunt, partim victi a M. Curio Dentato ac civitate donati a. U.C. 463. *Hernici* a Q. Marcio Tremulo in deditionem accepti anno 447. Aldus Manutius *Æquos Volscosque*, quos Florus lib. i. c. 11. *pervicacissimos et quotidianos hostes* appellat, nusquam in civitatem receptos se legisse ait. *Volscos* nominat Cic. iterum pro Balbo c. 13. fin. Partem eorum cum Latinis in sacrorum communionem admissam a Tarquinio Superbo, adfirmat Dionys. Halicarn. lib. iv. c. 56. *Privernates* etiam, Volscorum populus, recepti sunt a. 424. per C. Plautium Decianum cos. Reliquos autem Volscos Æquosque aut funditus a Romanis esse deletos, aut si qui tot bellis superfuerint, uno Latinorum

Digitized by Google

vitatem etiam acceperunt: at Carthaginem et
5 Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo aliquid secutos, opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad
6 bellum faciundum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi esset obtemperatum, si non optimam,

et jure et nomine devinctos putat Sigon. de antiquo jure Italiæ l. i. cap. 5. p. 135. Hi igitur una cum coloniis eo missis Latiique populis civitatem adepti sunt lege Julia L. Cæsaris consulis, quam tulit a. 662. quo sociale bellum exarserat.

Carthaginem.] Pœnorum urbem in Africa a Scipione Africano Minore, aliis dissuadentibus, senatu vero tandem in Catonis sententiam concedente, eversam. Ea Ciceronis ætate nondum restituta erat: quippe quam Augustus demum deducta colonia frequentavit. Vid. Cellar. ad Eutrop. iv. 9.

Numantiam.] Celtiberorum in Hispania munitissimum oppidum, ab eodem Scipione expugnatum, solo exæquatum, nec umquam postea renatum. De Celtiberis vid. infra c. xii. 5.

5. *Nollem Corinthum.*] Non satis justam Corinthi delendæ causam Romanis fuisse significat; quæ Achaiæ urbs erat celeberrima atque opulentissima, in isthmo inter duo maria, Ægæum et Ionium, vel inter sinum Corinthiacum et Saronicum, sita. Florus lib. ii. c. 16. pr. "Corinthus (facinus indignum) ante oppressa est, quam in numerum certorum hostium referretur." Excusat tamen majores suos; et crudelitati eorum hanc eversionem tribuendam esse negat, quæ demandata fuit L. Mummio, lib. ii. c. 22. lib. iii. c. 11. pr. Orat. ii. Agrar. in Rull. c. 32.

Aliquid secutos.] Est *aliud quid spectasse.* De Orat. ii. 40. "Situlasse te et aliquid quæsisse, perspicuum est." Vide supra ad c. vii. 8.

Opportunitatem loci.] Quia inter duo maria interjecta in orientem et occidentem naves dimittere, commeatus et auxilia recipere, et a Græcia pariter et a Peloponneso adiri poterat: unde duabus classibus et duobus fortasse exercitibus terrestribus ad eam obsidendam opus erat.

6. *Paci consulendum.*] Consilia referenda sunt ad pacem. Vid. Cort. ad Sallust. Cat. li. 7.

Si mihi esset obtemperatum.] Si ortis inter Pompeium et Cæsarem dissidiis meum consilium sequi voluisset Pompeius primum et pars senatus, quæ cum eo consentiebat; tum etiam Cæsar, et qui ejus potentiæ favebant. Utrisque enim Cicero pacis et concordiæ auctor fuit. Vide lib. iv. epist. 1. 2. et 3. lib. vi. epist. 1. 6.

Digitized by Google

aliquam rem publicam, quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est; tum ii, qui, armis positis, ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percusserit, recipiendi [sunt]. In quo tanto opere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more majorum. Ac belli quidem æquitas sanctissime fetiali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut

7 8 9

et 21. lib. vii. epist. 3. lib. xvi. epist. 11. et 12.

Aliquam rem publicam.] Particulam *at* subintellige, ut lib. xvi. ad Divers. ep. 24. "A Flamma si non potes omne, partem aliquam velim extorqueas."

Quæ nunc nulla est.] Dum Cæsaris tyrannidem, Cæsare interfecto, Antonius instaurat. Lib. ii. cap. i. 10. "Cum autem respubl. nulla esset omnino." Cap. viii. 14. "Rempublicam penitus amisimus."

7. *Consulendum est.*] Ab interitu conservandi sunt, parcendum est victis.

Quamvis murum aries percusserit.] Cæs. lib. ii. Gall. c. 32. "Cæsar respondit, [Adusticis] se magis consuetudine sua, quam merito eorum, civitatem conservaturum, si prius, quam aries murum attigisset, se dedidissent." Hoc fieri solebat jure Romanorum fetiali, quo in fidem recipiebantur, qui se ante admotos muris arietes dedebant: sin minus, vitam aut libertatem amittebant. Cicero vero hanc legem humanitate temperandam censet.

8. *Earum patroni essent.*] Itaque Afrorum patroni fuere Scipiones, Macedonum Æmilii Paulli, Siculorum Marcelli, Allobrogum Fabii, Cypriorum Cato.

9. *Fetiali populi R. jure.*] Fetiale jus Rom. bellicas cærimonias continebat, quo ritu bella indicenda, gerenda, et compositis fœderibus finienda essent: quod ab Æquicolis, bellicosa gente, acceptum Ancus Marcius, Numæ nepos, constituerat. Id fetiales, quod sacerdotum erat genus, habebant, et religiose observandum curabant: ex quibus unus, quem *patrem patratum* faciebant, tamquam populi Rom. legatus, res repetebat, bella rite indicebat, et fœderum leges recitabat. Vide Liv. lib. i. c. 24. et 32. Dion. Halicarn. lib. ii. c. 72.

Aut rebus repetitis — aut.]

Digitized by Google

10 denunciatum ante sit, et indictum. Popillius imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tiro militabat. Cum autem Popillio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione
11 militabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Popillium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obliget [militiæ] sacramento:

Disjunctiva particula *aut* offendit. Sed alteratrum fortasse satis fuit ad bellum juste gerendum. *Rebus repetendis* fetiales mittebantur, nequidquam *repetitis* bellum gerebatur. *Res repetere* est, non tantum vindicare, quæ per vim aut fraudem erepta sunt, homines, pecora, vestes et alia; sed et jus suum persequi, pœnas a nocentibus exposcere, iique ut dedantur postulare, de *satisfactione*, ut vulgo loquuntur, agere. Vide Liv. lib. xxxviii. 45.

Denunciatum et indictum.] Non quocumque modo denunciatum, sed etiam sollemni ritu per fetiales indictum.

10. *Popillius.*] Scribitur etiam *Popilius*. Utrumque est in vetustis lapidibus, in Græcis Ποπίλλιος, vel Ποπίλιος. Cognomen ei erat *Lænas*. Prænomen incertum est: multi tamen *Marcum* intelligi malunt, qui cos. fuit a. 580, et in Liguribus rem prospere gessit. Ejus frater, *Caius Popillius*, proximo inde anno consulatum obtinuit: uterque paullo ante bellum Macedonicum, in quo Cato militasse hic dicitur, rempubl. tenuit. Id vero non Popillius gessit, sed Æmilius Paullus, in cujus exercitu Catonem filium fuisse, Plutarchus auctor est in Catone Maj. p. 348. Hanc ob causam alii Ciceronem memoria lapsum, alii nomen hoc a librariis corruptum putant. Tutissima videtur eorum ratio, qui Catonis filium in exercitu, M. Popillii Lænatis, contra Ligures profecti, tironem fuisse, eumdemque quinquennio post sub Æmilio Paullo in Macedonia militasse, atque ab utroque imperatore missum factum esse existimant.

Catonis filius.] Catonis Majoris, Censorii filius, de cujus virtute, præter Plutarchum, vide Justin. lib. xxxiii. 2. Frontin. Strateg. lib. iv. 5. 17.

Unam dimittere legionem.] Crediderim, Popillium hanc legionem dimisisse, quum post deditionem Ligurum, quam narrat Liv. xlii. 8. debellata videretur ea gens, quæ tamen sequente anno rursus arma movit.

Secundo.] *Secundo sacramento obligari* dicitur miles, qui priori sacramento solutus novo adstringitur. Desierat enim miles esse, qui missus fuerat, ideoque cum hoste pugnandi jus amiserat.

11. *Obliget.*] Hoc tempus

Digitized by Google

quia, priore amisso jure, cum hostibus pugnare non poterat. Adeo summa erat observatio in bello movendo. Marci quidem Catonis senis 12
est epistola ad Marcum filium, in qua scribit, se audisse, eum missum factum esse a consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur, ut caveat, ne prælium ineat. Ne-

non mutandum, quamvis præcedat *pateretur*. Sallust. Catilin. xxxiv. 1. "Si quid ab senatu petere vellent, ab armis discedant." Vid. ibi Cortius.

Militiæ.] Vox suspecta; et commode abesse potest.

Poterat.] Notum est, apud Ciceronem et æquales *posse* dici de eo, qui jure, honeste, salvave dignitate, facere possit. Vid. Manut. ad lib. ii. ad Attic. ep. 9.

Summa observatio in bello movendo.] Dicit, bella apud majores non temere ac pro cujusque lubitu gesta, sed in bellis inferendis gerendisque certas leges sanctissime observatas esse. Similem vim nominis *observatio* videas in illis de Clar. Orator. c. 8. "Verum tamen natura magis tum, casuque non numquam, quam aut ratione aliqua, aut observatione fiebat." *Movere bellum* non solum est concitare, sed etiam inferre et gerere bellum. Liv. iv. 58. 6. "Veiens bellum motum, ob superbum responsum Veientis senatus." Idem viii. 6. 5. "Dii pium movere bellum." Adde Virg. Georg. i. 509. Horat. Od. iv. 1. 2. Ovid. Am. iii. 12. 4. Athenis hanc elegantiam fortasse reportaverunt Romani. Thucydides vi. 34. *Δεόμενοι δεῦρο κατὰ τάχος βοηθεῖν, καὶ τὸν ἐκεῖ πόλεμον κινεῖν.*

12. *Est epistola.*] Exstat. Catonis epistolam, nisi fallor, dicit eamdem, cujus mentionem facit Plutarch. in Cat. Maj. *Καὶ Κάτωνος αὐτοῦ φέρεταί τις ἐπιστολὴ πρὸς τὸν υἱὸν, ὑπερφυῶς ἐπαινοῦντος τὴν περὶ τὸ ξίφος φιλοτιμίαν αὐτοῦ καὶ σπουδήν.*

Eum missum factum esse.] Fortasse Paullus Æmilius missum fecerat Catonis filium propter infirmam, qua utebatur, valetudinem et propter vulnera, quæ fortissime pugnans plurima acceperat. Vid. Plutarch. in vita Æmilii Paulli, in Cat. Maj. Justin. xxxiii. 2. 4. et Frontin. Strateg. iv. 17.

Bello Persico.] Est hoc bellum Macedonicum secundum, quod cum Perse, Macedoniæ ultimo rege gestum est. A *Perses*, *Πέρσης* vel *Περσεὺς*, propius ad analogiam fit *Πέρσειος*, *Perséus*, non *Persæus*, ut quidam volunt: sed tamen, ut a *βασιλεὺς* est *βασιλικὸς*, a *Φαληρεὺς Φαληρικὸς*, et alia: ita et *Persicus* non sine ratione formatur a *Περσεύς*. In fastis quoque Capitolinis ita illud adnotatum est: BELLUM PERSICUM.

Digitized by Google

gat enim, jus esse, qui miles non sit, cum hoste pugnare.

1 XII. Equidem illud etiam animadverto, quod, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi rei tristitiam mitigatam. Hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum [dicimus].

Jus esse.] Supple, non *ei*, sed *eum*, ante infinitivum *pugnare*.

Pugnare.] Nos diceremus *pugnandi*: sed ita sæpius Cicero et alibi. Nam *jus est* nihil aliud significat, quam *licet*, *fas est*. Lib. iii. 10. 7. "Alteri deripere jus non est." Plaut. i. Pers. iii. 25. "Pernam quidem jus est apponi frigidam postridie."

XII. 1. *Equidem animadverto.*] *Equidem* a Cicerone primæ tantum personæ accommodatur: ea vero loca, quæ repugnant, (quæ non multa, et jam dubia sunt) corrupta et ad regulam revocanda sunt. Nam in iis *equidem* semper scriptum est pro *quidem* vel *et quidem*. Ita c. xiv. 4. falso: "Sunt autem multi equidem cupidi splendoris." Sed non opus est pluribus exemplis, quorum copiam suppeditat thesaurus Gesneri. Nec magis plurali numero *equidem* aptari debet, quam secundæ aut tertiæ personæ singularis. Male in quibusdam legitur supra c. vi. extr. "Ac de primo equidem officii fonte diximus."

Animadverto, quod.] Construe: *Animadverto lenitate verbi rei tristitiam mitigatam* [*esse*], *quod*, *qui*, &c. Ita *quod* causale fit, nec quidquam cum *animadverto* conjuncti habet. Ne credas, Ciceronem barbare loqui, eoque auctore recte dici, *audio*, *video*, *dico*, *credo*, *existimo*, *puto*, *quod aliquid sit*. Ille certe aliis pluribus locis huic ceterisque ejus generis verbis infinitivum adjungit; aut, si quando illud *quod* admittit, cum indicativo id copulat, non cum conjunctivo. Lib. ii. c. xx. 8. "Videndumque illud item, quod, si opulentum fortunatumque defenderis, in illo uno aut forte in liberis ejus manet gratia."

Perduellis.] *Perduellis* dicitur, qui pertinaci bello rempubl. turbat. Nam *duellum* olim nihil erat aliud, quam *bellum*: ut *Duellona* pro *Bellona*, *duonus* pro *bonus*, *duis* pro *bis*.

Hostis.] Qui nunc *peregrinus*, olim *hostis* dicebatur. Varro lib. iv. de L. L. pr. "Multa verba aliud nunc ostendunt, aliud ante significabant, ut *hostis*. Nam tum eo verbo dicebant *peregrinum*, qui suis legibus uteretur: nunc dicunt eum, quem tum dicebant *perduellem*." Non recte igitur *hostis* quisque a nobis vocatur, qui inimicus et privati hominis adversarius est, civis præsertim et vel consanguineus.

Quem nunc peregrinum dici-

Digitized by Google

Indicant duodecim, ut, STATUS DIES CUM HOSTE: itemque, ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUCTORITAS. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, qui cum bella geras, tam molli nomine appellari? Quamquam id nomen durius jam effecit vetustas. A peregrino enim recessit et proprie in eo, qui arma contra ferret, remansit. Cum vero de imperio decertatur, belloque quæritur gloria, caussas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paullo ante justas caussas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minus acerbe gerenda sunt. Ut enim cum civi aliter contendimus, si est inimicus, aliter, si competitor; cum altero certamen honoris et dignitatis est,

2 3 4 5

mus.] Optimus liber MS. verbum *dicimus* eleganter excludit. Commode illud ex prægresso *dicebatur* intelligere possis.

2. *Indicant duodecim.*] Non sine exemplo *tabulæ* omittitur.

Ut, status dies.] *Ut*, id est, exempli causa, Festus p. 194. "*Status dies* vocatur, qui judicii causa est constitutus cum *hoste*, id est, peregrino. Ejus enim generis ab antiquis *hostes* appellabantur, quod erant pari jure cum populo Romano." Scilicet Festo *hostis* dictus videtur, quasi *par*: unde *hostire*, par pari reddere, æquare, pensare.

Adversus hostem æterna auctoritas.] *Auctoritas* est, dominii et vindicandæ rei jus certum et perpetuum, quod civi Romano adversus peregrinum semper manet salvum, ita ut nulla temporis diuturnitate a peregrino aliquid usu capiatur, ejusque esse desinat, qui legitimus fuit possessor.

3. *Eum, qui cum bella geras.*] Ad hanc mansuetudinem, ut is, cum quo bella geras, tam molli nomine appelletur.

4. *Caussas omnino subesse tamen.*] Eleganter adhibetur *tamen*, non præcedente *etsi*. Pro Rosc. Am. c. 53. "Illam priorem, quæ facta est, in eos, qui arma capere potuerunt, tamen senatus suscipere noluit." Pro P. Sulla, principio: "Sed, quoniam ita tulit casus infestus, ut amplissimo in honore—everteretur, et in his pristinæ fortunæ reliquiis miseris et afflictis, tamen haberet quosdam, quorum animos ne supplicio quidem suo satiare posset." Conf. Ernestum in clave Cic. voc. *Tamen*.

Quas dixi.] Cap. xi. 2.

5. *Cum altero certamen.*

Digitized by Google

cum altero capitis et famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter esset, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis 6 Hannibal, reliqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara:

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis;
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,
Ferro, non auro, vitam cernamus utrique.

Cum altero, qui est competitor, certamen honoris et dignitatis est: cum altero, qui inimice se gerit, capitis et famæ certamen. Sæpe ita *alter, alter* inverso ordine superioribus respondet. Lib. vi. epist. 11. pr. "Qua in re tibi gratulor ita vehementer, ut te quoque mihi gratulari, quam gratias agere, malim. Alterum [*posterius*] non desidero: alterum [*prius*] vere facere poteris."

Cum Celtiberis.] Quorum urbs fuerat Numantia, de qua cap. xi. 4. Vid. Flor. lib. ii. 17. 9. et 13. cap. xviii. 2.

Uter esset.] Viveret. Vid. Vechneri Hellenolex. lib. ii. c. 5. p. 491.

Fœdifragi.] Hoc pro *fœderifragi* dici, observat Gellius lib. xix. 7. 5. et rarioribus vocabulis adnumerat.

6. *Illa præclara.*] Sunt Ennii versus ex v. Annali, et ex oratione quidem Pyrrhi ad Fabricium, cum magno auri pondere ad se missum, quo captivos redimeret. Ei Pyrrhus confirmat, se non mangonum more cum Romanis negotiari, sed de gloria atque imperio dimicare. Itaque sine ullo pretio captivos Fabricio reddidit.

Dederitis.] Penultima a priscis poëtis in hujus temporis verbis producitur sæpius.

Cauponantes bellum.] *Caupones* sunt, qui vendendo vino quæstum faciunt. Hinc *cauponari* est, lucrum ex quacumque re captare: *bellum cauponari*, turpis quæstus causa bellum gerere, captivos vendere. Ita Æschylus in fabula *Septem ad Thebas* Καπηλεύειν μάχην dixit; Herodianus lib. vi. 7. 22. Καπηλεύειν εἰρήνην χρυσῷ, *auro pacem cauponari*, id est, vendere.

Vitam cernamus.] De vita decernamus, vitam in periculum et dimicationem conjiciamus. Idem Ennius in Medea, ex Euripide,

Ter sub armis malim vitam cernere,
Quam semel modo parere.

Id Euripides dixerat in Med. ver. 250.

——Ὡς τρὶς ἂν πυρ' ἀσπίδα
Στῆναι θέλοιμ' ἂν μᾶλλον, ἢ τικτεῖν ἅπαξ.

Digitized by Google

Vosne velit, an me regnare hera, quidve ferat, Fors,
Virtute experiamur. Et hoc simul accipite dictum:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorumdem me libertati parcere certum est.
Dono, ducite, doque volentibus cum magnis dis.

Hera.] *Heros* vocabant deos. Catull. ad Manlium ver. 74.

——*Nondum cum sanguine sacra*
Hostia cœlestes pacificasset heros.

Ibid. ver. 77.

Quod temere invitis suscipiatur heris.

Hic Fortunæ id nominis tribuit, quæ in bello dominari maxime creditur. Plaut. iii. Merc. iv. 12. "Divum atque hominum quæ spectatrix, atque hera eadem es hominibus." Conjungo autem *hera Fors*, quæ est *Fortuna domina.*

Accipite dictum.] Tres legati Romanorum ad Pyrrhum venerunt, eosque ille pariter adloquitur. *Acpite* pronuntietur, ut *surpite* apud Horat. ii. Sat. iii. 283. *porgite* apud Virg. viii. Æn. 274. Potuisset etiam dicere *accipe*, sæpe enim legatis, etiam pluribus, ita respondetur, ut, tamquam una persona, singulari numero compellentur. Liv. v. 16. 9. "Romane, aquam Albanam cave lacu contineri." Nec sine insigni suavitate huic orationis generi pluralis admiscetur. Ita Latinus Æneæ legatis apud Virgil. Æn. vii. 260. respondet:

——*Dabitur*, Trojane,
quod optas,
Munera nec sperno. Non vobis *rege Latino*
Divitis uber agri Trojæve opulentia deerit.

Ovidius etiam Metam. xv. 637. Apollinem legatis Romanorum ita respondentem facit:

Quod petis *hinc, propiore loco*, Romane, *petisses.*
Et pete *nunc propiore loco.*
Nec Apolline vobis,
Qui minuat luctus, apus est.

Eorumdem.] Apud veteres non raro est trisyllabum, per synecphonesin.

Certum est.] Mihi constitutum, decretum est. Lib. ii. 8. 19. "Certum igitur hoc sit,—familiaritates habere fidas amantium nos amicorum." Pro Rosc. Am. c. 11. "Certum est deliberatumque, quæ ad causam pertinere arbitror, omnia dicere." Terent. ii. Andr. i. 11. "Omnia experiri certum est prius, quam pereo."

Dono, ducite.] Distincte hæc duo verba legenda censent, ut *dono doque* cohæreant: alii *dono ducite* interpretantur, dono accipite, muneri datos abducite, ut in Plaut. Pseud. iv. 6. 13. "Habeto mulierem dono tibi."

Volentibus cum magnis dis.] Formula bene precandi et ominandi, non tantum comicis familiaris. Cato c. 141. "Cum

Digitized by Google

7 Regalis sane, et digna Æacidarum genere sententia.

1 XIII. Atque etiam si quid singuli temporibus adducti hosti promiserunt, est in eo ipso fides 2 conservanda. Ut primo Punico bello Regulus captus a Pœnis, cum de captivis commutandis Romam missus esset, jurassetque se rediturum, primum, ut venit, captivos reddendos in senatu non censuit: deinde, cum retineretur a propinquis et ab amicis, ad supplicium redire maluit, 3 quam fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Hannibal Romam astrictos misit

divis volentibus, quodque bene eveniat, mando tibi, Mani."

7. *Æacidarum genere.*] Æacus, unde genus ducebat Pyrrhus, animo magnus justitiaque clarissimus fuisse dicebatur, Ἑλλήνων ἰσώνυμος Plutarcho in Theseo. Eum Jupiter, a se genitum, inferorum postea judicem constituit. Cicero, nisi fallor, ipsum Pyrrhum *Æacidarum genus* appellavit, quemadmodum Virgil. Æn. vi. 840. Persen *genus armipotentis Achilli*, et Horat. Sat. ii. 3. 63. Augustum *ab alto demissum genus Æneæ* dicit. Alii pro *genere*, exhibent *gente*; et *Æacidarum gens* æque ac *genus Æacidarum*, de solo Pyrrho accipi queat. Ita Virg. Æn. x. 228. "Vigilasne, deum gens, Æneæ?" Hanc nominum *genus* et *gens* significationem si quis putat poëta, quam Ciceronе digniorem esse, is meminerit, nostrum, in narrandis poëtarum fabulis, hominum poëticis appellationibus uti solere. Ita Tusc. Quæst. iii. 12. Thyestes *Tantalo prognatus, Pelope natus* dicitur, atque ibidem Æetem *filium Solis* vocat.

XIII. 1. *Temporibus adducti.*] Adversis rebus, periculis, necessitatibus.

2. *Regulus captus a Pœnis.*] M. Attilius Regulus, primo bello Punico in Africam cum exercitu missus, multa ibi Pœnorum castella expugnavit et vastavit, in iis Clupeam; Carthaginem ipsam oppugnavit. Hunc Xanthippus, Carthaginiensibus a Lacedæmoniis auxilio missus, prælio tandem superatum, vivum cepit. Vide lib. iii. c. 27.

Censuit.] Non quasi senator, quem amissa libertate se non esse putavit. Vide lib. iii. c. 27.

3. *Secundo autem Punico bello.*] Cicero lib. iii. c. 22. et 32. eisdem exemplis utitur. Idem fecit in historia Reguli, in dis-

Digitized by Google

jure jurando se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti erant, impetrassent; eos omnes, censores, quoad quisque eorum vixit, qui pejerassent, in ærariis reliquerunt. Nec minus illum, qui juris jurandi *fraude culpam* invenerat. Cum enim Hannibalis permissu exisset de castris, rediit paullo post, quod se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus e castris, jure jurando se solutum putabat. Et erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est justitiæ in hostem a majoribus nostris constitutum, cum a Pyrrho perfuga senatui est pollicitus, se venenum regi

turbatione Corinthi, in Theseo. Vide supra n. 2. et lib. iii. 26. 7. lib. i. 11. 5. et iii. 11. 1. lib. i. 10. 4. et iii. 25. 3.

Jure jurando se redituros esse.] Dictum est, quemadmodum illud ii. 6. extr. "Aut spe, sibi id utile futurum." Vide quæ adnotabimus ad ii. 24. 9.

In ærariis reliquerunt.] Gravissima nota, quæ civi Romano a Censs. infligi poterat, qua eum ultimæ classi adscriptum et gravi tributo obnoxium privabant jure suffragii, voluntatem testandi, honores et hæreditates adeundi, et militandi etiam.

Qui juris jurandi fraude culpam invenerat.] Hæc depravata esse, facile apparet. Puto, Ciceronem scripsisse *qui juris jurandi fraudiculam invenerat.* Deminutiva sæpe turpitudinem rei notare, tralatitium est. Quanto opere deminutivis Cicero delectatus sit, argumento sunt *ædificatiuncula, commotiuncula, conciliatricula, conclusiuncula, contractiuncula, interrogatiuncula, possessiuncula, sedecula, sessiuncula, stipulatiuncula, tonstricula,* et si qua sunt his similia, quæ Latinitatis jus soli debent Ciceroni.

6. *Quid senseris, non quid dixeris cogitandum.*] Quæ Cicero hic de fide præcipit, plane consentiunt cum iis, quæ infra iii. 29. 15. seqq. de jure jurando disputat. *Quid senseris,* est quid ex animi sententia promiseris, quid mens tua conceperit, præstari oportere. *Non quid dixeris,* interpretor, non quid lingua tua pronuntiaverit, quidque ex verbis tuis callida et malitiosa interpretatione elici queat. Hinc est illud in formula fœderis apud Liv. i. 24. 7. "Sine dolo malo, uti-

Digitized by Google

daturum, [et eum necaturum]. Senatus et C.
8 Fabricius perfugam Pyrrho dedidit. Ita ne hostis quidem, et potentis, et bellum ultro inferentis, interitum cum scelere approbavit. Ac
9 de bellicis quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem, etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio et fortuna servorum, quibus, non male præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis, ope-
10 ram exigendam, justa præbenda. Cum autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude fiat injuria; fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque homine alienissimum, sed fraus odio

que ea hic hodie rectissime intellecta sunt."

7. *Et eum necaturum.*] Hæc verba a glossatore adjecta esse, suspicor.

Senatus et C. Fabricius.] Et Fabricius, caput senatus, consul. Similiter dictum aliquoties me reperire memini: *Dii et Jupiter.* Historiam ipsam paullo aliter a Cicerone infra lib. iii. c. 22. narrari, non mirabitur, qui meminerit, quam diversa de eadem re tradiderint historici. Vide Gell. Noct. Att. iii. 8.

9. *Servorum.*] Servi sunt vel natura, quibus ad se ipsos regendos deest animus; vel fortuna, qui bello capti, aut serva matre nati sunt. De his sermo est: quorum miserrima erat conditio, cum *instrumentorum animatorum* numero haberentur [Aristotel. lib. Politic. c. 4.] et eodem prope jure essent, quo jumenta. Vid. Græv. ad Flor. lib. iii. 2. 20. pr. Nec tamen eodem loco erant omnes. Multi enim locupletiorum et potentiorum hominum servi a liberis quoque hominibus colebantur et rebus haud contemnendis, quin et herilibus liberis præficiebantur. Unde servitutis conditionem aliquando libertati prælatam reperimus. Vide Sueton. Ill. Gram. c. 21.

Quibus, non male præcipiunt.] *Quibus* construe cum *uti*, non cum *præcipiunt.*

Ut mercenariis.] Tamquam hominibus liberis, sed mercede ad operam præstandam conductis. Vide lib. iii. c. 6. pr.

Operam exigendam.] Refer ad *præcipiunt.* A servis *operam* præstandam *exigimus.*

Justa præbenda.] Cibaria, corporis tegumenta, cubilia: quæ lege, more et certo quodam modo debentur. Hæc significatio in lexicis fere omnibus prætermissa est. Domini autem *præbent justa*, servi *percipiunt.* Columell. lib. i. 8. 18. "Ita-

Digitized by Google

digna majore. Totius autem injustitiæ nulla 11
capitalior est, quam eorum, qui, cum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est.

XIV. Deinceps, ut erat propositum, de bene- 1
ficientia ac de liberalitate dicatur; qua quidem nihil est naturæ [hominis] accommodatius: sed habet multas cautiones. Videndum est 2
enim primum, ne obsit benignitas, et iis ipsis, quibus benigne videbitur fieri, et ceteris: deinde, ne major benignitas sit, quam facultates: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur. Id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam et qui gratifican- 3

que diligens dominus cum et ab ipsis, tum et ab solutis, quibus major est fides, quærat, an ex sua constitutione justa percipiant." Aliud est, *justa reddere*, id est, operas quas quisque debet, apud eumdem Columell. lib. i. 8. 11.

11. *Nulla capitalior.*] Dignior, quæ capitis supplicio expietur. Vide lib. ii. 21. 7. lib. iii. 21. 4. Genitivus *injustitiæ* non pendet a *capitalior*, sed a *nulla*. Vide ad lib. ii. c. 7. pr.

Qui, cum maxime fallunt.] Alibi quoque ita Cicero locutus est. Lib. ii. in Verr. c. 76. "Cum hæc maxime cognosceremus; — repente adspicimus litteras."

XIV. 1. *Deinceps.*] Porro, protinus, non interrupto aliis rebus sermone.

Ut erat propositum.] Antea dictum, positum, cap. 7. pr.

De beneficientia ac de liberalitate.] Cicero et æquales præpositiones geminare solent. Lib. iii. 4. 15. "A veteribus Academicis et a Peripateticis vestris." Cicero sejungit a *beneficientia liberalitatem*, quemadmodum paullo post n. 3. *non benefici, neque liberales* dicit.

Naturæ hominis.] Posterius vocabulum a glossatore accessisse, neque tam *natura hominis*, quam universæ naturæ ratio intelligenda videtur.

Habet multas cautiones.] Multa in ea exercenda sunt cavenda, cavendi in ea ratio multiplex est. Numquam Cicero *cautelam* dixit, ut sequiores.

2. *Videndum est.*] Cavendum. Infra c. xx. 7. "Quam ob rem et hæc videnda, et pecuniæ fugienda cupiditas." Cornel. Nep. Epamin. c. 10. pr. "Vide, inquit, ne tu pejus consulas." Vide ad n. 5. et supra ad c. 9. pr.

Pro dignitate.] Prout quisque dignus est, idque meretur.

Digitized by Google

tur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse videantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores judicandi sunt: et qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia, ut si in suam rem aliena convertant. 4 Sunt autem multi, et quidem cupidi splendoris et gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur. Hique arbitrantur, se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacumque ratione. Id autem tantum abest officio, ut 5 nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, 6 quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Sullæ et C. Cæsaris pecuniarum translatio a justis dominis ad alienos non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem 7 justum. Alter erat locus cautionis, ne benig-

Nam justitia suum cuique tribuit, non id, quod aliis debetur dignioribus.

3. *Cuipiam.*] Non dubito, quin legendum sit *quippiam* vel *quidpiam*. In vulgata lectione subaudiendum est *quid*.

Assentatores.] Qui, ut verbis parasiti, ita simulatis beneficiis nocent, quibus prodesse videntur. Illorum ingenia moresque describit Terentius ii. Eun. ii, 17.

In eadem sunt injustitia.] Sic *in vitio esse* dixit supra c. vii. 8.

Ut si.] Pro *ac si*.

4. *In suos amicos.*] Eos reprehendit, qui, cum magistratus gerunt, ad suos amicos omnia transferunt.

5. *Videndum est igitur, ut.*] Paullo ante ad n. 2. observatum est *videndum ne*, pro *cavendum*. Hic *curandum* interpretor, manente tamen verbi prima significatione. Nam *videre* est, et oculos et animum intendere in id, quod vel faciendum, vel fugiendum est.

6. *L. Sullæ.*] Qui publicatis adversariorum bonis eos, quorum opera illos vicerat, locupletavit. Vide lib. ii. cap. 8.

C. Cæsaris.] Julii Cæsaris immensæ largitiones notæ sunt ex Suetonio: quibus cum non sufficeret, bella primum hostilia cum Gallis, postea et civile excitavit, in quo Italiam omnesque provincias rapinis exhausit.

7. *Alter erat locus cautionis.*] Alterum, quod cavendum dixi, erat. Vid. n. 2.

Digitized by Google

nitas major esset, quam facultates. Quod, qui benigniores volunt esse, quam res patitur, primum in eo peccant, quod injuriosi sunt in proximos: quas enim copias his et suppeditari æquius est, et relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas 8
plerumque rapiendi et auferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant copiæ. Videre et- 9
iam licet, plerosque non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ proficisci ab ostentatione magis, quam a voluntate videantur. Talis autem simulatio vanitati est conjunctior, quam aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propo- 10
situm, ut in beneficientia delectus esset dignitatis: in quo et mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, et animus erga nos, et communitas ac societas vitæ, et ad nos-

Quam res patitur.] Res familiaris, facultates.

Primum in eo peccant.] Ἀναπαίδευτοι videtur, cum non sequatur *deinde*, vel aliquid simile. Respondet tamen huic illud: *Inest autem huic.* Vide infra c. xxviii. 9.

In proximos.] Parentes, uxorem, liberos et ceteros, quibus cum maxime conjuncti sunt,

Suppeditari.] A viventibus *suppeditari*, a morituris *relinqui.* Nam et hoc officii est, consulere iis, quos superstites habiturus sis.

8. *Inest autem.*] Hic *autem* continuat orationem, nihilque aliud est, quam *et, etiam.*

9. *Plerosque.*] Non *plurimos*, sed *multos*, qui sæpe dicuntur *plerique.* Cohærent autem *plerosque facere.*

A voluntate.] A benigna voluntate, ab animo benefaciendi cupido.

Vanitati est conjunctior.] Magis convenit homini mendaci et fallaci, quam liberali et ei, quem virum bonum dicimus.

10. *Tertium est propositum.*] Tertium quod in exercenda liberalitate cavendum antea diximus, posuimus.

Delectus dignitatis.] Dignos deligere jubet eum, qui liberalitate uti velit.

Communitas.] Gradus communitatis cognosce ex cap. 16. et 17.

Digitized by Google

11 tras utilitates officia ante collata. Quæ ut concurrant omnia, optabile est; si minus, plures caussæ majoresque ponderis plus habebunt.

1 XV. Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus planeque sapientibus, sed cum iis, in quibus præclare agitur, si sunt simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat; colendum autem esse ita quemque maxime, ut quisque maxime virtutibus his lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, hac ipsa, de qua jam multa dicta 2 sunt, justitia. Nam fortis animus et magnus,

11. *Plures caussæ.*] *Caussæ* Ciceroni sunt necessitudinis tituli, nomina, vincula; ea omnia, quibus cum aliis jungimur. Lib. xiii. epist. 71. "Cum omnibus non eadem mihi causa est," id est, necessitudo. Pro Quint. cap. 15. "Quicum tibi affinitas, societas, omnes denique caussæ et necessitudines veteres intercedebant." Optandum esse, ait Cicero, ut omnia illa, quæ in tribuendis beneficiis spectanda esse dixit, in iis pariter adsint, qui liberalitate indigent: id cum raro fiat, et in multis multa desint, præferendos esse eos, qui pluribus et majoribus nominibus sint conjuncti.

XV. 1. *Vivitur non cum perfectis hominibus.*] Vide lib. iii. c. 3. Perfectam autem sapientiam in nullo homine esse, ostendit ibi paullo post c. 4.

Planeque sapientibus.] Ita noster Tusc. Quæst. v. 22. extr. "Doctorum hominum et plane sapientium."

In quibus præclare agitur.] In quibus si sunt simulacra virtutis, præclare agitur. *Præclare agitur* absolute dici vides, ut lib. iv. epist. xiv. 2. "Agiturque præclare, si nosmet ipsos regere possumus." *Cum aliquo præclare agitur*, est: præclarus ejus status est, bene se habet.

Significatio virtutis.] Indicium, specimen. Læl. c. 14. pr. "Si qua significatio virtutis eluceat."

Colendum.] Benivolentia et liberalitate complectendum.

Ita quemque maxime, ut quisque maxime.] Pronomen *quisque* non sine suavitate repetitur. In Verrem i. 27. "Pro se quisque, ut in quoque erat auctoritatis plurimum, ad populum loquebatur."

Lenioribus.] Intelliguntur virtutes, *quæ pertinent ad mansuetudinem morum ac facilita-*

Digitized by Google

in homine non perfecto nec sapiente, ferventior plerumque est: illæ virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus. De benivolentia autem, quam quisque 3 habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur. Sed benivolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius et constantia judicemus. Sin erunt 4 merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est. Nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. Quod si ea, quæ utenda acceperis, 5 majore mensura, si modo possis, jubet reddere Hesiodus; quidnam beneficio provocati facere debemus? An imitari agros fertiles, qui multo

tem, ut ipse interpretatur lib. ii. cap. 9.

2. *Ferventior.*] Vehementior, iracundior, impotentior.

Potius attingere.] De verbo *attingere* vid. ad c. 6. pr. ubi et *maxime attingere* dixit.

In moribus.] *In* est, quod attinet ad. Sic "In reliquis officiis," lib. xi. epist. xxvii. 10. "In equo," de Amicit. c. xix. Vide et ad lib. ii. 16. extr.

3. *De benivolentia.*] Quod attinet ad benivolentiam, quam alii erga nos habeant.

In officio.] Vide ad cap. vii. 8.

4. *Sin erunt merita.*] Si quis de nobis bene meritus erit, ut non ineunda demum, sive concilianda nobis sit ejus gratia.

5. *Hesiodus.*] Ἔργ. v. 346.

Εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γείτονος, αὖ δ' ἀναδοῦναι,
Αὐτῷ τῷ μέτρῳ, καὶ λώϊον αἴκε δύνηαι,
Ὡς ἂν χρηΐζων καὶ ἐς ὕστερον ἄρκιον εὕρῃς.

Cicero de Clar. Orat. cap. 4. "Quamquam illud Hesiodeum laudatur a doctis, quod eadem mensura reddere jubet quæ acceperis, aut etiam cumulatiore, si possis."

An imitari.] Pro *annon*. Neque est contra Latinæ linguæ analogiam, interrogationem simplicem affirmandi sensum suscipere. Ita *sumne* pro *nonne sum*, et similia sexcenta, apud Ciceronem et optimos occurrunt. Vide infra ad iii. 17. 2. Præterea *dubito an* et *nescio an*, pro eo, quod barbare dicunt *dubito an non*, *nescio an non*, notissima sunt.

Digitized by Google

6 plus efferunt, quam acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre; quales in eos esse debe-
7 mus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus, nec ne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, modo id
8 facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quisque animo, studio, benivolentia fecerit, ponderandum est.
9 Multi enim faciunt multa temeritate quadam, sine judicio vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non sunt habenda,

Plus efferunt.] Sic Brut. c. 4. "Ager: qui, cum multos annos quievit, uberiores efferre fruges solet." Cat. Maj. c. 3. extr. "Quæ [virtutes] in omni ætate cultæ, — mirificos efferunt fructus." Plin. lib. viii. epist. xx. 5. "Quæ fecundior palus, ipsaque illa extremitas litoris effert." Græcos imitati sunt Latini. Epist. ad Ebræos c. vi. 8. Γῆ ἐκφέρουσα ἀκάνθας καὶ τριβόλους. Chrysost. περὶ Προσευχῆς, Orat. I. 29. Ἐκφέρων τοὺς καρπούς.

7. *Demus, nec ne.*] Utrum demus, nec ne. Sic *velit, nolit*, lib. iii. ad Q. F. epist. 8.

Modo id facere possit.] *Modo* est *dum modo*, ut sæpe.

Sine injuria.] Virum bonum oportet reddere, dummodo sine aliorum injuria id fieri possit, salva fide et pietate in proximos.

8. *Beneficiorum sunt delectus.*] Distincte et gradatim beneficia sunt remuneranda, non omnia æqualiter. Maximo enim cuique beneficio plurimum debetur.

Animo, studio.] *Quo animo, quo studio*, diversa sunt: et distincte consideranda.

9. *Vel modo, in omnes.*] Multi, inquit, faciunt multa temeritate quadam, [ut quisque fortuna et casu occurrit] sine judicio vel modo [sine dilectu dignitatis, sine ullo largiendi modo] in omnes: [non proximos tantum, necessarios aut alienæ opis maxime indigos] vel, [si in hos quidem præcipue liberales esse velint] repentino quodam, quasi vento, impetu

Digitized by Google

atque ea, quæ judicio, considerate constanterque delata sunt. Sed in collocando beneficio, 10
et in referenda gratia, si cetera paria sunt, hoc maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari. Quod contra 11
fit a plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiamsi is non eget, tamen ei potissimum inserviunt.

XVI. Optime autem societas hominum con- 1
junctioque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ natura principia sint 2
communitatis et societatis humanæ, repetendum videtur altius. Est enim primum, quod 3
cernitur in universi generis humani societate, ejus autem vinculum est, ratio et oratio; quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungitque naturali quadam societate. Neque 4

animi incitati: [in paribus causis haud pariter adfecti, sed prout animi impetus tulerit, modo profusiores, modo restrictiores.]

XVI. 2. *Natura principia.*] Intelligit primas communitatis et societatis causas ab ipsa natura constitutas.

Altius.] A prima origine.

3. *Est enim primum.*] Prima est illa societas, quæ inter omnes, qui sunt ubique homines, animadvertitur. Hæc nimirum ab ipsa natura profecta, non hominum aliquo consilio et consensu constituta est. Atque hujus naturalis societatis *vinculum est ratio et oratio*, qua utraque homines hominibus conciliantur. Particulæ *enim* et *nam*, quemadmodum apud Græcos γὰρ, interdum pro *autem*, *vero*, *nimirum* adhibentur.

Ejus autem vinculum est.] Conjunctionem *autem* prope idem sonare, quod *atque*, pervulgatum est.

Communicando.] Non est *mutuo dando et accipiendo*; sed *consilia conferendo*. Hic enim rationis et orationis effectus est.

Disceptando.] *Disceptare* est, ex utraque parte ad se tuendum causamque suam defendendam aliquid trahere, id est, accusare,

Digitized by Google

ulla re longius absumus a natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus: justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis et ora-
5 tionis expertes. Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societas hæc est; in qua omnium rerum, quas ad communem hominum usum natura genuit, est servanda communitas. Ut, quæ descripta sunt legibus et jure civili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum, e quibus ipsis: cetera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est,
6 amicorum esse communia omnia. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejus, quod ab Ennio positum in una re, transferri in multas potest.

defendere. Id cum factum est utrimque, tum demum *judicatur*.

5. *Ac latissime quidem patens.*] Societas, quæ latissime patet *hominibus inter ipsos* [quæ pertinet ad universum genus humanum, omni generi hominum communis est] *omnibus inter omnes* [et quæ cuique cum quocumque homine, ignoto quamvis et peregrino, intercedit.] *hæc est.* Vide supra c. 7. pr. lib. iii. 17. 4.

Natura genuit.] Qualia sunt lux, aër, ignis, aqua, et quæ terra gignuntur.

Ut, quæ descripta sunt legibus.] Quæ legibus attributa et adsignata cuique sunt. Vide ad cap. v. 3. Recte, opinor, Heinzius v. c. qui libros de officiis Germanice vertit, particulam *ut* pro *etsi* accepit. Equidem periodum, quam ab his verbis novam ordiri puto, sic interpungendam duxi, ut sententia prodiret illa: Esto, quæ descripta sunt legibus et jure civili, hæc ita serventur, ut sine ambiguitate constet, e quibus ipsis legibus et ex quo jure civili quæque teneantur: cetera tamen sic observentur, *et reliqua.* *E quibus*, i. e. secundum quæ. Eadem fere significatione paullo post n. 7. dicit, *una ex re satis præcipitur*, ubi plura. Sic etiam *ex quo* sæpe usurpatur, pro *secundum quod*, ut n. 8. c. vii. 3. et 6. c. xvi. 8.

Græcorum proverbio.] Quod legitur apud Aristotelem lib. ii. Politic. cap. 3. Δι' ἀρετὴν δ' ἴσως ἂν εἰς τὸ χρῆσθαι, καὶ κατὰ τὴν παροιμίαν, κοινὰ τὰ τῶν φίλων.

Digitized by Google

Homo, qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi de suo lumine lumen accendat, facit.
Nihilo minus ipsi lucet, cum illi accenderit.

Una ex re satis præcipit, ut, quidquid sine de- 7
trimento possit commodari, id tribuatur vel ig-
noto. Ex quo sunt illa communia, non pro- 8
hibere aqua profluente; pati ab igne ignem
capere, si qui velit; consilium fidele deliberan-
ti dare: quæ sunt iis utilia, qui accipiunt;
danti non molesta. Quare et his utendum est,
et semper aliquid ad communem utilitatem ad-
ferendum. Sed quoniam copiæ parvæ singulo- 9
rum sunt; eorum autem, qui his egeant, infi-
nita est multitudo: vulgaris liberalitas referen-
da est ad illum Ennii finem,

Nihilo minus ipsi lucet;

ut facultas sit, qua in nostros simus liberales.

Id Plutarchus ad Diogenem auctorem refert.

6. *Homo, qui.*] Versus hujus testimonio utitur pro Balbo c. 16. ubi *comiter* interpretatur *benigne, et non gravate.*

De suo lumine.] Ennius et æquales *suo* una syllaba, quam duabus, efferre maluerunt. Ita *sui* habes de Divin. i. 40.

7. *Una ex re.*] Nihil aliud in his præpositio *ex* significat, quam in vulgatis illis, *ex more, ex senatus consulto, ex consilii sententia, ex XII. tabulis*, lib. iii. c. 16. pr. ubi est *κατὰ*, secundum. Vide ad lib. iii. 7. 2.

8. *Deliberanti.*] *Tecum deliberanti.*

Quare et his utendum est.] Quæ modo memoravi, relinquere quisque debet in omnium hominum usu; et præterea de suo aliquid in commune bonum, et ad aliorum utilitatem, conferre.

9. *Referenda est ad illum Ennii finem.*] Liberalitas illa, quæ omnibus impertit, ad eum modum revocanda est, quem Ennius præscribit, nec longius progredi debet. *Finis* hic est terminus, quem Ennius liberalitati vulgari statuit, ne scilicet aut ipsi egeamus, aut nostris ad vivendum necessaria desint.

Nihilo minus ipsi lucet.] Quemadmodum alio lumen de nostro accendente, nihilo minus nobis lucet: ita promiscue

Digitized by Google

1 XVII. Gradus autem plures sunt societatis hominum. Ut enim ab infinita illa discedatur, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, qua maxime homines conjunguntur. Interius 2 etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia: forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines præterea et familiaritates, multisque cum multis res rationesque contractæ. 3 Artior vero colligatio est societatis propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumque concluditur. 4 Nam cum sit hoc natura commune animantium, ut habeant lubidinem procreandi, prima societas in ipso conjugio est: proxima in liberis: deinde una domus, communia omnia. Id autem

quidem omnibus, sed ita benigne faciendum est, ne alios saturantes ipsi esuriamus.

In nostros.] Proximos, sanguine conjunctos et domesticos, quos tueri debemus.

XVII. 1. *Ejusdem gentis.*] Non familiæ, sed ejusdem populi. Ita Græci, Latini, Galli, Germani erant ejusdem gentis.

Interius etiam est.] *Interior* est ab extremitate remotior, restrictior. Vide lib. v. de Fin. c. 23.

2. *Multisque cum multis res.*] *De rebus contractis* vid. ad c. v. 2.

Res rationesque contractæ.] Contractus est ultro citroque obligationem pariens. Quandoque fit *rei*, quandoque *rationis*. Rei, cum fit venditio: rationis, cum hoc modo, ut, si hoc feceris, dabo centum tibi solidos.

Cicero pro Deiot. cap. 9. "Cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res rationesque jungebat." Id. pro Sull. c. 20. "Magna ratione cum Mauretaniæ rege contracta." Sunt ergo *rationes contractæ*, quales intercedunt cum debitore creditori, et contra. Alibi etiam Cicero *res rationesque* conjungit. Pro Quinct. c. 5. "Nisi prius de rebus rationibusque societatis omnibus decidisset."

4. *Lubidinem.*] *Lubido* an *libido* scribatur, parum intererit, cum utrumque cupiditatem cum voluptate conjunctam significet, quæ et bona et mala esse potest.

Deinde una domus, commu-

Digitized by Google

est principium urbis, et quasi seminarium rei publicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones, 5
post consobrinorum sobrinorumque: qui cum una domo jam capi non possint, in alias domos, tamquam in colonias, exeunt. Sequuntur con- 6
nubia et affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio, et suboles, origo est rerum publicarum. Sanguinis autem conjunctio, benivolentia devincit homines et caritate. Magnum est enim eadem habere monumenta majorum, eisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed omnium societatum nulla præ- 7
stantior est, nulla firmior, quam cum viri boni, moribus similes, sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum (quod sæpe dicimus) et-

nia omnia.] *Una domus* est prima societas: id est, prima societas est inter eos, quibus una domus.

5. *Consobrinorum sobrinorumque.*] *Consobrini* et *consobrinæ* proprie sunt, qui quæve ex sororibus nati natæve sunt, quasi *consororini*; et *sobrini* consobrinorum dicuntur liberi. Ita Cicero de Or. ii. 1. *consobrinos* vocat materteræ suæ filios. At in eo, quem nunc explicamus, loco, significatione latiore *consobrini* appellantur non sororum tantum liberi, sed fratres etiam et sorores patrueles, amitini et amitinæ. Ita noster pro Ligar. cap. 4. T. Brocchum, qui erat avunculi Ligarii filius, Ligarii *consobrinum* vocat.

6. *Propinqui.*] Ergo et *affines* dicuntur *propinqui*.

Quæ propagatio et suboles.] *Suboles* est a *subolescere*, nec ullo exemplo probari potest, *sub* in *sob* mutari.

Monumenta majorum.] Eorum imagines, insignia, statuas, tropæa, commentarios, quæ posteris avitam virtutem in memoriam revocant eosque domestico exemplo monent. Cicero Brut. cap. 16. "Ipsæ enim familiæ sua quasi ornamenta ac monumenta servabant, et ad usum, si qui ejusdem generis occidisset, et ad memoriam laudum domesticarum, et ad illustrandam nobilitatem suam."

Eisdem uti sacris.] Privata et gentilicia sacra intelligit, quæ cujusque gentis et familiæ erant propria, quæque ad heredes transibant.

Sepulcra.] Peculiaria quæque familia habebat sepulcra,

Digitized by Google

iam si in alio cernimus, tamen nos movet atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quamquam omnis virtus nos ad se allicit facitque, ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur: tamen justitia, et liberalitas id maxime efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulatius, quam morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt, eædem voluntates, in his fit, ut æque quisque altero delectetur, ac se ipso: efficiturque id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro citro datis acceptis; quæ

in quæ omnium, qui inde orti erant, ossa inferebantur, quæque ne heredem quidem semper sequebantur.

9. *Nec copulatius.*] Quum scripsisset Cicero *Nihil est amabilius*, non potuit subjicere *nec copulabilius*, ne insolens vox offenderet. Scripsit igitur, quod idem posset, *copulatius*. Sæpe enim et apud Græcos, et apud Latinos, participia verborum passivorum facultatis significationem habent, et vim sustinent adjectivorum Latinorum in *bilis* exeuntium. Τετελεσμένον, verba sunt Hesychii lexicographi, οὐ τὸ ἥδη τελεσθὲν φησιν Ὅμηρος Iliad. xiv. 196. xviii. 427. Odyss. v. 90. ἀλλὰ τὸ τελεσθῆναι στιφυκὸς καὶ δυνάμενον. Cic. de Senect. ix. 2. "Quæ enim vox potest esse contemtior quam Milonis Crotoniatæ?" Liv. ii. 55. 3. "Nihil contemtius, neque infirmius, si sint, qui contemnant," Cic. ad Divers. ii. ep. 9. pr. "Primum tibi, ut debeo, gratulor lætorque cum præsenti, tum etiam sperata [i. e. speranda s. sperabili] tua dignitate." Sallust. Jug. c. 91. extr. "Genus hominum mobile, infidum, neque beneficio, neque metu coërcitum." Tali significatione *accessus*, *conspectus*, *infectus*, *invictus*, et similia, ab optimis crebro usurpantur.

Quod Pythagoras vult in amicitia.] Pythagoras hanc *amicitiæ vim* (conf. Cic. de Leg. i. 12. Læl. xxv. 3.) atque naturam esse dixit, ut unus fiat ex pluribus. Idem philosophus, quum interrogaretur, quid sit amicus, respondit ἄλλος ἐγώ. Verbum *velle* definitionibus aptissimum est. Sic infra c. xxvii. 12. "Definiunt, ut id decorum velint esse, quod," cet. Tusc. Quæst. iv. 7. "Opinationem — volunt esse imbecillam assensionem."

10. *Ex beneficiis ultro citro datis acceptis.*] Copulam abesse

Digitized by Google

et mutua, et grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma devinciuntur societate. Sed cum omnia 11
ratione animoque lustraris, omnium societatum nulla est gravior, nulla carior, quam ea, quæ cum re publica est unicuique nostrum. Cari 12
sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium caritates patria una complexa est: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, et in ea funditus delenda occupati et sunt et fuerunt. Sed si contentio quæ- 13
dam et comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii, principes sint patria et parentes, quorum beneficiis maxime obligati sumus: proximi liberi, totaque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibuscum communis etiam fortuna plerumque est. Quam ob rem necessaria præsidia vitæ 14
debentur iis maxime, quos ante dixi: vita autem victusque communis, consilia, sermones,

posse, probat Cortius ad Sallust. Cat. c. xi. 2. Jug. xvii. 5. lx. 4. Simile huic est *huc illuc*.

Mutua.] Vicissim data et accepta.

Firma devinciuntur societate.] *Illi* subaudiatur: illi *inter quos ea sunt, firma devinciuntur societate.* Exempla repete ex meis adnot. ad Cornel. Nep. Chabr. c. 4. pr.

13. *Occupati sunt.*] Antonium intelligit et ceteros Cæsareanæ necis ultores, quorum consilia ad rempubl. denuo opprimendam spectare existimat.

Fuerunt.] Ut Cæsar, Catilina, et ante eos alii.

14. *Spectat in nos solos.*] Spem omnem in nobis repositam habet, a nobis solis omnia exspectat.

Bene convenientes propinqui.] Nobiscum consentientes, conjuncti.

15. *Vita autem victusque communis.*] Cum amicis maxime intercedit vitæ communi-

Digitized by Google

cohortationes, consolationes, interdum etiam objurgationes in amicitiis vigent maxime: estque ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

1 XVIII. Sed in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuique maxime necesse sit, et quid quisque vel sine nobis aut possit 2 consequi, aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui temporum; suntque officia, quæ aliis magis, quam aliis debeantur: ut, vicinum citius adjuveris in fructibus percipiundis, quam aut fratrem, aut familiarem: [at,] si lis in judicio sit, propinquum potius et 3 amicum, quam vicinum defenderis. Hæc igitur et talia circumspicienda sunt in omni officio, et consuetudo exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, et

tas, convictus; cum iis communicamus consilia et sermones; eos cohortamur et interdum quoque objurgamus.

In amicitiis.] Vid. Læl. c. 24. et 25.

XVIII. 1. *Quid quisque vel sine nobis.*] *Sine nobis* est, sine ope nostra, etiam si a nobis non adjuvetur.

2. *Ita non iidem.*] Particulam *ita* explica *si ista consideraverimus et fecerimus.*

Qui temporum.] Cicero tempora incidere docet, quibus, qui vel nulla necessitudine nobiscum conjunctus sit, citius juvari debeat, quam propinquus et familiaris: non, quo gradu cognationis vel amicitiæ nos aliquis contingat, sed quo gradu periculi sit, aliquando respiciendum esse.

Ut, vicinum.] Qui plurimum et prodesse et obesse potest in agro colendo versantibus. Unde Themistocles, prædium vendens, præconem pronuntiare jussit, *esse ei commodum vicinum.* Plutarch. Apophthegmat. Post *ut* incidi, quo facilius intelligatur, non jungenda esse *ut adjuveris*, quum Ciceroni hic, ut sæpe, *ut* significet exempli causa.

3. *Et consuetudo exercitatioque capienda.*] An ita Latine dicatur, a non nullis dubitatum est. Sed vide Ern. Clavem Cic. in voc. *Capere.*

Ratiocinatores.] Ita proprie dicuntur homines arithmetices periti, in rationibus subducendis versati.

Digitized by Google

addendo deducendoque videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. Sed ut nec medici, nec imperatores, nec 4
oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quidquam magna laude dignum sine usu et exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur illa quidem, ut facimus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. Atque ab iis rebus, 5
quæ sunt in jure societatis humanæ, quem ad modum ducatur honestum, ex quo aptum est officium, satis fere diximus. Intelligendum est 6
autem, cum proposita sint genera quatuor, ex quibus honestas officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno humanasque res despiciente factum sit. Itaque in pro- 7
bris maxime in promtu est, si quid tale dici potest:

Addendo deducendoque.] *Deducere* est, quod arithmetici nostri dicunt *subtrahere*. *Addendo* quidem reliqui summa non fit: sed tamen *addendo deducendoque*, (cum accepta et expensa adduntur, factæ eorum summæ conferuntur, a majoribus minores deducuntur) facile colligitur, quid reliqui sit.

4. *Sed ut nec medici.*] Medicos præponit, quia a minoribus ad majora transit, artemque oratoriam omnium difficillimam judicat.

5. *Quæ sunt in jure societatis humanæ.*] Ut dicitur *in laude, vitio, vero esse*, pro laudabile, vitiosum, verum esse, de quo ad c. vii. 8. ita *in jure societatis esse* interpretor, in societate justum esse.

Ex quo aptum est officium.] Ab *apiscor* fit *aptus*, quod est *connexus, colligatus*, vel *compositus, paratus*. Sic *fides* dicitur *apta pinnis* lib. iii. c. 29. *Totus aptus ex sese*, Paradox. ii.

6. *Proposita.*] Ab initio posita. Vid. cap. 5.

7. *In promtu est.*] Facile, cum aliquem reprehendere volumus, talia nobis succurrunt, quale illud est Ennii. Plutarch. de Liber. Educat. cap. ii. 2. *Τοῖς γὰρ μητράσιν ἢ πατράσιν οὐκ εὖ γιγνόσιν ἀνιξάλατα παραπολουθεῖ τὰ τῆς δυσγενίας ἐνεῖδη παρὰ πάντα τὸν βίον, καὶ πρόχυρα τοῖς ὀλίγχιν καὶ λοιδορεῖσθαι βουλομένοις.*

Digitized by Google

Vos etenim juvenes, animum geritis muliebrem, Illa virago viri.

Et si quid ejusmodi:

Salmaci, da spolia, sine sudore et sanguine.

8 Contraque in laudibus, quæ magno animo et elato, fortiter excellenterque gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. 9 Hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris: hinc

Vos etenim juvenes.] Versus esse Ennii, plerorumque est opinio; incertum vero, ex quo libro, et de qua virgine dicti, de Cloelia, an alia.

Animum geritis muliebrem.] Satis commode *animus* singulari numero de pluribus dicitur. Philipp. vii. 2. "Animo illos abhorruisse semper ab optimo civitatis statu." Liv. xxiv. 31. 1. "Bonum ut animum haberent." Curt. v. 5. 8. "Bonum habere animum jubet, visuros urbes suas conjugesque."

Salmaci, da spolia.] Est versus senarius Ennii. Erat autem *Salmacis* nomen primum fontis, cujus aqua homines effeminare credebatur; tum etiam nymphæ mollissimæ. Id multa cum irrisione hic homini tribuitur imbelli et ignavo, qui superatus ab hoste spolia, id est, arma et vestes, ἀνδρεῖα καὶ ἀναμφιλ, nihil repugnans, tradere jubetur: q. d. ultro armis vestibusque spoliandum te præbe, homo omnium ignavissime, atque ita tuo sudori et sanguini parce. *Salmaci* quintum casum esse, tironum caussa monendum est.

8. *In laudibus.*] Cum laudamus.

Pleniore ore.] Grandiore et sonantiore voce. *Os* enim vocem et pronuntiationem significat.

9. *Rhetorum campus.*] Materia dicendi amplissima, rhetoribus dicendi copiam præbens.

Marathone.] Campo Attico, in quo Persæ ab Atheniensibus duce Miltiade victi sunt. Vid. Cornel. Nep. Milt. c. 5.

Salamine.] Insula Athenis objecta, ad quam navali prælio a Themistocle iidem Persæ profligati sunt. Idem Them. c. 1. Arist. c. 2. Infra c. xxii. 7.

Platæis.] Platææ Bœotiæ oppidum, Pausaniæ et Aristidis victoria de Persis nobile, qui amisso duce Mardonio, ibi cæsi sunt. Idem Pausan. c. 1. Aristid. c. 2. Infra c. xxii. 7.

Thermopylis.] Fauces angustæ, per quas ex superiore Græciæ parte transitus est in inferiorem. Vide Liv. xxxvi. 15. Ibi Leonides, dux Lacedæmoniorum, cum paucis suorum adversus Persas fortissime pugnans, occubuit. Cornel. Nep. Them. c. 3.

Leuctris.] Leuctra sita sunt in Bœotia, Lacedæmoniorum clade illustrata, quorum opes ibi Epaminondas adeo adflixit,

Digitized by Google

noster Cocles, hinc Decii, hinc Cnæus et Publius Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabiles alii : maximeque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus ornatu fere militari.

ut numquam postea convaluerint. Ejusdem nominis vicus alius Laconicæ fuit.

Cocles.] Horatius Cocles, ab amisso oculo cognominatus, qui pugnanti excussus est, cum solus se in Ponte Sublicio instantibus Porsenæ copiis objecisset. Vide Liv. lib. ii. c. 10.

Decii.] Pater et filius, qui pro exercitu Romano diis manibus se devoverunt, ille in pugna adversus Latinos et Campanos, haud procul radicibus Vesuvii montis ; hic in agro Sentinate contra Samnitas, Umbros, Hetruscos, et Gallos dimicans. Tres Decios facit lib. i. Tusc. c. 37. lib. ii. de Fin. c. 19.

Scipiones.] Fratres, Romanorum fortissimi, quos sæpe laudat. Eorum alter, *Cnæus*, P. Cornelii Scipionis Nasicæ, alter, *Publius*, Africani majoris et L. Scipionis Asiatici pater fuit. Ab his captus est Mago, victus Hasdrubal, et Hispania subacta. Utérque in bello Punico secundo periit. Etsi vero Cicero *Cnæum* præposuit, natu tamen is minor fuit Publio. Multum falluntur, qui duos Africanos hic significari putant. Ciceroni enim, exempla fortitudinis in ultimo periculo et in ipsa morte oppetenda spectatæ commemoranti, non opus fuit Africani mentionem facere. Vide infra c. xxii. 9.

M. Marcellus.] M. Claudius Marcellus, qui primus Hannibalem ad Nolam fugere coëgit, Syracusas obsedit et expugnavit, Viridomarum, Insubriæ regem, singulari pugna victum, obtruncavit, atque ita tertia spolia opima reportavit. Periit ex insidiis anno xi. belli Punici secundi, sexagenario major. Vitam ejus scripsit Plutarchus, et brevius Aurel. Vict. c. 45. Virgil. lib. vi. Æn. ver. 855.

Innumerabiles alii.] Absolvitur sententia in his verbis ; quæ ita accipienda sunt, quemadmodum paullo ante *Hinc rhetorum campus*, et quemadmodum illa de Nat. Deor. ii. 24. princ. " Hinc Hercules, hinc Castor et Pollux, hinc Æsculapius, hinc Liber etiam."

Ipse populus Rom.] Qui bellicas artes laudesque omnibus aliis præferebat, in pace agros colebat, ceteros cujuscumque generis quæstus tantum non sordidos ducebat. Vide infra cap. 42. lib. ii. c. 13.

Ornatu militari.] Armatas, non togatas, quæ antiquissimis temporibus raræ erant. Solius enim tum virtutis bellicæ præmia erant.

Digitized by Google

1 XIX. Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis et laboribus, si justitia vacat pugnatque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modo id virtutis non est, sed est potius immanitatis, omnem 2 humanitatem repellentis. Itaque probe definitur a Stoicis fortitudo, cum eam virtutem esse 3 dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est insidiis et malitia, laudem est adeptus. Nihil 4 honestum esse potest, quod justitia vacat. Præclarum igitur illud Platonis. Non solum, inquit, scientia, quæ est remota ab justitia, calliditas potius, quam sapientia est appellanda: verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quam forti-

XIX. 1. *Animi elatio.*] Animi magnitudo, fortitudo, n. 6. Ita *animus elatus* c. xviii. 6.

In vitio est.] Vitiosa. Vid. ad c. vii. 8.

Immanitatis.] Belluinæ feritatis. Repete quæ dicta sunt ad c. xi. 3.

2. *Dicunt.*] Stoici, qui nominativus e sexto casu subaudiendus est.

Propugnantem.] Cicero composito verbo ita et alibi usus est. Lib. xi. epist. 16. "Cum equestris ordinis princeps esset, proque mea salute acerrime propugnaret." In lexicis *propugnare aliquid* Ciceroni etiam tribuitur, sed perperam: nam id potius Suetonii est Cæs. c. 23.

3. *Vacat.*] Verba *Nihil quod justitia vacat* sunt ea enuntiationis pars, quam *subjectum* logici vocant.

4. *Illud Platonis.*] Platonis verba sunt in Epitaphio, circa fin. Πᾶσά τι ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς, πανουργία, οὐ σοφία, φαίνεται. Solet Cicero pronomen præponere: ut Tusc. Quæst. iv. 8. "Ex quo illud Ennii." De Nat. Deor. ii. 23. "Ex quo illud Terentii."

Ab justitia.] Ita de Invent. i. 9. *Et ab justitiali genere plurimum dissideant.* Lib. xv. ad Div. ep. 1. *Ab Jamblicho.*

Verum etiam animus.] Hæc eodem loco Platonis non leguntur. Non nimis dissimi-

Digitized by Google

tudinis. Itaque viros fortes et magnanimos, 5
eosdem bonos et simplices, veritatis amicos minimeque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude justitiæ. Sed illud odiosum est, 6
quod in hac elatione et magnitudine animi facillime pertinacia et nimia cupiditas principatus innascitur. Ut enim apud Platonem est, o- 7
mnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maxime excellet, ita maxime vult princeps omnium, vel potius solus esse. Diffi- 8
cile autem est, cum præstare omnibus concupieris, servare æquitatem, quæ est justitiæ

lem lego in Lachete fere extr. *Ταῦτα οὖν, ἃ σὺ καλεῖς ἀνδρείαν, καὶ οἱ πολλοὶ, ἐγὼ θρασίαν καλῶ.*

5. *Itaque viros fortes.*] Non solum *fortes et magnanimos* eos esse jubet, qui pericula contemnant, sed etiam *bonos et simplices*, qui a malitia et fraude abhorreant.

Quæ sunt ex media laude justitiæ.] Hoc est, quæ sunt maximæ ac principes virtutes, quibus laudatur vir justus: sive, *quæ sunt ex intima laude justitiæ*. Hæc vis est vocabuli *medius* apud nostrum in Bruto c. 97. "Adolescentiam per medias laudes quasi quadrigis vehentem." Lib. ix. ad Divers. ep. 8. "Nosti profecto os ejus adolescentioris Academiæ. Ex ea igitur media excitatos misi." Lege, quæ adnotavit Grævius ad illud pro Rabir. Post c. 9. "In maximis periculis insidiisque mediis esse versatum."

Alio modo dicitur *officium medium*, cujus appellatio inde est nata, quia Stoici hoc *ἐν τοῖς ἀδιαφόροις* versari, propterea*que medium* quiddam esse dicebant, quod neque in bonis ponerent, neque in contrariis. Cic. de Fin. iii. 17. "Officium medium quoddam esse, [i. e. inveniri, *barbare* dari *diceres*] quod neque in bonis ponatur, neque in contrariis." Conf. Gell. Noct. Att. ii. 7.

6. *Illud odiosum est.*] Vide cap. viii. 8.

7. *Omnem morem Lacedæmoniorum.*] Mens Platonis ex ipsius verbis intelligitur, quæ leguntur Lachet. haud longe a princ. *Ὅτι οἶμαι ἐγὼ τοῦτο, εἴ τι ἦν, οὐκ ἂν λαληθῆναι Λακεδαιμονίους, οἷς οὐδὲν ἄλλο μέλει ἐν τῷ βίῳ, ἢ τοῦτο ζητεῖν καὶ ἐπισκοπεῖν, ὅτι ἂν μαθόντες καὶ ἐπισκοπήσαντες πλεονεκτοῖεν τῶν ἄλλων περὶ τὸν πόλεμον.*

Maxime excellet.] Ab *excelleo*.

Vel potius solus esse.] Pompeium notat et Cæsarem; de

Digitized by Google

9 maxime propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur: exsistuntque in re publica plerumque largitores et factiosi, ut opes quam maximas consequantur, et sint vi potius supe-
10 riores, quam justitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum est enim tempus,
11 quod justitia vacare debeat. Fortes igitur et magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem et sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria judicat: principemque se esse mavult,
12 quam videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non
13 est habendus. Facillime autem ad res injustas impellitur, ut quisque altissimo animo est, gloriæ cupiditate. Qui locus est sane lubricus, quod vix invenitur, qui, laboribus susceptis periculisque aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam.

1 XX. Omnino fortis animus et magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in

quibus Flori est judicium lib. iv. 2. 14. "Nec hic [Pompeius] ferebat parem, nec ille superiorem." Vellei. Pat. lib. ii. c. 33. "Nam neque Pompeius, ut primum ad rempubl. adgressus est, quemquam animo parem tulit; et in quibus rebus primus esse debebat, solus esse cupiebat."

10. *Sed quo difficilius.*] Quanto difficilius est, tanto est præclarius.

11. *Quod maxime natura sequitur.*] Quod ab eo, qui naturæ legibus ac rationi paret, maxime expetitur.

12. *Qui ex errore imperitæ multitudinis pendet.*] Qui ea tantum præclara et expetenda ducit, quæ vulgus admiratur et laudat.

13. *Impellitur—gloriæ cupiditate.*] Hæc conjungas.

Qui locus est sane lubricus.] Qui in hunc locum deveniunt,

Digitized by Google

rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere : nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut, cum ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem et maxime utiles, sed ut vehementer arduas plenasque laborum, et periculorum tum vitæ, tum multarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum splendor omnis et amplitudo, addo etiam utilitatem, in posteriore est: caussa autem et ratio efficiens magnos viros est in priore. In eo est enim illud, quod excellentes animos et humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus,

2

3

4

ut res gerant præclaras, in lubrico stant : quod nec contemnere gloriam, nec sine fraude et injuria eam adsequi facile est.

XX. 1. *Rerum externarum.*] *Externæ res* sunt, quæ non in nostra, sed in aliorum et fortunæ potestate sunt.

Nullique neque homini.] Duæ negationes haudquaquam adfirmantes : quarum plura exempla adnotavit Vechnerus Hellenolex. p. 381. Infra c. xxvi. 10. " Nullo neque turpi quæstu neque odioso."

Perturbationi animi.] Vide ad c. viii. 9.

Succumbere.] Repete *oportere. Succumbit homini*, qui vincitur metu, minis, precibus, gratia, hisque a recte agendi proposito deducitur.

2. *Sed ut vehementer arduas.*] Repetitio conjunctionis *ut* bonis usitatissima fuit. Noster de Or. ii. 61. extr. " Salsum hunc possum dicere, atque ita, non ut ejusmodi oratorem esse velim, sed ut mimum."

Tum multarum rerum.] Connexa sunt *pericula vitæ* et *multarum rerum. Fortasse olim nihil aliud scriptum fuit, quam tum rerum, quæ ad vitam pertinent.*

3. *Splendor omnis et amplitudo.*] Hæ duæ res differunt ut causa et effectus. Ut enim fortitudo in oculos incurrat, aliis admirabilis, nobis utilis sit, posterior illa præstat : ut ipsa sit, suumque nomen tueri possit, prior efficit.

Humana contemnentes.] Vide ad cap. iv. 6.

Digitized by Google

si et solum id, quod honestum sit, bonum judices, et ab omni animi perturbatione liber sis. 5 Nam et ea, quæ eximia plerisque et præclára videntur, parva ducere, eaque ratione stabili firmaque contemnere, fortis animi magnique ducendum est: et ea, quæ videntur acerba, quæ multa et varia in hominum vita fortunaque versantur, ita ferre, ut nihil a statu naturæ discedas, nihil a dignitate sapientis, robusti 6 animi est magnæque constantiæ. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate: nec, qui invictum se a 7 labore præstiterit, vinci a voluptate. Quam ob rem et hæc videnda, et pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi tamque parvi, quam amare divitias: nihil honestius magnificentiusque, quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad benefi- 8 cientiam liberalitatemque conferre. Cavenda etiam est gloriæ cupiditas, ut supra dixi. Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris 9 omnis debet esse contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius aut non accipienda inter- 10 dum, aut deponenda non numquam. Vacandum autem omni est animi perturbatione, tum cupiditate et metu, tum etiam ægritudine et voluptate animi, et iracundia; ut tranquillitas

6. *At labore.*] *Labori* opponit *voluptatem*. Ergo idem est *labor*, quod *ægritudo*. n. 10.

7. *Et hæc videnda.*] *Videnda* interpretaberis *cavenda*. Vide ad c. xiv. 2.

8. *Gloriæ cupiditas.*] Honoris et laudis.

Ut supra dixi.] Cap. xix. 12.

10. *Voluptate animi.*] Nimia animi lætitia.

Animi perturbatione,—volu-

Digitized by Google

animi et securitas adsit, quæ affert cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem 11
et sunt, et fuerunt, qui eam, quam dico tranquillitatem expetentes, a negotiis publicis se removerunt, ad otiumque perfugerunt. In his et nobilissimi philosophi longeque principes, et quidam homines severi et graves, qui nec populi nec principum mores ferre potuerunt: vixeruntque non nulli in agris, delectati re sua familiari. His idem propositum fuit, quod re- 12
gibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cujus proprium est, sic vivere, ut velis.

XXI. Quare, cum hoc commune sit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: al- 1

ptate animi,—tranquillitas animi.] Fastidierunt editores plerique ter eadem periodo repetitum vocabulum *animi*. Sed ita noster de Divin. ii. 44. pr. vocem *cæli* ter, et infra lib. iii. c. 4. n. 15. et c. 30. n. 9. et 10. vocabula *utile* et *honestum* quinquies repetit. Exempla similia magno numero adferri possent, nisi nobis sufficeret, quod Quinctilianus lib. viii. c. 3. testatur in hoc *ταυτολογίας* vitium, quod summi auctores non magnopere vitaverint, sæpe ipsum Ciceronem incidisse.

11. *Se removerunt.*] Indicativus post *sunt qui* sæpe Latinitati convenientior est, quam conjunctivus. Vide quæ dicentur ad c. xxiv. 12.

Nobilissimi philosophi.] Ex quorum numero fuerunt Socrates, Plato, Aristoteles, Zeno, Epicurus et eorum successores. Vide Tusc. Quæst. v. 37.

Et quidam homines severi.] Cicero hos distinguit a philosophis. Nec dubium est, quin Pomponium Atticum ejusque similes alios significet.

Nec populi nec principum mores.] Vide Cicer. lib. i. epist. ix. 53. Brut. c. 67. Cornel. Nep. Attic. c. 6.

Delectati re sua familiari.] Suis rebus administrandis contenti.

12. *Libertate uterentur.*] Repete ad hoc non *ne*, sed *ut*. Vide ad Cornel. Nep. Hannib. c. xi. 2.

XXI. 1. *Cum iis, quos dixi.*] Potuisset dicere *cum dictis* vel *prædictis otiosis*, si hoc umquam sibi indulsisset, quod nunc solum plerisque familiare est. Ita n. 8. "Ea quam sæpe dico, tranquillitas animi atque securitas." Cap. 17.

Digitized by Google

teri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant: alteri, si contenti sint et suo, et
2 parvo. In quo neutrorum, omnino contemnenda sententia est: sed et facilior, et tutior, et minus aliis gravis aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, et ad claritatem amplitudinemque aptior eorum, qui se ad rem publicam et ad magnas res ge-
3 rendas accommodaverunt. Quapropter et iis forsitan concedendum sit rem publicam non capessentibus, qui excellenti ingenio doctrinæ sese dediderunt: et iis, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua graviore caussa impediti, a re publica recesserunt, cum ejus administrandæ potestatem aliis laudemque concederent.
4 Quibus autem talis nulla sit caussa, si despicere se dicant ea, quæ plerique mirentur, imperia et magistratus; iis non modo non laudi, verum
5 etiam vitio dandum puto. Quorum judicium in eo, quod gloriam contemnant, et pro nihilo

"Illud honestum, quod sæpe dicimus." Lib. ii. c. 9. "Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, benivolentiæ præcepta videamus."

Otiosis.] Cicero *otiosos* non vocat homines inertes, pigros, laboris impatientes; sed qui nihil publici negotii agunt privatamque vitam sequuntur.

3. *Concedendum sit.*] *Concedendum est ignoscendum, vitio non vertendum.* Vid. adnot. ad orat. pro Rosc. Am. c. i. 7.

Valetudinis imbecillitate.] Ut superioris Africani filius, de quo cap. xxxiii. 11. Scribo *valetudinis* per E; mihique persuasi, alteram scripturam *valitudinis* per I, tum demum invectam esse, quum ab antiqua pronuntiandi lege aberrantes secundam hujus vocabuli syllabam corriperent, quæ olim producebatur.

Aliqua graviore caussa impediti.] Ut ipse Cicero extremis temporibus a republ. recessit: ut Spurinna, Pomponius Bassus et alii a Plinio minori laudantur, qui extrema vitæ tempora sibi impertierunt. Vide Cicer. infra lib. iii. c. 1. Plin. lib. iii. ep. 1. lib. iv. ep. 23.

Digitized by Google

putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores et molestias, tum offensionum et repulsarum quasi quamdam ignominiam timere et infamiam. Sunt enim, qui in rebus 6 contrariis parum sibi constent: voluptatem severissime contemnant, in dolore sint molliores: gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non satis constanter. Sed iis, qui 7 habent a natura adjumenta rerum gerendarum, abjecta omni cunctatione, adipiscendi magistratus, et gerenda res publica est. Nec enim ali-

5. *Difficile factu est.*] Sic lib. iii. de Nat. Deor. cap. 1. "Difficile factu est, me id sentire, quod tu velis."

Tum offensionum et repulsarum.] Eleganter dicitur *offensionum quasi ignominia.* Sæpe enim *offendere* Ciceroni, quem admodum Græcis προπίπτειν, significat *eventu destitui, male rem gerere,* metaphora ab iis desumta, qui per asperam ac præcipitem viam incedunt. Pro Cluent. c. 23. "Potius illum, qui bis apud eos judices offendisset, quam eum, qui bis causam iis probavisset." Ad Divers. lib. i. ep. 7. "Si cecidisset, ut volumus, ut optamus, omnes te et sapienter et fortiter; si aliquid esset offensum, eosdem illos, et cupide et temere fecisse, dicturos." Ergo *offensio* est ἀπόπτωμα, dimicationis infelix successus, qui sæpe magnam famæ atque existimationis jacturam adfert. Lib. i. ad Divers. ep. 7. "Illud tibi affirmo, si rem istam ex sententia gesseris, fore ut—collaudere: offensionem esse periculosam." Hinc etiam pro Cluent. c. 25. *offensionem,* et pro Planc. c. 21. *offensiunculam,* de repulsa usurpavit. Particulæ *tum* non semper *cum* præmittendum, aut aliud *tum* esse sociandum, crebra Ciceronis exempla ostendunt. Ut ad Divers. lib. v. ep. 13. "Casus enim gladiatorii similitudinesque eæ, tum rationes in ea disputatione a te collectæ vetabant me rei p. penitus diffidere." Lib. xiii. ep. 43. "Qui consuetudine quotidiana, tum officiis plurimis maximisque mihi conjunctus est."

6. *Parum.*] Non eamdem in diversis rebus virtutem præstent, sibi dissimiles sint.

Molliores.] Impatientiores, delicatiores, minus fortes.

Non satis constanter.] Supple *faciant.*

7. *Adjumenta rerum gerendarum.*] Qui ab ipsa natura ad res gerendas instructi sunt corporis viribus, animique bonis necessariis.

Adipiscendi magistratus.] *Adipiscitur,* qui petivit antea et

Digitized by Google

ter aut regi civitas, aut declarari animi magni-
8 tudo potest. Capessentibus autem rem publi-
cam nihilo minus, quam philosophis, haud scio
an magis etiam, et magnificentia, et despicien-
tia adhibenda sit rerum humanarum, quam
sæpe dico, et tranquillitas animi atque securi-
tas: si quidem nec anxii futuri sunt, et cum
9 gravitate, constantiaque victuri. Quæ facilio-
ra sunt philosophis, quo minus multa patent in
eorum vita, quæ fortuna feriat, et quo minus
multis rebus egent: et quia, si quid adversi
eveniat, tam graviter cadere non possunt.

ambiit. Itaque consequens dicitur pro antecedente.

Aut regi civitas.] Quam si ii, quos ad eam regendam ipsa natura instruxit, gubernacula capessant.

8. *Haud scio an magis etiam.*] Id est, fortasse etiam magis. Vide quæ dicta sunt ad c. xi. 1.

Magnificentia.] Ne *magnificentia rerum humanarum* conjungatur, et *admiratio* esse dicatur, cui *despicientia* opponatur. Alia Ciceronis mens est, qui *magnificentiam* per se intelligi vult, eamque non multo post *magnitudinem animi* interpretatur. Est enim *magnificentia*, ipso interprete lib. ii. de Invent. c. 54. "Rerum magnarum et excelsarum cum animi ampla quadam et splendida propositione agitatio atque administratio."

Nec anxii futuri sunt, et.] Sæpe Cicero non minus quam alii *neque* cum *que* vel *et* copulant. Lib. iii. c. 1. pr. c. xiv. 2. Læl. c. 27. "Sed nec illa exstincta sunt, alunturque potius et augentur cogitatione et memoria." Cato de Re Rust. c. 129. "Ita ligna neque fumosa erunt, et bene ardebunt." Celsus lib. ii. c. 8. sub fin. "Quacumque vero parte corporis membrum aliquod resolutum est, si neque movetur, et emacrescit, in pristinum habitum non revertitur." Senec. lib. iii. de Ira c. 8. "Qui iram tuam nec evocent, et ferant." Lactant. lib. i. c. i. 5. "Sed neque adepti sunt, quod volebant, et operam simul atque industriam perdiderunt."

9. *Quæ faciliora sunt.*] Despicere res humanas, animi tranquillitatem servare. Particula *eo* omissa est. Quam eleganter absit, docet Ruhnkenius v. c. ad Rutil. Lup. i. 4. p. 17.

Quo minus multa patent.] Quo minus multis fortunæ telis eorum vita objecta est, quo minus multa habent, quæ illa feriat.

Tam graviter cadere non possunt.] Quia non ex altissimo

Digitized by Google

Quocirca non sine caussa majores motus ani- 10
morum concitantur, majoraque efficienda rem
publicam gerentibus, quam quietis; quo magis
his et magnitudo est animi adhibenda, et vacui-
tas ab angoribus. Ad rem gerendam autem 11
qui accedit, caveat, ne id modo consideret,
quam illa res honesta sit: sed etiam, ut habeat
efficiendi facultatem. In quo ipso consideran- 12
dum est, ne aut temere desperet, propter igna-
viam: aut nimis confidat, propter cupiditatem.
In omnibus autem negotiis, prius quam adgre- 13
diare, adhibenda est præparatio diligens.

XXII. Sed cum plerique arbitrentur, res bel- 1
licas majores esse, quam urbanas, minuenda
est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæ- 2
sierunt propter gloriæ cupiditatem. Atque id
in magnis animis ingeniisque plerumque con-
tingit: eoque magis, si sunt ad rem militarem

fastigio decidunt. Ovid. lib. iii. Trist. iii. 17.

Qui cadit in plano, (vix hoc tamen evenit ipsum)
Sic cadit, ut tacta surgere possit humo.
At miser Elpenor, tecto delapsus ab alto,
Occurrit regi debilis umbra suo.

10. *Quietis.*] Otiosis, privatam vitam agentibus, de quibus ad n. 1. "Sic vita privata et quieta." Cat. Maj. c. vii. 6.

11. *Ut habeat.*] Hoc *ut* pendet a *consideret*, et est ὡς, *quomodo*, *quatenus*, *qualiter*. Plaut. Prol. Amphitr. 104. "Nam ego vos novisse credo jam, ut sit pater meus," id est, qualis sit.

XXII. 1. *Minuenda est hæc opinio.*] Non tamquam plane falsam rejicit istam opinionem, cujus ipse aliquando confirmator fuit pro Mur. cap. 9. et seqq. sed minuendam tantum censet, id est, restringendam.

2. *Multi enim.*] Causam reddit, cur rebus bellicis præferat urbanas: ne gloriæ cupidi homines bella non necessaria quærant: sed paci potius inserviant, et servandis civibus, quam delendis hostibus, gloriam sibi parare malint.

In magnis animis.] Cum animi magni et ingenia hominum excellentiora sunt. Cic.

Digitized by Google

3 apti et cupidi bellorum gerendorum. Vere autem si volumus judicare, multæ res exstiterunt urbanæ majores clarioresque, quam bellicæ. 4 Quamvis enim Themistocles jure laudetur, et fit ejus nomen, quam Solonis, illustrius, citeturque Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo primum

lib. xv. epist. xv. 9. "Nos tamen, in consilio pari, casu dissimili usi sumus," id est, cum par esset utriusque consilium.

Cupidi bellorum gerendorum.] In *cupidi* latet vocabulum, quod *peritos* significet. Dubitare cœpi, an Cicero scripserit *callidi bellorum gerendorum*. Noster Parad. vi. 3. 7. *rerum æstimatores callidos* vocat eos, qui sunt periti. Tacit. Hist. ii. 31. "Nemo illa tempestate militaris rei callidior habebatur."

4. *Themistocles.*] Qui Xerxen, Persarum regem, apud Salamina insulam vicit, suaque virtute Græciam liberavit, Athenas restituit.

Solonis.] Qui rempubl. Atheniensium eandem, quam Themistocles servavit, æquissimis legibus constituit. Hunc in septem sapientibus numeratum, omnes norunt.

Citeturque Salamis clarissimæ testis victoriæ.] Licet Salamis, apud quam pugna illa navalis facta est, qua Xerxes magnam summm navium partem amisit, quasi testis illius victoriæ citetur: hoc est, licet ea insula navali illa pugna et victoria de Persis nobilitata fuerit. *Salamis* Græcis usitatius esse dicitur a Prisciano, Latinis *Salamin:* sed, ut hic Cicero, Ovidius quoque lib. xiv. Metamorph. ver. 760.

Quo primum constituit Areopagitas.] *Arbus pagus;* vel *Areopagus,* Ἄρειος πάγος, Athenis erat locus in Arce, judiciis de rebus capitalibus habendis consecratus, a πάγος, *rupes,* dictus, ut plures putant, non a *pago* vici significatione. Penultimam certe doctissimi corripiunt, quæ, producenda esset, si ab altero ductum esset. Ἄρειος dictus esse creditur a Marte, quod primus ibi capitis causam dixerit, quod Neptuni filium, Halirrhotium, occidisset, Alcippæ, Martis filiæ, stuprum inferentem. Quo judicio, duodecim diis cognoscentibus, sex tantum sententiis absolutus est. Areopagus autem primum a Cecrope, Athenarum conditore, constitutus, a Solone multo post restitutus est: neque aliud quidquam Ciceronem voluisse nonnulli existimant. *Constituere* enim aliquando is etiam dicitur, qui ea revocat, quæ ad tempus fuerunt intermissa. Cum vero Plutarchus etiam in vita Solonis p. 88. aliquos fuisse affirmet, qui Areopagum a Solone constitutum crediderint, et Cicero hic

Digitized by Google

constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quam illud judicandum est. Illud enim 5 semel profuit, hoc semper proderit civitati. Hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum instituta servantur. Et Themistocles quidem 6 nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: at ille vere, ab se adjutum Themistoclem. Est 7 enim bellum gestum consilio senatus ejus, qui a Solone erat constitutus. Licet eadem dē Pausania Lysandroque dicere, quorum rebus gestis quamquam imperium Lacedæmonis putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi

adverbium *primum* adjiciat: non improbabile est, Ciceronem eorum opinionem secutum esse, quibus in Areopago a Cecrope forum quidem, a Solone vero judicium constitutum videretur.

Non minus.] Omissum est *tamen*, quod subaudiendum.

5. *Servantur.*] Nondum enim Ciceronis tempore priscæ illæ Solonis leges mutatæ aut abrogatæ erant. Pro Rosc. Am. c. 25. "Ejus porro civitatis sapientissimum Solonem dicunt fuisse eum, qui leges, quibus hodie quoque utuntur, scripserit." Vide adnot. ad Cornel. Nep. Præf. n. 4.

6. *At ille vere, ab se adjutum Themistoclem.*] Vel *Areopagus*, vel *Solon*, quod mihi verius videtur. Supple *dixerit*. In maxima varietate cum nostrorum, tum aliorum librorum, mihi quidem verum, certe proximum vero, videtur, *at ille, se adjutum Themistoclem.*

7. *Pausania.*] Duce Spartanorum, qui Mardonium cum decentis millibus Persarum profligavit. Vide c. xviii. 9.

Lysandroque.] Qui Atheniensium classem cremavit, Athenas cepit, earumque muros diruit. Laudat eum Cicero Cat. Maj. c. 17. reprehendit lib. ii. 23. pr.

Lacedæmonis putatur.] Quamquam Lacedæmon caput fuisse totius Græciæ æstimanda est, quamdiu Pausanias et Lysander rem gesserunt. Idem de Epaminonda ac Thebarum imperio judicat Nepos xv. Epam. x. 4. (Vulgo: *Lacedæmoniis dilatatum putatur.*) Verbum *putare* æstimandi significationem habet. In Verr. iv. 7. "Si denariis quadringentis Cupidinem illum putasset." Tacit. Hist. iii. 2. "Si numerus militum potius, quam legionum putetur." Nec vero *imperium* accipiendum est de finibus, quos Pausanias ac Lysander dilataverint: sed illud *imperium* est Lacedæmonis, sub quo Athenæ et cuncta Græcia fuit.

Digitized by Google

legibus et disciplinæ conferendi sunt. Quin etiam ob has ipsas caussas et parentiores habu-
8 erunt exercitus, et fortiores. Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque,

Legibus et disciplinæ conferendi sunt.] Id est, tamen eorum *res gestæ* Lycurgi legibus et disciplinæ non *conferendæ sunt.* Perquam eleganter *Pausanias et Lysander Lycurgi legibus et disciplinæ* conferuntur. Hoc præstantissimis utriusque linguæ scriptoribus USITATISSIMUM COMPARANDI GENUS ut viris doctis offensioni esse desinat, pluribus exemplis id illustrare nunc visum est. Socrates apud Platonem, in Phædro circa finem, de Isocrate, Δοκεῖ μοι ἀμείνων, inquit, ἢ κατὰ τοὺς τοῦδε Λυσίου λόγους. Hoc Cicero in Oratore c. 13. expressit sic: "Majore mihi ingenio videtur esse, quam ut cum orationibus Lysiæ comparetur." De Or. i. 4. extr. "Ingenia vero—— nostrorum hominum multum ceteris hominibus omnium gentium præstiterunt." Ibid. cap. 6. extr. "Ut eorum, quibus summa dicendi laus a nostris hominibus concessa est, auctoritatem Græcis anteponam." Cap. 44. "Si cum illorum Lycurgo, et Dracone, et Solone nostras leges conferre voluceritis: [*et statim,*] Hominum nostrorum prudentiam ceteris omnibus, et maxime Græcis, antepono." Ibid. lib. ii. c. 1. "Nostrorum hominum in omni genere prudentiam Græcis anteferre." Cap. 89. extr. "Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit." In Pis. c. 9. "Quem ego civem, meo judicio, cum deorum immortalium laude conjungo." Tusc. Quæst. i. 1. "Jam illa, quæ natura, non litteris [*Romani*] assecuti sunt; neque cum Græcia, neque ulla cum gente sunt conferenda. Quæ enim tanta gravitas, quæ tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quæ tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum majoribus nostris comparanda?" Horat. Od. ii. 6. 14. "Ubi non Hymetto Mella decedunt, viridique certat Bacca Venafro." Idem iii. 6. 46. "Ætas parentum pejor avis." Ibid. Od. xxiv. 1. "Intactis opulentior thesauris Arabum et divitis Indiæ." Lib. ii. Sat. iv. 2. "Ponere signa novis præceptis, qualia vincunt Pythagoran." Liv. ix. 10. 3. "Postumius in ore erat, eum laudibus ad cœlum ferebant: devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus æquabant." Idem xxi. 11. 2. "Populum R. injuste facere, si Saguntinos vetustissimæ Carthaginiensium societati præponant." Plin. Paneg. iv. 4. "Æquata diis immortalibus potestas."

8. *Pueris nobis.*] Me et æqualibus meis pueritiam agentibus.

M. Scaurus.] M. Æmilius Scaurus, qui princeps senatus dictus fuit in consulatu a. 638. rebus domi, quam foris, gestis clarior. Vide de eo Sallust.

Digitized by Google

cum versaremur in re publica, Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus 9
Africanus, singularis et vir, et imperator, in exscindenda Numantia rei publicæ profuit, quam eodem tempore P. Nasica privatus, cum Ti. Gracchum interemit. Quamquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: (attingit enim bellicam, quoniam vi manuque confecta est) sed tamen id ipsum est gestum consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum 10

Jug. c. xv. 4. xxv. 4. xxix. 2. Cicero pro Fontei. c. 7. pro Mur. c. 7. lib. i. epist. ix. 47. Aurel. Vict. de Vir. Ill. c. 72.

C. Mario.] Viro pluribus triumphis nobilitato, de Jugurtha, de Cimbris et Teutonis, et septem consulatibus functo.

Q. Catulus.] Q. Lutatius Catulus, filius, consul a. 675. quo Sulla mortuus est, cujus acta rescindenti Lepido, collegæ, restitit. Quanta ejus auctoritas fuerit, cognoscas ex Orat. pro Lege Manil. c. 20. Ciceroni amicum fuisse, inde apparet, quod frequenti senatu cum *patriæ patrem* appellare non dubitavit. Vide in Pison. cap. 3.

Cn. Pompeio.] Cn. Pompeio Magno, quem cum alibi, tum maxime pro lege Manilia laudat.

9. *Africanus.*] P. Cornelius Scipio, minor, quem Æmilianum cognominant.

In exscindenda.] Priscos crebrius dixisse *exscindere urbes*, quam *excidere*, quum aliunde, tum ex quantitate vocabuli *exscidium*, cujus secunda syllaba semper corripitur, intelligere mihi videor.

P. Nasica.] P. Cornelius Scipio Nasica, quem Serapionem dixere, non Cnæi, sed P. filius, P. nepos, Cn. pronepos, consul a. 615. Non ipse, sed avus optimus vir a senatu judicatus fuerat, idemque Africani Majoris frater patruelis fuerat. Vide supra ad c. xviii. 9. infra c. xxx. 16. et Excursum i.

Privatus.] Nullum eo anno magistratum gerens.

Ti. Gracchum.] Sempronii Gracchi filius fuit ex Cornelia, Scipionis Africani Majoris filia, Caii frater, legibus agrariis populi seditionem concitans, eoque nomine patribus invisus. Vid. Aurel. Victor. c. 64. Flor. lib. iii. c. 24. Cicero Læl. c. 11. Orthographia antiquior est *Graccus*.

Bellicam.] *Ratio bellica* est res bellica. Vide ad c. iii. 3.

Consilio urbano.] Nostri homines *prudentiam politicam* vocare solent.

10. *Illud autem.*] *Autem* co-

Digitized by Google

est, in quod invadi solere ab improbis et invidis audio:

Cedant arma togæ, concedat laurea laudi.

11 Ut enim alios omittam, nobis rem publicam gubernantibus, nonne togæ arma cessere? neque enim periculum in republica fuit gravius 12 umquam, nec majus otium. Ita consiliis diligentiaque nostra celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt.

pulativæ potius, quam adversativæ particulæ vim hic habet. Vid. ad c. xiv. 8. Concludit e superioribus, optime se habere, sive verissimum esse, versum illum suum, a multis quamvis reprehensum, quem subjicit.

Ab improbis et invidis.] In quibus erant M. Antonius Philipp. ii. c. 8. et Piso, ut est in Pison. c. 29. et 30.

Laurea laudi.] Alteram lectionem *laurea linguæ* sequitur Quintil. lib. xi. c. 1. Itemque Plutarchus, qui in Cicerone ita hujus versus sententiam exprimit: Ὡς τὰ ὅπλα ἴδοι τῇ τηβέννῳ, καὶ τῇ γλώττῃ τὴν θεραπαινὴν ὑπείκειν δέφνην. Tamen *laudi* retinendum. Nam *laurea* primum minus recte opponitur *linguæ*; quam *laudi*, id est, honorifico senatus populique Rom. judicio: deinde Cicero syllabarum antanaclasin adhibuisse videtur, ut in illo,

O fortunatam natam me consule Romam,

ipse denique hanc lectionem adserit oratione in Pisonem c. 30. ubi non vulgo tantum *laudi* legitur, sed et hoc versus membrum his verbis interpretatur. "Nam cum tu timidus ac tremens tuis ipse furacissimis manibus detractam e cruentis fascibus lauream ad portam Esquilinam abjecisti, indicasti, non modo amplissimæ, sed etiam minimæ laudi lauream concessisse."

Nobis rem publicam gubernantibus.] Me consule, et summam in republ. potestatem obtinente.

Periculum fuit gravius.] Cum Catilina non cum perditis tantum hominibus conjurasset, sed et nobilissimos aliquot ac potentissimos civitatis viros fautores haberet, ipsum Ciceronis collegam, C. Antonium, M. Crassum, C. Julium Cæsarem, alioseque plures, qui perturbata republ. per vim ea se adsecuturos sperabant, quæ tranquilla obtinere non poterant.

Otium.] Pax, quæ tum in Italia fuit tranquillissima. Vide Ciceron. Catil. iii. c. 7. extr. infra lib. iii. c. i. 9. Nam Catilina anno demum sequenti, quo Cicero privatus fuit, arma movit, iisdemque superatus periit cum suis.

12. *Arma ipsa.*] Conjiciunt alii: *arma impia.*

Digitized by Google

Quæ res igitur gesta umquam in bello tanta? 13
qui triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem et hereditas hujus gloriæ, et factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certe vir abundans bellicis 14
laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in rem publicam beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt igitur domesticæ fortitudines 15
non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quam in his, operæ studiique ponendum est.

XXIII. Omnino illud honestum, quod ex 1
animo excelso magnificoque quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus et ita afficiendum est, ut obedire consilio rationique possit in exsequendis negotiis, et in labore tolerando. Honestum autem 2

14. *Abundans bellicis laudibus.*] Non unus ex iis, qui a re militari abhorrent, quorum testimonium parum ponderis haberet. De hoc Pompeii testimonio gloriatur etiam Philipp. ii. 5. extr.

Hoc tribuit.] *Tribuere* est, honoris causa concedere, honori et meritis alicujus dare. Læl. 9. ii. 9. "Quod mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec posco, facis amice." Infra c. xli. 12. "Tribuere multum senectuti."

Triumphum tertium.] Fuit hic de piratis, Mithridate et Tigrane. Primum eques ex Africa triumphaverat, iterum ex Hispania de Sertorio.

15. *Domesticæ fortitudines.*] Fortia facta. Rarior pluralis, qualis est *quietes* c. xxix. 8. *Tarditates* et *celeritates* cap. xxxvi. 7. *Reticentiæ* lib. iii. 16. 8. *Conscientiæ* Paradox. ii. 12. Vid. Guntheri Latinit. Restit. tom. ii. cap. 135.

XXIII. 1. *Afficiendum.*] *Afficere est lucrativa.* De Divin. i. 30. "Jubet igitur Plato sic ad somnum proficisci, corporibus affectis, ut nihil sit, quod errorem animis perturbationemque afferat."

2. *Honestum autem—cogita-*

Digitized by Google

id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura et cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati rei publicæ præ-
3 sunt, quam qui bellum gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, non numquam etiam illata: ut M. Catonis bellum tertium Punicum; in quo et-
4 iam mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo: sed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil
5 aliud, nisi pax quæsita videatur. Fortis vero et constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; sed præsenti animo uti et consilio, nec a
6 ratione discedere. Quamquam hoc animi, illud

tione.] Verba prægressa *Exercendum tamen—in labore tolerando* quasi in parenthesi posita sunt, et Cicero interveniente particula *autem* repetit, quæ ante parenthesin dixerat. Conf. adn. ad cap. i. 3.

In quo.] Qua re.

3. *Ut M. Catonis.*] Subaudi *consilio.* Is enim auctor fuit delendæ Carthaginis, quam conservatum ibat Scipio Nasica.

Mortui, valuit auctoritas.] Decessit enim triennio ante finitum bellum Punicum tertium, deletamque Carthaginem. Vellei. Paterc. lib. i. c. 13. Nihilo tamen minus Carthago excisa est, sicut ille vivus censuerat.

4. *Decertandi fortitudo.*] Pluris facere jubet recte consultandi et decernendi prudentiam, quam promte acriterque pugnandi fortitudinem.

Nihil aliud, nisi pax quæsita videatur.] Ita Cicero maluit, quam *quæsitum*: quod loquendi genus, vulgo ignotum, priscis familiare fuisse docui ad Corn. Nep. Themist. c. vii. 5.

5. *De gradu dejici.*] Proverbium a gladiatoribus translatum. *Depelli, dejici de gradu, de statu demoveri* dicitur, cujus status ita conturbatur, ut si quis in pugna de loco dejicitur.

Præsenti animo uti et consilio.] Interpreteris per ἓν διὰ δυοῖν, *præsentis animi uti consilio.*

6. *Hoc animi.*] *Hoc* refer ad

Digitized by Google

etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, et aliquanto ante constituere, quid accidere possit in utramque partem, et quid agendum sit, cum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, non putaram. Hæc sunt opera magni animi et excelsi, et prudentia consilioque fidentis. Temere autem in acie ver- 7
sari, et manu cum hoste confligere, immane quiddam et beluarum simile est: sed cum tempus necessitasque postulat, decertandum manu est, et mors servituti turpitudiniqne anteponenda.

XXIV. De evertendis autem diripiendisque 1
urbibus valde considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter. Idque est viri magni, rebus agitatis, punire sontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere. Ut enim sunt, quem ad mo- 2
dum supra dixi, qui urbanis rebus bellicas an-

superiora *non perturbari* et reliqua; *illud*, ad ea, quæ sequuntur, *præcipere cogitatione futura*.

Non putaram.] Quod in re militari turpissimum esse aiebat Scipio Africanus, auctore Valerio Max. lib. vii. 2. 2. et Fabius apud Senecam lib. ii. de Ira c. 31.

7. *Temere autem in acie versari*.] Ducem ipsum in primis stare, et gregarii militis operam pugnando præstare, ubi non opus est, belluinum esse dicit.

Servituti turpitudinique.] Id est, vel servitutis turpitudini; vel, quod malo, turpi fugæ, quam summa ignominia sequitur.

XXIV. 1. *Ne quid temere*.] Subaudi *fiat*. Vid. ad c. xi. 1. Duo cavenda esse dicit: primum, ne, ubi non necesse est, urbes evertantur; alterum, ne in iis evertendis, quæ ita meritæ sunt, aliquid fiat crudelius.

Rebus agitatis.] Placet eorum interpretatio, qui *rebus cognitis et satis perpensis* sontes puniendos dici putant. Vulgaria enim sunt *agitare quid secum, animo*, pro *cogitare*, quod ipsum est ab *agitare*.

Multitudinem conservare.] Reliquos, qui rerum novarum auctores non fuerunt.

2. *Supra dixi*.] Cap. 22. pr.

Sunt, qui—anteponunt.] Vide quæ dicentur n. 12.

Digitized by Google

teponunt: sic reperias multos, quibus periculosa et calida consilia, quietis et cogitatis, et splendidiora, et majora videantur. Numquam omnino periculi fuga committendum est, ut 3 imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine 4 caussa; quo esse nihil potest stultius. Quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leniter curant: gravioribus autem morbis periculosas curationes et ancipites adhibere coguntur. 5 Quare in tranquillo tempestatem adversam optare dementis est; subvenire autem tempestati quavis ratione sapientis: eoque magis, si plus adipiscare re explicata boni, quam addubitata 6 mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim rei publicæ. Itemque alii de vita, alii de gloria et benivolentia civium in discrimen vocantur. 7 Promtiores igitur debemus esse ad nostra peri-

Sic reperias.] Commode præsens conjunctivi fungitur vice futuri. Vide infra ad ii. 11. 9.

Calida consilia.] *Ferocia et inconsulta.* Vide Drakenb. ad Sil. Ital. lib. xv. ver. 337.

Quietis et cogitatis.] *Quietus* est moderatus, lenis, cautus. Cicero Cat. Maj. "Senis sermonem quietum et remissum" dicit, quem paullo post "mitem orationem."

5. *In tranquillo.*] Subintell. *mari.*

Re explicata.] Confecta, perfecta, ad exitum perducta. Cicer. lib. xii. epist. 1. "Reliqua magna sunt ac multa, sed posita omnia in vobis: quamquam primum quidque explicemus." Hinc *explicare* et *expedire* conjungit lib. xiii. epist. 26.

Addubitata.] Cum Ernesto interpretor *in discrimen adducta.*

6. *Periculosæ autem rerum actiones.*] Res, inquit, aguntur vel cum periculo eorum, qui eas suscipiunt, vel ceterorum omnium, qui ejusdem civitatis sunt.

7. *Ad nostra pericula.*] Quia in his temeritas minus reipubl.

Digitized by Google

cula, quam ad communia, dimicareque parcius de honore et gloria, quam de ceteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modo pecu- 8
niam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne re publica quidem postulante. Ut Callicratidas, qui cum 9
Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregie; vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginussis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant.

nocet, quam in communibus.

Dimicareque parcius.] Rarius, restrictius, majore cautione adhibita. *Paratus* dederunt, qui ignorabant, *dimicare de honore et gloria* Ciceroni esse, honoris et gloriæ periculum adire. Pro Sextio c. 1. "Reos de capite, de fama, de civitate, de fortunis, de liberis dimicantes." Pompeius Magnus in quarta epistolarum ad Domitium, quæ adjectæ sunt Cic. ad Attic. viii. 12. "Ut de omnibus fortunis rei p. dimicem." Particula *que*, in *dimicareque*, pro *sed* accipienda est, ut sæpe. Vide supra ad c. vii. 5.

8. *Vitam etiam profundere pro patria parati.*] Non in Græcismis ponendum est hoc loquendi genus, cum *paratus* infinitivum sibi jungit. Omnibus enim Latinis familiare fuit.

9. *Callicratidas.*] Quidam ob ignorantiam dialecti Laconicæ, *Callicratides.*

Peloponnesiaco.] Triennio ante expugnatas à Lysandro Athenas, victum ad Methymnam, Lesbi urbem, Conona Callicratidas Mitylenis obsidebat. Ibi dum centum navium classi, obsessis auxilio missæ, cedere victorem pudor præpediebat, ipse navium numero longe inferior prœlium committit, quo victus non sine magna suorum et hostium strage cecidit. Vide Xenophont. lib. i. Ἑλληνικῶν, Plutarch. Lysand. et in Apophthegm. Lacon. Diod. Sic. lib. xv.

Vertit ad extremum omnia.] Effecit, ut illius expeditionis fortuna a Lacedæmoniis ad Athenienses, cum summo ipsius dedecore, converteretur.

Arginussis.] Hæ tres insulæ, ante Lesbum ad Asiam sitæ, argillacea terra candebant, quæ ab ἀργινόεις, *candidus, splendidus*, feminino genere ἀργινόεσσα, et contracte ἀργινοῦσσα, dicitur, ut Œnussa, ab οἰνόεις, οἰνοῦσσα, Ophiussa et Pityussa, ab ὀφιόεσσα et πιτυόεσσα. Eti-

Digitized by Google

Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse: se fugere sine
10 suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris: illa pestifera, qua, cum Cleombrotus, invidiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedæ-
11 moniorum opes corruerunt. Quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem.
Non enim rumores ponebat ante salutem.
Ergo postque, magisque viri nunc gloria claret.

12 Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt,

am Ἀργινοῦσαι vocantur, ut et Œnusæ, Ophiusæ et Pityusæ.

10. *Cleombrotus.*] Græce Κλεόμβροτος, Pausaniæ filius, (pronepos ejus, de quo Corn. Nep.) Lacedæmoniorum dux in pugna Leuctrica. Vide Plutarch. in Pelopid. et Agesilao.

Invidiam timens.] Credebatur enim Thebanis, Lacedæmoniorum hostibus, amicior esse.

11. *Q. Maximus.*] Q. Fabius Maximus Cunctator, qui Hannibalis impetus cunctando fregit.

Ennius.] Libro xii. Annalium.

Unus homo.] Virgilius, Ennium imitatus, nec tamen describens, lib. vi. Æn. ver. 846. dixit:

Unus qui nobis cunctando restituit rem,

adhibita, ut moram versui adderet, erudita correctione.

Non enim rumores.] Parum curabat vulgi de se sermones, dummodo publicæ saluti consuleret. Liv. lib. xliv. c. 22. "Neque enim omnes tam firmi et constantis animi contra adversum rumorem esse possunt, quam Fabius fuit: qui suum imperium minui per vanitatem populi maluit, quam secunda fama male rem gerere." Pronuntia: *Non en' rumores*; sive *Non enim rumores*, ut *enim* una syllaba efferatur. Hoc modulo particulam *enim* prisci poëtæ usurpaverunt. Ut Terent. Phorm. v. 8. 90.

Enim solus nequeo; accurre huc. Una injuria 'st.

Ultimam vero syllabam verbi *ponebat*, sequente vocali, produxit Ennius plane ex more suo poëtarumque æqualium.

Postque magisque.] Id est, non modo post obitum, sed magis etiam, quam cum viveret.

Digitized by Google

etiam si optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

XXV. Omnino qui rei publicæ præfuturi 1
sunt, duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut quæcumque agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum, ut totum corpus rei publicæ curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic pro- 2

12. *Non audent.*] Non ubique post *sunt, qui* subjunctivus necessarius est. Utriusque linguæ præstantissimi scriptores, ut innumeris aliis locis, ita quando *sunt, qui* præcedit, rei simpliciter ac sine ulla dubitatione enuntiandæ indicativum, et contra, ubi sermo est de eo, quod fieri queat aut consentaneum sit, subjunctivum (Græci etiam optativum) aptare solent. Theophrastus Char. Eth. cap. viii. 4. *Εἰσὶ δ' οἱ καὶ πόλεις λόγῳ κατὰ κράτος αἱροῦντες*, ΠΑΡΕΔΕΙΠΝΗΘΗΣΑΝ. Lucianus in Somnio p. 5. A. exempl. Bourdel. *Εἰ δὲ καὶ Φειδίας, ἢ Πολύκλειτος γένοιο, καὶ θαυμαστὰ πολλὰ ἐξεργάσαιο, τὴν μὲν τέχνην ἅπαντες ἐπαινέσονται, οὐκ ἔστι δὲ ὅστις τῶν ἰδόντων, εἰ νοῦν ἔχοι* ΕΥΞΑΙΤ' *ἄν σοι ὅμοιος γενέσθαι.* Inepte fecisset alter, si *παραδειπνηθῶσι* pro *παρεδειπνήθησαν*, alter si *ηὔξατο* pro *εὔξαιτο* scripsisset. Similiter Cicero infra c. xxx. 13. "Sunt his alii multum dispares, simplices et aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum *putant*, veritatis cultores, fraudis inimici: itemque alii, qui quidvis *perpetiantur*, cuivis *deserviant*, dum quod velint consequantur." Æque peccaret si quis priore loco *putent*, ac si posteriore *perpetiuntur* et *deserviunt* reponeret. Etsi vero post *sunt, qui* subjunctivum alibi, alibi indicativum requiri adsevero: facile tamen largior, esse locos, quibus uterque modus æque eleganter accommodari possit. Indicativo in hac constructione usus est Cic. de Invent. i. 40. adn. 9. ad Attic. lib. xiv. ep. 17. adn. 89. de Fin. i. 20. adn. 80. Tuscul. Quæst. iii. 31. adn. 29. et 31. aliisque locis pluribus. Certissima est poëtarum auctoritas. Lucret. iii. 115.

Est aliud tamen in nobis, quod tempore in illo
Multi' modis agitatur et omnis accipit in se
Lætitiæ motus.

Idem vi. 703.

Sunt aliquot quoque res, quarum unam dicere causam
Non satis est.

Horat. Od. i. 7. 5.

Sunt, quibus unum opus est intactæ Palladis urbem
Carmine perpetuo celebrare.

XXV. 1. *Duo Platonis præcepta.*] Lib. i. et iv. de Republ.

curatio rei publicæ ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa
3 est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam: ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur, pauci uni-
4 versorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ: in nostra re publica non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis, et fortis civis, et in re publica dignus principatu fugiet atque oderit, tradetque se totum rei publicæ, neque opes aut potentiam consectabitur, totamque eam sic tuebitur, ut
5 omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis in odium aut invidiam quemquam vocabit: omninoque ita justitiæ honestatique adhærescet, ut, dum ea conservet, quamvis graviter offendat, mortemque oppetat potius, quam deserat illa,

3. *Optimi cujusque.*] *Optimi* sunt optimates, id est nobiles, quorum qui studiosi erant, *optimatium fautores* dicebantur.

4. *Neque opes aut potentiam.*] *Opes* pecuniam ac divitias interpretaberis, quæ significatio hujus vocabuli valde usitata est.

5. *Criminibus falsis.*] Fictis criminationibus.

Ut, dum ea conservet.] Pronomen *ea* commode refertur ad *justitiam honestatemque*. Solent boni cujuscumque generis substantivis pronomina in genere neutro subjicere. Vide Cortium ad lib. vii. ad Divers. ep. 20. n. 4. et ad Sallust. Catil. v. 7. *Quamvis graviter* nihil aliud est, quam *quam libet*, *quantumvis graviter*, quod est *vel gravissime*. Quis enim nescit, *quamvis* sæpe adjectivis et adverbiis ita jungi, ut iis superlativi significationem adjiciat? Sic, *quamvis sæpe* Cicero dixit lib. iii. de Orat. c. 26. *quamvis copiose* lib. i. Tusc. c. 21. *quamvis temere*, Liv. lib. xxxiv. c. 19. Adde infra ii. 7. 8. et xx. 6. *Offendere* non tantum de aliis lædendis dicitur, sed etiam de quacumque benivolentiæ, existimationis, honoris et fortunarum jactura.

Digitized by Google

quæ dixi. Miserrima omnino ambitio est ho- 6
norumque contentio: de qua præclare apud
eumdem est Platonem, similiter facere eos, qui
inter se contenderent, uter potius rem publicam
administraret, ut si nautæ certarent, quis eo-
rum potissimum gubernaret. Idemque præci- 7
pit, ut eos adversarios existimemus, qui arma
contra ferant; non eos, qui suo judicio tueri
rem publicam velint: qualis fuit inter P. Afri-
canum, et Q. Metellum sine acerbitate dis-
sensio. Nec vero audiendi, graviter qui ini- 8
micis irascendum putabunt, idque magnanimi
et fortis viri esse censebunt. Nihil enim lauda-
bilius, nihil magno et præclaro viro dignius
placabilitate atque clementia. In liberis vero 9
populis, et in juris æquabilitate exercenda et-
iam est facilitas, et altitudo animi, quæ dicitur:

6. *Honorumque contentio.*] Nove dictum videtur Erasmo *honorum contentio*, pro *contentio de honoribus*, i. e. magistratibus.

Apud eumdem est Platonem.] Lib. vi. de Republ.

Similiter facere ut si.] Ciceronianum hoc est. Lib. iv. Tusc. c. 18. pr. "Similiter facit, ut si posse putet eum, qui se a Leucade præcipitaverit, sustinere se cum velit." Lib. ii. de Fin. cap. 7. med. "Similiter ut si dicat, non reprehendendos parricidas."

Uter potius.] Observent tirones, *uter* et *potius* de duobus; *quis* et *potissimum* de pluribus dici.

7. *Idemque præcipit.*] Facit hoc Plato lib. ix. de Republ. haud longe a princ. Postrema vero verba, "Non eos qui suo judicio tueri rempubl. velint," a Cicerone liberius adjecta videntur.

Inter P. Africanum, et Q. Metellum.] Africanum minorem intelligit et Metellum Macedonicum Numidici patruum, Andrisci victorem, bis principem senatus; cujus mortui lectum quatuor filii consulares extulerunt. Vid. Vellei. Paterc. i. 11. Valer. Max. lib. iv. 1. 12. Plin. lib. vii. 44.

8. *Putabunt.*] Vulgo *putant* ac deinde *censent*. Sed vide, quæ adnotabimus ad cap. xli. 9.

9. *In juris æquabilitate.*] Ubi pari jure omnes continentur.

Altitudo animi.] *Altitudo a-*

Digitized by Google

ne, si irascamur aut intempestive accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem in-
10 utilem et odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur rei publicæ caussa severitas, sine qua
11 administrari civitas non potest. Omnis autem et animadversio, et castigatio contumelia vacare debet: neque ad ejus, qui punitur aliquem, aut verbis fatigat, sed ad rei publicæ utilitatem
12 referri. Cavendum est etiam, ne major pœna, quam culpa sit: et ne iisdem de caussis alii
13 plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. Numquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium et parum; quæ placet Peripateticis, et

nimi est, quæ non irascitur stulto et impolito vulgo, quæ se contemni non posse, et ultra omnes injurias evectam putat. Sic *altus vultus* interdum in laude est. Vide Gronov. ad Senec. de Tranquill. An. c. 1. Hanc explicationem ipse comprobat Cicero in Partit. Or. cap. 22. "Altitudo animi in capiendis incommodis et maxime injuriis."

11. *Animadversio, et castigatio.*] Gravior est *animadversio*, quam *castigatio:* ad illam verbum *punitur* se refert, ad hanc *fatigat*, quod verbis fieri potest. De re ipsa vid. cap. XXVIII. 3.

Qui punitur aliquem.] Pro *punit.* Ita *fabrico* et *fabricor*, *objurgo* et *objurgor* active. Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. i. c. 8. p. 97.

Fatigat.] De elegante, sed vulgo neglecta, hujus verbi significatione vide infra ad lib. iii. 18. 2.

12. *Alii plectantur.*] Graviore pœna adficiantur.

Ne appellentur quidem.] Ne in jus quidem vocentur ad reddendam factorum rationem.

13. *Et recte placet.*] Alii conjecerunt *placeret*, quod sequatur *modo ne.* Nec vero hæ particulæ conjunctivum ante se requirunt. Cic. lib. XVI. ad Divers. epist. 22. "Tertia aderit: modo ne Publius rogatus sit." Ad Attic. lib. v. ep. 4. "Quæ de Sicinio audisti, ea mihi probantur: modo ne illa exceptio in aliquem incurrat bene de nobis meritum."

Digitized by Google

recte placet: modo ne laudarent iracundiam, et dicerent, utiliter a natura datam. Illa vero 14
omnibus in rebus repudianda est, optandumque, ut ii, qui præsunt rei publicæ, legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducuntur.

XXVI. Atque etiam in rebus prosperis et ad 1
voluntatem nostram fluentibus superbiam, fastidium arrogantiamque magno opere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas im- 2
moderate ferre levitatis est: præclaraque est æquabilitas in omni vita, et idem semper vultus eademque frons, ut de Socrate itemque de

Iracundiam.] Invidiose hoc Peripateticis tribuitur qui non *iracundiam*, quam in vitiis numerant, sed *iram* probabant, eamque exscindendam esse negabant. Nisi forte *iracundiam* pro *ira* dixit, quod et alii fecerunt.

14. *Repudianda est.*] Non moderandam aut cohibendam esse dicit, quod et Peripatetici volebant; sed *repudiandam*, id est, expellendam, eradicandam.

Legum similes sint.] Senec. lib. i. de Ira cap. 16. p. 19. "Procedam in tribunal non furens, nec infestus, sed vultu legis." Deinde: "Quid? tibi videtur lex irasci, quos non vidit, quos non futuros sperat? Illius itaque sumendus est animus, quæ non irascitur, sed constituit."

XXVI. 1. *Magno opere.*] Ut supra c. xi. 8. *tanto opere*, ita hic *magno opere*. Sæpius utrumque et similia, *quanto opere*, *nimio opere*, in Cicerone leguntur.

2. *Idem semper vultus eademque frons.*] *Vultus* index est voluntatis animi; *frons* hilaritatis vel tristitiæ.

De Socrate.] Cicero lib. iii. Tusc. c. 15. "Hic enim est iste vultus semper idem, quem dicitur Xanthippe prædicare solita in viro suo fuisse Socrate, eodem vultu semper se vidisse exeuntem illum domo et revertentem. Nec vero ea frons erat, quæ M. Crassi illius veteris, quem semel ait in omni vita risisse Lucillius; sed tranquilla et serena." Seneca epist. civ. "Hæc usque eo animum Socratis non moverunt, ut ne vultum quidem moverint. Illam mirabilem laudem, et singularem usque ad extremum servavit: non hilariorem quisquam, non tristiorem Socratem vidit: æqualis fuit in tanta inæqualitate fortunæ." Plin. lib. vii. cap. 18. "Ferunt Crassum, avum Crassi in Parthis interemti, numquam risisse, ob id *Age-*

Digitized by Google

3 C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis et gloria superatum a filio; facilitate et humanitate video su-
4 periorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus: ut recte præcipere videantur, qui monent, ut, quanto superiores su-
5 mus, tanto nos geramus summissius. Panætius quidem, Africanum, auditorem et familiarem suum, solitum ait dicere, ut equos, propter crebras contentiones præliorum ferocitate exsultantes, domitoribus tradere soleant, ut his fa-

lastum vocatum; sicut nec flesse multos. Socratem, clarum sapientia, eodem semper visum vultu, nec aut hilari magis, aut turbato."

C. Lælio.] Infra c. xxx. 8. "In C. Lælio multa hilaritas." Horat. lib. ii. Sat. i. 72. "Mitis sapientia Læli." Lælium minorem intelligit, qui prætor Viriathum fregit. ii. 11. 11. Cos. cum Q. Servil. Cæp. a. 613. Idem Sapiens cognominatus et amicus fuit Africani minoris. Lælius major, hujus avus, Africano majori æqualis, cum ejus fratre Asiatico cos. fuit a. 563.

3. *A filio.*] Alexandro Magno, qui ipse quidem Philippi filius dici haberique noluit.

Superiorem fuisse.] Justin. lib. ix. c. 8. "Huic [Philippo] Alexander filius successit, et virtute et vitiis patre major." Deinde: "Iram pater dissimulare, plerumque etiam vincere: hic ubi exarsit, nec dilatio ultionis nec modus erat." Tandem: "Amari pater malle, hic metui." Vide et Senec. lib. iii. de Ira c. 23. De vitiis Alexandri præter alios Liv. lib. ix. c. 18.

4. *Superiores sumus.*] Quemadmodum omnis generis oratio indefinita, ita interrogativa indefinite posita, indicativum frequenter admittunt. Vide Vechner. Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 36. Conf. supra ad cap. vii. 6. et quæ ad hujus capitis paragraphum proxime sequentem adnotabimus.

5. *Panætius.*] Vide lib. iii. c. 2. Cicero lib. iv. de Finib. c. 9. "Homo inprimis ingenuus et gravis, dignus illa familiaritate Scipionis et Lælii, Panætius." Vellei. Pat. lib. i. c. 13. "Scipio tam elegans liberalium studiorum omnisque doctrinæ et auctor et admirator fuit, ut Polybium Panætiumque, præcellente ingenio viros, domi militiæque secum habuerit."

Africanum.] Scipionem Africanum minorem.

Tradere soleant.] Verum puto *solent*. Ita etiam scriptum in vetusta Nonii membrana

Digitized by Google

cilioribus possint uti; sic homines secundis rebus effrenatos sibique præfidentes tamquam in girum rationis et doctrinæ duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem varietatemque fortunæ. Atque etiam in se- 6
cundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum, hisque major etiam, quam ante, tribuenda auctoritas. Iisdemque temporibus 7
cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, neve adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus

Guelph. Falluntur, qui indicativum ex oratione obliqua prorsus excludunt. Exemplis ad c. vii. 6. prolatis nunc alia quædam succentuariabo. Cicero infra iii. 7. 3. "Quo facilius, quæ volunt, explicent." Læl. xxv. 11. "Meministis, —quam popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur." Liv. ii. 15. 4. "Eam esse voluntatem omnium, ut qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit." Sueton. Cæs. cap. 9. "Cæsarem in consulatu confirmasse regnum, de quo ædilis cogitarat."

In girum rationis.] *Girus* proprie dicitur, in quem equi circumaguntur. Vide Cerdam ad Virgil. lib. iii. Georg. ver. 191. Significat, homines adsuefaciendos esse, ut rationi et doctrinæ obtemperent, nec viribus, opibus et fortuna freti latius evagentur; sed intelligant, omnia, quibus efferri soleant alii, esse imbecilla, nec ullum fortunæ statum diu in eodem vestigio permanere. Vocalis Græca in hoc vocabulo non magis necessaria videtur, quam in *silva* et *stibas*.

6. *In secundissimis rebus.*] Quo secundiores res, eo magis animus ad cavendum attendatur, auresque salutaribus consiliis præbeantur.

Tribuenda auctoritas.] Tanto magis persuasum sit, eorum consiliis esse obtemperandum.

7. *Neve adulari nos.*] *Adulari* et *adulare aliquem* veteres dicebant sæpius, quam *alicui*.

Tales enim nos esse.] Multi *tales enim nos tunc esse putamus*. Meliores adverbium *tunc* merito repudiant. Non in secundis rebus solum, sed in adversis etiam, ob naturalem humano generi φιλαυτίαν, tales esse se putant homines, ut jure laudentur.

Ex quo nascuntur innumerabilia peccata.] Respexit illa Platonis de Rep. lib. v. p. 549.

Digitized by Google

turpiter irridentur, et in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hac tenus. Illud autem sic est judicandum, maximas geri res et maximi animi ab iis, qui res publicas regant, quod earum administratio latissime pateat ad plurimosque pertineat. Esse autem magni animi, et fuisse multos etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seseque suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos et eos, qui rem publicam administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos: potiusque et amicis impartientes, et rei publicæ, si quando usus esset. Quæ primum bene parta sit, nullo neque turpi quæstu, neque

Hopper. *Τοῦτο δ' ἐστὶν ὃ λέγουσιν, ὡς φίλος αὐτῷ πᾶς ἄνθρωπος φύσει τὸ ἴσον, καὶ ἐφῶσι ἴχνη τὸ δεῖν εἶναι τοιοῦτον. Τὸ δὲ ἀληθὲς γε πάντων ἁμαρτημάτων, δοὺ τὸν σφόδρα ἑαυτοῦ φιλίαν, αἴτιον ἐκάστῳ γίγνεται ἐκάστοτε. κ. τ. λ.* Conf. Plutarch. de Discrim. Am. et Adul. principio.

Turpiter irridentur.] Decipiuntur ab iis, a quibus se laudari putant.

8. *Illud autem.*] Tota hujus capitis pars reliqua, ab his verbis, Facciolato non suo loco posita videtur, quam ille eo retrahendam censet, ubi de politicis et otiosis agatur, capite, opinor, xxi.

Maximas geri res et maximi animi.] Vide de hoc constructionis genere infra c. xxviii. 6. et quæ dicta sunt ad Nep. Attic. viii. 2.

9. *Suarum rerum finibus continerent.*] Publicis alienisque rebus se non immiscentes.

Interjecti inter philosophos.] Medium inter philosophos et eos, qui rempubl. administrant, vitæ genus sectati, non uni rerum cognitioni dediti.

Omni ratione.] Quacumque ratione, bonis malisve artibus.

Potiusque.] Sed potius. Sæpe ita post negationem copulativa particula adversativæ vim accipit. Vide ad c. vii. 5.

Impartientes.] Ita in libris est pro *impertientes*, ut hodie loquimur. Similia sunt *detractare, adtractare, conspargere, infacetus.*

10. *Nullo neque turpi quæstu.*] Vide ad c. xx. 1. De turpi et odioso quæstu c. xlii. 2.

Digitized by Google

odioso: tum quam plurimis, modo dignis, se utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius luxuriæque, quam liberalitati et beneficientiæ pateat. Hæc præscripta servantem licet magnifice, graviter animoseque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæ hominum amice. 11

XXVII. Sequitur, ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, et quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, et modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, et rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine decorum potest: Græce enim πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab 1 2

11. *Servantem licèt vivere.*] Servans potest vivere. Vide ad c. vii. 1. lib. ii. 19. 11.

Animoseque.] Non timide et abjecte, sine suspicione et metu.

Simpliciter.] Vivit *simpliciter*, qui animo est non maligno, subdolo, ficto, suspicaci, tecto; sed candide, aperte et bona fide cum aliis agit. Non enim vitii nomen umquam est *simplicitas*, ut vulgus nunc putat.

Vitæ hominum amice.] Dictum ut *convenienter naturæ vivere*, lib. iii. 3.

XXVII. 1. *Sequitur, ut dicendum sit.*] Id est, *ut dicatur*. Pro Leg. Manil. cap. 10. pr. "Restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo dicendum esse videatur." Ibid. c. 20. pr. "Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et sententia dicendum esse videatur."

De una reliqua parte.] De ea parte, quæ sola reliqua est.

In qua.] Eam virtutem intelligit, quam Græci σωφροσύνην vocant, ipse *modestiam* et *temperantiam* supra dixit c. v. 2. *moderationem* Tusc. iii. 8.

Et quasi quidam ornatus.] Illud *et* referendum videtur ad ea quæ sequuntur, *temperantia et modestia, quasi quidam ornatus vitæ*. Platonis sententiam esse putant, e lib. iv. de Republ. post med. Κόσμος τοίνυν τις ἡ σωφροσύνη, καὶ ἡδονῶν τινων καὶ ἐπιθυμιῶν ἐγκράτεια, ὥς φασιν.

Rerum modus.] Moderatio illa, quæ cavet, ne quid nimis.

2. *Hoc loco.*] In hac parte. Vide ad c. 6. pr.

Ut ab honesto non queat separari.] Id est, ut nihil sit decorum, quod non idem sit honestum. Nihil enim decet, quod virtuti repugnet. Hoc si omnibus persuasum esset, non

Digitized by Google

honesto non queat separari. Nam et quod decet, honestum est; et quod honestum est, de-
3 cet. Qualis autem differentia sit honesti et decori, facilius intelligi, quam explanari potest. Quidquid est enim, quod deceat, id tum apparet,
4 cum antegressa est honestas. Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superiori-
5 bus, quid deceat, apparet. Nam et ratione uti atque oratione prudenter, et agere, quod agas, considerate: omnique in re, quid sit veri, videre et tueri decet: contraque falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare et mente esse captum: et justa omnia decora sunt; injusta contra, ut turpia, sic indecora. Similis est ra-
6 tio fortitudinis. Quod enim viriliter animoque magno fit, id dignum viro et decorum videtur:
7 quod contra, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: et ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in
8 promtu. Est enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat: quod cogitatione
9 magis a virtute potest, quam re separari. Ut venustas et pulchritudo corporis secerni non potest a valetudine: sic hoc, de quo loquimur,

eos decori magistros maxime probarent, qui a virtute alienissimi, ac libidinum fere ministri sunt: quasi decore fieri possint, quæ ipsa non decent.

3. *Antegressa est honestas.*] Græcum verbum προηγεῖσθαι Latine expressit. Honestatem decori causam esse efficientem ait.

5. *Ratione uti.*] Quod *prudentiæ* est.

Digitized by Google

decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente et cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam et ge- 10
nerale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: et aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri so- 11
let: decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura ejus a reliquis animantibus differat. Quæ autem pars 12
subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum velint esse, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio et temperantia appareat cum specie quadam liberali.

XXVIII. Hæc ita intelligi, existimare pos- 1
sumus ex eo decoro, quod poëtæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum 2
servare illud poëtas, quod deceat, dicimus, cum id, quod quaque persona dignum est, et fit, et dicitur. Ut, si Æacus aut Minos diceret,

9. *Totum illud quidem.*] Pleonasmus est *hoc totum illud quidem.* Cap. xxix. 8. "Ludo autem et joco uti illo quidem licet, sed sicut somno." Lib. ii. cap. vi. 9. "Quæ sordidissima est illa quidem ratio et inquinatissima."

10. *Ejus descriptio.*] Divisio, ut dictum est ad c. vii. 3.

Aliud huic subjectum.] Speciale, quod hoc comprehensum est. Proxime, *quæ autem pars subjecta generi est.*

12. *Moderatio.*] Quæ cavet, ne quando in dictis factisque modus excedatur.

Temperantia.] Voluptatum moderatrix.

Cum specie quadam liberali.] Cum quadam elegantia, qualis est hominum liberaliter educatorum, et liberalibus artibus imbutorum, qui in omni sensu, oratione gestuve nihil insulsi, nihil absurdi et inconditi præ se ferunt.

XXVIII. 1. *Quod poëtæ sequuntur.*] Quod poëtæ adfectant, cujus studium poëtis est proprium. Vid. ad c. i. 6.

2. *Æacus aut Minos.*] Æacus Jovis filius ex Ægina, Minos ex Europa esse dicebatur,

Digitized by Google

Oderint, dum metuant;

aut,

Natis sepulcro ipse est parens:

indecorum videretur, quod eos fuisse justos accepimus. At Atreo dicente, plausus excitan-
3 tur. Est enim digna persona oratio. Sed poëtæ, quid quemque deceat, ex persona judicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura magna cum excellentia præstantiaque ani-
4 mantium reliquarum. Quocirca poëtæ in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid

uterque ea justitiæ inter homines cultæ fama, ut apud inferos cum Rhadamantho judicare mortuos credi potuerit. Vide ad cap. xii. 7.

Oderint.] Versus ex veteri tragœdia, Attii fortasse, vel, ut vulgo dicitur, Accii, cujus *Atreus* a veteribus citatur. Est autem hoc dictum ex persona Atrei, regis Mycenarum, qui Pelopis et Hippodamiæ filius, Tantali nepos, Thyestis frater, Agamemnonis pater fuit. Is cum Thyesten fratrem, Aëropes conjugis suæ adulterum, in exsilium egisset, postea simulata reconciliatione revocasset: huic ipsius filios, ex Aërope susceptos, Tantalum et Plisthenem, comedendos apposuit.

Ipse est parens.] Accipienda sunt, tamquam prolata ex persona Atrei, non de ultione deliberantis aut minantis pœnam; sed scelera sua, quibus Thyesten ultus sit, superbe et gloriose commemorantis. Conf. Senec. Thyest. v. 882. seqq. Verba ex eadem fortasse tragœdia desumta, quam Cic. Tusc. iv. 36. sic adlegavit: "Ut facile appareat, Atrei filios esse, ejus, qui meditatur pœnam in fratrem novam:

Major mihi moles, majus miscendum malum,
Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

Quæ igitur hæ erunt moles? Audi Thyesten ipsum:

Impius hortatur me frater,
ut meos malis miser
Manderem natos.

Eorum viscera apponit. Quid est enim, quo non progrediatur eodem ira, quo furor?"

Plausus excitantur.] A spectatoribus hoc dictum magno plausu excipitur, tamquam ex persona Atrei aptissime prolatum.

3. *Judicabunt.*] Ipsi judicent ex persona, quam suo arbitratu cuique accommodant. Nobis autem certam personam imposuit ipsa natura.

Magna cum excellentia præstantiaque animantium reliquarum.] Non *excellentiam* et *præstantiam animantium* intelligit, sed *hominum*: genitivus vero

Digitized by Google

conveniat, et quid deceat, videbunt: nobis autem cum a natura constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint; cumque eadem natura doceat non negligere, quem ad modum nos adversus homines geramus: efficitur, ut et illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam late fusum sit, appareat; et hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo 5
corporis apta compositione membrorum movet oculos, et delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuscum vivitur, ordine, et constantia, et moderatione dictorum omnium atque factorum. Adhibenda est igitur 6
quædam reverentia adversus homines, et optimi cujusque, et reliquorum. Nam negligere, quid

animantium comparativus est, cujus vis *præ animantibus*. Græcorum more dictum videtur.

4. *Verecundiæ partes datæ sint.*] Natura nos jussit constantis, moderati, temperantis, verecundi personam agere.

Adversus.] Erga, ut n. 6. Vide ad c. 11. pr.

Efficitur ut appareat.] Dictum ut *faciendum est, ut mittam, ut respondeam*, lib. ii. epist. xix. 4. lib. iii. epist. xii. pr. Est enim nihil aliud, quam *apparet hinc*. Vide ad c. xxxi. 2.

5. *Pulchritudo corporis.*] Lib. iv. Tusc. c. 13. "Ut corporis est quædam apta figura membrorum, cum coloris quædam suavitate, eaque dicitur pulchritudo."

6. *Adversus homines, et optimi.*] *Optimi cujusque* pendet a *reverentia*, quæ adhibenda est adversus homines. Non offendere debent diversi casus eidem substantivo *reverentia* juncti. Non raro constructionem ab optimæ notæ scriptoribus ita variari, multis exemplis docuerunt Perizonius ad Sanct. i. 18. 1. Cortius ad Cic. epist. i. 7. 29. xi. 11. 3. Drakenb. ad Liv. xxxviii. 39. 10. Vide supra xxvi. 8.

Optimi.] Nobilissimi, qui ex optimatium numero est. *Reliqui* ergo sunt minus honorati.

Negligere quid de se quisque

Digitized by Google

de se quisque sentiat, non solum arrogantis est,
7 sed etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat, in hominum ratione habenda, inter
8 justitiam et verecundiam. Justitiæ partes sunt, non violare homines: verecundiæ non offendere, in quo maxime perspicitur vis decori. His igitur expositis quale sit id, quod decere dicimus,
9 intellectum puto. Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet vim, quæ deducit

sentiat.] Negligere sive non curare, quid de nobis alii sentiant, arrogantis non magis, quam dissoluti est. Id enim qui facit, et nimia sui opinione tumidus alios contemnit; et suæ famæ prodigus, ad omne flagitium proclivis est. Vide Læl. c. xvii. 2.

7. *Est autem quod differat.*] Differt aliquantum, est aliqua differentia inter justitiam et verecundiam. Terent. ii. Andr. vi. 17. "Sed est, quod succenset tibi." ii. Hec. ii. 31. "Est, quod me transire ad forum jam oporteat." Vide Vechner. Hellenolex. lib. ii. 10. p. 538.

In hominum ratione habenda.] Differt in præstando aliis hominibus suo officio justitia et verecundia.

8. *Non violare.*] Injuria adficere, quod fraude non minus, quam vi solet fieri.

Non offendere.] Factis, dictis, gestibus aliis nos improbatos invisosque reddere, eorum voluntatem a nobis abalienare. Non recte alii, *verbis et fraude alicui nocere.* Hoc potius est *violare.* Eos etiam offendimus, quos non violamus, quibus nihil nocemus.

9. *Hanc primum habet vim.*] Ea ejus ratio est, ut maxime ducat nos ad id, quod naturæ convenit. Alii *viam.* Sed nomen *vim* quum ob alias causas reducendum duxi, tum quia ad verba *hanc primum habet vim* ἀνάδοσις refertur illa n. 10. *sed maxima vis decori in hac inest parte.* Perquam eleganter enim prisci *deinde*, quod post *primum* exspectari poterat, supprimere solebant: nec tamen sententiam relinquebant ἀνακεκόλουθον, sed eam intervenientibus particulis *autem, et, sed, vero*, interdum etiam sine tali particula, absolvebant. Noster supra c. xiv. 7. "Primum in eo peccant," neque ita multa post sequitur, "Inest autem in tali," cet. De Or. ii. 57. "Sic ego nunc, Crasso audiente, primum loquar de facetiis, et docebo sus, ut aiunt, oratorem eum, quem," cet. Ad Divers. ep. vii. 23. 6. "Primum ipsas ego Musas numquam tanti putassem." Paucis interjectis, connectuntur illa: "Bacchis vero ubi est apud me locus?" Haud aliter Græci loquuntur: ut Xenophon Memor. Socr. ii. 1. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐ πολίμων οὐδὲ πραγμάτων φεύ-

Digitized by Google

ad convenientiam conservationemque naturæ: quam si sequemur ducem, numquam aberrabimus, consequemurque et id, quod acutum et perspicax natura est; et id, quod ad hominum consociationem accommodatum; et id, quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori 10
in hac inest parte, de qua disputamus. Neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt. Duplex 11
est enim vis animorum atque natura: una pars

τιμῆς,——Ἐὰν δέ ποτε γένηται τις ὑποψία σπάνιος κ. τ. λ. Lucas Evang. xii. 1. Πρῶτον προσέχετε ἑαυτοῖς, unde pendent ista n. 4. Λέγω δὲ ὑμῖν τοῖς φίλοις μου· Μὴ φοβηθῆτε κ. τ. λ. Vid. infra ii. 5. 5.

Consequemurque et id.] Adsequemur. *Natura duce* (verba sunt Attici apud Cic. de Leg. i. 6. extr.) *errari nullo pacto potest.* Ergo, qui naturam sequetur ducem, numquam aberrabit, eoque *prudentiam, justitiam* et *fortitudinem* non *consectabitur* s. persequetur solum, sed omnino has virtutes *adsequetur.*

Quod acutum et perspicax est.] Id est, perspicientiam veri et sollertiam, ut loquitur ipse c. v. 2. *Natura* i. e. essentia sua sive substantia, ut philosophi nostrates loquuntur. Pro Marcello c. 3. "In victoria, quæ natura insolens et superba est."

Quod ad hominum consociationem accommodatum.] Justitiam, quæ tuendæ hominum societati accommodata est.

Quod vehemens atque forte.] Fortitudinem, animi excelsi atque invicti magnitudinem et robur.

10. *Motus probandi.*] *Laudandi.*

11. *Duplex est enim.*] Particulæ *enim* locus non satis aptus hic esse videtur. Puto, Ciceronem scripsisse *Duplex est autem.*

Vis animorum atque natura.] *Vim* et *naturam* sæpe jungit Cic. ut supra c. 6. pr. "In quos honesti naturam vimque divisimus." Somn. Scip. c. 9. "Nam hæc est natura propria animi atque vis." De Divin. ii. 67. "Animorum est ea vis atque natura, ut vigeant vigilantes." De Leg. lib. ii. c. 4. "Videamus vim naturamque legis." Lib. i. de Orat. c. 44. "Cujus rei tanta est vis ac tanta natura."

Una pars.] Cicero *partes animorum* dicit, quas facultates nostri appellant, et quæ Græcis sunt μέρη ψυχῆς. Ita Aristoteles de Anima l. iii. c. 10. Τοῖς δὲ διαιροῦσι τὰ μέρη τῆς ψυ-

Digitized by Google

in appetitu posita est, quæ est ὁρμὴ Græce, quæ hominem huc et illuc rapit: altera in ratione, quæ docet et explanat, quid faciendum fugiendumque sit. Ita fit, ut ratio præsit, appetitus obtemperet.

1 XXIX. Omnis autem ratio vacare debet temeritate et negligentia: nec vero agere quidquam, cujus non possit caussam probabilem reddere. Hæc est enim fere descriptio officii.
2 Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamque neque præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignaviam deserant: sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi ca-
3 reant. Ex quo elucebit omnis constantia omnisque moderatio. Nam qui appetitus longius evagantur, et tamquam exsultantes sive cupiendo, sive fugiendo, non satis a ratione retinentur, ii sine dubio finem et modum transeunt. Relinquunt enim et abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subjecti lege naturæ: a quibus non modo animi perturban-

χῆς, ἐὰν κατὰ τὰς δυνάμεις διαιρῶσι καὶ χωρίζωσι, πάμπολλα γίνεται. Conf. Salmasium in Epictet. p. 184. seqq. et infra ii. 10. 11. Alibi noster *partes animorum* affectus vocat, ut in Oratore c. 4. "Quibus orationis modis quæque animorum partes pellerentur." Hoc etiam more Græcorum, de quo dixi ad Plutarch. de Liber. Educat. cap. xvii. 21.

XXIX. 1. *Omnis autem ratio.*] Alii male *actio*. Commode dicitur *ratio vacare temeritate*. Nam et *ratio* cum Cornelio Nepote dici potest *temeraria* ac *demens*. Timoth. c. iii. 4. et Pausan. c. iii. i.

2. *Præcurrant.*] Propter temeritatem.

Omni perturbatione animi.] Facciolatus, quia *appetitus* quoque pars animi sunt, delet hoc *animi*.

3. *Tamquam exsultantes.*] More ferocium equorum, de quibus c. xxvi. 5.

Perturbantur.] *Perturbantur*, in quibus aliquid ex statu,

Digitized by Google

tur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere 4
iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statusque mutantur. Ex quibus illud in- 5
telligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos sedandosque esse, excitandamque animadversionem et diligentiam, ut ne quid temere ac fortuitu, inconsiderate negligenterque agamus. Neque enim ita gene- 6
rati a natura sumus, ut ad ludum et ad jocum facti esse videamur: ad severitatem potius, et ad quædam studia graviora atque majora. Ludo 7
autem et joco uti illo quidem licet: sed sicut somno et quietibus ceteris, tum, cum gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsumque ge- 8
nus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum et facetum esse debet. Ut enim 9
pueris non omnem ludendi licentiam damus,

motu, ordine naturali mutatur.

4. *Ora.*] Vultus.

Libidine.] Cupiditate aliqua.

5. *Ad officii formam.*] *Forma* est descriptio, depicta alicujus rei imago. Ait igitur, se *rediturum* ad exprimendam *officii formam*, id est, ad illud describendum, ad ea, quæ officio conveniunt, explicanda.

Ac fortuitu.] Vulgo *fortuito.*

6. *Ad severitatem potius.*] Particulam *sed* ejeci. Infra lib. iii. 13. 12. "Certe non aperti, non simplicis, non ingenui, non justi, non viri boni: versuti potius, obscuri, astuti, fallacis," cet.

7. *Illo quidem.*] Vid. cap. xxvii. 9.

Quietibus ceteris.] Plurali hoc usus est etiam Sallust. Catil. xv. 4. "Neque vigiliis, neque quietibus sedari poterat." Sic supra *fortitudines* dixit c. 22. extr.

8. *Profusum.*] Modum excedens nimium.

Facetum.] Quintil. lib. vi. 3. 20. "Facetum, ait, citra ridicula consistere, *et esse* decoris magis et excultæ cujusdam elegantiæ appellationem." Unde et Virgilio tribuit Horatius lib. i. Sat. x. 44. qui omnium minime est ridiculus.

Digitized by Google

sed eam, quæ ab honestis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii
10 lumen eluceat. Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum; alterum elegans, urbanum, ingenio-
11 sum, facetum. Quo genere non modo Plautus noster, et Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt; multaque multorum facete dicta; ut ea, quæ a sene Catone collecta sunt, quæ vocant
12 ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui et illiberalis joci. Alter est, si tempore fit, remisso homine dignus; alter ne libero quidem,

10. *Illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum.*] *Illiberali* opponit *elegans* et *urbanum; petulanti* et *flagitioso ingeniosum; obsceno facetum.*

11. *Plautus noster.*] Dissentit a Cicerone et ceteris Horatius, qui de eo ad Pisones v. 270. ita:

At nostri proavi Plautinos et numeros et
Laudavere sales, nimium patienter utrumque,
Ne dicam stulte mirati: si modo ego et vos
Sciamus inurbanum lepido seponere dicto.

Non suum, sed Augusti totiusque sæculi sui judicium promere Horatius videtur Fr. Vavassori de dictione ludicra sect. ii. c. i. p. 175. ed. Lips. Vide Quintil. lib. x. c. 1. p. 913. ibique Burmannum.

Atticorum antiqua comœdia.] Vetus Atticorum comœdia veris utebatur personis, atque eos ipsos in scenam producebat, quos populo deridendos præbere volebat. Ex iis, qui veterem comœdiam scripserunt: unus superest Aristophanes: quem quo jure Cicero in liberalis joci exemplum proponat, disquirit idem Vavassor de Lud. Dict. sect. i. c. 5.

Philosophorum Socraticorum.] Ex quo numero sunt Xenophon inprimis et Plato, a quibus rectius liberalis joci exempla petes, quam ab Aristophane et Plauto.

Ἀποφθέγματα.] *Dicteria* vel *dicta* vocabant veteres ea, quæ facete, breviter et acute essent responsa. Cic. lib. ii. epistolarum ad Cornel. Nep. inter fragmenta Nepotis cap. 7. 2.

12. *Tempore.*] Tempestive, suo tempore.

Remisso homine dignus.] Ingenuum jocum remisso et gravioribus curis vacuo homine dignum esse ait, id est, conviviis et aliis remissionibus convenire, minime vero rebus seriis;

Digitized by Google

si rerum turpitudo adhibetur, aut verborum obscenitas. Ludendi etiam est quidam modus retinendus: ut, ne mimis omnia profundamus, elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem et campus noster, et studia venandi, honesta exempla ludendi. 13 14

XXX. Sed pertinet ad omnem officii quæstionem semper in promtu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquisque beluis antecedat. Illæ nihil sentiunt, nisi voluptatem, 1 2

alterum ne libero quidem sive ingenuo, quamvis in rebus seriis non versante. Infra cap. xxxvii. 12. "Ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis leporem." Cap. xl. 7. "Turpe est enim valdeque vitiosum, in re severa convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre sermonem."

13. *Ut, ne mimis omnia profundamus.*] Quis nescit, plerique Romanorum quam insano studio mimis dediti fuerint? Nicōlaus Damascenus, quem adlegat Athenæus l. vi. c. 17. Σύλλαν φησὶ τὸν Ῥωμαίων στρατηγὸν οὕτω χαίρειν μίμοις καὶ γιλωτοποιοῖς, φιλόγιλων γινόμενον, ὡς καὶ πολλὰ γῆς μίσθια αὐτοῖς χαρίζεσθαι τῆς δημοσίας. Notus est ex Horat. Serm. i. 2. 55.

——*Marsæus, amator Originis, ille*
Qui patrium mimæ donat fundumque laremque.

Elatique voluptate.] Proprie *efferri* est cursu longius, quam par erat, procedere. Liv. iii. 5. 6. "Furium legatum longius extulit cursus." Hinc eleganti metaphora dicitur de hominibus, quorum appetitus evagantes a ratione non satis retinentur. Cic. de Fin. v. 6. "Motus turbulenti, jactationesque animorum incitatæ, et impetu inconsiderato elatæ, rationem omnem repellentes." Ibid. "Elatus ille levitate, inanique lætitia exsultans, et temere gestiens." Sueton. Calig. c. 54. "Canendi ac saltandi voluptate ita efferebatur, ut ne publicis quidem spectaculis temperaret, quo minus et tragœdo pronuntianti concineret, et gestum histrionis, quasi laudans vel corrigens, effingeret."

14. *Campus noster.*] Martius campus, urbi subjacens ad Tiberim, ubi juventus pila, disco, currendo, luctando, jaculando, equitando, aurigando et natando exerceri solebat. Vide Horat. lib. i. Od. 8. lib. iii. Od. 7. Epist. i. 18. 54.

Studia venandi.] Venatio, cui Romani admodum dediti erant. Unde Horat. lib. i. epist. xviii. 48. eam vocat *Romanis sollemne viris opus;* Plin. Paneg. c. 81. "Experientiam juventutis et voluptatem."

XXX. 1. *Pertinet ad omnem officii quæstionem.*] Quoties,

Digitized by Google

ad eamque feruntur omni impetu: hominis autem mens discendo alitur et cogitando, semper aliquid aut anquirit aut agit, videndique et
3 audiendi delectatione ducitur. Quin etiam si quis est paullo ad voluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paullo erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat et dissimulat appetitum voluptatis,
4 propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamque contemni et rejici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruen-
5 dæ modum. Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referatur, et ad vires, non ad vo-

quid nostri officii sit, quærimus, considerandum est, quantum natura hominis multis animantibus antecellat.

2. *Discendo alitur.*] Vide c. iv. 5. lib. v. Tusc. c. 23. "Alterius mens rationibus agitandis exquirendisque alebatur oblectatione sollertiæ, qui est unus suavissimus pastus animorum." Adde lib. v. Tusc. c. 18.

3. *Sed si quis est paullo erectior.*] *Sed* interruptam parenthesi orationem continuat, ut *autem* cap. i. 3. ubi plura dixi. Lib. ii. ad Q. F. epist. 3. "Qui ut peroravit (nam in eo sane fortis fuit) sed ut peroravit, surrexit." Plin. lib. v. epist. iii. 5. "An ego verear (neminem viventium nominabo) sed ego verear, ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium?"

Paullo erectior.] Non uni ventri mancipatus, sed paullo sublimiori præditus animo, quo carent illi, qui pecudum ritu voluptates corporis tantum sequuntur, et quasi proni in terram spectant.

4. *Rejici.*] Libri vetusti *reici*, quod Ciceronis æqualibus disyllabum erat. Neque enim adsentior Ricciolo in Prosod. Reform. verbum *reicit* in tribrachyn resolventi.

5. *Ad valetudinem referatur.*] Corpus pascendum, et curandum est, ut valeat et ad laborem ferendum firmum sit: isque finis esse debet *victus et cultus*, non voluptas. Recte verbum singulari numero sequitur duo substantiva singu-

Digitized by Google

luptatem. Atque etiam si considerare volumus, 6
quæ sit in natura excellentia et dignitas; intelligimus, quam sit turpe diffluere luxuria, et delicate ac molliter vivere: quamque honestum parce, continenter, severe, sobrie. Intelligendum etiam est, duabus quasi nos a natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo, quod omnes participes sumus rationis præstantiæque ejus, qua antecellimus bestiis, a qua omne honestum decorumque trahitur, et ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ proprie singulis est tributa. Ut 8
enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere: itemque in formis aliis dignitatem inesse, aliis venustatem) sic in animis exsistunt majores etiam varietates. Erat 9
in L. Crasso, in L. Philippo multus lepos: ma-

laria. Supra c. xxiii. 7. "Cum tempus necessitasque postulat."

6. *Intelligimus.*] Construe: "Atque etiam intelligimus, quam sit turpe, &c. si considerare volumus, quæ sit in natura," &c. Ne tibi falso persuadeas, verba *si considerare volumus*, quæ prægressa sunt, idem sonare, quod *si considerabimus*.

7. *Ex eo.*] Secundum id, ideo.

A qua omne honestum decorumque trahitur.] Vid. n. 1. et cap. xxviii. 3.

Et ex qua.] Quomodo ex ratione atque ea præstantia, qua antecellimus bestiis, *ratio inveniendi officii* exquiratur, ostendit supra c. 4.

8. *In formis.*] Hoc pendet ab *esse*.

Dignitatem.] Virilem, ut *venustas* mulierum maxime est.

9. *Erat.*] Sic Cicero loqui solet de iis, quos antea quidem vidit, sed qui jam non supersunt. *L. Crassus*, orator, cos. a. 658. mortuus est anno Ciceronis 16. U. C. 662. (vid. Excursum iii.) eodem, quo *L. Marcius Philippus* cos. fuit. *C. Cæsar Strabo*, cujus pater *Lucius* fratrem habuit avum Cæsaris Dictatoris, ædilitatem curulem non supergressus est, quam gessit L. Crasso consule: occisus cum fratre Lucio consulari Cinnano tumultu a. 666. De *Crasso* testatur Cic. de Or. ii. 54. "Non enim fere quis-

Digitized by Google

jor etiam magisque de industria in C. Cæsare, L. F. At iisdem temporibus in M. Scauro et in M. Druso adolescente singularis severitas, in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem dulcem, et facetum, festivique sermonis, atque

quam reperietur, præter hunc in utroque genere leporis excellens, et illo, quod in perpetuitate sermonis, et hoc, quod in celeritate atque dicto est." De *Marcio*, qui inter oratores numeratus est proximus Crasso nostro et M. Antonio, triumviri avo, Cic. Brut. c. 47. " Erat in eo summa libertas, multæ facetiæ, satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententiis." De *Cæsare* ibid. c. 48. " Qui facetiis superioribus et æqualibus suis omnibus præstitit, oratorque fuit minime ille quidem vehemens, sed nemo umquam urbanitate, nemo lepore, nemo suavitate conditior."

Magisque de industria.] Non a natura datus, ut in Crasso et Philippo, sed studio et arte paratus.

M. Scauro.] M. Æmilius Scaurus, princeps ille senatus, de quo dictum ad c. xxii. 8. Qua gravitate fuerit, docet in Brut. c. 29. " In Scauri oratione, sapientis hominis et recti, gravitas summa, et naturalis quædam inerat auctoritas, non ut causam, sed ut testimonium dicere putares, cum pro reo diceret."

M. Druso.] Qui tribunus pl. ferro interfectus est, cum legem de civitate sociis danda promulgasset, anno eodem, quo L. Crassus orator obiit. Patrem *Marcum* habuit, de quo Cic. Brut. c. 28. " M. Drusus, C. filius, qui in tribunatu C. Gracchum collegam, iterum tribunum, fregit, vir et oratione gravis et auctoritate." Lege de nostro Vellei. Paterc. lib. ii. c. 13. Liv. ep. 70. Cic. lib. iii. de Nat. Deor. c. 32. Noster et ille Livius Drusus, qui Liviam Augustam genuit, fratres patrueles fuerunt.

C. Lælio.] Quem de amicitia disputantem fecit in Lælio, Scipionis Africani minoris æqualem. Hunc Cicero non vidit: de eo vero pro Muren. c. 31. " Quis C. Lælio comior, quis jucundior eodem ex studio isto? quis illo gravior, sapientior?"

Ambitio major.] Ciceroni *ambitio* id sæpe est, quod gravitati opponitur, aliis placendi studium, captandæ vulgaris benivolentiæ contentio, cum infimis plerumque se exæquans. Nec ei ignotum erat, Scipionem ὑφεσιν dictum esse, aliis scilicet tribuentem, quod sibi detraheret. Erat ergo in eo *ambitio major*, quam in Lælio, in quo naturalis comitas: cum Scipioni, cujus vita tristior, ea potius adfectata esset.

Vita tristior.] Severior, quod et a Valerio Max. testatum est lib. ii. 7. 1.

Digitized by Google

in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus : contra Pythagoram et Periclem summam auctoritatem consecutos, sine ulla hilaritate. Callidum Hannibalem ex Pœnorum; ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus, facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præcipere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem et Pherœum Jasonem ceteris antepo- 11 12

10. *Simulatorem, quem εἴρωνα.*] Lib. iv. Acad. cap. 5. " Cum aliud diceret, [Socrates] atque sentiret, libenter uti solitus est ea dissimulatione, quam Græci εἰρωνείαν vocant." Constat, Socratem ob id potissimum, quod scientiam dissimulabat, εἴρωνα appellatum esse, eoque *dissimulatorem* recte vocari. Sed idem, quemadmodum scientiam dissimulabat, ita *se omnium rerum inscium fingebat et rudem*, ut est apud Cic. in Bruto cap. 85. Et Quinctiliano ix. 2. 46. interprete dictus est εἴρων, *id est agens imperitum, et admirator aliorum tamquam sapientum.* Hæ vero sunt *simulatoris* descriptiones. Adsentior igitur Aldo Manutio, qui *dissimulatorem* hunc eodem jure *simulatorem* dici posse existimat.

Et Periclem.] Cimonis æqualem. De cujus auctoritate Thucyd. lib. ii. p. 69. Steph. interprete Valla : " Cum ille polleret dignitate atque consilio, et pecunia incorruptus esset, *libere multitudinem continebat*, nec magis illi se comitem, quam ducem præbebat. Nec enim adeptus per illicita potentiam, aliquid ad voluptatem loquebatur, sed is erat, *qui ob dignitatem iracunde aliqua in re contradicere posset.* Quoties itaque intelligebat, eos quidpiam intempestive ferociterque conantes, *orationis acrimonia deterrebat.*——Denique verbo quidem popularis status rei p. re autem ipsa penes primarium virum principatus erat." Plutarch. in Pericle scribit, eum convivia et omnem id genus comitatem atque convictum plane vitasse, adeo, ut toto eo tempore, quo in re p. versatus est (XL. autem totos annos primas partes obtinuit) ad nullius amicorum cœnam venerit.

11. *Præcipere hostium consilia.*] *Præcipere* est præsentire, prævidere, προλαμβάνειν. Sic c. 23. " Præcipere cogitatione futura." Lib. v. epist. 16. " Id nos præcipere consilio prudentiaque debemus." Alii *præripere*, quod interpretari possis prævenire et præveniendo irritum facere. Apud Senec. Thyest. v. 1104. Atreus fratri dicit :

Scio, quid queraris. Scelere prærepto doles.

12. *Pherœum Jasonem.*] Ty-

Digitized by Google

nunt: in primisque versutum et callidum factum Solonis, qui, quo et tutior vita ejus esset, et plus aliquanto rei publicæ prodesset, furere
13 se simulavit. Sunt his alii multum dispares, simplices et aperti; qui nihil ex occulto, nihil de insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici; itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum, quod velint, consequantur: ut Sullam et M. Crassum vide-
14 bamus. Quo in genere versutissimum et patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus; contraque Callicratidam, qui præ-

rannum Pherarum in Thessalia, de cujus prudentia Xenophon lib. vi. Ἑλληνικ. med. et Diodor. Sicul. lib. xv. Valer. Max. lib. ix. c. 10. extr.

In primisque versutum et callidum factum Solonis.] Hæc referenda sunt ad præcedentia *ceteris anteponunt*. Quam eleganter *ceteris* hominibus comparetur *factum Solonis*, supra declaravimus ad c. xxii. 7.

Plus aliquanto.] Id est, plus multo. Sæpe in tali dicendi forma comparativi præponuntur. Ad Attic. v. 21. extr. "Litteras tuas minus paullo exspecto, quam si." Ibid. viii. 11. "Ea cognovi commodiora esse multo, quam ut." Liv. iii. 2. 10. "Prior aliquanto constitit Romana acies." Idem xxiii. 40. 14. "Plus tamen hominum aliquanto captum, quam cæsum est."

Furere se simulavit.] Vide Justin. lib. ii. 7.

13. *Ex occulto, nihil de insidiis.*] Solent optimi scriptores variare præpositiones. Cic. i. ad Div. ep. 1. "Cum summa testificatione tuorum in se officiorum, et amoris erga se tui." Liv. xlii. 24. 4. "Ob nullam aliam caussam, nisi propter constantem fidem."

Ut Sullam et M. Crassum.] Sullam alios coluisse docent Sallust. Jug. 95. et 96. (ubi Cortius legendus est p. 852.) et Plutarchus in Sulla p. 455. ubi adfirmat, moris Sullæ fuisse, *colere eos* (*θεραπεύειν, inservire iis*) *quos sibi utiles duxerit*: quibus artibus idem populi gratiam quæsierit, legas pag. 453. quas contumelias perpessus, quanta indulgentia in milites fuerit, pag. 454. seq. Unde cum Lysandro a Plutarcho etiam comparatur. De M. Crasso legimus apud Plutarch. in ejus Vita p. 544. D. Οὐδενὶ γὰρ οὕτως ἀπήντησε Ῥωμαίων ἀδόξῳ καὶ ταπεινῷ Κράσσος, ὃν ἀσπασάμενον οὐκ ἀντιπροσηγόρευσεν ἐξ ὀνόματος. Ibid. p. 546. D. Δεινότατος ἦν Κράσσος πάντας ἀνθρώπους κολακείᾳ κατεργάσασθαι.

14. *Callicratidam.*] Cum Lysander antea Cyro minori ad-

fectus classis proximus post Lysandrum fuit. Itemque in sermonibus alium quem, quamvis 15
præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur: quod in Catulo, et in patre, et in filio, idemque in Q. Mucio Mancia vidimus. Audivi ex majoribus natu, hoc idem fuisse in 16
P. Scipione Nasica: contraque patrem ejus, illum, qui Ti. Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: ne

sentatus tantum pecuniæ ab eo obtinuisset, quantum ad bellum gerendum optabat: Callicratidas, ad eumdem postea veniens, nec protinus admissus, sed in tertium diem dilatus, impatiens tantæ moræ, infectis rebus discessit, indignum se susque gente ratus, pecuniæ causa barbaris adulari. Xenoph. lib. i. Ἑλληνικ. sub fin.

15. *Alium quem.*] Id est, alium aliquem. Verbum *accepimus* ex prioribus intelligendum est. Haud obstat, quod sequitur tempus præsens, *sit* et *videatur*. Neque enim ejusmodi præteritis imperfecta conjunctivi necessario subjiciuntur. Terent. Andr. iii. 4. 7. "Tandem cognosti, qui siem." Cicer. Catilin. iv. 8. "Nulli sunt inventi—qui non —salvum esse velint." Pro Dejot. c. 1. extr. "Exortus est servus, qui, quem in eculeo appellare non posset, eum accuset solutus."

Unus de multis.] Qui pari cum ceteris jure et honore contentus sit, nil præ aliis sibi arrogans. Græci ἷνα τῶν πολλῶν dicunt. Lucian. in Somnio pag. 7. Τὸν ἐκ τοῦ πολλοῦ δήμου ὄντα. Cic. Brut. cap. 79. "Qui non fuit orator unus e multis: potius inter multos prope singularis fuit." Plin. lib. i. ep. 3. "Unus ex multis."

Et in patre, et in filio.] De *filio* vid. supra c. xxii. 8. *Pater* Q. Lutatius Catulus, C. Marii quartum consulis collega et ejusdem auxilio, Cimbrorum in campis Raudiis victor, ab eo proscriptus periit a. 666.

Q. Mucio Mancia.] *Mancia* non unius gentis cognomen fuit, *Ælia*, *Curtilia*, *Helvia*. Hujus vero Manciæ nulla apud alios est mentio.

16. *Scipione Nasica.*] Serapionis filio, quinque annis ante Ciceronem natum in consulatu mortuo. Vid. supra c. xxii. 9.

Ne Xenocratem quidem, severissimum philosophorum.] Non temere Heumannus quinque hæc verba deletum it. Neque enim cum verbo *fuisse* apte cohærent, et facile ab aliquo in margine adscribi potuerunt, qui Græcum exemplum deesse noluit. Ceterum *Xenocrates* Chalcedonius, cum Aristotele Platonis fuit discipulus, Academiæ post Speusippum princeps. A meretriciis Phrynes illecebris et Philippi Alexandrique regum

Digitized by Google

Xenocratem quidem, severissimum philosophorum, ob eamque rem ipsam magnum et clarum
17 fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ morumque, minime tamen vituperandorum.

1 XXXI. Admodum autem tenenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retinea-
2 tur. Sic enim est faciendum, ut contra universam naturam nihil contendamus: ea tamen conservata, propriam naturam sequamur; ut, etiam si sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regula metiamur.
3 Neque enim attinet repugnare naturæ, nec quidquam sequi, quod assequi non queas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud, ideo, quia nihil decet *invita*, ut aiunt, *Minerva*,

donis pariter invictus, tantaque inter cives auctoritate, ut eum inter testes jure jurando adigendos solum jurare non permiserint, quod injurato crederent.

XXXI. 1. *Sua cuique.*] Aliis locis maluit *sua cujusque*. C. vii. 4. lib. ii. c. xxii. 10.

2. *Sic enim est faciendum, ut nihil contendamus.*] Nihil est contendendum contra naturam universam. Pleniori hoc loquendi modo multum delectatus est. Vid. supra ad c. xxviii. 4. Lib. x. epist. 17. "Lepidus tamen, quod ego desiderabam, fecit, ut Apellam ad me mitteret."

Contra universam naturam.] Huic opponit *propriam*, quam sequi licet, nisi illa universæ naturæ, quæ omnibus communis est, repugnet, id est, nisi fuerit vitiosa, honesto et decoro adversaria. In verbis *universam naturam* et *propriam naturam* non displicuit Ciceroni repetitio. In Verr. i. 46. "Totidem verbis edixisse, quot verbis edici Romæ solet." Lib. xiii. ad Divers. ep. 58. "Is causam habet, quam causam ad te deferet." Vid. supra xx. 10.

Studia nostra naturæ regula.] Fortasse scriptum fuit, *nos studia nostra nostræ naturæ regula metiamur*. Cicero certe præcipit, ut *propriæ* naturæ regula nos metiamur, id est, ut ea sequamur, quibus nos maxime natos sciamus.

3. *Neque enim attinet.*] Non convenit, non opus est.

Digitized by Google

id est, adversante et repugnante natura. O-4
mnino si quidquam est decorum, nihil est profecto magis, quam æquabilitas universæ vitæ, tum singularum actionum; quam conservare non possis, si aliorum naturam imitans omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui 5
natus est nobis, ne, ut quidam, Græca verba inculcantes jure optimo rideamur: sic in actiones omnemque vitam nullam discrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnumquam mortem sibi ipse consciscere alius debeat, alius in 6

5. *Qui natus est nobis.*] *Sermo, qui natus est nobis*, idem est, qui a Curtio vi. 10. 23. *nativus sermo* vocatur. Suavi metaphora *nasci nobis* dicuntur, quæcumque domi habemus, neque aliunde sunt arcessenda. Cic. Lucull. cap. 25. "Desine, quæso, communibus locis, domi nobis ista nascuntur." De Orat. iii. 38. simili translatione dicuntur *verba, quæ ab eo, qui dicit, ipso gignuntur, ac fiunt.* Ibidem *verba nata* opponuntur *ex conjunctione factis.* Quam sibi displiceat patriis verbis intermiscere foris petita, Cicero testatur etiam Tusc. Quæst. i. 8. "Scis enim, [inquit] me Græce loqui in Latino sermone non plus solere, quam in Græco Latine."

Græca verba inculcantes.] *Inculcare* Ciceroni est immiscere, ingerere, infercire, inepte interponere. Quod vitium hic Cicero reprehendit, Juvenalis etiam in feminis maxime deridet Sat. vi. 185.

Nam quid rancidius, quam
quod se non putat ulla
Formosam, nisi quæ de Tusca Græcula facta est,
De Sulmonensi mera Cecropis? Omnia Græce:
Cum sit turpe magis nostris nescire Latine.
Hoc sermone pavent, hoc iram, gaudia, curas,
Hoc cuncta effundunt animi secreta.

6. *Mortem sibi ipse consciscere alius debeat.*] Hanc Stoicorum sententiam defendens ipse Uticensis Cato inducitur de Finib. iii. 18. Vereor autem, ne Cicero immeritis laudibus cumuletur a plerisque propterea, quod in Somnio Scipionem ita disputantem fecerit: "Piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis; nec injussu ejus, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est." Quomodo hæc intelligi voluerit, satis dilucide exposuit quum alibi, tum Tusc. i. 30. Cat. Maj. xx. 1. et 6. Socratem sequi videtur, qui in

Digitized by Google

7 eadem caussa non debeat. Num enim alia in caussa M. Cato fuit, alia ceteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt? Atqui ceteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quod lenior eorum vita et mores fuerant faciliores: Catoni cum incredibilem tribuisset natura gravitatem, eamque ipse perpetua constantia roborasset, semperque in proposito susceptoque consilio permansisset, moriundum potius, quam 8 tyranni vultum aspiciendum fuit. Quam multa passus est Ulixes in illo errore diuturno, cum et mulieribus (si Circe et Calypso mulieres ap-

Phædone Platonis s. 6. *Ἴσως τοίνυν ταύτην οὐκ ἄλογον*, inquit, *μὴ πρόσεσθαι αὐτὸν ἀποκτεινύναι ἑαυτόν, πρὶν ἀνάγκην τινὰ ὁ θεὸς ἐπιπέμψῃ, ὥσπερ καὶ τὴν νῦν ἡμῖν παροῦσαν.* Socratis illam *ἀνάγκην* respexit Plinius lib. i. epist. 12. n. 3. "Corellium quidem summa ratio, quæ sapientibus pro necessitate est, ad hoc consilium compulit, quamquam plurimas vivendi caussas habentem."

7. *M. Cato.*] Uticensis, qui prælio superatus a Cæsare, ne vivus in ejus potestatem perveniret, aut supplicare victori cogeretur, Uticæ in Africa manus sibi intulit. Hirt. Bell. Afric. c. 88. Lactant. lib. iii. 18. 8.

Se interemissent.] Non ergo germanismus est *se interimere, occidere.* Hirtius i. l. *animo præsenti se interemit.* Lactantius lib. iii. 18. 6. *se necare* dixit.

Tribuisset.] Vid. ad c. iv. 1.

Tyranni.] Cæsarem hoc nomine mortuum appellat, ut sæpius in his libris.

Vultum aspiciendum fuit.] Hoc suggerit optimus liber MS. Gerundio bene convenit accusativus. Cic. epist. ad Divers. v. 17. extr. "Nullo loco deero, neque ad consolandum, neque ad levandum fortunam tuam." Cat. Maj. c. 2. extr. "Viam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum sit."

8. *Ulixes.*] Et codices, et docti viri ita scribunt.

In illo errore diuturno.] Decennali. Ovid. lib. iv. ex Ponto epist. x. 9.

Exemplum est animi nimium patientis Ulixes,
Jactatus dubio per duo lustra mari.

Vide de illo errore Hygin. Fab. 125.

Circe et Calypso.] Circe, Solis filia, a qua Ulixis comites in bestias mutati sunt: Calypso Atlantis filia, nympha, a qua toto anno retentus est; Eas non deas, ut poëtæ, sed

Digitized by Google

pellandæ sunt) inserviret, et in omni sermone omnibus affabilem et jucundum se esse vellet? Domi etiam contumelias servorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, veniret. At Ajax, quo animo traditur, millies oppetere mortem potius, quam illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui: eaque moderari, nec velle experiri, quam se aliena deceant. Id enim maxime quemque decet, quod est cujusque maxime suum. Suum quisque igitur noscat ingenium, acremque se et bonorum, et vitiorum suorum judicem præbeat, ne scenici plus, quam nos, videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui voce freti sunt, Epigo-

9 10 11

monstra videri vult Cicero, cum dubitat, an mulieres appellandæ sint.

Ut ad id aliquando, quod cupiebat, veniret.] Pro *perveniret.* Eleganter verbum simplex compositi *vice fungitur.* De Fato c. 19. "Quoniam utrique — ad eumdem exitum veniunt."

Ajax.] Telamonis filius, ferventissimi animi dux Græcorum, qui tandem furore concitatus suo sibi gladio interiit.

Mortem potius,—maluisset.] Scriptoribus ætatis aureæ valde usitatus erat pleonasmus *potius malle.* Noster Divin. in Cæcil. c. 6. "Se ab omnibus desertos potius, quam a te defensos esse malunt." Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 6. p. 168.

9. *Quid quisque habeat sui.*] Eleganti Græcismo *quid sui* dicitur pro *quid suum.* Terent. Adelph. ii. 1. 24. "Tetigine tui quidquam?" Horat. Od. iv. 13. 18.

——*Quid habes illius, illius,*
Quæ spirabat amores,
Quæ me surpuerat mihi?

Quam se aliena deceant.] An recte et decore alios sui dissimiles imitari possit.

Cujusque maxime suum.] Vid. cap. vii. 4.

10. *Scenici.*] Histriones, comœdi, tragœdi, pantomimi, et quicumque fabulas in scenis agunt, genus hominum levissimum, et apud Romanos, non invisum quidem, sed tamen in nullo honore umquàm habitum.

11. *Fabulas.*] Comœdias, tragœdias.

Epigonos.] Attii tragœdiam

Digitized by Google

nos Medumque: qui gestu, Menalippam, Clytæmnestram: semper Rupilius, quem ego memini, Antiopam; non sæpe Æsopus Ajacem.
12 Ergo histrio hoc videbit in scena, non videbit sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si non decore,
13 at quam minime indecore facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sint, sequamur, quam ut vitia fugiamus.

1 XXXII. Ac duabus iis personis, quas supra dixi, tertia adjungitur, quam casus aliqui, aut tempus imponit: quarta etiam, quam nobis-
2 met ipsi judicio nostro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque, quæ sunt his contraria, in casu

clamosam, ita dictam ab ἐπιγόνοις, sive posteris eorum, qui ad Thebas cum Polynice, Œdipodis filio, occubuerant. Hi cum Thersandro Polynicis filio, Alcmæone duce Thebas expugnaverunt.

Medumque.] *Medus* fuit Pacuvii tragœdia; *Menalippa* et *Clytæmnestra* Attii; *Antiopa* Pacuvii vel Livii Andronici (uterque enim hujus nominis tragœdiam scripsit); *Ajax* Ennii vel Livii. Menalippa et Antiopa fuere Amazones, ab Hercule et Theseo raptæ.

Rupilius.] Histrio, quem adhuc puer vidit Cicero.

Æsopus.] Tragœdus Ciceroni etiam probatus et familiaris. Vide eum lib. vii. epist. 1. 3. et 14. lib. i. ad Q. F. epist. ii. 4. Ajacis Telamonii insanos clamores imitari difficile erat Æsopo, homini sedato et temperato.

XXXII. 1. *Quas supra dixi.*] Cap. xxx. 7.

Casus aliqui.] Sic iii. 7. 1.

2. *Nobilitates.*] Pluralis rarior, quo tamen eodem usus est Tacit. Annal. xii. 20. 1. Ita *fortitudines* ipse Cicero supra c. 22. extr. ubi similia adnotata sunt.

In casu sita.] Quia non in nostra, sed in fortunæ potestate sunt, pendentque ex ancipiti temporum mutatione.

Digitized by Google

sita, temporibus gubernantur. Ipsi autem gerere quam personam velimus, a nostra voluntate proficiscitur. Itaque se alii ad philoso- 3
phiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant; ipsarumque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum vero patres, aut 4
majores aliqua gloria præstiterunt, ii student plerumque eodem in genere laudis excellere: ut Q. Mucius, P. F. in jure civili; Paulli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad 5
eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentia cumulavit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus, Cononis filius, qui, cum belli laude non inferior fuisset, quam pater, ad eam laudem, doctrinæ et ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut non nulli, omissa imi- 6

3. *Se alii ad philosophiam.*] Præter grammaticam philosophia, eloquentia et jus civile sola illis temporibus Romanorum studiis digna habebantur. Grammaticam tamen haud facile quisquam tum profitebatur, qui esset ingenuus, etsi primos annos omnes illi discendi causa tribuerent.

Ipsarumque virtutum in alia.] In alia virtute alius vult magis excellere: cum alii fortitudine, alii justitia, alii prudentia præstare ceteros malint.

4. *Quorum vero patres.*] Vide pro C. Rabir. Post. c. 1. extr. ubi eadem sententia Africani, Maximi, Decii exemplis declaratur.

Q. Mucius.] Cognomine Scævola, pontifex, Ciceronis in jure civili præceptor, consul a. 658. cum L. Crasso. Cicero apponit *P. F.* ut dignoscatur a Q. Mucio, *Q. F.* augure. De Or. i. 3. "Juris peritorum eloquentissimum et eloquentium juris peritissimum" eum vocat. Pater *Publius* et ipse juris peritus fuit, P. Crassi Muciani frater. Vid. ii. 13. 12. et Excursum ii.

Paulli filius.] Æmilii Paulli filius, qui ab Africano adoptatus est. Eum *Romanorum Atticum* vocat Quintil. lib. xii. cap. x. 39.

5. *Timotheus.*] Cornel. Nep. in Timoth. c. 1. Præceptore usus est Isocrate. Cic. lib. iii. de Orat. c. 34.

Digitized by Google

tatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, obscu-
7 ris orti majoribus. Hæc igitur omnia, cum quærimus, quid deceat, complecti animo et
8 cogitatione debemus. In primis autem constituendum est, quos nos, et quales esse velimus, et in quo genere vitæ: quæ deliberatio
9 est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentia, cum est maxima imbecillitas consilii, tum id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maxime adamavit. Itaque ante implicatur aliquo certo genere cursuque vivendi, quam potuit, quod optimum esset, judicare.
10 Nam quod Herculem Prodicium dicunt (ut est apud Xenophontem) cum primum pubesceret (quod tempus a natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum multumque dubitasse, cum duas cerne-

6. *Consequantur*] Explica *sequantur, persequantur*. De Legib. ii. 7. extr. "Eum morem igitur cum brevitate, si potero, consequar."

8. *Quos nos et quales esse velimus.*] Qui et quales esse velimus. Mature statutum cuique debet esse, primum ad summa contendere, an in mediis subsistere malit: deinde quibus artibus et laudibus aliis vel omnibus, vel pluribus, præstare velit: tum in quo vitæ genere, privato, an eo, quod in republ. gerenda versatur.

9. *Ineunte enim adolescentia.*] Quam primum toga virilis sumta est. Tum enim aut in forum deducebantur, aut militaribus studiis se dabant, aut agro colendo vacare incipiebant.

Adamavit.] Quo maxime delectatur.

10. *Quod Herculem Prodicium dicunt.*] Prodicus scriptor fuit Coüs, Athenis nobilitatus, qui, ut est apud Xenoph. Memor. Socr. lib. ii. princip. hæc de Hercule ficta prodidit. Est ergo *Hercules Prodicius*, Hercules apud Prodicum, ut *Hercules Xenophonteus* lib. v. epist. xli. 11. *Terentianus Phormio*

Digitized by Google

ret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius esset; hoc Herculi, Jo- 11
vis satu edito, potuit fortasse contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerumque autem, parentium præceptis imbuti, 12
ad eorum consuetudinem moremque deducimur. Alii multitudinis judicio feruntur, quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime optant. Non nulli tamen sive felicitate qua- 13
dam, sive bonitate naturæ, sive parentium disciplina, rectam vitæ secuti sunt viam.

XXXIII. Illud autem maxime rarum genus 1
est eorum, qui aut excellente ingenii magnitudine, aut præclara eruditione atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium etiam deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent: in qua deliberatione ad suam 2
cujusque naturam consilium est omne revocandum. Nam cum in omnibus, quæ agun- 3
tur, ex eo, quo modo quisque est natus (ut su-

pro Cæcin. c. 10. *Terentianus Chremes* supra c. 9. *senex Cæcilianus* pro Rosc. Amer. c. 16.

Jovis satu edito.] *Satu* pro *semine.* Videntur veteris alicujus poëtæ verba esse, Græcorum æmula. Illi enim σπείρειν generandi significatione dicunt. Cic. de Univ. c. 11. "Oceanum Salaciamque Cœli satu Terræque conceptu generatos editosque memoremus."

12. *Plerumque autem.*] Sic *maximam partem ad injuriam faciendam aggrediuntur*, cap. vii. 10.

Parentium.] Hoc Priscianus etiam lib. vii. p. 772. Ciceroni tribuit.

13. *Felicitate quadam.*] Forte fortuna, casu, τύχῃ.

XXXIII. 2. *Ad suam cujusque naturam.*] *Suam* est *propriam* cap. vii. 4.

3. *Ex eo, quo modo quisque est natus.*] Hoc dictum est, quemadmodum illud de Orat. i. 20. "Quod ita nati essemus, ut —— adversarios minaciter terrere possemus."

Ut supra dictum est.] Cap. xxvii. extr. xxviii. 10.

Digitized by Google

pra dictum est) quid deceat, exquirimus; tum in tota vita constituenda, multo est ei rei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio
4 claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriusque omnino habenda ratio est in deligendo genere vitæ, sed naturæ magis.
5 Multo enim et firmior est, et constantior: ut fortuna non numquam ipsa, mortalis cum im-
6 mortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat

Multo est ei rei.] Verba *ei rei* per syntaxin grammaticam facile quidem abesse possunt, sed ad sententiam perficiendam necessaria videntur. Ad superiora hæc referenda atque ita intelligenda sunt: in tota vita constituenda multo major cura adhibenda est *ei rei*, sc. ut ex eo, quomodo quisque natus est, quid deceat, exquiramus.

Constare in vitæ perpetuitate possimus nobismet.] Ut perpetua vita, et in omni vitæ actu nobismetipsi constare, sive iidem semper esse possimus.

Claudicare.] Ne claudicemus. *Claudicat*, qui in cursu deficit, qui quo vult pervenire non potest. Ergo *in officio claudicare* est, in officio præstando deficere, viribus ad id persequendum destitui.

4. *Ad hanc rationem.*] In hac re deliberanda et constituenda.

5. *Ut fortuna non numquam ipsa*, cet.] Suave ἐξώμικον, quo Cicero *mortalis* [hominis] *immortalem naturam* dicit. Firmitas et constantia naturæ ex eo maxime elucet, quod interdum fortuna ipsa, illa rerum humanarum domina, quamvis pertinaciter, frustra tamen, hominis naturam oppugnat: adeo, ut intuenti, naturam ex isto cum dea potentissima certamine superiorem discedere, jam non infirma ac mortalis illa, sed invicta atque immortalis esse videatur. Hæc sententia ut cuique legentium primo statim aspectu pateat, post verba *non numquam ipsa* diastoles notam appinxi. Noster Parad. v. 1. 7. "Cui quidem [voluntati atque judicio sapientis] etiam, quæ vim habere maximam dicitur, fortuna ipsa cedit."

6. *Ad naturæ non vitiosæ genus.*] Qui vivendi rationem eam sequetur, quæ ipsius naturæ, quatenus non est vitiosa, convenientissima fuerit.

Constantiam teneat.] Perpetua vita sibi constare poterit,

Digitized by Google

(id enim maxime decet) nisi forte se intellexerit errasse in deligendo genere vitæ. Quod si 7
acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorumque mutatio est. Eam muta- 8
tionem, si tempora adjuvabunt, facilius commodiusque faciemus. Sin minus; sensim erit pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ minus delectent et minus probentur, magis decere censent sapientes sensim dissuere, quam repente præcidere. Commutato autem genere 9
vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paul- 10
lo ante dictum est, imitandos esse majores, primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda. Deinde, si natura non feret, ut quædam 11
imitari possit; (ut superioris Africani filius,

nec ex suis institutis aliquid mutare cogetur.

7. *Facienda morum institutorumque mutatio est.*] Quod qui, superstitione aliqua deterriti, facere nolunt, sibi pariter et aliis tota vita displicent, necesse est.

8. *Eam mutationem, si tempora adjuvabunt.*] Ut si quis, iratis Musis ad litterarum studia se delatum videns, honestis conditionibus ac præmiis ad suscipiendam aliarum rerum curam vocetur, quæ minus prudentiæ postulant. Male huc trahitur Ciceronis exemplum, qui, republ. a Cæsare oppressa, curia et foro relicto, totum se philosophiæ tradidit. Id enim non fecit sui erroris pœnitentia, sed indignissimæ servitutis impatientia.

Pedetentimque.] Ex *pede* et *tenere*, id est, retinere, cohibere, premere (hinc *pedepressim*) compositum.

Sensim dissuere.] Læl. c. 21. "Tales amicitiæ sunt remissione usus eluendæ, et, ut Catonem dicere audivi, dissuendæ magis, quam discindendæ.

9. *Bono consilio.*] Non temere, sed certa ratione adducti.

10. *Ne vitia imitanda sint.*] Non morum tantum vitia intelligit, sed et ea, quæ sunt in pronuntiatione, voce, gestu, habitu, statu, incessu.

11. *Deinde.*] Subaudi *illud exceptum sit, ne imitandi sint.*

Imitari possit.] Sequitur *si igitur non poterit.*

Superioris Africani filius.] Scipionis Africani majoris filius, qui Scipionem Africanum

Digitized by Google

qui hunc Paullo natum adoptavit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris similis esse, quam ille fuerat sui) si igitur non poterit sive caussas defensitare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod
12 desit, requiratur. Optima autem hereditas a patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis rerumque gestarum: cui dedecori esse, nefas et impium judicandum est.

1 XXXIV. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaque sunt juvenum, alia seniorum: aliquid etiam de hac di-
2 stinctione dicendum est. Est igitur adolescentis, majores natu vereri, exque his deligere

minorem, L. Æmilio Paullo natum, adoptavit. Vid. Cat. Maj. c. 11. Vellei. Pat. lib. i. c. 10. "L. autem Paullo, magnæ victoriæ compoti, quatuor filii fuere: ex iis duos natu majores, unum P. Scipioni, P. Africani filio, nihil ex paterna majestate, præter speciem nominis vigoremque eloquentiæ, retinenti, in adoptionem dedit; alterum Fabio Maximo."

Hunc Paullo natum.] *Hunc* dicit, quod propior Ciceronis temporibus erat.

Quam ille fuerat sui.] *Ille* Scipio major, qui fortissimi patris, Publii Scipionis, simillimus fuerat. Vid. cap. xviii. 9.

Defensitare.] Frequenter, assidue et studiose defendere.

Populum concionibus tenere.] Populi aures concionando oblectare, easque sibi attentas facere.

12. *Nefas et impium.*] Præcedit *nefas*, sequitur *impium*. Nam postponendum est id, quod majus et gravius habetur.

XXXIV. 1. *Officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur.*] Alia alii ætati officia conveniunt.

Juvenem.] Hic juvenes dicit, quos paullo post *adolescentes*, a quibus sæpe alibi *juvenes* distinguuntur.

2. *Majores natu vereri.*] Phocylid. v. 207.

Αἰδεῖσθαι πολιοκροτάφους, εἴκειν δὲ γέρουσιν
Ἕδρης καὶ γεράων πάντων· γε-

Digitized by Google

optimos et probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia senum constituenda et regenda prudentia est. Maxime autem hæc ætas a libidinibus 3
arcenda est, exercendaque in labore patientiaque et animi, et corporis: ut eorum et in bellicis, et in civilibus officiis vigeat industria.
Atque etiam cum relaxare animos et dare se 4

νιῇ δ' ἀτάλαντον
Πρέσβυν ὁμήλικα πατρὸς ἴσαις
τιμαῖσι γέραιρε.
Reverere canos circum tempora, cedeque senibus
Sede et honoribus omnibus: natu vero præstantem
Senem, æqualem patris, paribus honoribus venerare.

Ovid. lib. v. Fast. ver. 57.

Magna fuit quondam capitis reverentia cani,
Inque suo pretio ruga senilis erat.

Atque hoc omnium gentium moribus receptum et legibus sancitum est.

Exque his.] Hoc Ciceroni placitum. Lib. ii. cap. xxiii. 2. "Exque eo tempore." Cornel. Nep. Cat. c. 2. pr. "Exque ea triumphum deportavit."

Deligere optimos et probatissimos.] Hoc in morem verterat apud Romanos, ut adolescentes nobiles et magna spectantes eos adsectarentur viros, qui optimi et probatissimi haberentur. Cic. pro Cœl. c. 4. lib. xiii. Epist. x. 4. Læl. c. 1.

Ineuntis ætatis.] Adolescentiæ. Nam *ætas inire* dicitur ab iis annis, quibus pueritia finitur. Lib. ii. c. 13. "Si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis et nominis."

Inscitia.] Stultitia. Ter. v. Eun. viii. 41. "Verum si idem vobis prodest, vos non facere inscitia est." i. Phorm. ii. 27. "Namque inscitia est, adversum stimulum calces."

Constituenda.] Stabilienda, id est, formanda.

3. *Patientiaque et animi et corporis.*] *Patientia* est earum rerum, quæ molestæ sunt, ferendarum consuetudo. *Patiens animus* est, qui dolorem, injurias, aliorum vitia facile fert: *corporis patientia* in labore, fame, siti, æstu, frigore, vigiliis, paupertate tolerandis cernitur. Numquam illa educandi ratio sapientibus viris probata est, quæ istorum malorum impatientiam alit. Vide Horat. lib. iii. Od. 2. Quintil. lib. i. cap. ii. 6.

Ut eorum industria.] *Eorum*, pro *ejus* ætatis, quasi ad adolescentes referatur. Synesis, ut in istis Corn. Timoth. ii. 1. "Laconicam populatus, classem eorum fugavit."

In bellicis, et in civilibus.] Vid. ad c. xiv. 1.

4. *Dare se jucunditati.*] Hilaritati, ludo, ac sibi indulgere.

Digitized by Google

jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si in ejusmodi quidem rebus majores natu interesse
5 velint. Senibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda vero opera, ut et amicos, et juventutem, et maxime rem publicam consilio et
6 prudentia quam plurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quam ne
7 languori se desidiæque dedat. Luxuria vero cum omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est, quod et ipsa senectus concipit dedecus, et facit adolescentium
8 impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis
9 dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam civitatis, debereque ejus dignitatem et decus sustinere, servare leges, jura describere, ea fidei suæ com-

7. *Facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.*] Plato lib. v. de Legib. princ. *Ὅσον ἀναισχυντᾶσι γίγνεσθε, ἀνάγκη καὶ νέους ἐνταῦθα εἶναι ἀναιδεστέρους.* Ubi senes minus pudici sunt, necesse est juvenes impudentissimos esse.

8. *Alienum est dicere.*] Ita Cicero et optimus quisque, non *alienum si dicam.* Cap. xli. 6. "Nec vero alienum est—adhibere doctos homines." Lib. v. ep. 17. "Non putavi esse alienum institutis meis hæc ad te scribere." Nep. Milt. c. 6. "Cujus victoriæ non alienum videtur, quale præmium Miltiadi sit tributum, docere."

De privatorum, de civium.] Opponuntur magistratibus privati, cives peregrinis.

9. *Se gerere personam civitatis.*] Quidquid agat geratve, id videri totum populum egisse, proque eo aut laudem aut dedecus ferre. Vulgus dicit *repræsentare totam rempublicam.*

Et decus sustinere.] Quasi in se positum tueri.

Jura describere.] Non est leges ferre seu condere; sed jus

Digitized by Google

missa meminisse. Privatum autem oportet æ- 10
quo et pari cum civibus jure vivere, neque summissum et abjectum, neque se efferentem: tum in republica ea velle, quæ tranquilla et honesta sint. Talem enim et sentire bonum civem, et dicere solemus. Peregrini autem atque incolæ 11
officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio anquirere, minimeque esse in aliena re publica curiosum. Ita fere officia reperi- 12
entur, cum quæretur, quid deceat, et quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est 13
autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda consilioque capiendo servare constantiam.

XXXV. Sed quoniam decorum illud in omni- 1
bus factis, dictis, in corporis denique motu et statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem

suum cuique tribuere, jus dicere. Hinc *juris æqua descriptio* dicitur lib. iii. 4. 7.

10. *Summissum et abjectum.*] Quod eorum est, qui serviunt, nec ullam sentiendi et agendi libertatem habent. *Summissum* pro *submissum*, est antiqua et Ciceroni in Oratore cap. 47. extr. probata scriptura.

Et sentire et dicere.] Qui ita se gerit, habetur et dicitur bonus civis. Hoc enim est proprium boni civis, hæc ejus descriptio.

11. *Peregrini.*] *Peregrinus* est, qui aliunde in aliquam civitatem venit, non perpetuo, ac ne diu quidem ibi moraturus.

Et incolæ.] Qui in civitate, cujus civis non est, domicilium habet.

Nihil de alio anquirere.] Aliorum negotia non scrutari.

Curiosum.] Qui ea, quæ ad se non pertinent, inquirat, περιεργάζεται.

13. *In omni re gerenda.*] Vide supra c. iv. 4.

Constantiam.] Quæ præstat, ut in omnibus dictis et factis idem semper spectemus, etiamsi agendi ratio mutanda fuerit.

XXXV. 1. *Formositate.*] Hæc formositas non est in vultu tantum, sed in motu et habitu totius corporis, quæ Græce dicitur εὐσχημόσυνη: cui opposita est ἀγροικία, *rusticitas*, δυσχέρεια, *foeditas*, et ἀηδία, *insuavitas*.

Ordine] Græci τάξιν ap-

Digitized by Google

apto, difficilibus ad eloquendum, sed satis erit
2 intelligi; in his autem tribus continetur cura
etiam illa, ut probemur iis, quibus cum apud
quosque vivamus: his quoque de rebus pauca
3 dicantur. Principio, corporis nostri magnam
natura ipsa videtur habuisse rationem: quæ
formam nostram reliquamque figuram, in qua
esset species honesta, eam posuit in promtu:
quæ partes autem corporis ad naturæ necessita-
tem datæ, aspectum essent deformem habituræ
4 atque turpem, eas contexit atque abdidit. Hanc
naturæ tam diligentem fabricam imitata est ho-
minum verecundia. Quæ enim natura occulta-
vit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remo-
vent ab oculis: ipsique necessitati dant operam
ut quam occultissime pareant: quarumque par-

pellant, cujus contrarium ἀ-ταξία.

Ornatu ad actionem apto.] *Ornatus* et vestitum, et omne instrumentum complectitur, quo ad aliquid peragendum opus est.

Difficilibus ad eloquendum.] Non ob Latini sermonis inopiam, sed ob ipsarum rerum subtilissimam varietatem, quam nullus sermo adsequitur. Epist. x. 5. 2. "Fructum duplicem, mihique in comparatione difficilem ad judicandum." Infra iii. 6. 11. "Hæc ad judicandum sunt facillima."

2. *In his autem tribus.*] Ante hæc verba sententia non finienda est. Cum περιέχει contexe.

Quibus cum apud quosque.] Illi, *cum quibus* vivimus, sunt familiares et domestici; *apud quos*, ceteri ejusdem gentis et civitatis. Solet Cicero copulantem particulam *que* casibus pronominis *qui* adjicere, ambiguitatem ex similitudine casuum pronominis *quisque* nihil veritus. ii. 6. 8. Lib. i. ad Divers. ep. 9. n. 58. "Accepisti, *quibus* rebus adductus, *quamque* rem caussamque defenderim, *quique* meus in re p. sit pro mea parte capessenda status.

3. *Principio.*] Vid. ad cap. iv. 1.

Formam nostram reliquamque figuram.] *Forma* est species, qua ab aliis discernimur: *figura* in membrorum situ est.

Eam posuit in promtu.] Pronomen abundat ex Ciceronis more. Vide iii. 3. 9. et 10. *In promtu* est in aperto, ut in oculos incurrat.

Digitized by Google

tium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant: quodque faceré turpe non est, modo occulte, id dicere obscenum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec orationis obscenitas. Nec vero audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici pæne Cynici, qui reprehendunt et irrident, quod ea, quæ turpia re non sint, nominibus ac verbis flagitiosa ducamus: illa autem, quæ turpia sint, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterare, re turpe est, sed dicitur non obscene: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscenum: pluraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, et ab omni, quod abhorret

4. *Usus sunt necessarii.*] Necessitati tantum inserviunt, non dignitati.

Neque earum usus suis nominibus appellant.] Propriis nominibus ea honeste non appellantur, quæ sine his membris fieri non possunt.

5. *Nec orationis obscenitas.*] Subaudiendum est *petulantiæ vacat.*

6. *Cynici.*] Quorum princeps fuit Antisthenes, Socratis discipulus, Diogenis præceptor, qui a gymnasio, quod *Cynosarges*, (τὸ Κυνόσαργες, τοῦ Κυνοσάργους) dicebatur, in quo docere solebat, cognomen accepit: cui et ipsius mordacitas et impudentia conveniebat. Adde huc cap. xli. 11.

Stoici pæne Cynici.] Nam et Stoicis placuit *suo quamque rem nomine appellare.* Vid. Cicer. lib. ix. epist. 22. unde Stoica dogmata *tunica tantum distantia* a Cynicis appellat Juvenalis Sat. xiii. 122. Vide Laërt. lib. vii. 121.

Illa autem, quæ turpia sint.] Placet hic et paullo ante *sunt.* Vide vii. 6.

8. *Ab omni, quod abhorret—fugiamus.*] Cicero *ab aliquo fugere* dixit iii. de Nat. Deor. c. 13. "Omne animal appetit quædam, et fugit a quibusdam." *Ab omni*, id est, *ab omnibus*, Græcismo simile, nec tamen Ciceroni improbatum est. Cap. xxxvii. 9. "Si in omni, quid deceat, exquirimus." Senec. lib. i. de Ira c. 13. extr. "Invalidum omne natura querulum est."

Digitized by Google

ab oculorum auriumque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubitio, vultus, oculi, 9 manuum motus, teneant illud decorum. Quibus in rebus duo maxime sunt fugienda; ne quid effeminatum aut molle, et ne quid durum aut 10 rusticum sit. Nec vero histrionibus oratoribusque concedendum est, ut iis hæc apta sint, no- 11 bis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet vetere disciplina verecundiam, ut in sce- 12 nam sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decore. 13 Nostro quidem more cum parentibus puberes 14 filii, cum soceris generi non lavantur. Retinenda

Accubitio.] Epularis, in qua vel maxime decorum erat servandum.

9. *Ne quid effeminatum aut molle, et ne quid durum aut rusticum.*] Si *molli* oppones *durum*, *effeminato* respondebit *rusticum per χιασμὸν*, cujus exempla habes Epist. ad Div. ii. 13. 1. "Tuas accipio litteras quam prudentis, quam multi et officii et consilii." x. 24. 4. "Amor tuus ac judicium de me, utrum mihi plus dignitatis in perpetuum, an voluptatis quotidie sit allaturus, non facile dixerim."

10. *Concedendum est, ut iis hæc apta sint.*] Non concedend. in eo est, non hæc concedenda iis est laus, ut iis apta, accommodata, satis convenientia hæc sint, de quibus antea dixi, nimirum status, incessus, vultus, oculi, manuum motus.

11. *Vetere disciplina.*] Vide supra cap. vii. 3.

In scenam sine subligaculo prodeat nemo.] *In scenam prodeunt*, qui aliquam ibi personam agunt, gesticulantur, saltant. Inter hæc ne aliqua corporis pars denudaretur, Romani, qui braccis non utebantur, *subligaculis* verecundiæ consultum volebant, quibus *pudendæ partes corporis tegebantur*. Antiquissimi libri contracte exhibent *subligaclo*. Ita *vinclis* Cic. Tusc. Quæst. ii. 21. et de Offic. iii. 5. 7. Nec assentior iis, qui, quoties talia occurrunt, licentias poëticas crepant. Hac imminutione vitari potuit turpis ambiguitas, quæ etsi in verbis loquentium minor erat, in scriptis tamen offendere poterat.

13. *Cum parentibus.*] Cum patribus. De hoc more vid. Cicer. lib. ii. de Orat. c. 55. pro Cluent. c. 51. Plutarchus in Catone p. 348. Capitolin. in Gordian. c. 6. med.

Digitized by Google

igitur est hujus generis verecundia, præsertim natura ipsa magistra et duce.

XXXVI. Cum autem pulchritudinis duo ge- 1
nera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas; venustatem, muliebrem ducere debemus; dignitatem, virilem. Ergo et a for- 2
ma removeatur omnis viro non dignus ornatus: et huic simile vitium in gestu, motuque caveatur. Nam et palæstrici motus sæpe sunt odio- 3
siores; et histrionum non nulli gestus inepti non vacant offensione: et in utroque genere, quæ sunt recta et simplicia, laudantur. Formæ 4
autem dignitas, coloris bonitate tuenda est; co-

XXXVI. 1. *In altero venustas, in altero dignitas.*] *Venustatem a Venere* dictam censet Cicero lib. ii. de Nat. Deor. c. 27. extr. Eam a *pulchritudine* distinguit etiam Sueton. Ner. c. 51. "Vultu pulchro magis, quam venusto." Contra de Augusto c. 79. "Forma fuit eximia, et per omnes ætatis gradus venustissima." Latius autem patet *dignitas*, quam *pulchritudo*. Illa enim justam quoque corporis staturam poscit. Unde Corn. Nep. Dion. c. i. 2. "Habuit magnam dignitatem corporis, qua non minimum commendaretur."

3. *Palæstrici motus.*] *Palæstrici* sive *palæstritæ* dicuntur, "a quibus [ut ait Quintilian. lib. i. c. xi. 16.] gestus motusque formantur, ut recta sint brachia, ne indoctæ rusticæve manus, ne status indecorus, ne qua in proferendis pedibus inscitia, ne caput oculique ab alia corporis inclinatione dissideant." Hi alium *cursorem faciunt*, alium *pugilem*, alium *luctatorem, aliudve quid ex iis, quæ sunt sacrorum certaminum*, auctore eodem lib. ii. 8. 7. *Palæstrici* itaque *motus* sunt, motus ad leges numerosque compositi, quales hodie orchestra docet.

Inepti non vacant offensione.] Dicit histrionum gestus, *si sint inepti*, molestos esse spectatoribus, et in horum reprehensionem incurrere. Sunt autem *gestus inepti* non inconcinni solum, sed etiam, qui multi sunt et nimis exquisiti. Vide Cic. de Orat. ii. 4.

4. *Coloris bonitate.*] Pallor umbratilem vitam, desidiam et mollitiem arguere creditur. Romani multum sole utebantur, et in sole ungebantur, unde fuscus color ducebatur. Hinc exquisita arte colorem conservabant, amissum restituebant, usi ad id iatraliptis.

Digitized by Google

5 lor exercitationibus corporis. Adhibenda præterea munditia est non odiosa neque exquisita nimis, tantum quæ fugiat agrestem et inhuma-
6 nam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus; in quo, sicut in plerisque rebus, me-
7 diocritas optima est. Cavendum autem est, ne aut tarditatibus utamur in ingressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur; ex quibus magna
8 significatio fit, non adesse constantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus a natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes atque exanima-

5. *Inhumanam negligentiam.*] Ab humanitate alienam, homine elegante indignam.

7. *Tarditatibus utamur in ingressu mollioribus.*] Horat. lib. i. Sat. iii. 9.

Nil æquale homini fuit illi. Sæpe, velut qui,
Currebat, fugiens hostem: persæpe, velut qui
Junonis sacra ferret.

Mollior tarditas est eorum, qui sensim ambulando imitantur histrionicos gestus, ut, quotiescumque gradum transferunt, modulos quosdam servare videantur.

Pomparum ferculis similes.] *Ferculæ* sunt machinæ, quibus signa et ornamenta hostibus erepta in triumphis, et deorum sacra in circensi pompa, tardo admodum gradu, ferebantur.

Suscipiamus nimias celeritates.] Ambros. de Offic. i. 18. "Nec cursim ambulare honestum arbitror, nisi cum causa exigit alicujus periculi, vel justa necessitas. Nam plerumque festinantes anhelos videmus torquere ora:" cet.

8. *Perturbationes.*] Appetitus vehementiores, ut a Cic. definiuntur lib. iv. Tusc. c. 6. vel motus animi nimios, ut cap. 38. pr.

Exanimationes.] Cicer. lib. iv. Tusc. c. 8. "Terrorem [definiunt] metum concutientem, ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor et tremor et dentium crepitus consequatur; timorem, metum mali appropinquantis; pavorem, mentem loco moventem, ex quo illud Ennii,

Tum pavor sapientiam mihi omnem ex animo expectorat;

exanimationem, metum subse-

Digitized by Google

tiones incidamus, et si attentos animos ad decoris conservationem tenebimus. Motus autem 9
animorum duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime versatur: appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus.

XXXVII. Et quoniam magna vis orationis 1
est, eaque duplex, altera contentionis, altera sermonis: contentio disceptationibus tribuatur judiciorum, concionum, senatus; sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, sequatur etiam convivia. Con- 2
tentionis præcepta rhetorum sunt; nulla ser-

quentem et quasi comitem pavoris."

9. *Alteri.*] Cap. xxi. 1. "Alteri se adipisci id posse arbitrantur."

XXXVII. 1. *Eaque duplex.*] Vid. lib. ii. c. 14. pr.

Altera contentionis, altera sermonis.] *Contentionem* vocat, quæ *actio* est aliis, sive oratio in judicio, concione, senatu habenda: (quæ quod adversariam sententiam plerumque oppugnat, vehemens et contentiosa est) *sermonem*, quo in congressibus utimur familiaribus, (Gallis *discours*) ubi remissius ac lenius agimus.

Disceptationibus judiciorum.] Vid. c. xvi. 3. Hinc tria illa dicendi genera nata sunt: *judiciale*, quo in foro utebantur; *demonstrativum*, cui pro rostris fere erat locus; *deliberativum*, cum in senatu de rebus publice utilibus sententiam dicebant. Vide Voss. Institut. Orat. lib. i. c. 3.

Tribuatur.] Tamquam proprie his conveniens. Vid. c. 34. pr.

Sermo.] Hic versatur in eo genere, quod nostri rhetores διαλεκτικὸν vocant. Id, quia a contentione dicendi abhorret, a veteribus, qui contentionis tantum præcepta tradiderunt, excusate omitti potuit. *Circuli* dicuntur plurium in publico coëuntium, in orbem consistentium et confabulantium cœtus.

Disputationibus.] Vulgus *discursus* vocat, quibus vel ab uno, vel a pluribus de quacumque re in utramque partem disseritur.

2. *Contentionis præcepta rhetorum.*] Duo genitivi, qui ab uno nominativo pendent, ut c.

Digitized by Google

monis: quamquam haud scio, an possint hæc
3 quoque esse. Sed discentium studiis inveniuntur magistri: huic autem qui studeant, sunt nulli; rhetorum turba referta omnia. Quamquam, quæ verborum sententiarumque præcepta
4 sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem, vocem habeamus; in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: utrumque omnino a natura petendum est: verum alterum exercitatio augebit, alterum imi-
5 tatio presse loquentium et leniter. Nihil fuit

14. "Cæsaris translatio pecuniarum." Nep. Eum. x. 2. "Nonnullorum virtutis obtrectatio." Alter vero passivus, alter activus est, q. d. rhetores tradunt præcepta de contentione.

Haud scio an possint.] Fortasse et possint sermonis præcepta tradi. Vide c. xi. 1.

3. *Discentium studiis inveniuntur magistri.*] Si qui erunt, qui sermonis præcepta cognoscere cupiant, non deerunt magistri, qui ea tradant: quia vero ea nemo fere desiderat, fit inde, ut a rhetoribus vulgo prætereantur, et ad contentionem omnia referantur.

Verborum sententiarumque.] Verborum et rerum. *Præcepta sunt* interpretare *exstant;* tradita sunt et in litteras relata a rhetoribus. Vid. c. xi. 12.

4. *Sequamur.*] Adfectemus, consequi studeamus. Vid. c. i. 6.

A natura petendum est.] A natura id cuique tributum sit, necesse est: a qua nisi vocem liberalem, nisi os planum habueris, omnis dicendi labor peribit. Vid. Quintil. lib. xi. 3. 12.

Exercitatio augebit.] De qua Quintil. lib. xi. 3. 19. et 54. et 68. Sueton. Ner. c. 20. Cic. lib. i. de Orat. c. 61. Plutarch. in Demosth. p. 849.

Presse loquentium.] *Presse* loquitur, non solum qui breviter adstricteque dicit, sed etiam qui singularum litterarum sonum ita exprimit, ne qua oprimatur, ne alia magis alia audiatur. Hæc significatio hujus loci est. Cicer. lib. iii. de Orat. cap. 11. "Nolo exprimi litteras putidius, nolo obscurari negligentius: nolo verba exiliter exanimata exire; nolo inflata et quasi anhelata gravius." Deinde: "Nostri minus student litteris, quam Latini: tamen ex istis, quos nôstis, urbanis in quibus minimum est litterarum, nemo est quin litteratissimum togatorum omnium, Q. Valerium Soranum, lenitate vocis atque ipso oris pressu et sono facile vincat." Postea cap. 12. "Ex quo sic locutum esse ejus patrem judi-

Digitized by Google

in Catulis, ut eos exquisito judicio putares uti litterarum: (quamquam erant litterati, sed et alii) hi autem optime uti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis; litteræ neque ex- 6
pressæ, neque oppressæ, ne aut obscurum esset, aut putidum. Sine contentione vox nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Crassi, 7
nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis

eo, sic majores, non aspere, ut ille quem dixi, non vaste, non rustice, non hiulce, sed presse, et æquabiliter, et leniter."

5. *Nihil fuit in Catulis.*] Hoc dicit Cicero: Non Catuli præ ceteris suæ ætatis oratoribus insigni eruditione exculti, neque instructi erant subtiliter judicandi ea sollertia, quæ ab eximia quum reliquarum doctrinarum, tum grammaticæ cognitione proficisci solet: et tamen hi optime uti lingua Latina putabantur. Erant illi quidem minime indocti, sed non minus litterati etiam erant alii, qui tamen haud æquabant hanc eloquentiæ laudem Catulorum. Quid erat igitur, quo Catuli tantam gloriam consequuti sunt? Suavitas vocis erat et lenis appellatio litterarum. Simili figura usus est Cic. de Orat. iii. 56. "Quid fuit in Graccho,——quod me puero tanto opere ferretur?" Ovid. Trist. iii. 4. 21.

Quid fuit, ut tutas agitaret
Dædalus alas?

De *Catulis* vide c. xxii. 8. et c. xxx. 15.

Sed et alii.] Crediderim, Ciceronem scripaisse *sed ut alii.* Vide c. xxxviii. 3.

6. *Litteræ neque expressæ, neque oppressæ.*] Quintil. lib. i. 11. 4. "In primis vitia, si qua sunt, oris emendet; ut expressa sint verba, ut suis quæque litteræ sonis enuntientur. Quarumdam enim vel exilitate, vel pinguetudine nimia laboramus: quasdam, velut acriores, parum efficimus, et aliis non dissimilibus, sed quasi hebetioribus, permutamus."

Ne aut obscurum esset.] Ne litteræ obscurius exprimerentur. "*Putidum* non solum ab ore fœtido et gravi, quod naribus præbetur, sed et quod auribus triste et insuave, austerum, rancidum, id *putidum* dici posse, auctoritas vetustatis admisit." Nonius vi. 68. Verba Ciceronis ex lib. iii. de Orat. c. 11. leges supra ad n. 4.

Sine contentione vox nec languens.] Etsi nulla vocis contentione utebatur, tamen nec languida illa erat, nec tinnula. Vide Quintil. lib. ii. c. 11. pr. lib. xi. 3. 55. p. 1009.

7. *Uberior oratio L. Crassi.*] Major quidem in Crasso erat dicendi copia: nihilo tamen minus Catuli Latinius loqui credebantur. De Crasso vid. cap. xxx. 9.

Digitized by Google

8 opinio non minor. Sale vero et facetiis Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum ser-
9 mone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re, quid deceat, exquiri-
10 mus. Sit ergo hic sermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis minimeque pertinax: insit
11 in eo lepos. Nec vero, tamquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicis-
12 situdinem non iniquam putet. Ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si seriis, se-
13 veritatem adhibeat: si jocosis, leporem. In primisque provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse in moribus: quod maxime tum solet evenire, cum studiose de absentibus detrahendi caussa, aut per ridiculum, aut severe,
14 maledice contumelioseque dicitur. Habentur

8. *Catuli patris frater.*] Frater uterinus. Uterque, C. Julius L. F. Cæsar Strabo, de quo XXX. 9. et Catulus pater, Popillia matre natus erat, cui mulieri defunctæ primum contigit in urbe publice laudari. Vid. Cic. lib. ii. de Orat. c. 7. et 11.

Contentiones aliorum sermone vinceret.] Cum leniter et remisse diceret, sermo ejus sale et facetiis conditior erat, quam aliorum pugnacissimæ orationes.

10. *Socratici maxime excellunt.*] In quibus Xenophon et Plato. Nam quia Socratici nihil se scire profitebantur, minus, quam alii, pugnaces et arrogantes erant.

11. *Tamquam in possessionem suam venerit.*] *In possessionem* aliquam *suam*. Sermo non *excludat alios*, id est, qui in circulis et conviviis loquetur, non sibi soli loquendi jus arroget, quasi in re sibi propria versetur.

Non iniquam putet.] Hoc κατὰ μίωσιν dicitur, estque idem, quod: æquum putet, alternis loqui inter se pares.

13. *Per ridiculum.*] Defuit Ciceroni adverbium, quod alteri, *severe*, responderet. De elegante hac adverbii periphrasi vide Gronov. et Drakenb. ad Liv. XXX. 29. 3. et Cortium ad Sallust. Cat. xii. 5. et XX. 9.

Digitized by Google

autem plerumque sermones aut de domesticis negotiis, aut de re publica, aut de artium studiis atque doctrina. Danda igitur opera est, ut et- 15
iam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed utcumque aderunt, (neque enim 16
omnes iisdem de rebus, nec omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam, qua tenus sermo delectationem habeat: et, ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus.

XXXVIII. Sed quomodo in omni vita rectis- 1
sime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic ejus modi motibus sermo debet vacare, ne aut ira exsistat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut tale aliquid appareat. Maximeque curandum est, ut eos, quibus 2
cum sermonem conferemus, et vereri, et diligere videamur. Objurgationes etiam non numquam 3

14. *De re publica.*] De rebus civilibus.

Doctrina.] Cujus pars est philosophia, moralis maxime, qua vivendi ratio præscribitur.

16. *Sed utcumque aderunt.*] Prout aderunt homines. Ita Plaut. Epid. i. 1. 47. et Pœnul. ili. 5. 9.

Utcumque est ventus, exin velum vortitur.

Cic. de Divin. ii. 42. "Perinde, utcumque temperatus sit aër, ita pueros orientes animari atque formari."

Neque enim omnes iisdem de rebus.] Subintellige *sermonibus.*

Animadvertendum est etiam.] Non illud modo faciendum, ut ad ea, quæ honestissima sermonis argumenta sunt, oratio revocetur: sed præterea hoc animadvertendum, quo usque ea sine fastidio audiri possit. Τοῦ *etiam* significatio esse potest *adhuc.*

XXXVIII. 1. *Sed quomodo.*] *Quemadmodum* frequentius cum *sic* construitur, quam *quomodo.* Neque tamen hoc sine exemplo dictum. Vide Turnellin. de Part. p. 939.

Ne aut ira exsistat.] Se proferat, emineat, erumpat.

Pigritia aut ignavia.] Vid. c. 9. pr.

3. *Objurgationes etiam.*] Fit

Digitized by Google

incidunt necessariæ, in quibus utendum est fortasse et vocis contentione majore, et verborum gravitate acriore; id agendum etiam, ut ea facere videamur irati. Sed ut ad urendum et secandum, sic ad hoc genus castigandi, raro invitique veniemus, nec umquam, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil
4 considerate potest. Magna autem parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut et severitas adhibeatur, et contume-
5 lia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius id caussa, qui objurgetur, susceptum esse.
6 Rectum est autem etiam in illis contentionibus,

aliquando, ut in sermone necessariæ sint objurgationes, ut aliquis objurgandus sit. Hic de ea tantum castigatione agit, quæ verbis fit. De toto genere supra c. 25. extr.

Ut ea facere videamur irati.] Alii negationem inculcant. Cui hic locum non esse, tum tota orationis Tullianæ consequutio, tum illud ostendit, quod hoc præceptum interveniente conjunctione *etiam* cum prioribus (*vocis* contentione *majore et verborum gravitate* acriore) copulatur. Iram interdum simulandam esse, ne Stoici quidem, acerrimi illi iracundiæ insectatores negabant. Senec. de Ira ii. 14. "Numquam itaque iracundia admittenda est; aliquando simulanda, si segnes audientium animi concitandi sunt."

Sic et ad hoc genus.] Particulam *et*, qua Cicero pro *etiam* uti non solet, expelle.

Cum qua nihil.] Vid. statim, n. 7.

4. *Magna autem parte.*] *Magna autem ex parte* habes supra ad c. vii. 10.

Contumelia repellatur.] *Contumelia* est injuria existimationem alterius lædens, eumque in contemtum adducens. Ea a castigatione procul haberi, prohiberi et repelli debet.

5. *Ipsius id caussa.*] Ideo, ut ejus saluti et utilitati consulatur. Sic *regis causa* lib. i. ep. i. 2. ubi vid. Cortium. Quemadmodum Græcis αὐτὸς sæpe πλεονάζει, sic Latini *is* frequenter adjiciunt, ubi nostris abundare videtur. Cic. xiii. ad Divers. ep. 28. "Illud quod supra scripsi, id tibi confirmo in meque recipio." Vide supra ad c. xxxv. 3.

6. *Rectum est retinere.*] Hoc

Digitized by Google

quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam pellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, neque iis, qui adsunt, probari. Deforme etiam est, de se ipsum prædicare, falsa præsertim, et cum irrisione audientium imitari militem gloriosum. 7 8

XXXIX. Et quoniam omnia persequimur, volumus quidem certe, dicendum est etiam, qualem hominis honorati et principis domum placeat esse, cujus finis est usus, ad quem ac- 1

Latinum est, non, ut vulgus nostrum, *rectum est ut*. Lib. vi. Attic. Op. 9. extr. "Sed eum sine meis litteris ad te venire vix rectum erat." Sic *verum est* Horat. lib. i. ep. 7. extr.

Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.

Nobis indigna audiamus.] Convicia et probra immerentibus ingesta et vix tolerabilia.

Gravitatem retinere.] Constantiam in servando eo, quod rectum et decorum est, a quo non potest non discedere animus ira perturbatus."

7. *Cum aliqua perturbatione.*] Paullo ante n. 3. "Cum qua nihil recte fieri potest." Præpositio *cum* sæpe abundat. Vide Gunther. Latin. Restit. part. ii. c. 43.

Ea nec constanter fieri possunt.] Pronomini *qui*, eleganter *is* postponitur. Vide infra iii. 27. 8. "Non ita possunt fieri, ut nobis constemus," id est, per omnia nobiscum consentiamus.

8. *Militem gloriosum.*] Comicum illum *militem gloriosum* Menandri, poëtæ Græci, et Plauti, cujus hoc nomine inscripta fabula exstat. Eum Terentius quoque in Eun. act. ii. sc. i. in scenam produxit.

XXXIX. 1. *Omnia persequimur.*] Quæ ad officium inveniendum pertinent, quæque ad nostrum institutum faciunt.

Volumus quidem certe.] Hæc parenthesis arrogantiæ suspicionem deprecatur. Laudatur, qui omnia, quæ ad rem pertinent, persequitur: reprehenditur, qui a se uno nihil esse præteritum putat, quod vix fieri potest.

Placeat esse.] Verbum philosophorum proprium, cum suam de aliqua quæstione sententiam proferunt. Vide cap. ii. 11. vii. 5. xliii. 4.

Cujus finis est usus.] Usus est, qui finem modumque præscribit domui, quem excedere illa non debet. *Cujus finis est usus*, Græcorum sententia est, Τῆς κτήσεως μέτρον ἡ χρῆσις.

Digitized by Google

commodanda est ædificandi descriptio: et tamen adhibenda commoditatis dignitatisque dili-
2 gentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in Palatio et plenam dignitatis domum: quæ cum vulgo viseretur, suffragata domino, novo homini, ad con-
3 sulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit: hic summi et clarissimi viri filius, in domum multiplicatam, non repulsam solum retulit, sed ig-
4 nominiam et calamitatem. Ornanda est enim

Ædificandi descriptio.] Domus exstruendæ designatio, ἀπογραφία. Vid. Cat. cap. xvii. 4.

Adhibenda commoditatis dignitatisque diligentia.] Utriusque ratio est habenda.

2. *Cn. Octavio.*] Victori Persei regis, de quo navalem triumphum egit. Cos. fuit anno 588. Octaviani Cæsaris abavi frater, C. Octavii Rufi quæstorii, qui Augusti atavus fuit, filius. De eo vide Suetom. Aug. c. 2. Cicer. Philipp. ix. 2.

In Palatio.] Quæ pars urbis erat celeberrima, principum fere domibus occupata. Non *Palatino.*

Novo homini.] Qui primus suæ familiæ consul factus fuerat. Ejus enim majores nullos omnino honores curules gesserant. Vide Cort. ad Sallust. Cat. c. xxiii. 6. Octaviæ quidem familiæ origo vetus erat, quæ a Tarquinio Prisco rege adlecta fuerat, sed postea ad plebem se contulerat, nec ullos honores ceperat.

3. *Scaurus.*] M. Æmilius Scaurus, Marci, senatus principis (c. xxii. 8.) ex Metella filius, Sullæ privignus, qui, magnificentissima ædilitate functus, ad præturam tantum pervenit, et cum consulatum peteret, repetundarum et ambitus accusatus, atque a Cicerone defensus est. Tullii oratio pro Scauro præter fragmenta pauca intercidit.

Accessionem adjunxit ædibus.] Suis ædibus Octavii domum, a se destructam, accessionis loco adjunxit, et magnam ea re invidiam sibi conflavit. Vid. Plin. l. xxxvi. c. 15.

In domum multiplicatam.] Accessione Octavianæ amplificatam.

Et calamitatem.] Ambitus judicio, nisi fallor, damnatus. Nec obstat, quod repetundarum

Digitized by Google

dignitas domo, non ex domo tota quærenda: nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et ut in ceteris habenda ratio non 5 sua solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam et hospites multi recipiendi, et admittenda hominum cujusque modi multitudo, adhibenda cura est laxitatis. Aliter am- 6 pla domus dedecori sæpe domino fit, si est in ea solitudo, et maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim, cum 7 a prætereuntibus dicitur,

O domus antiqua, heu quam dispari
Dominare domino!

quod quidem his temporibus in multis licet di-

eum absolutum esse, legimus. Bis enim intra paucos dies ab eodem P. Triario in judicium vocatus, bis ab eodem Cicerone defensus est. Priore judicio repetundarum, posteriore ambitus fuit reus: altero absolutum esse constat; altero condemnatum esse, indicia valde probabilia sunt. Vide Cic. ad Attic. iv. 16. ad Q. Fratr. iii. 2. Quinctilian. iv. i. 69.

4. *Domino domus honestanda est.*] Decoranda, nobilitanda.

6. *Aliter.*] Alioqui, si ea laxitatis adhibendæ causa non est, quam dixi. Lib. ii. c. 12. "Semper est jus æquabile quæsitum: neque enim aliter esset jus." Ibid. "Aliter justitia non esset." Læl. c. 20. "Aliter amicitiæ stabiles permanere non possunt." Cornel. Nep. Them. c. 7. extr. "Aliter illos in patriam numquam essent recepturi."

Si est in ea solitudo.] Si non frequentatur ab hospitibus amicis, clientibus.

Alio domino.] Quam diu alium dominum habuit.

7. *O domus antiqua.*] Versus incerti poëtæ antiqui, ad quem etiam adludit Philipp. ii. 41. "O tecta ipsa misera, quam dispari domino! Quamquam quo modo iste dominus? sed tamen a quam dispari tenebantur." E carmine trochaico vel iambico versum alterum ἀκέφαλον, alterius vero ἀνάπαιστον a Cicerone depromtum esse opinor.

Dominare.] Passive, more veterum poëtarum.

His temporibus in multis licet dicere.] Pompeii et ceterorum, qui cum eo perierunt, domos significat, quas Cæsar aliis dominis habendas dederat priorum dissimillimis, ut ipsius Pompeii Magni Antonio triumviro.

Digitized by Google

8 cere. Cavendum autem est, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumtu et magnificentia prodeas: quo in genere multum mali et-
9 iam in exemplo est. Studiose enim plerique, præsertim in hanc partem, facta principium imitantur: ut L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quam multi villarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus. Eademque mediocritas ad omnem usum cultumque vitæ transferenda est. Sed hæc hac tenus.
10 In omni autem actione suscipienda tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat;

In multis est *de multis*. Vid. ad lib. ii. 16. extr.

8. *Ne extra modum prodeas.*] Ne modum excedas.

Multum mali etiam in exemplo est.] Ipsum exemplum non servati in ædificando modi nocet, et, dum alios ad imitandum provocat, multorum malorum causa est. Imitantur enim illi etiam, quorum facultates id minus patiuntur. Itaque ipso exemplo in hoc genere peccatur.

9. *In hanc partem.*] In malam partem.

Principium.] Vulg. *principem*. Vide, quos laudat Drakenb. ad Liv. ii. 27. 12.

L. Luculli.] Ejus, qui adversus Mithridatem bellum gessit. Vide pro Leg. Manil. c. 8. Vitam ejus scripsit Plutarchus: virtutes, quæ non contemnendæ fuerunt, Cicero exponit lib. iv. Academ. pr. qui inscribitur Lucullus. De sumtuosissimis ejus villis vide Plin. lib. ix. 54. qui ideo eum a Pompeio *Xerxem togatum* appellatum scribit. Varro lib. i. R. R. c. 13. "Pessimo publico ædificatas," ait.

Mediocritas——transferenda est.] Eadem mediocritas, quæ in villis ædificandis adhiberi solet, ad omnem vitam est transferenda, ut nihil fiat nisi intra modum.

10. *In omni autem actione.*] Ne ἀναπραλαίωσιν esse putes eorum, quæ Cicero antea dixerat. Nova hinc tractatio orditur. Et sane, quum noster in prioribus exposuisset, quid decorum sit in vestitu, in sermone, in domo cultuque vitæ: consentaneum erat hic adjicere, quod decorum servandum sit in rebus agendis, et in administrandis conficiendisque negotiis.

Ut appetitus rationi pareat.] Ne quid stulte suscipias ea adpetendo, quæ vel numquam adsequare, vel cum dedecore et damno conjuncta habeas.

Digitized by Google

quo nihil est ad officia conservanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus; ut neve major, neve minor cura et opera suscipiatur, quam eaussa postulet: tertium est, ut caveamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem speciem et dignitatem, moderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum tamen trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi. 11

XL. Deinceps de ordine rerum et de opportunitate temporum dicendum est. Hæc autem scientia continentur ea, quam Græci εὐταξίαν 1

Ut caveamus.] Id, quod sequitur, non cavendum est, sed sequendum et curandum, ut fiat. At verbi *caveo* et vis et syntaxis sæpe eadem est, quæ verborum *curo*, *prospicio*, *video*. Cic. de Fin. ii. 31. "Tam accurate tamque diligenter caveat et sanciat, ut Amynomachus," cet. Ibid. "Tantum dico, magis fuisse vestrum agere Epicuri diem natalem, quam illius testamento cavere ut ageretur." Plura dedit Perizon. ad Sanct. iv. 15. 29. p. 811.

Speciem et dignitatem.] Externum splendorem et ornatum, qui in cultu et alio paratu in oculos hominum incurrit.

11. *Decus ipsum tenere.*] Noster in præceptis decori tradendis hoc loco versatur. Ut decorum servetur, modum tenendum, ut modus teneatur, decus servandum esse præcipit. In his *decus* significat ornatum, amplitudini ac dignitati cujusque rei vel hominis convenientem. Hic ornatus intra quos fines subsistere debeat, Cicero paullo ante exposuit, quum ostenderet, qualem hominis honorati domum esse placeat. Dicendi forma, *decus tenere modus est optimus*, similis est illi infra iii. 29. 18. "Non facere perjurium est." Infinita verba commode nominum vices sustinent.

Præstantissimum est, appetitum obtemperare.] Dictum hoc est, quemadmodum illud, c. xxxviii. 6. "Rectum est autem—gravitatem retinere."

XL. 1. *Hæc autem scientia continentur ea.*] Εὐταξίαν a Cicerone *scientiam* appellari, mirum videri non poterit, quum ab eodem *modestia* in proximis *scientia* appelletur. Εὐταξίας duas species Cicero constituit: *modestiam*, sive scientiam ordinis et loci nobis ipsis conveni-

Digitized by Google

nominant: non hanc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest; sed illa est εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conservatio. 2 Itaque, ut eamdem nos modestiam appellemus, sic definitur a Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur aut dicentur, loco 3 suo collocandarum. Ita videtur eadem vis ordinis et collocationis fore. Nam [et] ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis et accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum Græce εὐκαιρία, La- 4 tine appellatur occasio. Sic fit, ut modestia hæc, quam ita interpretamur, ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum tem-

entis, ejusque servandi verecundiam; et ordine quidque faciendi prudentiam. Hanc *dispositum* vocari a Tacito lib. ii. Hist. c. 5. *dispositam vitam* a Plinio lib. iii. ep. 1. observat Gronovius.

Non hanc, quam.] Accusativus *hanc* a verbo *nominant* suspensus.

Sed illa est εὐταξία.] Quia prægreditur *non hanc*, exspectare possit aliquis *sed illam εὐταξίαν*. Ita vero constructionem orationis Cicero variare solet. De Or. i. 27. "Has caussas inveniebam duas: unam—Altera est," cet. De Off. i. 6. 3. "Duo vitia vitanda sunt: unum—Alterum est vitium," cet.

2. *Ut eamdem nos modestiam appellemus.*] Ut eamdem *modestiam* appellare liceat, quæ proprie aliud significat. Nam proprie μετριότης est; nova significatione εὐταξία, quæ alio Latino vocabulo appellari nequit.

Loco suo collocandarum.] Id est, opportuno tempore dicendarum et agendarum, ut ipse paullo post explicat. Non differt igitur ab hac definitione illa, quam n. 4. adfert, "Scientia opportunitatis idoneorum ad agendum temporum."

3. *Ita videtur eadem vis.*] *Eadem vis* est eadem significatio.

Nam et ordinem.] *Et* pro *etiam* Ciceroni insolens, et copulæ hic locus nullus esse videtur.

4. *Modestia hæc, quam ita interpretamur.*] Modestia hac significatione, quam ei tribuimus.

Digitized by Google

porum. Sed potest eadem esse prudentiæ defi- 5
nitio, de qua principio diximus: hoc autem loco
de moderatione, et temperantia, et earum simi-
libus virtutibus quærimus. Itaque, quæ erant
prudentiæ propria, suo loco dicta sunt. Quæ
autem harum virtutum, de quibus jam diu loqui-
mur, quæ pertinent ad verecundiam, et ad eo-
rum approbationem, quibus cum vivimus, nunc
dicenda sunt. Talis est igitur ordo actionum 6
adhibendus, ut, quem ad modum in oratione
constanti, sic in vita omnia sint apta inter se et
convenientia. Turpe est enim valdeque vitio- 7
sum, in re severa convivii dicta, aut delicatum
aliquem inferre sermonem. Bene Pericles, cum 8
haberet collegam in prætura Sophoclen, iique
de communi officio convenissent, et casu formo-
sus puer præteriret, dixissetque Sophocles, "O
puerum pulchrum, Pericle!" "At enim præto-
rem, Sophocle, decet non solum manus, sed et-

5. *De qua principio diximus.*] Cap. 5. et 6.

Moderatione.] Quam antea *modestiam* dixit.

6. *In oratione constanti.*] Quæ ab homine sanæ mentis profecta nihil, quod sibi ipsum repugnet, habet: quæ secum per omnia consentit: in qua rerum, verborum et vocis est æqualitas.

Apta inter se.] Connexa, cohærentia.

7. *Convivii dicta.*] Dicteria, qualia in conviviis, inter pocula jactantur.

Delicatum.] Minus pudicum, mollem, qualis est amantium.

8. *Pericles.*] Vid. c. xxx. 9.

In prætura.] Plutarch. Ὅτι συστρατηγῶν ἐξέκλινεν μετ' αὐτοῦ. Nihil enim aliud est prætor, quam στρατηγός. Vide Bosium in Ind. ad Cornel. Nepot.

Sophoclen.] Solent auctores optimi Græcas terminationes in Græcis nominibus servare. Attici vero non Σοφοκλέα solum, sed etiam Σοφοκλῆν dicebant. Ita in antiquo codice Gu. apud Corn. Nepotem *Themistoclen*, *Iphicraten*, *Datamen*, *Mandroclen* diserte scriptum esse vidi. Ex eadem declinatione manaverunt, qui in Cicerone mox sequuntur, vocativi *Pericle*, *Sophocle*.

Non solum manus, sed etiam

Digitized by Google

iam oculos abstinentes habere." Atque hoc idem Sophocles si in athletarum probatione dixisset, justa reprehensione caruisset: tanta vis
9 est et loci, et temporis. Ut, si qui, cum causam sit acturus, in itinere aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur, inscitia
10 temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut, si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facile apparent nec magno opere admonitionem et præcepta desiderant. Quæ autem parva videntur esse delicta,
11

oculos abstinentes.] Valer. Max. i. iv. 3. "Intemperantiam ejus increpans dixit, prætori non solum manus a pecuniæ lucro, sed etiam oculos a libidinoso adspectu continentes esse debere."

Atque hoc idem.] Sententia postulat *atqui*.

In athletarum probatione.] Proprium de hac re verbum est *probatio*, quæ est exploratio, qua robur et ars athletarum experimentis cognoscitur. Eos nudos certasse, notissimum est.

9. *Secum ipse meditetur.*] *Meditari* non est tantum *secum attentius cogitare*, quod quidem sequitur, sed ab hoc distinguitur: verum etiam exercere, et ad quamcumque rem se præparare. Hinc et *meditatio campestris* dicitur, de militari exercitatione. Frequentissime de iis usurpatur, qui declamando exercentur. Cic. i. de Orat. c. 61. de Demosthene: "Perfecit meditando, ut nemo planius eo locutus putaretur." Lib. ii. Offic. c. 13. "Quod etiam tum poterat domi cum laude meditari." Hinc Quintil. lib. iv. c. ii. 29. "Declamationem [vocat] forensium actionum meditationem," id est, præparationem.

Inhumanus.] Dicitur inhumanus, cujus mores ab ea vivendi et cum aliis agendi ratione discrepant, quæ liberalibus et eruditis hominibus probatur. Hæc *humanitas* paullo post vocatur.

10. *In foro cantet.*] Ubi artifices scenici tantum cantantes audiri solebant. Idem est *in foro saltare* lib. iii. cap. 19. pr. Vide supra ad c. xxxi. 10. Non *temulentam* tantum et *temerariam cantionem* improbat, sed omnem musices usum in publico, Romanis moribus improbatum. De carminibus saecularibus et Saliaribus nihil hic attinet dicere.

11. *Parva videntur esse delicta.*] Levia peccata.

Digitized by Google

neque a multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum. Ut in fidibus aut in 12
tibiis, quamvis paullum discrepent, tamen id a sciente animadverti solet: sic videndum est in vita, ne forte quid discrepet; vel multo etiam magis, quo major et melior actionum, quam sonorum, concentus est.

XLI. Itaque, ut in fidibus musicorum aures 1
vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes esse volumus animadversores vitiorum, magna sæpe intelligemus ex parvis. Ex oculo- 2
rum obtutu, ex superciliorum aut remissione aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis et submissione, ex ceteris similibus, facile judicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturaque discrepet. Quo in genere non est 3
incommodum, quale quidque eorum sit, ex aliis judicare: ut, si quid dedeceat in illis, vitemus

12. *Discrepent.*] Dissonent, non concinant.

Videndum est.] Cavendum. Vide ad c. xiv. 2.

XLI. 2. *Ex oculorum obtutu.*] Conjectu oculorum, eorum ad obtuendum directione.

Ex superciliorum aut remissione aut contractione.] Supercilia, quæ fronti subjecta sunt, *remittuntur*, cum animo sumus tranquillo, leni et placato; *contrahuntur*, cum tolluntur ab iratis vel superbis, quibus *altum supercilium* tribuitur. Quintil. lib. xi. 3. 79. "Ira contractis, tristitia deductis, hilaritas remissis [superciliis] ostenditur."

Ab officio.] A decoro.

3. *Quale quidque eorum sit.*] Decorum sit, nec ne, in aliis observare, existimare, in quibus eadem videre licet. In aliis enim nostros mores, tamquam in speculo, intueri possumus.

Si quid dedeceat alios.] Hanc liberis suis præcipiendi rationem patribus olim probatissimam fuisse, disces a Terentio iii. Adelph. iii. 60.

Nihil prætermitto, consuefacio: denique
Inspicere tamquam in speculum in vitas omnium
Jubeo, atque ex aliis sumere exemplum sibi.

Digitized by Google

4 ipsi. Fit enim nescio quo modo, ut magis in aliis cernamus, quam in nobismet ipsis, si quid 5 delinquitur. Itaque facillime corriguntur in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi 6 caussa, magistri. Nec vero alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam usu peritos, et, quid iis de quoque officii genere placeat, exquirere. 7 Major enim pars eo fere deferri solet, quo a natura ipsa deducitur: in quibus videndum est, non modo quid quisque loquatur, sed etiam quid quisque sentiat, atque etiam, qua de caussa 8 quisque sentiat. Ut enim pictores, et ii, qui signa fabricantur, et vero etiam poëtæ, suum quisque opus a vulgo considerari vult; ut, si quid reprehensum sit a pluribus, id corrigatur:

Eamdem in patre suo laudat Horat. Sat. i. 4. 105.

4. *Magis in aliis cernamus.*] Senec. lib. ii. de Ira c. 28. "Aliena vitia in oculis habemus, a tergo nostra sunt." Vide Phædr. lib. iv. Fab. 9. Horat. Sat. i. 3. 24.

6. *Adhibere.*] In consilium, eos consulere.

7. *Major enim pars.*] Plures hominum id probant et rectissimum putant, quod ipsa natura præscribit: et, licet aliqui inde aberrent, haud facile tamen fit, ut major pars in judicio de officiis ferendo fallatur. Quod igitur optimis et doctissimis decorum videbitur, id maxime sequendum.

Quid quisque loquatur.] Multa enim opinionum portenta adferri solebant a philosophis, quæ vitæ actu ipsi minime probabant. Naturæ enim bonitate victi alia dicebant, alia sentiebant. Vid. c. ii. 6.

8. *Signa fabricantur.*] Aliis pluribus locis *fabricari* activa significatione a Cicerone usurpatur.

Et vero etiam poëtæ.] *Et vero* adfirmans est particula, qualis fere *et certe.* Philipp. ii. c. 17. pr. "Et vero adhibes joci causa magistrum, suffragio tuo et compotorum tuorum rhetorem." De Clar. Orat. c. 44. extr. "Et vero fuit in hoc et popularis dictio excellens." Poëtarum recitationes, quibus in theatris sæpe aliorum judicia explorare voluerunt, non ignotæ sunt.

Digitized by Google

hique et secum, et cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum judicio permulta nobis et facienda, et non facienda, et mutanda, et corrigenda sunt. Quæ vero more agen- 9
tur institutisque civilibus, de iis nihil est præcipiendum. Illa enim ipsa præcepta sunt. Nec 10
quemquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem consuetudinemque civilem fecerint, locutive sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis illi et divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum 11

9. *More agentur.*] Pro *aguntur*. Ita loqui solet Cicero. Hoc ipso capite n. 12. "Cedere iis qui magistratum habebunt." Supra c. xl. 7. "Ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt." Infra c. xlii. 10. "Illinc adsumes, quæ ad hunc locum pertinebunt."

Institutisque civilibus.] Quibus *non eadem omnibus sunt honesta atque turpia*, ut ait Corn. Nep. præf.

10. *Aut Aristippus.*] Aristippus, genere Cyrenaicus, Socratis quidem auditor, sed summus voluptatis defensor et amator: a quo *Cyrenaici* philosophi dicti sunt. Ingenio ad omnia apto fuisse traditur, divitum adsectator aulisque multo, quam ceteri philosophi, accommodatior. Vide de eo Diog. Lært. lib. ii. 65. seqq. Horat. Epist. i. 17. 23.

Omnis Aristippum decuit color, et status, et res.

Conjunctionem *aut* non ubique simpliciter disjungere, jam inde satis intelligitur, quod *aut etiam* sine reprehensione dicimus. Tum vero pluralis numeri verbum eleganter subjungitur. Sulpicius ad Cic. l. iv. ep. 5. "Quid est, quod tu, aut illa, cum fortuna hoc nomine queri possitis?" Cic. de Or. ii. 4. "Ut ne Sulpicius familiaris meus, aut Cotta, plus, quam ego, apud te valere videantur."

Contra morem consuetudinemque.] De religione dissensit a Græcis Socrates: Aristippus meretrices sectatus est, vixitque luxuriosius, quam philosophum decuit. Senec. de Tranq. Anim. c. 15. "Cum pueris Socrates ludere non erubescebat: et Cato vino laxabat animum: et Scipio triumphale illud et militare corpus movit ad numeros."

Divinis bonis.] Ingenium, doctrinam, eloquentiam, animi magnitudinem hoc nomine appellat.

11. *Cynicorum vero ratio tota.*] Impudens Cynicorum vivendi et agendi ratio, qui o-

Digitized by Google

vero ratio tota est ejicienda. Est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest,
12 nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis atque magnis est, bene de re publica sentientes, ac bene meritos, aut merentes, sic, ut aliquo honore aut imperio affectos, observare et colere debemus: tribuere etiam multum senectuti: cedere iis, qui magistratum habebunt: habere dilectum civis, et peregrini: in ipsoque peregrino, privatimne, an
13 publice venerit. Ad summam, ne agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem et consociationem colere, tueri, servare debemus.

1 XLII. Jam de artificiis et quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc fere accepi-

mnem verecundiam sustulerunt. Vid. c. xxxv. 6.

12. *Quorum vita perspecta in rebus honestis.*] Quorum virtus in omni vita spectata est, qui multa virtutis specimina ediderunt.

Sic, ut aliquo honore aut imperio affectos.] Divise scribendum *sic, ut*. Privatos etiam homines, qui bene de republ. sentiunt ac merentur, quales sunt viri docti, philosophi, oratores, observandos et colendos esse dicit, *non minus, quam* magistratus. Quid his debeamus, postea docet, cum ait, *cedere iis qui magistratum habebunt*.

Tribuere multum.] Honorem habere. C. xxii. 14.

In ipsoque peregrino.] Quod attinet ad peregrinum. Subaudi *dilectum habere*, id est discernere.

Privatimne an publice venerit.] Utrum suorum negotiorum causa adsit, an a tota civitate sua missus.

13. *Ad summam.*] Sic semper Cicero, non *in summa*, ut Plinius solet, et alii. Cœlius etiam ad Cicer. lib. v. Epist. 14. extr. "Ad summam, quæris, quid putem futurum."

XLII. 1. *Artificiis.*] Sic *opificia* vocabantur a Romanis.

Liberales.] Ingenuis hominibus, civibus Rom. honesto loco natis digni. Nam et infima civium Rom. classis aliquam partem ex opificibus constabat. Vid. Orat. iv. Catil. c. 8.

Sordidi.] Non *turpes* et *infames* dicit, sed *sordidos*, qui *liberalibus* opponuntur, quod in-

Digitized by Google

mus. Primum improbantur ii quæstus, qui in odia hominum incurrunt: ut portitorum, ut feneratorum. Illiberales autem et sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiant, nisi admodum mentiantur. Nec vero est quid- 2 3 4

fimo hominum sordidissimorum generi conveniunt, servis et libertis, horumque similibus.

Hæc fere accepimus.] A majoribus: ab his ita institutum esse scimus, ut sordida habeantur opificia, cetera.

2. *Ut portitorum, ut feneratorum.*] *Portitores* erant, qui portoria exigebant, operamque publicanis in his exigendis locabant. *Publicanorum* vero ordo honestissimus erat, isque ex equitibus Rom. constabat, qui publicum, id est, vectigalia P. R. per omnes provincias atque in ipsa Italia redimebant, eaque per alios, in quibus portitores erant, exercebant. Hos τελώνας Judæis invisos et infimæ notæ hominibus adnumeratos fuisse, constat ex sacris litteris. *Feneratores* non sunt, qui pecunias aliis credunt haud plane gratuitas: (neminem enim Romanorum puduit legitimas usuras pacisci, capere et exigere) sed qui omnem pecuniam in fenore ponunt, hunc unum quæstum nôrunt, et quacumque arte cum aliorum detrimento et injuria lucrum faciunt.

3. *Mercenariorum.*] Omnes eos Romani vocabant *mercenarios*, qui mercedes accipiebant. In his erant et *scribæ* et alii, qui non gratuitam operam aliis præstabant. Vide Cornel. Nep. Eum. c. i. Plin. lib. iv. epist. 22. Nam et reipubl. et amicis sine ulla mercede inserviendum putabant Romani, qui solo honore contenti esse volebant videri. Duo vero mercenariorum genera constituuntur: unum eorum, quorum *operæ* conducuntur, ut fossorum, bajulorum, lignatorum; alterum eorum, quorum *artes*, id est, artis opera, emuntur, ut pictorum, statuariorum, cælatorum. Hos sordidorum numero eximit, ac potius honestis pares ponit, si major præsertim eorum artibus prudentia insit.

Est enim in illis ipsa merces.] Quod ad illos attinet: ut cap. 41. extr. *in ipso peregrino.* Vid. c. xv. 2.

Auctoramentum.] Obligatio ad serviendum pacta mercede contracta.

4. *Qui mercantur a mercatoribus.*] Quos Græci καπήλους, Latini *propolas* dicunt, qui empta carius vendunt. Hos Romani non ab honoribus tantum petendis, sed a militia quoque repellebant.

Digitized by Google

5 quam turpius vanitate. Opificesque omnes in sordida arte versantur. Nec enim quidquam
6 ingenuum potest habere officina. Minimeque artes eæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum :

Cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores,

ut ait Terentius. Adde huc, si placet, unguentarios, saltatores, totumque ludum talarium.
7 Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conveniunt,

Vanitate.] Mendacio.

5. *Opificesque omnes.*] Græcis *βάναυσοι, χειρώνακτες, χειροτέχναι*, Latinis *sellularii*. Ergo *opifices* non eximuntur n. 3. Sordidi certe habebantur sutores et id genus alii. Id factum est eo, quod artes suas venales habent, nec plus, quam propolæ, lucrari credebantur, nisi ad modum mentirentur. Apud Græcos quidem opifices honestos habitos fuisse, præter alios docet Lucianus in somnio : apud Romanos vero omnis *βαναυσία* ad servos erat amandata, teste Dionys. Halicarn. lib. ii. c. 28.

Nec enim quidquam ingenuum potest habere officina.] Non tam victus et cultus, quam sordida et plane mercenaria eorum opera ab ingenuitate aliena est.

6. *Cetarii.*] Qui majores pisces venditabant, salsamentarii, qui a piscatoribus distinguuntur, quod hi recentes, illi salsos pisces præbebant. *Lanii*, quos nunc laniones vocare malunt sine veterum exemplo, a laniandis pecoribus dictos. *Fartores*, qui insicia et farcimina faciunt, *ἀλλαντοπῶλαι*.

Ut ait Terentius.] ii. Eun. ii. 26.

Unguentarios.] Qui pretiosa unguenta præparant venduntque, quibus in conviviis ad delicias utebantur.

Saltatores.] Histriones, et ab Augusti temporibus, *pantomimos* maxime, qui vel sine verbis saltando exprimebant, quæ intelligi volebant, ideoque præ ceteris *ὀρχησταὶ*, *saltatores* dicebantur. Vide Lucian. de Saltatione p. 809. De horum infamia Cornel. Epam. c. 1.

Ludum talarium.] *Talarius ludus*, etsi a *tesserarum* ludo diversus est, pro toto tamen genere ponitur, dum omnes eos infames esse ostendit, quibus ex alea quæstus est.

7. *Ut medicina.*] Accipe sexto casu.

Quorum ordini conveniunt.] Hæc adjicit Cicero, ut intelli-

Digitized by Google

honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sor- 8
dida putanda est: sin magna et copiosa, multa undique apportans multisque sine vanitate impartiens, non est admodum vituperanda. At- 9
que etiam, si satiata quæstu, vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, ex ipso portu se in agros possessionesque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, 10
ex quibus aliquid adquiritur, nihil est agri cul-

gatur, medicinæ, architecturæ, philosophiæ, grammatices et rhetorices professionem, id est, alios his disciplinis erudiendi munus, et legitimum ex eo quæstum, esse eum quidem honestum et *plebeiis* haud erubescendum; sed minus tamen iis decorum, qui summo loco nati sint. Senatorio enim et equestri *ordine* natos tales artes publice esse professos, haud facile invenias. Eos tamen excipio, qui vel suo vitio majore spe exciderunt, vel fortunam iniquiorem habuerunt. Vide Plin. iv. epist. 11. pr. Ipsa vero earum scientia nemini probro, omnibus ornamento, nonnullis etiam ad honores suffragata fuit, dummodo quæstus inde abesset. Vid. c. vi. 5.

8. *Mercatura autem si tenuis.*] Vid. ad n. 4.

Sin magna et copiosa.] Quam dicunt magnariam. Ab ea ne equites quidem et senatores semper abstinuerunt, quos per servos certe negotiari solitos constat. Numquam tamen hoc quoque liberalioris quæstus genus in nobilibus hominibus offensione caruit, manetque vetus de mercatura opinio etiam nunc in Germania et Gallia.

Impartiens.] Vide c. xxvi. 9. *Infacetus* lib. iii. 14. pr. Ita *subterjacio*, *occado*, *occæno*, *requæro* et similia in libris antiquis reperias.

Non est admodum vituperanda.] Hinc suspicari licet, fuisse illis etiam temporibus nobiles, qui mercibus mutandis rem facerent: quos ita non reprehendit, ut tamen laudari nolit.

9. *Ut sæpe ex alto in portum.*] Si, ut sæpe ex mari se in portum recepit, *ita* tandem ex ipso portu se in agros possessionesque contulerit, id est, pecuniam mercatura quæsitam in fundis collocarit, et reliquam vitam agro colendo exegerit. Quamvis præcedat *ut*, tamen *sic* abesse potest. Vide supra ad c. i. 1.

10. *Ex quibus aliquid adquiritur.*] Quibus divitiæ comparantur.

Nihil est agri cultura melius.] Eam ex Romuli institutis Romani ceteris quæstibus præferebant. Ideo in ea laudibus efferenda cum poëtis, Virgilio (lib. ii. Georg. extr.) Horatioque (Epod. 2.) certarant rusticæ rei scriptores, Cato in Proœm. Columella lib. i. Præf. Plinius lib. xviii. c. 3. et 5.

Digitized by Google

tura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua, quoniam in Catone majore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

1 XLIII. Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quem ad modum officia ducerentur, satis 2 expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio et comparatio; de duobus honestis utrum honestius: qui locus a Panætio est prætermissus. 3 Nam cum omnis honestas manet a partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæ in deligendo officio sæpe inter se 4 comparentur, necesse est. Placet igitur, aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate,

Agri cultura.] Separatis vocabulis scriptum est. Tenendam censeo hanc orthographiam, ne deferantur imperiti in errores similes illi, quo Ricciolus in Prosod. Reform. comminiscitur, nomen *agricultor*, quod divise *agri cultor* scribendum erat, secundam syllabam corripere.

In Catone majore.] Cap. 15. et proximis inde.

XLIII. 1. *Sed ab iis partibus.*] Honestatis partes sunt prudentia, justitia, fortitudo, modestia. Ab his quemadmodum ducerentur officia, hactenus ostendit.

2. *Contentio et comparatio.*] *Contentio* non est pugna, ut cuidam placet, sed collatio et rerum similium inter se comparatio. Dicimus enim *facere contentionem hominum, rerum*, pro conferre inter se homines vel res.

De duobus honestis utrum honestius.] Honesto nihil esse honestius, recto nihil rectius, affirmabant quidem Stoici: (vid. Paradox. iii. c. 1. extr.) sed si acciderit, ut de duobus honestis alterutrum tantum præstari possit, deliberandum utique, utrum præsenti tempori sit accommodatius.

A Panætio est prætermissus.] Vid. c. 3. extr.

3. *Cognitionis.*] Prudentiæ. *Communitatis*, justitiæ communitatem servantis. *Magnanimitatis*, fortitudinis. *Moderationis*, temperantiæ.

4. *Officia quæ ex communitate.*] Aptiora naturæ sunt officia, quæ a conservanda homi-

Digitized by Google

quam ea, quæ ex cognitione ducantur: idque 5
hoc argumento confirmari potest, quod, si contigerit ea vita sapienti, ut in omnium rerum affluentibus copiis omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret et contempletur: tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat e vita. Prin- 6
cepsque omnium virtutum illa sapientia, quam σοφίαν Græci vocant (prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν, aliam quamdam intelligimus, quæ est rerum expetendarum fugiendarumque scientia) illa autem sapientia, quam principem 7

num societate ducuntur, quam quæ a vero investigando: *cujus studio a rebus gerendis abduci contra officium est*, ut ait cap. vi. 6.

5. *Omnia quæ cognitione digna sunt.*] Verba ita inter se connectenda sunt. "Idque hoc argumento confirmari potest, quod [sapiens,] si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, si [etiamsi] ea vita [ei] sapienti contigerit, ut omnium rerum affluentibus copiis, [licet omnium rerum copia affluat] summo otio secum ipse consideret et contempletur omnia, quæ cognitione digna sunt, tamen excedat e vita." Prima, *quod* [sapiens] cohærent cum ultimis, *tamen excedat e vita.*

Tamen si solitudo tanta sit.] Hoc *tamen* respondet conjunctioni *si*, quæ significat *etiamsi*. Sapiens, inquit, etiamsi ea vita sibi contigerit, ut omnium rerum copia affluens totum se dare possit rerum cognitioni, tamen in vita manere nollet.

Excedat e vita.] Cicero loquitur de sapientis judicio. Mortem eam huic vitæ prælaturum esse dicit. Nam *excedat e vita* est, e vita *excessurus sit libenter*, moriturus potius sit. Lib. iii. cap. xviii. 11. "Si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletum testamenta nomen ejus irrepere: hac vi non utatur." Rem eamdem his verbis exprimit Læl. c. 6. "Cui potest esse vita vitalis, (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benivolentia conquiescat?" Lib. v. de Fin. c. 20. "Itaque, ut quisque optime natus institutusque est, esse omnino nolit in vita, si gerendis negotiis orbatus possit paratissimis vesci voluptatibus."

7. *Illa autem sapientia.*] Hic mutatis paullum verbis continuatur oratio, atque *autem* est adsumtionis particula, non adversativa, ut cap. i. 3. ubi plura de hoc Ciceroniano post parenthesin connectendi more dixi.

Digitized by Google

dixi, rerum est divinarum et humanarum scientia: in qua continetur deorum et hominum communitas, et societas inter ipsos. Ea si maxima est, ut est, certe necesse est, quod a communitate ducatur officium, id esse maximum. 8 Etenim cognitio contemplatioque naturæ manca quodam modo atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur. Ea autem actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. Per- 9 tinet igitur ad societatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda est. Atque id

Rerum est divinarum et humanarum scientia.] Veteres philosophi, Stoici maxime, mundum vel ipsum deum, vel dei esse partem putarunt. Hinc *res divinas* vocant naturales; quippe quæ ad immortalem naturam quam vocant, pertinent. Ad harum cognitionem hominem nasci, eamque cum diis nobis communem esse volebant. *Res humanas* appellant eas, quibus vitæ societas conservanda est. Harum igitur rerum scientia dicitur illis *sapientia*.

In qua continetur deorum et hominum communitas.] Sapientia illa non modo docet conjunctionem, quæ inter deos et homines, interque homines ipsos intercedit: sed communitatem, qua dii hominesque cives ejusdem civitatis sunt, ipsa conficit ejusque vinculum est. Docebant enim Stoici, teste Ario Didymo apud Euseb. Præparat. Evang. l. xv. c. 15. Ὅτι ὁ κόσμος οἱονεὶ πόλις ἐστὶν ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων συνεστῶσα, τῶν μὲν θείων τὴν ἡγεμονίαν ἐχόντων, τῶν δὲ ἀνθρώπων ὑποτεταγμένων. Κοινωνίαν δ' ἐπάρχειν πρὸς ἀλλήλους, διὰ τὸ λόγου μετέχειν, ὃς ἐστι φύσει νόμος.

Ea si maxima est.] Ad *communitatem* et *societatem* referatur. "Ea [societas] si maxima est, [si latissime patet] ut est: certe necesse est, quod a communitate [quam sine actione tueri nequeas] ducatur officium, id esse maximum." Ita quadrat ratio, quæ sequitur: "Etenim cognitio," cet.

Ut est, certe necesse est.] *Certe* cum *necesse est* conjunge. Adverbia *certe, profecto*, ἀποδόσεως periodorum a *si* incipientium apta esse, exemplis Ciceronis ostenditur apud Tursellinum in particula *Si*. Parenthesis *ut est* sine additamento consistit. Cic. l. v. ad Divers. ep. 11. "Si vero improbus fuerit, ut est, duces eum captivum in triumpho."

8. *Inchoata.*] Imperfecta.

9. *Ergo hæc.*] Hæc actio. Vid. c. seq. n. 7.

Digitized by Google

optimus quisque re ipsa ostendit et judicat. Quis 10
enim est tam cupidus in perspicienda cognoscendaque rerum natura, ut, si ei tractanti contemplantique res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum discrimenque patriæ, cui subvenire opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re aut periculo fecerit. Quibus rebus intelli- 11
gitur, studiis officiisque scientiæ præponenda esse officia justitiæ, quæ pertinent ad hominum caritatem, qua nihil homini esse debet antiquius.

XLIV. Atque illi, quorum studia vitaque o- 1
mnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus et commodis non recesserunt. Nam et erudiverunt multos, quo 2
meliores cives utilioresque rebus suis publicis essent: ut Thebanum Epaminondam Lysis Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multique multos: nosque ipsi, quidquid ad rem publicam

10. *Cupidus in perspicienda.*] *Cupidus perspiciendæ cognoscendæque rerum naturæ* nos diceremus. Sed Plautus etiam dixit *cupidus vino*, et *esse in aliqua re multum* probamus.

Allatum periculum.] Id est *nuntiatum.*

Atque hoc idem.] Idem vir bonus, non *hoc idem.*

11. *Antiquius.*] *Carius* interpretantur. Non hæc est significatio verbi. *Antiquus* idem est, quod *anticus*, ut *coquus* et *cocus* scribitur, *sequius* et *secius*, *quotidie* et *cotidie*: *anticus* vero idem quod *anterior*, *prior*; unde *antiqui*, quos eosdem et *priores* vocant. Cum itaque *nihil antiquius esse* dicitur, nihil anteponi significatur.

XLIV. 1. *Tamen.*] Præcedere debebat *etsi*: sed illud sæpe ante *tamen* omittitur. i. 12. 4.

2. *Lysis Pythagoreus.*] Tarentinus. Vitiose multi *Lysias.*

Quidquid ad rem publicam attulimus.] Quantumcumque utilitatis reipubl. attulimus, id attulimus, quod a doctoribus instructi ad eam accessimus.

Digitized by Google

attulimus, (si modo aliquid attulimus) a doctoribus atque doctrina instructi ad eam et ornati
3 accessimus. Neque solum vivi atque præsentes studiosos discendi erudiunt atque docent, sed hoc idem etiam post mortem monumentis lit-
4 terarum assequuntur. Nec enim locus ullus prætermissus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam rei publicæ pertineret: ut otium suum ad nostrum negotium con-
5 tulisse videantur. Ita illi ipsi doctrinæ studiis et sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem suam intelligentiam prudentiamque potissimum con-
6 ferunt. Ob eamque caussam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quam vel acutissime sine eloquentia cogitare: quod cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia complectitur eos,
7 quibuscum communitate juncti sumus. Atque ut apium examina non fingendorum favorum

A doctoribus atque doctrina instructi.] Pluribus hoc locis gratissimus testatur Cicero. Pro Arch. c. 6. in Oratore c. 3. lib. i. de Nat. Deor. cap. 3. "Cum minime videbamur, tunc maxime philosophabamur: quod et orationes declarant refertæ philosophorum sententiis, et doctissimorum hominum familiaritates, quibus semper domus nostra floruit; et principes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Posidonius, a quibus instituti sumus."

Atque doctrina.] Cum Heumanno legere malim *aque doctrina.*

4. *Ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur.*] Ut, etiamsi ipsi privati vixerint, tamen vitæ suæ tempus in id impendisse videantur, ut ad res gerendas nos erudirent atque instruerent.

5. *Doctrinæ studiis et sapientiæ dediti.*] Dum se doctrinæ studiis et sapientiæ dedunt.

6. *Cogitatio in se ipsa vertitur.*] Ad se ipsa reflectitur, non prodest aliis. Lib. iii. de Fin. c. 7. "Sola enim sapientia in se tota conversa est."

7. *Atque ut apium examina.*] Superiori capite n. 9. dixerat, optimum quemque actionem anteponere cognitioni. Id probavit eorum quoque exemplis, quorum vita omnis in rerum cognitione versata est. Ab hac

Digitized by Google

caussa congregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt favos: sic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi cogitandique sollertiam. Itaque nisi ea 8
virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est ex societate generis humani, attingat cognitionem rerum, solivaga cognitio et jejuna videatur. Itemque magnitudo animi, remota com- 9
munitate conjunctioneque humana, feritas sit quædam et immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis studium consociatio hominum atque communitas. Nec verum est, quod dicitur a qui- 10
busdam, propter necessitatem vitæ, quod ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis atque efficere non possemus, idcirco initam esse

autem periodo novam argumentationem ordiri Cicero videtur, quæ talis est: Si homo quovis animali magis sociale est, eaque ad societatem propensio naturæ humanæ maxime est apta: sequitur, ut neque cognitio rerum, nec magnitudo animi, si remotæ sint a consociatione hominum, laudem mereantur. Apparet igitur, cognitionis studium postponendum esse officiis, quæ ducuntur ex humani generis communitate.

Sic homines.] Cicero homines natura duce inter se coiisse docet, non metu, vel rerum necessariarum indigentia coactos. Adversatur in eo Epicureis, qui homines securitatis et utilitatis suæ caussa congregatos esse dicebant.

8. *Virtus, quæ constat ex hominibus tuendis.*] Quæ est justitia.

Attingat.] Cum ea conjuncta sit, eam comitetur.

10. *Idcirco initam esse.*] Propter id, inquam. Plane eleganter dicitur *inire communitatem*, quemadmodum *inire communionem, consortium, fœdus, inducias, societatem* et similia apud bonos legimus. Declaravit quidem Tullius n. 7. illam communitatem ac societatem non *initam esse* ab hominibus, utpote quæ sit opus naturæ et dei. Sed nostro loco verba pronuntiat ex mente hominum, qui negabant, ab ipsa natura conciliatam esse humani generis societatem, quam contendebant ex inopia atque indigentia natam, ideoque ab hominibus *initam esse*, ut haberent, per quos ea, quibus maxime indigerent, consequerentur.

Digitized by Google

cum hominibus communitatem et societatem: quod si omnia nobis, quæ ad victum cultumque pertinent, quasi virgula divina, ut aiunt, suppeditarentur; tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione
11 et scientia collocaret. Non est ita. Nam et solitudinem fugeret, et socium studii quæreret: tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum
12 dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum et ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione et scientia continetur.

1 XLV. Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiam moderationi modestiæque semper an-
2 teponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea, ne conservandæ quidem patriæ caussa, sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta,

Virgula divina.] Sine nostra opera, divino aliquo munere, fortunæ indulgentia. Formula proverbialis, a Mercurii virga ducta, qua omnia in id, quod ipse vult, mutantur. Ea enim θαυμασία τὴν δύναμιν esse putabatur, ut ait Lucian. in Dial. Deorum p. 199. Varronis satira olim exstitit, quam ille *virgulam divinam* inscripserat. Cicero eamdem rem dixit Læl. c. 23.

Se in cognitione et scientia collocaret.] *Cognitio* est lectio et auditio: *scientia* mentis in rerum causis cognoscendis agitatio.

12. *Omne officium.*] Omnia officia, more Græcorum. Vid. cap. XXV. 8.

XLV. 1. *Illud forsitan.*] Ipse hanc quæstionem supervacaneam censet n. 4.

Hæc communitas.] Officia a communitate ducta.

2. *Fœda.*] Quæ verecundiæ repugnant et modestiæ.

Posidonius.] Stoicus philosophus, Panætii auditor, qui ipsi Ciceroni familiaris fuit. Vid. iii. 2. 9. lib. i. de Nat. Deor. c. 3. et 44.

Collegit permulta.] Vulgus dicit *eorum permulta.*

Digitized by Google

sed ita tætra quædam, ita obscena, ut dictu quo-
que videantur turpia. Hæc igitur non susci- 3
piet rei publicæ caussa; ne res quidem publica
pro se suscipi volet. Sed hoc commodius se 4
res habet, quod non potest accidere tempus, ut
intersit rei publicæ, quidquam illorum facere
sapientem. Quare hoc quidem effectum sit, in 5
officiis deligendis id genus officiorum excellere,
quod teneatur hominum societate. Etenim co- 6
gnitionem prudentiamque sequitur considerata
actio. Ita fit, ut agere considerate pluris sit,
quam cogitare prudenter. Atque hæc quidem
hac tenus. Patefactus est enim locus ipse, ut 7
non sit difficile in exquirendo officio, quid cui-
que sit præponendum, videre. In ipsa autem 8
communitate sunt gradus officiorum: ex quibus,
quid cuique præstet, intelligi possit: ut prima
diis immortalibus, secunda patriæ, tertia paren-
tibus, deinceps gradatim reliquis debeantur.
Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi pot- 9

Tætra.] Odiosa, fœda, dictu turpia.

3. *Non suscipiet.*] Subaudiri potest *sapiens.*

4. *Sed hoc commodius.*] Id est *eo, tanto.*

Accidere tempus.] Vid. c. x. 3. Lib. iii. 24. 4.

5. *Effectum sit.*] Conclusum sit; ex argumentis, quæ attuli, colligatur. ii. 3. 5. Frequentius *conficitur* hac significatione legitur.

Quod teneatur hominum societate.] Quod versetur in societate tuenda, in eaque positum sit. Lib. xiii. epist. 29. pr. "Me tibi esse vel conjunctissimum non his modo caussis, quæ speciem habeant magnæ conjunctionis, sed iis etiam, quæ familiaritate et consuetudine teneantur."

6. *Cognitionem.*] Verum puto *cogitationem.*

7. *Patefactus est enim locus.*] Monstrata est sedes quasi officiorum.

8. *Deinceps gradatim reliquis.*] In *deinceps* latet vox *reliqua.*

Digitized by Google

est, non solum id homines solere dubitare, honestumne, an turpe sit: sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus a Panætio est, ut supra dixi, prætermissus. Sed jam ad reliqua pergamus.

Digitized by Google

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER SECUNDUS.

1 I. QUEM ad modum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. 2 Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, et ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile: tum ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac de judicio 3 meo dixero. Quamquam enim libri nostri com-

I. 1. *Ab honestate.*] Vid. lib. i. c. 3. extr.

2. *Ad vitæ cultum.*] Hæc *utilitatis* est descriptio, de qua hoc libro agitur. Vid. i. c. iii. 7.

Facultatem.] Acquisitionem, possessionem et usum.

In quo tum quæri dixi.] Positus exquisitior particulæ *tum*. Construe ita: *In quo quæri dixi, tum quid utile, quid inutile, tum ex*, cet. Ita transponitur *et—et* c. iii. 3.

De judicio meo.] Cur hæc philosophiæ studia mihi recolenda judicaverim.

3. *Complures.*] In quibus Hortensium, Brutum, Varronem numerat.

Digitized by Google

plures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt: tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit invisum, mirenturque, in ea tantum me operæ et temporis ponere. Ego autem quam 4
diu res publica per eos gerebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesque in eam conferebam. Cum autem dominatu uni- 5
us omnia tenerentur, neque esset usquam consilio aut auctoritati locus, socios denique tuendæ rei publicæ, summos viros, amisissem: nec me angoribus dedidi, quibus eram confectus, nisi iis restitissem, nec rursum indignis homine

Philosophiæ nomen.] Philosophiam enim ad illa tempora nemo Romanus præcipuo studio dignatus fuerat, quam tamquam rem sua gravitate minorem, Græcis tractandam reliquebant. Princeps eorum, qui eam in invidiam adduxerunt, fuit Cato. Plutarch. in ejus vita p. 349. Vid. et Gell. xv. 11. Cicer. lib. ii. Tusc. princ.

Mirenturque.] Ex obliquo casu *quibusdam* subaudi *quibusdam*. Vid. lib. i. 19. 2, lib. iii. 10. 2.

4. *Quibus se ipsa commiserat.*] Quibus magistratus et imperia populi suffragiis mandata fuerant.

5. *Dominatu unius.*] Julii Cæsaris, eoque interfecto, Antonii.

Socios tuendæ rei publicæ.] Pompeium, Catonem, aliosque multos, qui bello illo civili perierant.

Quibus eram confectus.] Pro *essem*. Elegans optimisque scriptoribus usitata modi enallage. Noster infra cap. xix. 10. "*Admonebat* me res,—ni vererer," cet. Liv. ii. 38. 5. "Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, moriendum omnibus *fuit?*" Lib. xxiv. 29. 10. "Difficilior facta oppugnatio *erat*, ni T. Quinctius cum quatuor millibus delectorum militum superveniaset."

Nec rursum.] Est hic *rursum* e contrario; quem ad modum Græcis αὖ καὶ πάλιν. Cic. Tusc. Quæst. i. 20. "Habitabiles regiones, et rursum omni cultu propter vim frigoris, aut caloris, vacantes."

Indignis homine docto voluptatibus.] Intelligit primum eas, quibus vulgus, quod animi veras voluptates numquam degustavit, indulget; ludos, epulas, comissationes: tum et alias, quas ex agri cultura, venatione, piscatu percipiebant Romani, in prædiis suis abditi,

Digitized by Google

6 docto voluptatibus. Atque utinam res publica stetisset, quo cœperat statu, nec in homines non tam commutandarum, quam evertandarum re-
7 rum cupidos, incidisset. Primum enim, ut stante re publica facere solebamus, in agendo plus, quam in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones
8 nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. Cum autem res publica, in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet litteræ conticuerunt, forenses et
9 senatoriæ. Nihil agere autem cum animus non posset, in his studiis ab initio versatus ætatis, existimavi, honestissime molestias posse deponi,
10 si me ad philosophiam retulissem. Cui cum multum adolescens discendi caussa temporis tribuissem, postea quam honoribus inservire cœpi, meque totum rei publicæ tradidi; tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum et rei publicæ temporis. Id autem

6. *Quo cœperat.*] Postquam Sulla libertatem populo reddiderat, et postquam Ciceronis consulatu recreata fuerat.

Non tam commutandarum, quam evertendarum.] Hoc quid sit, explicat, Orat. iii. Catil. c. 10. et iv. 6.

7. *Non ea, quæ nunc.*] Dum de philosophia scribimus.

Actiones nostras.] In senatu et foro, id est, orationes utroque loco habitas, quæ *actiones* dicuntur. *Res* quidem a se *gestas* in libris de consulatu et de temporibus suis exposuit, nec umquam tamen edidit.

8. *Nulla esset omnino.*] Sic i. 11. 6.

Scilicet litteræ.] Hæc verba delet Pearcius.

Forenses.] Intelligit orationes, quibus alios in judicio vel accusavit, ut Verrinis; vel defendit, ut plerisque aliis. *Senatoriæ*, in senatu habitæ.

10. *Superfuerat.*] Hoc plane eleganter dicitur pro *supererat.* Vide, quæ dicentur infra iii. 21. 4.

Rei publicæ temporis.] Per ellipsin omissum est *tempori*: tantum erat philosophiæ loci, quantum temporis superfuerat

Digitized by Google

omne consumebatur in legendo; scribendi otium non erat.

II. Maximis igitur in malis hoc tamen boni 1
assecuti videmur, ut ea litteris mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, et erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos, opta- 2
bilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur 3
qui expetunt, philosophi nominantur: nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari velis, præter studium sapientiæ. Sapientia autem est, 4
(ut a veteribus philosophia definitum est) rerum divinarum et humanarum, caussarumque, quibus hæ res continentur, scientia: cujus studium qui vituperat, haud sane intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet. Nam sive oblecta- 5
tio quæritur animi requiesque curarum: quæ

tempori amicorum et rei publicæ. Nisi potius Cicero dederat *quantum superfuerat amicorum et publicæ rei temporis*, ut ad dandi casum *rei* utrumque nomen, et *amicorum*, et *publicæ*, referretur. Ita Partit. Or. cap. 38. "De periculo publicarum rerum atque privatarum." Nepos vii. 3. 3. "Quod non ad privatam, sed ad publicam rem pertineret." Negotia negotiorumque curam a priscis *rem* dici, inde patet, quod *capessere* et *tractare rem p.* aliaque his similia frequenter occurrunt. Nec displicere debet illa constructionis mutatio *amicorum et publicæ rei*. Similiter Livius xxxvi. 29. 5. "Macedonum Romanaque castra."

Id autem.] Id temporis.

II. 1. *Hoc tamen boni.*] *Tamen* sine *etsi*, præcedentibus ablativis. Vid. i. 44. 1. et Turselliu. cap. 252. n. 2.

Nostris.] Romanis, qui philosophiam nondum aspernari desierant. Vid. cap. i. 3.

Est erant.] Præcedente *nec*, sequitur *et*. i. 21. 8.

3. *Præter studium sapientiæ.*] Frequenter boni usurpant *præter* pro *nisi*. Cic. lib. ii. ad Divers. ep. 16. "Quid enim in illis fuit, præter querelam temporum?" Neque offendere debet *aliud, præter*. Ita de Orat. ii. 69. "Rogavit, numquid aliud ferret, præter aseam." Liv. xxxviii. 21. 5. "Nec jam tela alia habebant, præter gladios."

4. *Sapientia autem est.*] Vid. supra i. 43. 7.

Digitized by Google

conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid anquirunt, quod spectet et valeat ad bene beateque vivendum? sive ratio constantiæ virtutisque ducitur; aut hæc ars est, aut nulla
6 omnino, per quam eas assequamur. Nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus
7 errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; ubi ea quæretur, cum ab hoc discendi
8 genere discesseris? Sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius disputari solent:
9 quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati rei publicæ muneribus ad hoc nos stu-
10 dium potissimum contulissemus. Occurritur autem nobis, et quidem a doctis et eruditis, quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen et aliis de rebus disserere soleamus, et hoc ipso

5. *Ratio constantiæ virtutisque ducitur.*] *Rationem alterius ducere* nihil aliud est, quam *rationem habere*, id non negligere, ei consulere. Vid. Cort. ad Cicer. vii. epist. iii. 4. *Constantia* est æquabilitas totius vitæ.

Ars est.] Disciplina, discendi ratio.

6. *Cum minimarum sine arte nulla sit.*] Cum ne minimæ quidem res sine præceptis discantur.

8. *Alio quodam libro.*] In Hortensio, qui liber intercidit. De eo Augustinus lib. iii. Confess. c. 4. "Ille liber mutavit affectum meum, et ad te ipsum, domine, mutavit preces meas, et vota ac desideria mea fecit alia."

10. *Doctis et eruditis.*] *Docti* sunt philosophi; *eruditi*, quibus verborum eruditio cura est.

Cum percipi nihil posse dicamus.] Nullam esse certam rerum scientiam, Academici affirmabant, quibus se adnumerari passus est Cicero, qui tamen aliqua esse probabilia concedebat.

Digitized by Google

tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat umquam, quid sequatur. Quæ enim esset ista mens, vel quæ vita potius, non modo disputandi, sed vivendi ratione sublata? Nos autem, ut ceteri alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes, alia probabilia, contra alia dicimus. Quid est igitur, quod me impediat, ea quæ mihi probabilia videantur, sequi? quæ contra, improbare: atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ a sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia disputatur a nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non possit, nisi ex utraque parte 11 12 13 14 15

11. *Quorum vagetur animus errore.*] Qui erronum more non habeamus, ubi consistamus, nihil adfirmemus.

Nec habeat umquam, quid sequatur.] Sic Græci οὐκ ἔχω, τί et οὐκ ἔχω, ἤ, τι, apud quos ἤ, τι non *quod* solum, sed etiam *quid* et *propter quid* significat. *Habeo, quod*, sive *non habeo, quod* recte dicitur, ubi post *habeo* pronomen *aliquid* intelligitur, ut sensus sit *est mihi aliquid, quod*, sive *nihil habeo, quod.* At quum verbum *habeo* significat *scio*, i. e. quum ad verbum illud participia *cognitum, constitutum, deliberatum, exploratum, perspectum*, aut similia, extrinsecus adsumenda sunt: tum pronomen *quid* non modo blande admitti, sed etiam necessario requiri videtur. Sic noster vi. ad Div. ep. ii. 4. "Te aliquid habere, *quod* speres; nihil, *quod* timeas." Ad Atticum xv. 5. "Non habeo *quid* scribam." (Præcesserat "Consilium meum magnopere exquirunt.") Ad eumd. vii. ep. 19. pr. "Nihil habeo, *quod* ad te scribam." Sed in fine ejusdem epist. "De pueris *quid* agam, non habeo." De Nat. Deor. iii. 25. "De quibus habeo ipse, quid sentiam; non habeo autem, quid [i. e. in quo, qua re, διὰ τί, τι] tibi adsentiar."

12. *Ista mens.*] Qui posset in nobis mens esse, id est, ratio, vis veri perspiciendi?

Ratione sublata.] Si nulla esset probabilis de rebus disputandi et recte vivendi ratio.

13. *Contra alia.*] Verba *non probabilia esse* sustuli, a viris doctis jam pridem condemnata.

Digitized by Google

16 caussarum esset facta contentio. Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbi-
17 tror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquissima nobilissimaque philosophia, Cratippo auctore, versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt; tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

1 III. Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatemque pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi judicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur; honestatis pars confecta est,
2 quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod
3 utile appellatur. In quo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eo deducta est, ut honestatem ab utilitate secernens et constitueret,

15. *Contentio.*] Nisi inter se rationes utrimque committerentur, et, utra potior, perpenderetur. Genitivus *caussarum* pendet a *contentio*.

17. *Philosophia.*] Secta philosophorum Peripatetica.

Iis simillimo.] Primis philosophiæ conditoribus, Socrati, Platoni, haud dissimili.

Ipsa præclara.] Etiam de Nat. Deor. ii. 29. doctrinæ inventorem ac principem dicit *eum, qui ista peperit.*

Finitima vestris.] Non eadem quidem, sed quæ tamen propius ad vestra accedant.

III. 1. *Quinque igitur rationibus.*] Vid. lib. i. c. 3. extr.

Officii persequendi.] Exquirendi et inveniendi.

Ad commoda vitæ, copias, opes, facultates.] Vid. lib. i. 3. 7. lib. iii. 5. 4.

Ad eligendi judicium.] Ad cavendum in dubiis errorem, perspiciendumque, utrum e duobus sit eligendum.

3. *Lapsa consuetudo deflexit de via.*] Aberrans a recta via ablata est, recte judicandi rationem neglexit.

Et constituerat, honestum — et utile.] Vid. supra *tum — tum* c. i. 2.

Digitized by Google

honestum esse aliquid, quod utile non esset, et utile, quod non honestum: qua nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri. Summa 4
quidem auctoritate philosophi, severe sane atque honeste, hæc tria genera confusa, cogitatione distinguunt. Quidquid enim justum sit, 5
id etiam utile esse censent: itemque quod honestum, idem justum. Ex quo efficitur, ut, quidquid honestum sit, idem sit utile. Quod 6
qui parum perspiciunt, hi sæpe versutos homines et callidos admirantes, malitiam sapientiam judicant. Quorum error eripiendus est, opinio- 7
que omnis ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis justisque factis, non fraude et malitia

Qua nulla pernicies—afferri.] Quo nihil fieri potuit hominum vitæ perniciosius: quippe quod flagitiis et sceleribus januam aperit.

4. *Summa quidem auctoritate philosophi.*] Particula *quidem* hic adversativam vim habere mihi videtur. Turpem vulgi levis errorem Cicero ut redargueret, opposuit ei severam illam atque honestam sententiam summorum philosophorum, Socratis, Platonis, Zenonis, qui defenderent, justum, honestum, utile, *re* conjuncta atque eadem esse, *cogitatione tantum* distingui. De Fin. iii. 21. "Gravissimeque et verissime defenditur, numquam æquitatem ab utilitate posse sejungi: et quidquid æquum justumque esset, id etiam honestum: vicissimque, quidquid esset honestum; id justum etiam atque æquum fore."

Hæc tria genera.] Justum, honestum, utile, quæ *confusa sunt*, id est, inter se implicata, ita cohærentia, ut divelli nequeant. Possis suspicari, in libris antiquis fuisse *hæc tria genera* re *confusa*. Eleganter autem Cicero *tria genera* appellat, quæ nostrûm aliquis *tres res*, sive omisso substantivo, *tria* dixisset. Ita supra i. 5. 6. i. 6. 3. "In hoc genere." Philipp. v. 4. extr. "Quibus rebus tanta pecunia una in domo coacervata est, ut, si hoc genus in unum redigatur, non sit pecunia populo R. defutura." Philipp. vi. 2. extr. "Semper eum dissimilia genera tenuerunt, lenonum et latronum."

7. *Ad eam spem.*] Homines ad eam sententiam traducendi sunt, ut non aliter se ea, quæ velint, consequi posse *sperent*, quam si justitiæ et honestatis sint studiosi.

Digitized by Google

se intelligant ea, quæ velint, consequi posse.
8 Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanima, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur e terra, ut alia generis ejusdem: partim animalia, quæ habent suos impetus et rerum appetitus. Eorum autem alia
9 rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis, equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad usum
10 hominum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponunt, deorum unum, alte-
11 rum hominum. Deos placatos pietas efficiet et sanctitas: proxime autem et secundum deos homines hominibus maxime utiles esse possunt.
12 (Earumque item rerum, quæ noceant et obsint, eadem divisio est. Sed quia deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus obesse
13 plurimum arbitrantur.) Ea enim ipsa, quæ in-

8. *Impetus et rerum appetitus.*] Iram, odium, cibi et conjunctionis aliarumque rerum appetitum.

9. *Quarum opere.*] Nam *opera* potius est ratione utentium. Vid. n. 14.

10. *Unum deorum.*] Ita Stoicis visum, qui cum deo homines fere cœquabant.

11. *Deos placatos.*] Propitios, bonos, benignos. Iram enim deo non tribuit, etsi eos scelera vindicare non negat. Vid. lib. iii. 28.

Proxime autem et secundum deos.] Plus est *secundum*, quam *proxime*. Nam *proximum*, ut Nonius interpretatur, "Dicebant veteres non solum adhærens et adjunctum: verum etiam longe remotum, si tamen inter duo discreta nihil medium exstitisset," cet. *Secundum* vero est, quod sine intervallo, ordine et quasi in serie quadam excipit alterum. Horat. Od. i. 12. 16.

Unde nil majus generatur ipso,
Nec viget quidquam simile aut secundum:
Proximos illi tamen occupavit
Pallas honores.

13. *Ea enim ipsa.*] Homines hominibus maxime utiles esse posse probatur. Quæ itaque inter n. 11. et hæc interjecta sunt, ne orationis con-

Digitized by Google

anima diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus et ars accessisset: nec his sine hominum administratione uteremur. Neque enim valetudinis cura- 14
tio, neque navigatio, neque agri cultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio et conservatio sine hominum opera utilia esse potuisset. Jam vero et earum rerum, quibus abun- 15
damus, exportatio, et earum, quibus egerenus, invectio, certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione nec 16
lapides e terra exciderentur ad usum nostrum necessarii,

Nec ferrum, æs, aurum, argentum effoderetur penitus abditum,

sine hominum labore et manu.

tentum turbetur, parentheses separanda sunt.

Manus.] Labor, administratio. Infra c. 16. "Sine hominum laboribus et manu."

14. *Frugum fructuumque.*] *Frugum* sunt agrorum cultorum, *fructus* pratorum, arborum, pecudum.

Utilia esse potuisset.] Sic etiam infra c. iv. 6. non *posset*. Quia *esse posse* natura prius est, certe prius cogitatur, quam *esse*: Cicero, si de artibus, quas diceret, pronuntiare voluisset, *eas nullas futuras esse*, recte dixisset, *eas nullas esse posse*. Jam vero, quod hoc significare voluit, artium illarum *nulla esset*, ex linguæ Romanæ ingenio dixit *nulla esse potuisset*. Ita paullo post c. iv. 3. "Perspicuum est, qui fructus quæque utilitates percipiantur, eas nos nullo modo capere potuisse." Hodie fortasse diceret aliquis *capere posse*. Virgil. Georg. i. 160.

Dicendum, et quæ sint duris agricolis arma,
Quæ sine nec possint seri, nec surgere messes.

15. *His muneribus.*] His functiones susciperent.

16. *Nec ferrum,—abditum.*] Versus trochaicus tetrameter catalecticus. Ad ejusdem poetæ, nescio cujus, verba respexit noster de Nat. ii. 60. "Nos e terræ cavernis ferrum elicimus, nos aeris, argenti, auri venas penitus abditas invenimus." Hinc etiam intelligere mihi videor, nomina metallorum, pro natura et pretio eorum, hic ita collocanda esse: *Nec ferrum, æs, argentum, aurum.*

Digitized by Google

1 IV. Tecta vero, quibus et frigorum vis pelleretur, et calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didi-
2 cisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos, quæ unde sine
3 hominum opere habere possemus? Ex quibus, multisque aliis perspicuum est, qui fructus quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanima, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum
4 manu atque opera capere potuisse. Qui deni-

IV. 1. *Subveniri.*] *Tectis*, quæ ceciderunt, *subvenire* recte dicas eos, qui lapsa restituunt. Quemadmodum vero Græci *βοηθοῦμαι* pro *βοηθοῦσιν ἐμοὶ*, *ἱστάσσομαι* pro *ἱστάσασί μοι*, similique significatione *ἱστορέσομαι*, *πιστεύομαι*, *συγγινώσομαι* multaque ejusmodi dixerunt: ita adrideri, adsurgi, circumplaudi, circumsonari, decedi, imperari, invideri, obstrepi, offici, plaudi, subveniri, alia præterea verba neutra a Cicerone atque optimis Latii scriptoribus passive usurpata reperiuntur.

Cecidissent.] Suspicor, primum fuisse *concidissent*. Suet. Tib. c. 74. "Turris Phari terræ motu concidit."

2. *Portus manu factos.*] Alii enim a natura effecti sunt, quos *cothonas* appellant, Græci *κώθωνας*, a *κώθων*, non *κόθων*, ut quidam scribunt.

Sine hominum opere.] Non res solum, quæ perficitur, sed labor etiam perficientis dicitur *opus*. Supra c. iii. 9. "Quarum opere efficitur aliquid." Pro Marcell. c. 4. "Nihil est enim opere aut manu factum, quod non aliquando conficiat et consumat vetustas." De Nat. Deor. ii. 60. "Jam vero operibus hominum, id est manibus, cibi etiam varietas invenitur et copia."

3. *Quæ sunt inanima.*] Elegans est *ex rebus iis, quæ sunt inanima*. Vid. c. 7. pr. Ita dixit noster ad Div. ep. xvi. 4. "Sumtui ne parcas ulla in re, quod ad valetudinem opus sit." Sallust. Jugurth. xli. 1. "Abundantia earum rerum, quæ prima mortales putant." Vid. utrobique Cortius, et ad Suet. Claud. c. 38. Oudendorpius.

Eas nos.] Eas utilitates.

Digitized by Google

que ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? Nam 5
et qui principes inveniendi fuerunt, quem ex quaque belua usum habere possemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus: ab eisdemque et eæ, quæ nocent, interficiuntur: et quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid e- 6
numerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim ægris subveniret, quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes ministrarent, quibus rebus exculta hominum vita tantum distat a victu et cultu bestiarum? Urbes vero sine hominum cœtu non potuissent 7
nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges moresque constituti, tum juris æqua descriptio certaque vivendi disciplina. Quas res et mansue- 8
tudo animorum consecuta, et verecundia est: effectumque, ut esset vita munitior; atque ut dando et accipiendo, mutuandisque facultatibus et commodandis nulla re egeremus.

V. Longiores hoc loco sumus, quam necesse 1

5. *Principes inveniendi.*] Qui primi invenerunt.

Tempestivos fructus.] Convenienti tempore percipiendos.

6. *Quibus rebus exculta.*] Quibus artibus.

Cultu bestiarum.] *Cultus* sæpe a *victu* non distinguitur: si vero hic discrimen aliquod admittendum est, intellige de ratione colendi sive habitandi, quæ διαιτα Græcis vocatur: qua significatione *sus nemoris cultrix* dicitur.

7. *Sine hominum cœtu.*] Congregata multitudine. Lib. i. c. 4. "Hominum cœtus et celebrationes."

Ex quo.] Propter quod: ex eo, quod urbes ædificatæ sunt.

Juris æqua descriptio.] Jus suum cuique tribuens. i. 34. 9.

Digitized by Google

est. Quis est enim, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis a Panætio commemorantur, neminem neque ducem belli, nec principem domi, magnas res et salutares sine hominum stu-
2 diis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander; quos negat sine adjumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non
3 dubia testibus non necessariis. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur.
4 Est Dicæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni et copiosi: qui collectis ceteris caussis, eluvionis, pestilentiæ, vastitatis, beluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumta; deinde comparat, quanto plures deleti

V. 2. *Testibus non necessariis.*] Qui suo exemplo testentur, quod sibi probandum sumsit, quamvis non dubium sit.

3. *Conspiratione hominum.*] Consensu, concordia.

4. *Est Dicæarchi liber.*] Extat. Vid. i. 11. 12. Dicæarchus Siculus fuit, Aristotelis auditor, philosophus, orator, geometres, qui plura scripsit.

Collectis ceteris caussis.] Ceteris interitus hominum caussis, quales sunt *eluviones, pestilentia, vastitas.* Genitivi species significant causarum, non effecta. *Eluvionis*, inundationis. *Vastitatis*, (an Cicero scripserat *siccitatis?*) terris imbrium penuria, sterilitate, montium incendiis aliisque fortuitis calamitatibus sine hominum opera vastatis: vel cum in vastas regiones errore deducti homines exercitusque perierunt.

Beluarum repentinæ multitudinis.] Non tantum ferarum, quam cladem Samaritis incidisse legimus in sacris litteris; sed et minorum bestiarum, murium, ranarum, scorpionum, serpentium, talparum, cuniculorum, locustarum.

Hominum genera.] Quasdam gentes.

Deinde comparat.] Ex altera parte ostendit, plures homines ab hominibus deletos.

Deleti sunt.] Indicativus in oratione obliqua. Romani vi-

Digitized by Google

sunt homines hominum impetu, id est, bellis aut seditionibus, quam omni reliqua calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, 5
quin homines plurimum hominibus et prosint, et obsint: proprium hoc statuo esse virtutis conciliare animos hominum et ad usus suos adjungere. Itaque, quæ in rebus inanimis, quæ- 6
que in tractatione beluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis: hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum promta ac parata, virorum præstantium sapientia et virtute excitantur. Et- 7
enim virtus omnis tribus in rebus fere vertitur: quarum una est in perspiciendo, quid in quaque

tantes orationis *μετωδίαν* ut alia multa, hunc quoque sermonis ornandi variandique modum Græciæ acceptum referebant. Noster ad Att. ep. i. 1. extr. "Vides enim, in quo cursu sumus." Vide supra i. 7. 6.

5. *Proprium hoc statuo esse virtutis.*] Malitiam et fraudem animos hominum conciliare negat. Alii legunt: *primum hoc statuo esse virtutis.* Nec dubitare desii, an hæc scriptura verior atque ita explicanda sit, ut particula *primum* ordinis significationem habeat, et ad prima capitis proxime sequentis verba *Quibus autem rationibus* cet. sit referenda. Ita solere bonos, exemplis docuimus supra ad i. 28. 9. Primum Cicero declarandum sibi sumit, a viro virtute prædito fieri posse, et ad ejus curam hoc pertinere, ut hominum studia comprehendat: deinde ostendit, quibus rationibus hanc facultatem adsequi possit.

6. *Quæque in tractatione.*] Quæ ex beluis, quibus utimur, quæsque alimus et tuemur, commoda, quasque utilitates percipimus.

Artibus ea tribuuntur operosis.] *Artibus* aut est dativus, ut sensus sit, artibus operosis adsignantur, adscribuntur, debentur; aut ablativus, ut sit, per artes conferuntur.

Virorum præstantium sapientia et virtute excitantur.] Ut homines promti et parati sint ad nostras res amplificandas, id consequemur, si sapientia et virtute aliis præstabimus.

7. *Etenim virtus omnis.*] Enumerat Cicero potiores partes, quas cultoribus suis virtus agendas imponat, eoque vincit, utique viro bono curandum esse, ut studia hominum complectatur ac teneat.

Digitized by Google

re verum, sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cujusque rei caussa sit: alterum cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitionesque, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi: tertium, iis, quibus cum congregamur, uti moderate et scienter, quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulataque habeamus; per eosdemque, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus, ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt, tantaque pœna afficiamus, quanta æquitas humanitasque patitur.

Ex quo quæque gignantur.] Cicero dicere videtur, ex quo principio *omnia* gignantur, et quæ *cujusque rei* sit origo. Tusc. Quæst. v. 4. "Unde omnia orirentur, quove reciderent." Ibid. c. 24. "Inde est indagatio nata initiorum, et tamquam seminum, unde essent omnia orta, generata, concreta: quæque cujusque generis, vel inanimi, vel animantis, vel muti, vel loquentis origo." Philosophorum priscorum sententias de primis rerum omnium caussis exponit Aristot. Metaphys. i. 3. seqq.

8. *Alterum.*] Non displicere debet *una res, alterum.* Solent ita variare orationem. Supra i. 22. 9. "Quamquam *hæc* quidem *res* non solum ex domestica est ratione: attingit enim bellicam, quoniam vi manuque confecta est: sed tamen id *ipsum* gestum est consilio urbano, sine exercitu." Liv. xliii. 17. 2. "Ne quis *ullam rem* in bellum magistratibus Romanis conferret, præterquam *quod* senatus censuisset." Conf. supra ad cap. iv. 3.

Cohibere.] Etsi præcesserat *una res est in perspiciendo*, tamen Ciceroni necessarium haud erat subjicere *altera in cohibendo.* Veteres non ita superstitiose æqualitatem partium orationis servabant. Sæpe ex una verbi constructione in alteram transibant. De Orat. ii. 15. "Vult etiam,—significari,—ut caussæ explicentur." Infra iii. 13. 1. "Non illud dici, 'Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam:' sed, 'Ita expedire, ut turpe non sit.'"

Quorum studiis.] Ut eorum studiis.

Quanta æquitas.] *Quanta* casum præcedentis nominis *pœna* non sine suavitate refert.

Digitized by Google

VI. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur eaque teneamus, dicemus, neque ita multo post: sed pauca ante dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel secundas ad res, vel adversas, quis ignorat? Nam et cum prospero flatu ejus utimur, ad exitus pervehimur optatos: et cum reflavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores habet, primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia: deinde a bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc ergo, ut dixi, rariora. At vero interitus exercituum, ut proxime trium, sæpe multorum; clades im-

VI. 1. *Dicemus.*] Cap. 7. *Neque ita multo post*, est 'Et quidem proxime, paullo post, *sed pauca ante* de fortuna *dicenda sunt.*'

2. *In fortuna.*] Quam deorum cultores res humanas suo numine regere finxerunt, et hodie multi, sed a vero non minus alieni, plurimum posse putant. Tantum apud homines imperitos inania nomina valent. *In fortuna* pro *fortunæ*. Infra c. 13. pr. "Etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus." Pro Domo c. 55. "Magna vis est cum in deorum immortalium numine, tum vero in ipsa republica."

3. *Affligimur.*] Metaphora a navibus, quæ saxis vel litoribus infliguntur.

4. *Ceteros casus rariores habet.*] Rarius ceteris casibus fortuna adfligit homines, quales sunt, qui ab inanimis proficiscuntur, ut procellæ, tempestates.

Ruinas.] Ædificiorum ac montium. *Ictus*, quales sunt scorpionum, phalangiorum. *Impetus*, ut elephantorum, leonum, ursorum, aprorum, taurorum.

5. *Interitus.*] Hoc nomen plurali numero accipiendum esse, quum ex iis quæ sequuntur, tum ex more Ciceronis intelligitur.

Ut proxime trium.] Qui concisi sunt in prælio Pharsalico, duce Pompeio, in Africa, duce Scipione, Pompeii socero, et in Hispania, ducibus Pompeii filiis.

Sæpe multorum.] Multorum, quorum alius alio tempore interiit. Ita solet Cicero. Tusc. Quæst. i. 30. "Cum vero canssam justam deus ipse dederit, ut tunc Socrati, nunc

Digitized by Google

peratorum, ut nuper summi ac singularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque ob eas bene meritorum sæpe civium expulsiones, calamitates, fugæ: rursusque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quamquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus et studiis neutram in par-
6 tem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus.
7 Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur. Ita fortassis etiam bre-
8 vior videbitur. Quæcumque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum atque honestandum, aut benivolentiæ gratia faciunt, cum

Catoni, sæpe multis." Conf. iii. 10. 1.

Summi ac singularis viri.] Pompeii Magni. Etiam in Bruto c. 85. Catonem appellat *summum et singularem virum.*

Invidiæ.] Invidia, odia. Cic. lib. v. ep. 9. "Malevolorum obtrectationes et invidias non prosternat?" Vide i. 22. 15. *Fugæ*, exsilia. Vide Vechneri Hellenolex. lib. ii. c. 7. p. 515. *Honores*, magistratus; *imperia*, imp. militaria.

Neutram in partem effici possunt.] Hæc adversa et secunda, quæ enumeravi, nec ad interitum, nec ad salutem effici possunt.

6. *Hoc igitur cognito.*] Hoc cum sciamus.

7. *Quæ si longior fuerit oratio.*] Si de his rebus verbosius dicam, sermoque meus erit longior: quanta rei, de qua ago, sit utilitas, perpendendum, et sermonis longitudo cum utilitatis magnitudine comparanda erit.

Fortassis.] Hoc adverbium ætatis aureæ scriptoribus non displicuisse constat.

8. *Ad eum augendum atque honestandum.*] Ad ejus commoda augenda et dignitatem amplificandam.

Aut benivolentiæ gratia.] Sex enumerat rationes, cur homines hominibus se utiles præbeant. De prima et quarta, quæ *benivolentiam* et *metum* habent, dicturus est initio cap. vii. usque ad finem cap. viii. de secunda et tertia, in qua continentur *honos* et *fides*, agit a c. ix. fere ad finem c. xiv. de quinta et sexta, in quibus *liberalitas* et *corruptela* insunt, a cap. xv. usque ad finem cap. xxiv.

Faciunt.] Subaudi *ea.*

Digitized by Google

aliqua de caussa quempiam diligunt: aut honoris, si cujus virtutem suspiciunt, quemque dignum fortuna quam amplissima putant: aut cui fidem habent, et bene rebus suis consulere arbitrantur: aut cujus opes metuunt: aut contra, a quibus aliquid exspectant: ut cum reges, popularesve homines largitiones aliquas proponunt: aut postremo, pretio ac mercede ducuntur: quæ sordidissima est illa quidem ratio et 9
inquinatissima, et iis, qui ea tenentur, et illis, qui ad eam confugere conantur. Male enim 10
se res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam non numquam hoc subsidium necessarium est: quem ad modum sit utendum eo, dicemus, si prius iis de rebus, quæ virtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subjiciunt se homines imperio al- 11

Honoris.] Honoris gratia, quia eum colunt et aliis præferunt.

Quemque dignum.] Id est, *et si quem dignum.* i. 35. 3.

Aut cui fidem habent.] Si cujus fidei se suaque recte se credere posse putant.

A quibus aliquid exspectant.] Si quid a quibus sperare possunt.

Popularesve homines.] Qui multitudini placere volunt, ejusque studium quibuscumque artibus captant. His opponuntur *optimates*, qui nobilitatis potentiæ amici sunt.

Largitiones proponunt.] *Proponere* est, publice promittere. *Largitionum* genera erant leges agrariæ, frumentariæ, tabulæ novæ, munera gladiatoria, epulæ, viscerationes, congiaria: de quibus cap. 16. 17. et 24.

Aut postremo, pretio ac mercede.] Hic quoque *si* subaudio: *si pretio ac mercede* conducuntur.

9. *Est illa quidem ratio.*] i. 27. 9. "Decorum totum illud quidem est cum virtute confusum." xxix. 8. "Ludo autem et joco uti illo quidem licet."

Qui ea tenentur.] Qui ea locupletioribus obligantur.

11. *Atque etiam.*] Supra caussas exposuit, quibus adducti homines aliis ea tribuunt, quæ ad augendos et honestandos eos pertinent: nunc ostendit, quibus rebus permoti se aliis subjiciant. Non idem itaque bis dicitur.

Digitized by Google

terius et potestati de caussis pluribus. Ducuntur enim aut benivolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile futurum, aut metu, ne vi parere cogantur, aut spe largitionis promissisque capti: aut postremo, ut sæpe in nostra re publica videmus, mercede conducti.

VII. Omnium autem rerum nec aptius est quidquam ad opes tuendas ac tenendas, quam diligi, nec alienius, quam timeri. Præclare Ennius:

Quem metuunt, odere: quem quisque odit, perisse expedit.

Multorum autem odiis nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec vero hujus tyranni solum, quem armis oppressa pertulit civitas, paretque cum maxime

12. *Aut spe—futurum.*] Nomini data verbi constructio. Lib. i. de Fin. c. 16. "Tum spe, nihil earum rerum defuturum, quas natura depravata desiderat." Vid. infra ii. 24. 9.

In nostra republica videmus.] Hoc ipso tempore, quo Antonius mercede conducebat veteranos et alios.

VII. 1. *Omnium autem rerum.*] Hoc non pendet ab *aptius*, sed a *quidquam*. Cap. ix. 11. "Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet." Vid. i. 13. 11. ii. 14. 7. et de Generis Inæqualitate ii. 4. 3.

Tuendas ac tenendas.] Ita de Fin. ii. 4. conjunxit "Id tenere unum, id tueri, id defendere." In Verr. iv. 63. "Ut quisque eis rebus tuendis conservandisque præfuerat."

Diligi,—timeri.] Hoc et sequente capite tractat *benivolentiam* et *metum*, quæ in rationibus illis sex (cap. vi. 8. enumeratis) primum et quartum locum obtinent.

2. *Quem metuunt.*] Versus Ennii trochaicus tetrameter catalecticus.

3. *Nuper est cognitum.*] In Julii Cæsaris interitu.

4. *Paretque cum maxime mortuo.*] *Cum maxime* exponitur *hoc ipso tempore*. Parebat autem Cæsari mortuo civitas Romana, cum ejus non acta solum servarentur, sed et leges, a vivente numquam latæ, fictæ et commenticiæ, figeren-

Digitized by Google

mortuo, interitus declarat, quantum odium hominum valet ad pestem; sed reliquorum similes exitus tyrannorum, quorum haud fere quisquam talem interitum effugit. Malus est enim custos 5 diuturnitatis metus, contraque benivolentia fidelis vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppres- 6 sos imperio coërcent, sit sane adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt. Qui vero in libera civitate ita se instruunt, ut 7 metuantur, his nihil potest esse dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicujus opi- 8 bus, quamvis timefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus 9 sunt intermissæ libertatis, quam retentæ. Quod 10 igitur latissime patet, neque ad incolumitatem

tur ab Antonio: cumque vindices libertatis ab ejus amicis, qui opibus prævalebant, omnibus minis terrerentur.

Valet ad pestem.] Ad perniciem. De indicativo vide supra c. v. 4.

5. *Diuturnitatis.*] Incolumitatis diuturnæ, ut *perpetuitas* est salus ad supremum serumque vitæ finem durans.

6. *Teneri.*] Contineri, coërceri.

7. *Instruunt.*] Opibus, armis, singularis potentiæ præsidiis.

Nihil potest esse dementius.] Nemo dementior. Neutrum pro masculino ponitur. Modus loquendi Ciceroni familiaris. Læl. c. xv. 7. "Neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest." Epist. ad Div. iv. 4. 6. "Victoris, quo nihil moderatius," i. e. nemo moderatior.

8. *Quamvis enim.*] Quantumvis demersæ sint. i. 25. 5.

Judiciis tacitis.] *Judicia tacita*, sunt, quæ sine verbis declarantur, factis maxime. Talia erant, cum sub tyrannis nobiles secessum et latebras petebant, a matrimonio abhorrebant, liberos tollere gravabantur. Vide Plin. Paneg. c. 27.

Occultis de honore suffragiis.] Cum illis honores deferuntur, qui tyrannis maxime invisi sunt. Exemplum habes apud Sueton. Cæs. c. 80.

9. *Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis.*] Libertas intermissa acrius mordet. Est autem *intermissa libertas*, quæ aliquamdiu non usurpata fuit, quæ ad tempus continere se coacta est.

Digitized by Google

solum, sed etiam ad opes et potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, caritas retineatur: ita facillime, quæ volemus, et privatis in rebus, et in re publica consequimur. 11 Etenim, qui se metui volent, a quibus metuen- 12 tur, eosdem metuant ipsi, necesse est. Quid enim censemus, superiorem illum Dionysium, quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios, candente carbone adurebat 13 capillum? Quid? Alexandrum Pheræum, quo animo vixisse arbitramur? qui, ut scriptum legimus, cum uxorem Theben admodum deligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum ve-

12. *Quid enim censemus.*] *Quid* in hac formula interrogandi tantum vim habet, ac potius abundat. Pro Rosc. Am. c. 17. pr. "Quid censes hunc ipsum S. Roscium, quo studio—esse?" De Or. i. 17. extr. "Quid censes,—qualem illum—oratorem futurum?"

Superiorem illum.] Dionysium majorem, Siciliæ tyrannum, minoris patrem.

Cultros metuens tonsorios.] Val. Max. ix. 13. extr. "Tonsorum metu tondere filias suas docuit. Quarum, postquam adultæ ætati appropinquabant, manibus ferrum non ausus committere, instituit, ut candentium juglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurerent."

Adurebat capillum.] Dionysius *adurebat capillum*, id est *adurendum sibi curabat*, ita instituerat filias, ut sibi capillum adurerent. Dictum est ut illud Sueton. Aug. c. 79. "In capite comendo tam incuriosus, ut raptim compluribus simul tonsoribus operam daret: ac modo tonderet, modo raderet barbam: eoque ipso tempore aut legeret aliquid, aut etiam scriberet." De eodem Dionysio Cic. Tusc. v. 20. "Instituitque, ut candentibus juglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurerent." Sed locus noster nullo supplemento indiget; *capilli* enim adpellatione barba etiam includitur, quemadmodum hoc vocabulo usus est Cic. in Verr. lib. v. cap. 49. "Sthenius hic Thermitanus cum hoc capillo atque veste." Sthenius vero, ut sordidatus, et *barbam, et capillum submiserat.*

13. *Alexandrum Pheræum.*] Pheræ in Thessalia sitæ erant, quibus Alexander hic tyrannus imperavit. Vide Plutarch. et Corn. Nep. in Pelopida.

Uxorem Theben.] Jasonis filiam, de quo lib. i. 30. 11.

Digitized by Google

niens, barbarum, et eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Thraciis, destricto gladio jubebat anteire: præmittebatque de stipatoribus suis, qui scrutarentur arculas muliebres, et, ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fidelio- 14
rem et barbarum et stigmatiam putaret, quam conjugem! Nec eum fefellit. Ab ea est enim ipsa propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec vero ulla vis imperii tanta est, quæ, pre- 15
mente metu, possit esse diuturna. Testis est 16
Phalaris, cujus est præter ceteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non a paucis, ut hic noster: sed in quem universa Agrigentino-

Notis Thraciis.] Alii *Thrēciis* ab Ionica voce Θρηΐκιος. Thracibus antiqui sæpe pro satellitibus utebantur, ut nostri reges Hungaris vel Helvetiis. His enim major, quam civibus, fides habebatur. Illi vero stigmatibus corpora notare solebant.

Destricto gladio.] Vid. iii. 31. 9.

14. *Stigmatiam.*] Græci στιγματίαν vocant. A στίζω, *pungo*, fit ὁ στιγματίας, *notis compunctus.*

Nec eum fefellit.] Thebe non fefellit maritum, suspicio tyranni non falsa fuit, non imprudenter in ea fecit. Ep. ad Div. iv. 2. 6. "Quantum nos fefellerit, [Cæsar] vides."

Ab ea est enim ipsa.] Tradit quidem Plutarchus in vita Pelopidæ extrema Theben ad interficiendum tyrannum Tisiphoni, Pytholai et Lycophronis, fratrum suorum, opera usam esse. Et Diodor. Sic. i. xvi. p. 517. ait, Pheræum tyrannum ab uxore sua Thebe, hujusque fratribus, Lycophrone et Tisiphono, interfectum esse. Nec tamen est, quod quispiam miretur, Ciceronem dicere, *ab ipsa* Thebe Alexandrum occisum esse.

16. *Phalaris.*] Siciliæ tyrannus, vixit Solonis et Æsopi tempore.

Nobilitata.] Nota, celebris. Vid. i. 4. 9.

Hic noster.] Cæsar.

Universa Agrigentinorum multitudo.] A qua lapidibus prostratus est, Zenonis Eleatæ maxime impulsu, quem vario cruciatus genere tyrannus torquebat. Valer. Max. lib. iii.

Digitized by Google

17 rum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios, injuste imperantes, nonne repente omnes fere socii deseruerunt, spectatoresque se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis?

1 VIII. Externa libentius in tali re, quam do-
2 mestica, recordor. Verum tamen quam diu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis: bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii; regum, populorum, natio-
3 num portus erat et refugium senatus; nostri autem magistratus imperatoresque ex hac una re maximam laudem capere studebant, si provincias, si socios æquitate et fide defendissent.

3. 2. Ovidius in Ibi, ver. 441. cum in Perilli taurum conjectum et combustum tradit.

17. *Demetrium.*] Poliorceten, Antigoni, Asiæ regis, filium. Plutarchus inter cetera, insolenter ac superbe a Demetrio facta, quibus cives offenderit, hoc quoque narrat. Cum oblatas sibi in itinere multorum scriptas petitiones benigne præter consuetudinem accepisset, summoque cum gaudio, qui dederant, regem prosequerentur, omnes eas, ut in pontem Axii venit, chlamyde excussa in fluvium projecit.

Spectatoresque se otiosos.] Cornel. Nep. Epam. 6. extr. De *Leuctrica calamitate* vid. i. 18. 9. 24. 10.

VIII. 2. *Beneficiis tenebatur.*] Recte, præclare et aliis bene faciendo. Sallust. Cat. ix. 5. "In pace beneficiis, quam metu agitabant."

Non injuriis.] In his verbis περάτωσιν periodi finiendam duxi. Sequentia vero usque ad finem n. 3. ἐκδόσιν esse jussi.

Exitus erant.] Subintellige copulam: *et exitus erant.*

Necessarii.] Etiamsi durius aliquid in hostes consuleretur, necessitati danda erat venia: quod publicæ utilitatis ratio id exigebat. Ita Carthago, ita Corinthus excisa est, quod nulla cum his civitatibus pax satis fida fore videbatur.

Populorum, nationum.] Latius patet *nationis* nomen, quam *populi*. Est enim *natio*, quæ communi lingua utitur; *populus*, qui iisdem institutis et legibus continetur.

Digitized by Google

Itaque illud patrocinium orbis terræ verius, 4
quam imperium poterat nominari. Sensim 5
hanc consuetudinem et disciplinam jam antea
minuebamus: post vero Sullæ victoriam peni-
tus amisimus. Desitum est enim videri quid- 6
quam in socios iniquum, cum exstitisset in ci-
ves tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est ho- 7
nestam caussam non honesta victoria. Est enim
ausus dicere, hasta posita, cum bona in foro
venderet et bonorum virorum, et locupletium,
et certe civium, prædam se suam vendere. Se- 8
cutus est, qui in caussa impia, victoria etiam
fœdiore, non singulorum civium bona publi-
caret, sed universas provincias regionesque

4. *Patrocinium.*] Tutela, summum præsidium, sub quo omnes gentes tutæ agerent.

5. *Jam antea.*] Ante Sullæ dominatum, cujus crudelitatem lege apud Vell. Paterc. ii. 28. Sallust. Cat. c. 11.

7. *Honestam caussam non honesta victoria.*] Sallust. eod. loc. "Postquam L. Sulla, armis recepta republ. bonis initiis malos exitus habuit." Initia erant honesta, quod nobilitatis a Mario oppressæ causam defendebat: exitus victoriæ minime erat honestus, sed crudelissimus.

Hasta posita.] Cum venderet bona proscriptorum: cujus venditionis signum erat *hasta*, unde *hastæ subjici* dicebantur, quæ plus licitantibus addicebantur. Vid. n. 12. et cap. xxiii. 10.

Prædam se suam.] Se bona eorum vendere, quos bello devicisset: quasi hostes illi, non cives, essent.

8. *Secutus est.*] Julius Cæsar, cujus *caussam impiam* dicit, quod contemtis legibus eos sibi honores arrogavit, quos nemo civis Rom. æquo jure cum aliis vivens, adsequi poterat, et hanc unam civilis belli caussam habuit.

Victoria etiam fœdiore.] Qua non singulos cives, sed universas provincias adflixit, quod Sulla non fecerat. Quamquam ob id ipsum quoque fœdior erat victoria, quod causa erat impia.

Non singulorum civium.] Quasi scripsisset *non* tam *singulorum civium* quam *universas*, cet. Apud Sallust. Jug. xiv. 23. Adherbal de fratre Hiempsale, quem regni participem Jugurtha interfecerat: "Non enim regnum, sed fugam, exsilium—cum anima simul amisisti."

Digitized by Google

9 uno calamitatis jure comprehenderet. Itaque vexatis et perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, et ex ea urbe triumphari, sine qua numquam nostri imperatores ex Transalpinis
10 [bellis] triumpharunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno quidquam sol vidisset indignius. Jure igitur ple-

Uno calamitatis jure.] *Jus* est status et conditio. Agrar. iii. 2. "Libera meliore jure sunt, quam serva." Respexisse Ciceronem crediderim ad id, quod *victor jura dare* victis dicitur. Cæsar igitur *universas provincias regionesque uno calamitatis jure comprehendit*, i. e. victor hanc eis conditionem tulit, legem hanc eas accipere coëgit, ut una omnes pariter essent calamitosæ. Nec mirum videri debet, *jus* appellari, quod multis calamitatem afferat. Namque est etiam *jus injustum*. Paullus de Just. et Jur. "Prætor quoque, [inquit] jus reddere dicitur, etiam cum inique decernit: relatione scilicet facta, non ad id, quod ita prætor fecit, sed ad illud, quod prætorem facere convenit."

9. *Exteris nationibus.*] Gallis, Græcis, Ægyptiis, Afris, Hispanis.

Ad exemplum amissi imperii.] Quasi imperium Rom. amissum esset, dum de sociis civitatibus triumpharetur: ac si hoc exemplo declararetur, populum Rom. suum imperium amisisse, cum suos socios unius potestati subjici videret.

Portari in triumpho Massiliam.] Massilia, Galliæ Narbonensis civitas, Romanis semper amica et fida, Cæsari adversus Pompeii legatos in Hispaniam proficiscenti portas clauserat. Itaque ab eo obsessa et magnis operibus expugnata in triumpho Gallico portata est, id est, imago ejus citrea inter pompæ fercula translata est. Conf. Quintil. vi. 3. 61. cum Velleio ii. 56. 2.

Ex Transalpinis.] Substantive *Transalpinos* dicere potuit, quemadmodum Brutus lib. xi. ad Divers. ep. 4. *Progressus sum ad Inalpinos.* Formula dicendi *ex urbe* (de ea urbe) et *ex gente triumphare* usitatissima est. Cicero de eadem Massilia Philipp. viii. 6. "Ne triumphus quidem facit finem belli? per quem lata est urbs ea, sine qua numquam ex *Transalpinis gentibus* majores nostri triumpharunt."

10. *Sol vidisset.*] Hoc sumtum est e medio, cum sol, quasi mundi oculus, omnia adspicere videatur. Vide Erasmi Adag. Theognis v. 167. "Ὄλβιος οὐδεὶς Ἀνθρώπων, ὁπόσους ἠέλιος καθορᾷ.

ctimur. Nisi enim multorum impunita scelera 11
tulissemus, numquam ad unum tanta perve-
nisset licentia: a quo quidem rei familiaris ad
paucos, cupiditatum ad multos improbos venit
hereditas. Nec vero umquam bellorum civi- 12
lium semen et caussa deerit, dum homines per-
diti hastam illam cruentam et meminerint, et
sperabunt. Quam P. Sulla cum vibrasset, dic-
tatore propinquo suo, idem sexto tricesimo
anno post a sceleratiore hasta non recessit. Al-
ter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in
hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet in- 13
telligi, talibus præmiis propositis, numquam

11. *Multorum impunita.*] Patientiam Romanorum reprehendit, Sullæ, Clodii, Pisonis, Gabinii aliorumque scelera inulta relinquentium.

Ad paucos.] Sororum Cæsaris nepotes, quos heredes instituerat, C. Octavium ex dodrante, L. Pinarium et Q. Pedium ex quadrante reliquo. Sueton. Cæs. c. 83.

12. *Semen et caussa.*] *Semen bellorum civilium*, sunt bellorum civilium concitatores. Ita apud Liv. iii. 19. 5. tribuni pl. *semina discordiarum* vocantur. *Caussa* vero est prætextus. Infra iii. 10. 5. "Muri caussam opposuit."

Homines perditi.] Omnes illi, quibus amissis rebus suis nulla spes superest, nisi in proscriptione bonorum civium: qualem Cicero Antonium maxime videri vult, qui et ipse sector fuerat. Vide Philipp. ii. 26.

Hastam illam cruentam.] Venditionem bonorum, quorum domini vel in bello occubuerant, vel in numerum proscriptorum relati impune trucidabantur.

P. Sulla.] Cujus patruus fuerat L. Cornelius Sulla, dictator. Hic, cum illo dictatore proscriptionibus præfuisset, sexto et tricesimo anno postea sub Cæsare sui se similem præbuit.

Sexto tricesimo.] Ita copulam omisit de Invent. i. 55. "Tertius decimus." Ibid. 56. "Quartus decimus, sextus decimus." Pro Cluent. 27. "Septimus decimus." Ad Divers. xii. 25. princ. "Alter vicesimus." Liv. vii. 18. 1. "Quintus tricesimus."

Scriba fuerat.] Is fuit *Servius Cornelius Sulla*, Publii Sullæ, quem paullo ante nominavit, frater, qui e conjuratione Catilinaria evaserat.

13. *Talibus præmiis propositis.*] Cicer. Philipp. viii. 3. "Hasta Cæsaris multis impro-

Digitized by Google

14 defutura bella civilia. Itaque parietes modo urbis stant et manent, iique ipsi jam extrema scelera metuentes: rem vero publicam penitus
15 amisimus. Atque in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum) dum metui,
16 quam cari esse et diligi maluimus. Quæ si populo Romano injuste imperanti accidere po-
17 tuerunt, quid debent putare singuli? Quod cum perspicuum sit, benivolentiæ vim esse magnam, metus imbecillam; sequitur ut disseramus, quibus rebus possimus facillime eam, quam volumus, adipisci cum honore et fide caritatem.
18 Sed ea non pariter omnes egemus. Nam ad cujusque vitam institutam accommodandum est, a multisne opus sit, an satis a paucis diligi.
19 Certum igitur hoc sit, idque et primum et maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, et nostra mirantium.
20 Hæc enim est una res prorsus, ut non multum

bis et spem adfert et audaciam. Viderunt enim ex mendicis fieri repente divites. Itaque hastam videre semper cupiunt ii, qui nostris bonis imminent."

14. *Extrema scelera metuentes.*] Ne faces sibi subdantur.

Rem vero publicam penitus amisimus.] Vide i. 11. 6.

15. *Maluimus.*] Quia prægreditur præteritum tempus in *has* [sc. quas dixi] *clades incidimus*, etiam post particulam *dum* præteriti temporis verbum requiritur.

16. *Quid debent putare singuli.*] Fortasse Cicero scripserit: *quid debet putari, singulis?* ut ex antecedentibus repetatur *accidere posse.*

17. *Quod cum.*] *Quod* relativam significationem, nec ullam aliam vim hic habet, ac prope abesse potest. Vid. iii. 31. 7.

18. *Non pariter.*] Non omnibus pari opus est gloria, sed major alii, alii minor est appetenda.

Ad cujusque—accommodandum.] Ex cujusque vitæ instituto existimandum est, multis an paucis ei opus sit amicis.

19. *Certum igitur hoc sit.*] Vide i. 12. 6.

20. *Est una res prorsus, ut.*] *Est ut* Græcorum more frequentissime dicitur. Barius

Digitized by Google

differat inter summos et mediocres viros; eaque utrisque est prope modum comparanda. Ho- 21
nore, et gloria, et benivolentia civium fortasse non æque omnes egent, sed tamen si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cetera, tum ad amicitias comparandas.

IX. Sed de amicitia alio libro dictum est, 1
qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria, quamquam ea quoque de re duo sunt nostri libri; sed attinganus, quando quidem ea in rebus majoribus administrandis adjuvat plurimum. Summa igitur et perfecta gloria con- 2
stat ex tribus his: si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam honore dignos putat. Hæc autem, si est simpliciter bre- 3
viterque dicendum, quibus rebus pariuntur a

vero hoc, ut *res* adjiciatur. Pro Mil. c. 13. extr. "Ille erat ut odisset." Alii dixissent, 'Hæc una res est, in qua non multum differat inter summos et mediocres viros.' Vide infra cap. 24. pr.

Prope modum.] Certo quodam modo.

IX. 1. *Alio libro—Lælius.*] Cicero in procem. lib. ii. de divinatione, ubi omnes libros suos enumerat, Lælium non nominat; nec ipsorum de officiis librorum mentionem ibi facit. Fieri ergo potuit, ut inter illum de divinatione, et hunc de officiis librum brevis de amicitia dialogus interjiceretur, et jam in Attici manibus esset, cum hæc scriberentur.

Nunc dicamus de gloria.] Ab hoc capite ad finem cap. 14. de *honore* et *fide* agit. Vid. vi. 8.

Duo sunt.] Exstant. Vid. cap. v. 4. Ne hi quidem exstabant, cum liber secundus de divinatione ederetur, adeoque et ipsi nuper admodum ad Atticum missi erant.

3. *Simpliciter.*] Aperte, candide, sine dissimulatione.

Pariuntur a singulis.] Quibus rebus, ut a singulis amemur, consequimur, iisdem, ut multis cari simus, consequemur. Verbo *parere* pro *parare* usurpato, præpositiones haud insolenter adjiciuntur. Infra xiii. 13. "Sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione." Liv. xlii. 61. 10. "Similem gloriam ex hoste pariendi occasionem optabant." Curt. x. 6. 8. "Ut victoriam

Digitized by Google

singulis, eisdem fere a multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tamquam influere
4 possimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, benivolentiæ præcepta videamus: quæ quidem beneficiis capitur maxime: secundo autem loco benefica voluntate benivolentia move-
5 tur, etiam si res forte non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsa fama et opinione liberalitatis, beneficentiæ, justitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum ac facilita-
6 tem. Etenim illud ipsum, quod honestum decorumque dicimus, quia per se nobis placet, animosque omnium natura et specie sua commovet, maximeque quasi perlucet ex eis, quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, a natura ipsa dili-
7 gere cogimur. Atque hæ quidem caussæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea non
8 nullæ esse leviores. Fides autem ut habeatur,

partam inter hos, de quibus parta est, obtinere possimus."

Alius quoque quidam.] Vide i. 4. 1.

4. *Quæ quidem beneficiis capitur.*] *Benivolentiam capi* satis latine dicas sicuti *captari benivolentia* recte dicitur.

Benivolentia movetur.] Abesse potest verbum *benivolentia*.

5. *Commovetur.*] Et n. 6. "Specie sua commovet." Vid. iii. 4. i.

Opinione liberalitatis.] *Opinio* non est sua cujusque de suis virtutibus persuasio, sed aliorum de his existimatio. Sic "Opinio probitatis," n. 12. "Opinio justitiæ," c. xi. 6. "Quorum de justitia magna esset opinio multitudinis," c. xii. 5.

6. *Maximeque quasi perlucet.*] *Quia τρόπαιον* constituit, cui adhæret *maximeque quasi perlucet: ἀπόδοσις* ab *idcirco* incipit.

8. *Fides autem ut habeatur.*] Hoc quid sit, disce ex n. 10.

Digitized by Google

duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti conjunctam cum justitia prudentiam. Nam et iis fidem habemus, quos plus intelligere, 9
quam nos, arbitramur, quosque et futura prospicere credimus, et cum res agatur in discrimenque ventum sit, expedire rem et consilium ex tempore capere posse. Hanc enim utilem homines existimant veramque prudentiam. Ju- 10
stis autem et fidis hominibus, id est bonis viris, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos, rectissime committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem 11
faciendam justitia plus pollet: quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine justitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior et callidior est, hoc in- 12
visior et suspectior, detracta opinione probitatis. Quam ob rem intelligentiæ justitia con- 13

9. *Expedire rem.*] Difficultatibus superatis perficere id, quod velis.

Homines existimant.] Multi philosophi facultatem istam politicam adeo contemnebant, ut eam perfecto sapiente vix dignam putarent. Dicit igitur Cicero, *homines*, i. e. plerosque, prope omnes, vulgo homines, hanc prudentiam politicam utilem et veram prudentiam existimare. Hæc significatio vocis *homines* nostro valde usitata est. Ad Divers. ep. i. 7. "Ex eventu homines de tuo consilio existimaturos." Lib. x. ep. 25. "Id quod homines arbitrantur."

11. *Harum igitur duarum.*] Vid. c. 7. pr.

12. *Detracta opinione probitatis.*] Nisi probus esse aliis quoque videatur.

13. *Quam ob rem.*] Quæ Cicero inde a n. 8. tradiderat suisque rationibus confirmaverat, ea brevi comprehensione devincta hic repetit, reminiscendique caussa unum sub aspectum subjicit.

Intelligentiæ justitia conjuncta.] Justitia cum prudentia conjuncta ad faciendam fidem tantum virium habebit, quantum ipsa volet.

Digitized by Google

junctâ, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium; justitia sine prudentia multum poterit; sine justitia nihil valebit prudentia.

1 X. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, a meque ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes: nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus es-
2 se: alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem
3 communem omnis accommodatur oratio. Quam ob rem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios pruden-
4 tes esse dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, et usitatis, cum loquimur de opinione populari, idque eodem modo fecit Panætius.
5 Sed ad propositum revertamur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum, honore
6 ab iis digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, et præter opinionem suam animadverterunt: se-

X. 1. *Ne quis sit admiratus.*] Ne quis admiretur.

A meque ipso sæpe.] Maxime lib. iii. Tusc. et v. de Fin.

Qui unam haberet.] Hoc imperfectum non ad *constet*, sed ad *disputatum sit* referendum.

2. *Cum veritas ipsa limatur.*] Cum vera a falsis secernuntur, et quasi lima poliuntur.

Ad opinionem communem.] Vulgarem. Sic "Communia officia," lib. i. c. 3. lib. iii. 3. 10. "Communes amicitiæ," l. iii. 10. 15. de Amicit. c. xxi. 4.

4. *De opinione populari.*] De populi sive multitudinis opinione, quam illa de alicujus virtute habet.

5. *Pertinerent.*] Vide supra i. 9. 6. xliv. 10.

Cum admiratione hominum.] Admirantibus nos hominibus.

6. *Communiter.*] Universi pariter in omnibus. *Generaliter* vulgo dicunt; ut *specialiter*, quod Cicero *separatim*.

Digitized by Google

paratim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros sus- 7
piciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam, et singulares perspicere virtutes: despiciunt autem 8
eos et contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant. Nam quos improbos, maledicos, frau- 9
dulentos putant, et ad faciendam injuriam instructos, eos contemnunt quidem neutiquam, sed de his male existimant. Quam ob rem, ut 10
ante dixi, contemnuntur ii, qui 'nec sibi, nec alteri,' ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem afficiuntur ii, qui anteire ceteris virtute putantur, et cum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile possunt obsistere. Nam et voluptates, blandissimæ dominæ, ma- 11
jores partes animi a virtute detorquent; et dolorum cum admoventur faces, præter modum

Nec opinata.] Alii *necopinata*, una voce scribunt. Est enim *inopinata*.

8. *Nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum.*] Nullam prudentiam, nullum animum, nullas ad efficiendum vires.

10. *Qui nec sibi, nec alteri.*] Verbum supprimitur, quod in proverbiis sollemne et elegans est. Facciolatus *valent* subintelligit, idque in utramque partem, ad commodum et ad incommodum.

Admiratione aut afficiuntur.] Sic *honore, laude, præmiis affici* dicimus. Idem aliter expressit xi. 1.

11. *Majores partes animi.*] Sunt τὸ, τὸ ἐμπαντὸς, καὶ τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς μέρος. Ita Cicero supra i. 28. 11. "Una pars [animorum] in appetitu posita est,—altera in ratione." Vid. quæ ibi adnotavimus.

Dolorum cum admoventur faces.] Cum dolorum metus infertur, cum dolores, quasi Furiæ, faces intentant.

Digitized by Google

12 plerique exterrentur. Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissime permo-
13 vent. Quæ qui in utramque partem excelso animo magnoque despiciunt, cum aliqua his ampla et honesta res objecta est, totos ad se convertit et rapit. Tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis?

1 XI. Ergo et hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit: et maxime justitia (ex qua una virtute viri boni appellantur) mirifica quædam multitudini videtur: nec inju-
2 ria. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exsilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quæ sunt his contraria, æ-
3 quitati anteponit. Maximeque admirantur eum, qui pecunia non movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc igni spectatum arbitran-
4 tur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad

12. *Permovent.*] Multum in utramque partem valent ad animos et excitandos et terrendos.

13. *In utramque partem.*] Et cum adsunt, et cum absunt, ita ut neque cupiant vitam et divitias, neque metuant mortem et paupertatem.

Totos ad se convertit et rapit.] *Totos* dicit, quia perversæ, quas commemoraverat, cupiditates non sinunt homines se *totos* virtuti dedere, quippe quæ *majores partes animi a virtute detorquent.*

XI. 1. *Admirabilitatem magnam facit.*] Facit homines valde admirabiles.

Mirifica quædam.] Ut apud Græcos τὶς sæpe abundat, ita apud Latinos eorum imitatores, *quidam* adjicitur, ubi parum necessarium videtur. Læl. xiii. 13. "Qui virtutem duram et quasi ferream esse quamdam volunt."

2. *Qui mortem timet.*] Qui mortis, doloris, exsilii, egestatis metu officium negligit, injuste facit.

3. *Pecunia non movetur.*] Qui pecuniam nihili facit.

Igni spectatum.] A Platone acceptum, qui ὥσπερ χρυσὸν πυρὶ βασανιζόμενον dixit. Sic Ovid. lib. i. Trist. v. 25.

Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum.

4. *Proposita sunt.*] Antea

Digitized by Google

gloriam, omnia justitia conficit: et benivolentiam, quod prodesse vult plurimis: et ob eamdem caussam, fidem: et admirationem, quod eas res spernit et negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur. Ac mea quidem 5
sententia omnis ratio atque institutio vitæ adjumenta hominum desiderat: in primisque, ut habeat, quibuscum possit familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergo etiam solitario homini, 6
atque in agro vitam agenti, opinio justitiæ necessaria est: eoque etiam magis, quod eam si non habebunt, injusti habebuntur: nullis præsidiis septi, multis afficientur injuriis. Atque 7
iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, justitia ad rem gerendam necessaria est. Cujus

posita, necessaria esse dicta sunt. Cap. ix. 2.

Inflammati aviditate.] Summa cupiditate incensi.

5. *Ut habeat, quibuscum possit.*] Pendet hoc *ut* a *desiderat*: q. d. et in primis *amicos* desiderat, quibus cum possis conferre sermones. Simile constructionis genus, qua verbo primum accusativus, deinde *ut* adjungitur, habes apud Corn. Nep. Eum. c. viii. 7. "Imperavit quam plurimos utres; post hæc pabulum; — utque quam minime fieret ignis." Tertiæ personæ *habeat* junge *homo*, quod subaudiendum est ex *adjumenta hominum*. Sic in Cat. Maj. viii. 5. "Videtis, ut senectus non modo languida—non sit, verum etiam sit operosa.—Quid, quod etiam addiscunt aliquid?" scil. senes. Vide etiam supra i. 37. 11. et 12.

Nisi speciem præ te boni viri feras.] Nisi aliis etiam bonus vir esse videaris. Non fallacem sine re, sed rei ipsi consentaneam speciem requirit.

6. *Solitario homini, atque in agro.*] Non idem est *solitarius* et *qui in agro vitam agit*. Hic enim paucorum, ille nullius hominis convictu utitur. Hinc verba plurali numero sequuntur, *habebunt, habebuntur*.

Opinio justitiæ.] Non potest commode aut tuto vitam agere, nisi alii eum justum esse opinentur.

7. *Ad rem gerendam.*] Vide i. 4. 4.

Digitized by Google

tanta vis est, ut ne illi quidem, qui maleficio et scelere pascuntur, possint sine ulla particula 9justitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui una latrocinantur, furatur aliquid, aut eripit; is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispartiat, aut interficiatur a sociis, 10aut relinquatur. Quin etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. 11Itaque propter æquabilem prædæ partitionem et Bardylis Illyrius latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit, et multo majores Viriathus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri imperatoresque cesserunt: quem C. Lælius, is, qui sapiens usurpatur, prætor fre-

8. *Qui maleficio et scelere pascuntur.*] Latrones, grassatores, fures.

Sine ulla particula.] Sine aliqua.

9. *In latrocinio.*] Inter latrones.

Aut interficiatur.] Vulg. *aut occidetur—aut relinquetur.* Conjunctivum retineo, quod ita sæpe Cicero, ubi futurum vulgus mavult. Lib. i. 33. 6. "Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat." Lib. eod. xliv. 9. "Magnitudo animi, remota communitate conjunctioneque humana, feritas sit quædam et immanitas."

11. *Bardylis Illyrius latro.*] Βαρδύλλις dicitur Helladio, Plutarcho in Pyrrho Βάρδυλλις, Diodoro Sic. Βάρδυλις. Penultimam itaque rectius producimus. Ceterum Plutarchus et Diodorus *Illyriorum regem* vocant, non *latronem*, cujus filiam *Bircennam* uxorem duxit Pyrrhus Epirotes.

Theopompum.] Gnidium, Isocratis auditorem, historiæ Græcæ scriptorem, Herodoto et Thucydidi proximum. Vide de eo Quinctil. lib. x. 1. 74. Cornel. Nepot. Alcib. c. 11.

Viriathus Lusitanus.] Ex venatore latro, inde dux et imperator inter suos. Eadem de eo tradit Diodor. Sicul. in Excerpt. Vales. p. 346. 361. Vide et Flor. lib. ii. 17. 5.

C. Lælius.] Qui prætor fuit a. 609. Vide de ejus prætura de Amicit. c. xxv. 14.

Qui sapiens usurpatur.] Vocari solet. Dicitur de iis, quæ consuetudine potius fiunt, quam jure. Cic. de Univers. c. 11. "Quos fratres inter se

Digitized by Google

git, et comminuit, ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantam ejus vim inter leges et judicia in constituta re publica fore putamus? 12

XII. Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait Herodotus, sed etiam apud majores nostros, justitiæ fruendæ caussa videntur olim bene morati reges constituti. Nam cum premeretur inops multitudo ab iis, qui majores opes habebant: ad unum aliquem confugiebant, virtute præstantem; qui cum prohiberet injuria tenuiores, æquitate constituenda summos cum infimis pari jure tenebat. Eademque constituendarum legum fuit caussa, quæ regum. Jus enim semper est quæsitum æquabile: neque 1 2 3

usurpari atque appellari videmus."

Facile bellum.] Bellum confectu facile, non multi operis.

XII. 1. *Apud Medos.*] Qui primi reges habuerunt. *Herodotum* vide libro i. qui *Clio* inscribitur, quo loco ait, quibus artibus Deioces ad regnum adspirarit.

2. *Cum prohiberet injuria tenuiores.*] Ita Cic. pro lege Manil. c. 7. "Erit igitur humanitatis vestræ, magnum eorum civium numerum calamitate prohibere." Nec solum cum Cæsare de Bel. Gall. i. 15. 4. "Hostem prohibere populationibus," dicere licet: sed etiam "Agros populationibus prohibere," auctore Livio xxv. 15. 3. et xxxi. 25. 5.

Æquitate constituenda.] *Æquitas* est jus æquabile, par, suum cuique tribuens. Id tum constituebat, cum summis infimos exæquabat.

Pari jure tenebat.] Infra cap. xxiii. 11. "Commoda civium non divellere, atque omnes æquitate eadem continere." Hoc est, conjunctos regere, inter eos, quodam modo exæquatos concordiam firmare. Est autem nostro loco *tenere* idem, quod regere, gubernare, in officio continere. Supra cap. vii. 6. "Sed iis, qui vi oppressos imperio coërcent, sit sane adhibenda sævitia, si aliter teneri non possunt." Liv. vii. 25. 7. "Quum cerneret, metu tenendos, quos fides non tenuisset."

Digitized by Google

4 enim aliter esset jus. Id si ab uno justo et bono viro consequebantur, erant eo contenti. Cum id minus contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper una atque eadem voce lo-
5 querentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto vero, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non
6 posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda et retinenda justitia est, tum ipsa per sese (nam aliter justitia non esset) tum
7 propter amplificationem honoris et gloriæ. Sed ut pecuniæ non quærendæ solum ratio est, verum etiam collocandæ, quæ perpetuos sumtus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria et quærenda, et collocanda

4. *Id si ab uno justo.*] Si jus illud ab uno obtinebant, ejusque æquitate suum cuique reddebatur.

Cum id minus contingeret.] Cum *minus, quam vellent* (ut loquitur Nepos Them. iv. 3.) id adsequerentur, vel cum *rarius*. Nam et hoc significat *minus*. Lib. xii. epist. ii. 10. "L. Cotta fatali quadam deseperatione, ut ait, minus in senatum velit," scil. quam solet, quam decet.

5. *Adjuncto vero.*] Scil. *hoc*. Sextus casus participii absolute positus, quod aliis, quam Ciceroni, familiarius est.

6. *Ipsa per sese.*] Sine spe mercedis et fructus. Cicero sæpe ita locutus est. Ad Divers. ep. iii. 9. "Tua dignitas atque amplitudo mihi est ipsa cara per se." Læl. xxi. 12. "Per se sibi quisque carus est."

7. *Collocandæ.*] Pecunia *collocatur*, cum vel in ea confertur, quæ solo continentur, vel fenori datur, ut et ipsa salva sit, et certus inde fructus redeat.

Perpetuos sumtus.] Perennes. *Liberales*, ad vitam liberaliter degendam, ut et in nos et in alios benigni esse possimus.

Et collocanda ratione est.] Quia in majoribus rebus administrandis plurimum adjuvat gloria, is, cui hæc suppetit, patriæ multorumque hominum commoda egregie potest augere. Quemadmodum igitur *pecuniam*, ita *gloriam ratione collo-*

Digitized by Google

ratione est. Quamquam præclare Socrates, 8
hanc viam ad gloriam proximam et quasi compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quod si qui si- 9
mulatione, et inani ostentatione, et ficto non modo sermone, sed etiam vultu, stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam 10
propagatur: ficta omnia celeriter, tamquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quidquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in 11
utramque partem: sed brevitatis caussa familia contenti erimus una. Ti. enim Gracchus, P. 12
F. tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii, nec vivi

cat, non ille, qui id unice agit, ut eam conservet atque augeat, sed qui ea sic utitur, ut rei publ. plurimorumque hominum utilitatibus serviat. Cic. Philipp. iii. 2. "Non enim effudit [C. Cæsar patrimonium] sed in salute rei p. collocavit."

8. *Quamquam præclare Socrates.*] Apud Xenophontem lib. i. ἀπομνημόν. extr. Ἀεὶ γὰρ ἔλεγεν, ὡς οὐκ εἴη καλλίων ὁδὸς ἐπ' εὐδοξίαν, ἢ δι' ἧς ἄν τις ἀγαθὸς τοῦτο γένοιτο, καὶ δοκεῖν βούλοιτο. Lib. ii. paullo ante fin. Ἀλλὰ συντομωτάτη τε καὶ ἀσφαλεστάτη καὶ καλλίστη ὁδός, ὦ Κριτόβουλε, ἔφη, τι ἂν βούλῃ δοκεῖν ἀγαθὸς εἶναι, τοῦτο καὶ γενέσθαι ἀγαθὸν πειρᾶσθαι. Sententia a particula *quamquam* incipiens, longa vero interpositione disjuncta, infra c. xiii. n. 2. interveniente conjunctione *sed*, continuatur. Ibi vero, ut legentium memoriæ subveniatur, dicta, quæ parenthesin antecesserant, mutatis verbis repetuntur. De hoc more orationem parenthesi longiore interruptam connectendi vide supra i. 1. 3.

11. *In utramque partem.*] Qui et gloriam recte partam retinuerunt, et in malis artibus quæsitam amiserunt.

12. *Ti. Gracchus.*] Qui duobus perfunctus consulatibus (a. 576. et 590.) bis triumphavit, censuram gessit, augur fuit. Africani majoris gener, socer minoris, Tullio teste *civis gravis et eloquens*. Ejus filii fuerunt Tiberius et C. Gracchus, ex Cornelia nati, qui legibus agrariis rempubl. perturbarunt, et affectati regni suspecti ambo, sed diversis temporibus, occisi sint. Vide i. 22. ii. 23. 4.

Digitized by Google

probabantur bonis, et mortui numerum obtinent jure cæsorum.

1 XIII. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, justitiæ fungatur officiis: ea quæ essent, dictum
2 est in libro superiore. Sed, ut facillime, quales simus, tales esse videamur, etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus, ta-
3 men quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet caussam celebritatis et nominis, aut a patre acceptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse) aut aliquo casu atque fortuna: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eum, quid agat, quem ad mo-

Numerum obtinent.] Lib. iii. de Nat. Deor. c. 20. "Errantes [stellæ] numerum deorum obtinebunt." Brut. c. 47. "Cneusque Pompeius, Sex. filius, aliquem numerum obtinebat." *Numerus* nihil aliud est, quam *locus*.

XIII. 1. *In libro superiore.*] Cap. vii. et proximis inde. Similiter præpositio adjicitur infra iii. 18. 7. Cat. Maj. xvii. 1. Dispar ratio erat supra cap. ix. 1. ibi enim significatur, toto libro de amicitia agi: nostro autem loco Cicero intelligi vult, non totum librum superiorem de justitia conscriptum esse, sed in eo libro se inter alia plura etiam de justitiæ officiis disseruisse.

2. *Etsi in eo ipso vis maxima est.*] Etsi in eo plurimum situm est, ut re vera simus ii, qui videri volumus: tamen, ut facilius tales esse videamur, quales sumus, aliqua præcipienda sunt.

Qui haberi velimus.] Conjunctivus *velimus*, sicut paullo ante *quales simus*, ponitur, quia incertum est, cui potissimum virtuti dediti esse videri velimus, utrum fortitudini, an magnanimitati, an justitiæ.

3. *Caussam celebritatis et nominis.*] Non dicit *celebritatem et nomen*, quod in adolescentulos non cadit; sed *caussam celebritatis et nominis*, id est, incitamenta et stimulos inclarescendi.

Casu atque fortuna.] *Casus et fortuna* prope idem significant, differunt tamen nonnihil: ille ad tempus accidit; hæc constantior est. In Servio Tullio, quo exemplo hic interpretes utuntur, utrumque apparet. Ille *casu*, visa circa caput flamma, primum regiæ domus oculos in se convertit; deinde *fortuna*, cum reginæ favore ceteris præferretur, ad summos honores adspiravit.

Digitized by Google

dum vivat, inquiritur: et tamquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem 4
prima ætas propter humilitatem et obscuritatem in hominum ignoratione versatur, hi simul ac juvenes esse cœperunt, magna spectare et ad ea rectis studiis debent contendere: quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi ætati, verum etiam favetur. Prima 5
est igitur adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest; in qua multi apud majores nostros exstiterunt: semper enim fere bella gerebantur. Tua autem 6
ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ al- 7
teri præfecisset, magnam laudem et a summo

4. *In hominum ignoratione.*] Id est, hominibus ignotus est. Lib. iii. 17. 14. "Quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate et ignoratione omnium proposita, abstinere possit injuria."

Eo firmiore animo.] Eo confidentius, eo minus timide.

5. *Prima est igitur adolescenti.*] Quoniam Romana gens bellicis studiis plurimum tribuebat, haud facile in ea quisquam ad honores adspirabat, cujus industria non satis in bello erat cognita.

Si qua.] Si qua *gloria*, non *commendatio*.

In qua multi exstiterunt.] In quo gloriæ genere multi sese ostenderunt, emerserunt. *Existere* est, se proferre, alios præstare, eminere. Cicer. pro Sext. c. 42. "Qui igitur primi virtute et consilio præstanti exstiterunt."

6. *Cujus altera pars.*] Cæsariana, cujus *causam impiam* dixit cap. vii. 8. *Altera* Pompeiana, quam fortuna destituit.

7. *Alæ alteri.*] Singulis legionibus duæ equitum alæ sive turmæ adjiciebantur, quæ non ex equitibus Rom. sed ex provincialibus constabant. Illæ latera legionum muniebant, et Romanos adolescentes nobiles habebant præfectos. Unam igitur ex duabus turmam Cicero filius duxit, quam *alteram* dicit Cicero, etsi legionis nomen non adscriptum est.

A summo viro.] Pompeio.

Digitized by Google

viro, et ab exercitu consequebare equitando, jaculando, omni militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum re publica ce-
8 cidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quam ob rem per-
9 gamus ad ea, quæ restant. Ut igitur in reliquis rebus multo majora sunt opera animi, quam corporis: sic eæ res, quas persequimur ingenio ac ratione, graviores sunt, quam illæ,
10 quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur a modestia, tum pietate in parentes,
11 [tum] in suos benivolentia. Facillime autem, et in optimam partem, cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros et sapientes viros, bene consulentes rei publicæ, contulerunt: quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi [ipsi] de-
12 legerint ad imitandum. P. Rutilii adolescen-

Tua laus pariter cum re publica.] Ex quo Pompeius cecidit, qui reipubl. causam defendit, ipsa respubl. et cum ea tua laus periit, quam consecutus es a Pompeianis. Nunc enim nulla pro patria pugnandi facultas datur.

8. *De genere toto.*] De universa commendatione prima ad gloriam.

9. *Persequimur.*] Quas tractamus, quas consequi studemus. Fortasse Cicero scripserat *quas ingenio ac ratione consequimur.*

Graviores sunt.] Plus habent constantiæ ac dignitatis.

10. *Tum in suos benivolentia.*] *Tum* abest a multis; nec necessarium est.

11. *In optimam partem.*] Ad ipsorum decus et laudem.

Ad claros et sapientes viros.] Vide lib. i. 34. 2.

Opinionem afferunt populo.] Eam de se spem faciunt populo.

Quos sibi ipsi.] Recte Nonius *ipsi* omittit.

12. *P. Rutilii.*] P. Rutilius Rufus et juris et philosophiæ perstudiosus fuit, in jure civili P. Mucii pontificis, in philosophia Panætii auditor. Consul fuit cum Cn. Manlio anno 648; inde Q. Mucio, P. F. Asiæ proconsuli, legatus. Ibi cum Asiam a publicanorum injuriis defendisset, accusatus

Digitized by Google

tiam ad opinionem et innocentiæ, et juris scientiæ, P. Mucii commendavit domus. Nam L. 13
quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili et gloriosa. Et qua ætate qui exercentur, laude affici solent, ut Demosthenem accepimus,

ab equestri ordine ac damnatus, reliquam vitam exsul in Asia exegit, nec data potestate Romam redire voluit. Vide iii. 2. extr.

P. Mucii.] Hic P. Mucius Scævola P. F. Q. N. P. PRON. pater Q. Mucii pontificis, (ejus, de quo supra i. 32. 4. et Læl. i. 3.) frater patruelis Q. Mucii auguris (de quo Læl. i. 1.) fuit consul a. 620, et pontifex M. Primus jus civile fundavit, primusque hanc scientiam in familiam Muciam intulit.

13. *Nam L. quidem Crassus.*] Crassus enim excipiendus est, quem nullius clari viri adsectatio ad famam commendavit. De eo vide i. 30. 9. infra c. xvi. 11.

Admodum adolescens.] xxi. annos natus. Hac ætate qui sunt, *adolescentuli* et *admodum adolescentes* multi dicuntur, ut *Eumenes* Nepoti Cornelio *peradolescentulus*, annos natus xx. Vid. c. sq. n. 8. "Adolescens M. Antonius."

Ex illa accusatione nobili.] Qua repetundarum postulavit C. Papirium Carbonem eloquentissimum hominem, anno 634, proximo post, quam consulatu is abierat. Ob turbulentissimum tribunatum plebis et necis, P. Africano minori illatæ, invidiam Carbo damnatus et in exsilium abire jussus, voluntaria se morte a severitate judicum vindicavit.

Exercentur.] In schola declamando.

Ut Demosthenem accepimus.] Procul dubio Crassum cum Demosthene comparavit Cicero, quod uterque adolescentulus in forum prodiit: ille, quum anno ætatis xxi. Carbonem repetundarum postularet; hic, quum annos natus xviii. tutores male administrati patrimonii sui accusaret. Acute Ruhnkenius ad Rutil. Lup. paucorum verborum trajectione sententiam juvandam locumque ita constituendum censet: *Ea ætate, ut Demosthenem accepimus, L. Crassus ostendit*, cet. In verbis *ut Demosthenem accepimus* extrinsecus adsumatur *fecisse*. Ejusmodi ellipses Tullio sunt usitatæ. Supra i. 6. 5. "Ut in astrologia C. Sulpicium audimus, in geometria S. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili." In Ver. iv. 18. "Eriphylam accepimus in fabulis ea cupiditate, ut—salutem viri proderet."

Digitized by Google

ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime jam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari.

1 XIV. Sed cum duplex ratio sit orationis, quarum in altera sermo sit; in altera contentio: non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam (ea est enim, quam eloquentiam dicimus) sed tamen difficile dictu est, quanto opere conciliet animos
2 comitas affabilitasque sermonis. Exstant epistolæ, et Philippi ad Alexandrum, et Antipatri ad Cassandrum, et Antigoni ad Philippum fi-

Quod etiam tum.] Quod *eo adhuc tempore* (vid. Schwartzius ad Turselliu. de partic.) quo jam in foro causas agebat, poterat domi cum laude meditari. *Meditari* vero est, declamando se exercere in umbra. Vide i. 40. 9.

XIV. 1. *Cum duplex ratio sit orationis.*] Vid. lib. i. c. 37. pr.

Difficile dictu est.] Incredibile est. Nam et id *difficile dictu* dicitur, quod eloqui facile quidem est, difficulter vero credi potest. Læl. c. vii. 2. "Imbeciles valent, et, quod difficilius dictu est, mortui vivunt."

2. *Philippi ad Alexandrum.*] Philippi Macedonis ad Alexandrum Magnum filium.

Antipatri, ad Cassandrum.] Antipater, Cassandri pater, post Alexandrum Macedoniæ potitus est. Is duos epistolarum libros reliquit, quorum Suidas meminit.

Antigoni ad Philippum filium.] Antigonus, Asiæ rex, unus ex Alexandri successoribus, vir prudens, et ætate iis proximus, cum quibus a Cicerone conjungitur. Huic Demetrius Poliorcetes filius fuit, vulgo etiam notus, sed præter eum alius etiam Philippus nomine. Plutarchus in Demetrio princ. Antigonum ex Stratonice duos filios suscepisse scribit, Demetrium et Philippum: Philippum, non multis annis Demetrio minorem, ante patrem e vita ereptum. Nec vero puerum, sed adolescentem jam, mortuum, ex ejusdem Plut. apophthegm. disco, ubi is dicitur in castris paternis, et ea ætate fuisse, quæ a libidine maxime arcenda est. Cum enim hospitium sibi legisset apud viduam, quæ tres habebat filias forma insignes, vocato ad se eo, qui hospitiis designandis præerat, "Nonne, [inquit,] filium mihi ex istis angustiis expedies?"

Digitized by Google

lium, trium prudentissimorum, (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benivolentiam alliciant, militesque blande appellando deleniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio; ea sæpe universam excitat. Magna est enim admiratio copiose sapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam et sapere plus, quam ceteros, arbitrantur. Si vero inest in oratione mixta modestiæ gravitas, nihil admirabilius fieri potest; eoque magis, si ea sunt in adolescente. Sed, cum sint plura caussarum genera, quæ eloquentiam desiderant, multique in nostra re publica adolescentes et apud judices, et apud senatum dicendo laudem assecuti sint, maxima est admiratio in judiciis: quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione et defensione constat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen accusatio probata persæpe est. Dixi paullo ante de Crasso. Idem fecit adolescens M. Antonius. Etiam P. Sulpicii elo-

3. *Universam excitat.*] Intelligit *multitudinem.*

5. *Nihil admirabilius fieri.*] *Fieri* hic est *esse.*

7. *Constat.*] Ratio judiciorum.

Quarum etsi laudabilior.] Quarum ex numero. Vide cap. vii. pr.

Accusatio probata persæpe.] Adolescentibus quidem laudi erat, claros viros in republ. administranda minus integre versantes in judicium vocare, in eosque, quasi canes generosos, incitari, qui noxias feras persequuntur. Vide Plutarch. in Lucull. princ. Plin. epist. ix. 13. 2. supra 13. 13.

8. *Adolescens M. Antonius.*] Avus M. Antonii triumviri, cum annos natus xxxii. accusavit Cn. Papirium Carbonem, qui biennio ante (a. 640.) consul temere cum Cimbris congressus in Illyrico, prælioque victus, turpi fuga provinciam reliquerat. Pater hic fuit Carbonis ter consulis, Marianarum partium ducis.

Digitized by Google

quentiam accusatio illustravit, cum seditiosum et inutilem civem, C. Norbanum, in judicium
9 vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec umquam nisi aut rei publicæ caussa, ut ii, quos ante dixi, aut ulciscendi, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis; *pro Sardis, pro M. Albucio Julius.* In accusando etiam M. Aquillio L. Fufii cognita industria

P. Sulpicii.] Rufi, qui juvenis nondum quæstorius C. Junium Norbanum reum fecit a. 659. quod anno superiore tribunus plebis ingentem seditionem concitasset. Dixit testimonium contra reum M. Æmilius Scaurus princeps senatus, lapide in illo anni prioris tumultu percussus. Defendit Norbanum M. Antonius orator, cujus eloquentia factum, ut reus nocentissimus absolveretur. Idem Sulpicius, teste Velleio, *disertus, acer, opibus, gratia, amicitiis, vigore ingenii atque animi celeberrimus*, trib. pl. a. 665. in magistratu occisus est, quod bellum Mithridaticum a Sulla in C. Marium transferret. Norbanus, consul a. 670. victus a Sulla et proscriptus, Rhodi, quo confugerat, in medio foro semet transfixit. Vid. Læl. i. 5.

Inutilem civem.] Perniciosum. Vid. iii. 13. 12.

9. *Ut duo Luculli.*] M. et L. Luculli, fratres, qui Servilium Augurem peculatus accusarunt, a quo patrem suum L. Licinium, qui a. 651. prætor adversus fugitivos in Sicilia male rem gesserat, repetundarum postulatum dolebant. Cicero et Plutarch. Lucull. princ. De *Lucio* fratre vid. i. 39. 9. *Marcus* cos. fuit anno post fratrem, 680.

Aut patrocinii.] Subintelligatur *caussa* et hic et ad verbum *ulciscendi.*

Ut nos pro Siculis.] Ut ego Siculos a Verris injuriis ultus sum, cum in ea provincia paullo ante quæstor fuissem.

Pro Sardis, pro M. Albucio Julius.] Lege: *Pro Sardis contra Albucium Julius.* Constat inter omnes, C. Julium Cæsarem Strabonem (de quo vide i. 30. 9.) pro Sardis dixisse, non *pro* Albucio, *quem potius accusavit.* Cum enim T. Albucius præturam in Sardinia a. 648. in consulatu P. Rutilii (cap. præced. n. 12.) male gessisset, Cæsar illum Sardorum nomine reum postulavit. *Albucius* non *Marci*, sed *Titi* prænomen habuit. Ab eodem T. Albucio Q. Mucium augurem repetundarum accusatum esse, testatur Cicero Brut. c. 26. Nec tamen Albucius Scævolam condemnavit. Cic. de Or. ii. 70. pr.

Manio Aquillio L. Fufii.] C. Marii quintum consulis (a. 652.) collega fuerat M. Aquillius. Deinde procos. ob com-

Digitized by Google

est. Semel igitur, aut non sæpe certe. Sin erit, cui faciendum sit sæpius, rei publicæ tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulcisci sæpius, non est reprehendendum. Modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id cum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominere: quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, ne quem umquam innocentem judicio capitis arcessas: id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam, a natura ad salutem hominum et ad conservationem datam, ad bonorum pestem perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, item est habendum religioni, nocentem aliquando,

10 11 12 13 14 15

pressos in Sicilia serviles tumultus a. 654. ovationem obtinuerat, anno post L. Fufio Caleno accusante de repetundis caussam dixit, sedente inter judices C. Mario; sed a M. Antonio oratore egregie defensus. Vid. Liv. epit. 70. Fufii industria etiam M. Drusum, in tribunatu pl. collegam a. 662. adjuvit.

10. *Hoc muneris.*] Hoc officium, reipubl. causa hunc laborem suscipiat. Ita fere *munus* usurpatur cap. xx. 7. xxi. 11.

12. *Contigit.*] In re non optata hic utitur verbo *contigit*, ut infra xix. 5. Cat. Maj. xix. 18.

M. Bruto.] Nato circa Carthaginis eversæ tempora, L. Crassi oratoris inimico, qui vitio pravæ voluntatis honores non petivit, bona paterna effudit, plures accusavit, in his M. Scaurum, principem senatus. Pater M. Junius, viri consularis filius, ædilitatem, quam gessit a. 603. non supergressus, Africani minoris fere æqualis, libros de jure civili scripsit. Vide Brut. c. 34. de Orat. ii. 54. 55.

15. *Item est habendum.*] Id est, æque, similiter.

Digitized by Google

modo ne nefarium impiumque defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam
16 humanitas. Judicis est, semper in caussis verum sequi: patroni, non numquam veri simile,
17 etiam si minus sit verum, defendere: quod scribere (præsertim cum de philosophia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gravissimo Sto-
18 icorum Panætio. Maxime autem et gloria paritur, et gratia defensionibus: eoque major, si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri urgerique videatur:
19 ut nos et sæpe alias, et adolescentes, contra L. Sullæ dominantis opes pro S. Roscio Amerino fecimus: quæ, ut scis, exstat oratio.

1 XV. Sed expositis adolescentium officiis, quæ valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficientia ac de liberalitate dicendum est.
2 Cujus est ratio duplex. Nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. Facilior est hæc posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior, ac splendidior, et viro forti claroque

16. *Verum sequi.*] Quærere, exquirere, ex ejus præscripto pronuntiare.

Etiam si minus sit verum.] Etiamsi non plane, vel non sit verum. Multas Ciceroni gratias habeant causidici, quibus eo auctore malis causis colorem dare licet. Religiosior est Quintilianus, qui lib. ii. 15. 32. et lib. xii. 1. minus licentiæ oratoribus concedit.

17. *Non auderem.*] Erant ergo jam illis temporibus, quibus hæc Ciceronis facilitas displicebat.

19. *Adolescentes.*] Natus tum erat annos 26. Gellius lib. xv. 28. Quintil. lib. xii. 6. 4.

Exstat oratio.] In vulgus exiit, in manibus hominum est.

XV. 1. *De beneficientia.*] De *liberalitate* et *corruptela* (vide supra ad c. vi. 8.) agit usque ad fin. cap. 24.

Ac de liberalitate.] Iterat præpositionem. Vide supra i. 14. 1.

2. *Lautior.* Vide cap. 19.

Digitized by Google

dignior. Quamquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitioque, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. At qui opera, id est virtute et industria beneficii et liberales erunt, primum quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adjutores habebunt. Deinde consuetudine beneficientiæ paratiores erunt et tamquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclare epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quod largitione benivolentiam Macedonum consectetur. "Quæ te, malum, [inquit,] ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum et præbi-

3 4 5 6

tot. Idem significat, quod ditior, copiosior et ad bene de multis promerendum magis idonea. Conf. Parei lex. critic. in voc. *Lautus*.

3. *Ex arca depromitur.*] Alterius quasi fons est dives arca, alterius virtus. Opus enim est prudentia, justitia, industria, ut aliis utilitates adferas.

4. *Virtute et industria.*] *Virtus* hic potest intelligi de specie virtutis, quæ ἀνδρεία est.

Adjutores habebunt.] Dum eos benevolos sibi reddiderunt, eorum studiis adjuti pluribus benefacere poterunt.

5. *Paratiores.*] Alacriores et promtiores.

6. *Epistola quadam.*] *In epistola quadam* melius videtur. Valer. Max. vii. 2. 10. extern. "Age, Philippi quam probabilis epistola, in qua Alexandrum quorundam Macedonum benivolentiam largitione ad se attrahere conatum sic increpuit."

Quæ te, malum.] *Malum* hic indignantis et exclamantis particula est. Valer. Max. loco jam indicato: "Quæ te, fili, ratio in hanc tam vanam spem induxit, ut eos tibi fideles futuros existimares, quos pecunia ad amorem tui compulisses?"

Præbitorem sperent.] *Præbi-*

Digitized by Google

7 torem sperent fore?" Bene "Ministrum et "præbitorem;" quia sordidum regi: melius etiam, quod largitionem, corruptelam esse dixit. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem 8 semper exspectandum paratior. Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quam ob rem id quidem non dubium est, quin illa benignitas, quæ constat ex opera et industria, et honestior sit, et latius pateat, et possit prodesse 9 pluribus. Non numquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: et sæpe idoneis hominibus de re familiari impartiendum, sed diligenter atque 10 moderate. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsulte largiendo. Quid autem est stultius, quam quod libenter facias, curare, ut id diutius 11 facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cum enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. 12 Ita, cum benivolentiæ comparandæ caussa benefici esse velint: non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, 13 quibus ademerunt. Quam ob rem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita reseranda, ut pateat

tor est ταμίας.

8. *Latius pateat.*] Latius manet.

9. *Idoneis hominibus.*] Non iis, *qui restituere ac referre gratiam possunt*, sed dignis, sed probis, qui beneficia sustinere possunt. Addunt glossatores *indigentibus*, ut inopes significari pateat.

Impartiendum.] Vid. ad lib. i. 26. 9.

Sed diligenter.] Id est, cum dilectu, non obvio cuique, sed dignis.

10. *Patrimonia effuderunt.*] Ut Milo, qui tria patrimonia effudit, ut Curio, ut Cæsar, horumque plures simillimi.

Digitized by Google

omnibus: modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, 14 quod a nostris hominibus sæpissime usurpatum, jam in proverbii consuetudinem venit, largitionem fundum non habere. Etenim quis potest 15 modus esse, cum et idem qui consuerunt, et idem illud alii desiderent?

XVI. Omnino duo sunt genera largorum, 1 quorum alteri prodigi, alteri liberales. Prodigi, qui epulis, et viscerationibus, et gladiatoriis muneribus, ludorum venationumque apparatu, pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam omnino sint relicturi. Liberales autem, qui suis facultati- 3 bus aut captos a prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorum, aut in filiarum

14. *Largitionem fundum non habere.*] Quasi pertusum dolium, quod, etiamsi plurimum ingeras, nihil tamen continet, numquam expletur. Largitio enim numquam eorum famem satiat, in quos suas opes effundit. Itaque nullum modum habet.

15. *Cum et idem.*] Fabricius *idem* antique scriptum putat, pro *iidem*, ut sæpe alibi. Vulgata lectio hoc sibi vult: "Cum idem et illi, qui consueverunt [accipere] et alii desiderent."

XVI. 2. *Epulis.*] Epulæ et senatui dabantur in Capitolio aut in templis, et universo populo in foro.

Viscerationibus.] Carnibus crudis coctisve populo divisis.

Gladiatoriis muneribus.] Eorum locus erat amphitheatrum.

Ludorum.] Scenicorum, quales erant tragœdiæ, comœdiæ, mimi, posterioribus maxime temporibus.

Venationum.] Cum nobiles feræ, leones, pantheræ itemque elephanti, vel cum aliis bestiis, vel etiam cum hominibus pugnantes, in amphitheatro conficiebantur.

3. *Æs alienum suscipiunt amicorum.*] Qui aut sua pecunia, quod illi debent, dissolvunt; ut Plinius lib. ii. ep. 4. aut alios, ut ad levandam miserorum inopiam stipem conferant, rogant, quos ἐρανιστὰς vocabant. Exemplo est Epaminondas apud Cornel. Nep. c. iii. 4.

In filiarum collocatione adju-

Digitized by Google

collocatione adjuvant, aut opitulantur in re vel
4 quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto, in eo libro, quem de divitiis scripsit: in quo multa præclare: illud absurde. Est enim multus in laudanda magnificentia et apparatione popularium munerum: taliumque sumtuum facultatem fru-
5 ctum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus pauca exempla posui,
6 multo et major videtur, et certior. Quanto Aristoteles gravius et verius nos reprehendit, qui has pecuniarum effusiones non admiremur,
7 quæ fiunt ad multitudinem deleniendam: at ii, qui ab hoste obsidentur, si emere aquæ sexta-

vant.] In dotem aliquid conferentes. Vide Plin. eod. loco et lib. vi. ep. 32.

In re vel quærenda.] In parandis facultatibus necessariis.

4. *Theophrasto.*] De quo i. 1. 6. Eum *de divitiis, περὶ πλούτου*, scripsisse, testis est Laërtius lib. v. 47.

Taliumque sumtuum facultatem.] Maximam ex divitiis voluptatem et utilitatem capere putat eos, qui talia munera populo suis sumtibus apparare possint. *Fructus* est fruitio. Vid. cap. xviii. 13.

6. *Quanto Aristoteles.*] Hæc in superstitibus Aristotelis libris non legi constat, nec cum ejus de laudis judicio satis conveniunt, quod legitur lib. iv. Nicomach. c. 2. Fortasse Cicero scripsit *Quanto Aristo Chius*, quod Stoici philosophi celeberrimi cognomen fuit, cui, a Cicerone *scripta et multa et polita* tribuuntur: cum alter *Aristo, Ceus*, Peripateticus fuerit.

Nos.] Qui in liberis rebus publ. talibus pecuniarum profusionibus delectamur.

Qui has pecuniarum effusiones non admiremur.] Ciceronis hæc mens est: Aristo, ut gravem philosophum decet, jure nos reprehendit, quod has tantas pecuniarum effusiones non tamquam novas et insanas admiremur, sed eas quasi consuetudine probatas feramus. Sic lib. iii. 19. 3. "Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur." Alia hujus significationis exempla vid. iv. de Fin. c. 22. med. i. de Nat. Deor. c. 3.

7. *Emere aquæ sextarium mina.*] *Sextarius* est sexta para congii, quadragesima octava amphoræ, xii. cyathos capiens: *mina*, Græcis *μνᾶ*, constat cen-

Digitized by Google

rium mina cogerentur, hoc primo auditu incredibile nobis videri, omnesque mirari : sed, cum attenderint ; veniam necessitati dare : in his 8 immanibus jacturis, infinitisque sumtibus, nihil nos magno opere mirari ; cum præsertim neque necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur ; ipsaque illa delectatio multitudinis sit ad breve exiguumque tempus ; eaque a levissimo quoque : in quo tamen ipso una cum satietate, memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam 9 colligit, hæc pueris, et mulierculis, et servis, et servorum simillimis liberis, esse grata : gravi vero homini, et ea, quæ fiunt, judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quam- 10

tum drachmis, (drachma denario Rom. par habetur) florenis nostratibus xx. sive x. uncialibus numis.

Primo auditu.] Dictum videtur, ut *primo adspectu.*

Omnesque mirari.] Quasi rem indignissimam, quasi intemperantiam a viro alienissimam.

Cum attenderint.] Rem perpenderint ; quæ causa talis emtionis sit, perspexerint. Subintelligitur autem *omnes*, nec cum *nobis* copulandum est.

Veniam necessitati dare.] Excusatos habere eos, qui vitæ servandæ caussa rem vilissimam tanti emant.

8. *In his immanibus jacturis.*] Cum immanes hæ jacturæ infinitique sumtus fiant, nos tamen, recte et more agi, putare. *Jactura* sunt largitiones, profusiones.

Cum præsertim.] His ratio continetur, cur *vere reprehendat*, non cur *nihil magnopere miremur.*

Eaque a levissimo quoque.] Cumque ea delectatio sit *a levissimo quoque*, i. e. ad levissimum quemque pertineat, sive levissimum quemque maxime capiat. Simili significatione *esse ab aliquo* dicitur in illo de Or. i. 13. princ. " Sed vide, ne hoc, Scævola, totum sit a me." Hunc sensum, opinor, vidit Car. Langius, quum scriberet, in proximis. *In quo tamen ipso* intelligendum esse *levissimo quoque.*

Una cum satietate.] Quam primum satiati spectando sint oculi, memoria quoque voluptatis intereat, præsertim si priorem aliæ excipiant non minores.

9. *Probari nullo modo.*] Constat sibi in suo judicio Cicero. Vide lib. vii. epist. 1. cumque

Digitized by Google

quam intelligo, in nostra civitate inveterasse, et jam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum
11 ab optimis viris postuletur. Itaque et P. Crassus, cum cognomine dives, tum copiis, functus est ædilicio maximo munere, et paullo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo, Q. Mucio, magnificentissima ædilitate functus est: deinde C. Claudius, Appii filius: multi
12 post, Luculli, Hortensius, Silanus. Omnes au-

eo consentit. Plin. lib. ix. ep. 6.

10. *Et jam bonis temporibus.*] *Bona tempora* sunt, quibus antiqui mores, nec dum corrupti, viguerunt. Jam illis temporibus, non *ab* illis temporibus, hic mos inveteravit. Exquisitior est significatio particulæ *et*, pro *et quidem* usurpatæ. Tusc. iii. 20. "At laudat, et sæpe, virtutem." Pro reg. Dejot. 1. "Fugitivi autem dominum accusantis, et dominum absentem, et dominum amicissimum nostræ rei p. cum os videbam," cet. Vid. infra xx. 2.

Splendor ædilitatum.] Ædiles prætor cetera et ludos curabant. Ab his itaque postulabatur, ut ludos quam apparatissimos ederent, quos ad deorum honorem pertinere credebant. His enim festi dies maxime celebrabantur. Quod qui facerent, ad ceteros honores plures habebant suffragatores.

11. *P. Crassus.*] P. Licinius Crassus, non ille, quem *Mucianum* cognominarunt, (Gell. lib. i. c. xiii. 9.) qui multo major fuit, sed M. Crassi, Romanorum ditissimi, pater. Ædil. pl. fuit a. 647, consul 656. Hoc paullo minor fuit L. Crassus, æd. cur. a. 650. quem proxime nominat. Vid. Excursum iii.

L. Crassus.] Orator ille, de quo lib. i. 30. 9. Crassi, Scævolæ et Claudii ædilitates ornatissimas commemorat Verrina vi. c. 59. extr.

Q. Mucio.] Scævola, pontifice, Asiæ proconsule, de quo supra c. xiii. 12. Plin. lib. viii. c. 16. "Leonum simul plurium pugnam Romæ princeps dedit Q. Scævola, P. filius, in curuli ædilitate;" anno 650.

C. Claudius.] C. Claudius Pulcher, qui ædilis fuit M. Antonio oratore, A. Postumio coss. a. 654, primusque elephantos pugnantes in circum produxit. Consul triennio post Crassum oratorem a. 661. Vid. Plin. lib. viii. c. 7.

Luculli.] L. et M. Luculli, fratres, qui ambo eodem anno 674. ædiles curules fuerunt, et elephantorum cum tauris pugnam exhibuerunt. Vid. c. xiv. 9. Plutarch. in Lucull.

Hortensius.] Q. Hortensius,

Digitized by Google

tem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima vero nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides.

XVII. Vitanda tamen est suspicio avaritiæ. 1 Mamerco, homini divitissimo, prætermissio ædilitatis consulatus repulsam attulit. Quare et, 2

ille Ciceronis in eloquentia æmulus, cos. a. 684. Vid. iii. 18. 5.

Silanus.] D Junius Silanus, qui Ciceroni in consulatu successit. Vid. Sallust. Cat. l. 4.

12. *P. Lentulus.*] P. Cornelius Lentulus Spinther, qui a. 696. consul Tullium ab exsilio revocavit; de cujus ædilitate Valer. Max. lib. ii. 4. 6. Hanc Cicero respicit, cum lib. i. epist. vii. 28. scribit: "Magna est hominum opinio de te, magna *commendatio liberalitatis*, magna memoria consulatus tui."

Scaurus.] Vide i. 39. 3. Ascon. in arg. orat. pro Scauro, "M. Scaurus, Marci filius, (*ejus*, qui princeps senatus fuit) ædilitatem summa magnificentia gessit, [a. 695. quo P. Clodius tribunatum pl.] adeo ut in ejus impensas opes suas absumserit, magnumque æs alienum contraxerit." Ejus theatrum temporarium describit Plinius i. 36. c. 24. "Docebimus, [inquit,] insaniam Caii vel Neronis victam privatis operibus M. Scauri, cujus nescio an ædilitas maxime prostraverit mores civiles, majusque sit Sullæ malum tanta privigni potentia, quam proscriptione tot milium. Hic fecit in ædilitate sua opus maximum omnium, quæ umquam fuere humana manu facta," cet.

Secundo consulatu.] A. 698. Hoc consulatu theatrum a se constructum dedicavit, et ludos magnificentissimos edidit; in quibus aquæ per semitas decursu æstivum minuit fervorem.

In quibus omnibus.] De quibus quid mihi placeat. Ita *in multis dicere* lib. i. 39. 7. Possis etiam interpretari, *quod hæc omnia attinet*. Sic *in moribus* lib. i. 15. 2.

XVII. 1. *Mamerco homini divitissimo.*] Hæc sola ejus memoria exstat. Mamerci Æmiliæ fuerunt gentis, quæ patricia fuit. Ea cum multis olim honoribus functa esset, postea aliquamdiu jacuit.

Prætermisso ædilitatis consulatus repulsam.] Quod, cum ditissimus esset, ædilis fieri noluerat, ne ludis edendis sumtus esset suscipiendus, non obtinuit consulatum.

2. *Quare et.*] Quare faciendum est, ut ædilicia munera edantur, et si *postulat populus*, et si quando aliqua res major atque utilior hac largitione acquiritur. *Postulatur a* hoc loco activum significat. Aliter vero c. xvi. 10. "Ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur." Ibi non optimi viri

Digitized by Google

si postulatur a populo, bonis viris si non desiderantibus, at tamen approbantibus, faciundum est, modo pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus:
3 et, si quando aliqua res major atque utilior populari largitione adquiritur: ut Oresti nuper prandia in semitis decumæ nomine magno honori fuerunt. Ne M. quidem Seio vitio datum est, quod in caritate asse modium populo dedit.

sunt, qui postulant, sed populus, qui nemini honores defert a popularibus largitionibus paullo alieniori. Vide et c. xx. 6.

Nos ipsi.] De ædilitate Ciceronis, quam gessit Hortensio consule a. 684, ætatis 37, vid. Verrin. v. c. 14. in ea trinos ludos fecit (pro Mur. c. 19.) Siculorumque liberalitate ad annonam urbis levandam usus est.

3. *Oresti.*] Orestæ Aureliæ gentis fuerunt: ex ea C. Orestes a Cn. Aufidio adoptatus, auctore Cicerone pro domo c. 13. Cn. Aufidius Orestes dictus, consulque fuit a. 682, proximo ante Pompeium et Crassum.

Prandia in semitis decumæ nomine.] Decimas bonorum vel fructuum suorum cum aliis diis, tum Herculi vovebant, vel felici alicujus rei eventu læti, vel, ut omnia prospere cederent, precaturi. Id non mercatores tantum faciebant, quæ opinio Orestem hunc feneratorem finxit; sed et nobilissimi quique. Hac vero religionis specie Orestes aliique populares homines ad apparanda plebi prandia, eamque liberalitate sua deleniendam abusi fortasse sunt: vel ad ejus exemplum decimæ non tam deo, quam populo datæ sunt.

Ne M. quidem Seio.] L. F. equiti Rom. diviti. Quæstor fuit cum Q. Hortensio, Sulla iterum consule, post tribunus pl. et secundum Plin. lib. xv. c. 1. ni fallor, L. Lucullo consule ædilis curulis, quo in honore et frumentum et oleum vili admodum pretio dedit.

In caritate.] Vocabulum *annonæ* ex orationis contextu commode intelligitur, quemadmodum in Verr. iii. 93. "Biennium provinciam obtinuit, cum alter annus in vilitate, alter in summa caritate fuerit." Pro Dom. c. 5. "Erat igitur et præsens caritas, et futura fames."

Asse modium populo dedit.] Vendidit frumenti modium asse. *Modius* frumenti mensura erat xxv. librarum Romanarum, vel paullo plus minusve pro frumenti qualitate, (vide Plin. lib. xviii. c. 7.) capiebatque xvi. sextarios. Servi quaternos modios frumenti in mensem accipiebant, adeoque singuli modii in septenos vel octonos dies sufficiebant. Hunc frumenti

Digitized by Google

Magna enim se, et inveterata invidia, nec turpi 4
jactura, quando erat ædilis, nec maxima libera-
vit. Sed honori summo nuper nostro Miloni
fuit, qui gladiatoribus emtis rei publicæ caussa,
quæ salute nostra continebatur, omnes P. Clo-
dii conatus furoresque compressit. Caussa igi- 5
tur largitionis est, si aut necesse est, aut utile.
In his autem ipsis mediocritatis regula optima
est. L. quidem Philippus Q. F. magno vir in- 6

modium *asse dedit*, id est, numo æreo nostris *cruciatis* fere pari. Nam x. asses in denarium redibant, cui xii. cruciati respondere creduntur. Vid. supra xvi. 7.

4. *Quando erat ædilis.*] Ædili hæc largitio turpis non erat, tum quod ad ædilium curam annona pertinebat, tum quia talia munera ab ædilibus postulabantur. Conf. supra c. xvi. 10. Liv. xxv. 2. 8. "Ædilicia largitio hæc fuit. Ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, et congii olei in vicos [Periz. legendum censet *viros*] singulos dati." Ita frumenti modios singulos populo ab ædilibus, modo quaternis, modo binis æris, divisos commemorat idem historicus xxx. 26. 6. xxxi. 4. 5. et c. l. 1. xxxiii. 42. 8. Tali venditione autem pudori consulebatur eorum, qui donatum accipere nolebant.

Nostro Miloni.] Qui cum Ciceronem sibi quacumque ratione defendendum statuisset, ut Clodio resistere posset, qui gladiatorum sibi manum comparaverat, et ipse eorum se præsidio instruxit, et vim vi a republica repulit.

Qui gladiatoribus.] Elegans pronominis *qui* hic usus est. Cic. Epist. ad Divers. i. 9. 31. "Illud quidem certe nostrum consilium jure laudandum est, qui meos cives—servis armatis objici noluerim." In Catil. iii. 9. extr. "Id nonne divinitus factum esse putatis? præsertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerunt." Sallust. Or. Lep. n. 16. "Verum ego seditiosus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum queror." Phædr. i. 12. 13. "O me infelicem, qui nunc demum intelligo." Conf. infra iii. 31. 8.

Quæ salute nostra continebatur.] Quam me salvo salvam fore videbat Clodius, me everso ipsam quoque facile se eversurum sperabat.

6. *L. quidem Philippus.*] Familiæ Marciæ orator egregius, (de quo dictum lib. i. 30. 9.) Consul fuit a. 662, cum Sex. Julio Cæsare, et censor factus est a. 667. vide infra ad c. xxi. 6. Cicero hic de mortuo loquitur. Hujus filius Catonis Uticensis socer fuit, Augusti vitricus.

Digitized by Google

genio in primisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Cu-
7 rio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, sane exiguus sumtus ædilitatis fuit.
8 Atque etiam illæ impensæ meliores, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniaque, quæ
9 ad usum rei publicæ pertinent. Quamquam, quod præsens tamquam in manum datur, jucundius est: tamen hæc in posterum gratiora.
10 Theatra, porticus, nova templa, verecundius re-

Cotta.] Etiam si Cicero Cottam, quod alibi etiam fecit, sine prænomine appellavit, non tamen nec filio, nec cuiquam attento illius ætatis lectori obscurum esse potuit, alium quam C. Cottam, summum oratorem, et cujus maxima familiaritate usus fuerat, intelligi non debere. Is C. Cotta cos. fuit a. 678, qui quum ex consulatu Galliam sortitus, exque ea provincia triumphaturus esset, ante diem triumphi mortuus est. Curionem vero anno 700 decessisse, eoque C. Cottæ pluribus annis superstitem fuisse, ex Cic. ad Divers. ii. 2. discimus, eamdemque ob causam Cicero Cottam prius, quam Curionem appellat. Verbum *dicebat* manifeste indicat, de mortuis sermonem esse. Nomina propria ἀσυνδέτως componere, sollemne Ciceroni fuit. Neque id solum, ubi plures homines enumerantur, sed in duobus etiam fecit. Ita Brut. c. 74. *Mitto C. Lælium, P. Scipionem.*

Curio.] C. Scribonius Curio orator, consul a. 677. cum Cn. Octavio, ejus Curionis pater, qui belli civilis postea fax fuit.

7. *Nostro quidem anno.*] *Suo anno* honores petit et consequitur, qui justa ætate et eo anno, qui legibus constitutus est, ambit et obtinet, ut Cicero, qui anno ætatis 31. quæstor, a. 38. ædilis, a. 41. prætor, et a. 44. consul factus est. Vide Orat. Agrar. ii. c. 2. pr.

8. *Navalia.*] Loca munita et tecta, ubi in sicco stant naves e mari subductæ, Græcis νεώρια.

Omniaque, quæ.] Vid. lib. i. 4. pr.

9. *In posterum.*] Postero tempore, apud posteros.

10. *Theatra, porticus.*] Quæ voluptati, non necessitati, inserviunt.

Nova templa.] Vetera tem-

Digitized by Google

prehendo, propter Pompeium : sed doctissimi non probant, ut et hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus : et Phalereus Demetrius, qui Periclem, 11
principem Græciæ, vituperat, quod tantam pecuniam in præclara illa propylæa conjecerit. Sed de hoc genere toto, in iis libris, quos de re publica scripsi, diligenter est disputatum. Tota 12
igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria; et tum ipsa et ad facultates accommodanda, et mediocritate moderanda est.

XVIII. In illo autem altero genere largien- 1
di, quod a liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus caussis affecti esse debemus.

pla conservanda putat, numerum eorum augeri, novasque superstitiones, externas præsertim, in rempubl. invehi, cum plerisque Romanis inutile censet.

Verecundius reprehendo.] Etsi Pompeius hoc tempore non supererat, sanctior tamen ejus memoria erat Ciceroni, quam ut ejus acta sine gravi causa reprehenderet, et in hoc Cæsarianis gratificaretur. Pompeius autem novum theatrum exstruxerat, idque templis et porticibus exornaverat parum utique necessariis.

Doctissimi.] Summi philosophi.

11. *Phalereus Demetrius.*] Demetrius *Phalereus* cognomine, *ὁ Φαληρεύς*. Vid. i. 1. 6. De Pericle i. 30. 10.

Propylæa.] Græci *προπύλαια* vocant *vestibula*, qualia Pericles templo Palladis, quod in arce erat Athenarum, adjecerat, per quæ quinque aditus in illud urbis præsidium patebant. Eorum claves singuli archontes singulis tantum diebus adservandas habebant, ne tyrannidis adfectandæ potestas esset : easque qui adservabant *κλειδοῦχοι* dicebantur. In hæc Pericles bis mille ac duodecim talenta insumserat.

12. *Tota igitur ratio.*] Tota hæc largiendi species per se vitiosa, aliquando tamen, temporibus eas poscentibus, necessaria est. Vid. ad lib. i. 10. 3.

XVIII. 1. *Altero genere largiendi.*] De primo genere, quod prodigorum est, dixit cap. 16. et 17. nunc de liberalibus agit.

In disparibus caussis.] Non eodem modo erga omnes affecti esse debemus, quorum di-

Digitized by Google

2 Alia caussa est ejus, qui calamitate premitur, et ejus, qui res meliores quærit, nullis suis re-
3 bus adversis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut ne affligantur, sed ut altiorem gradum adscendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis judicium et diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius:

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

4 Quod autem tributum est bono viro et grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex ce-
5 teris. Temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cujusque bonitas commune
6 perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut iis beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum memoria liberis posterisque prodatur,
7 ut iis ingratis esse non liceat. Omnes enim

versa est ratio, cumque alia est rerum *κρίσεως*.

2. *Qui res meliores quærit.*] Qui rem suam familiarem aut dignitatem augere cupit, qui ad altiorem gradum enititur.

3. *In iis.*] In eos, qui rerum suarum statum rectius constituere volunt, non debemus esse minus liberales. Lib. iii. ep. viii. 28. "Cum et natura semper ad largiendum ex alieno fuerim restrictior." Quidam *in eos* maluerunt; sed Cicero lib. iii. ep. viii. 8. "Studia mihi eorum placere, quod *in te bene merito* grati essent." Nepos Phoc. c. 4. extr. "In *hoc* tantum fuit odium multitudinis, ut nemo ausus sit eum liber sepelire."

4. *In eo cum ex ipso fructus est.*] *In eo*, i. e. id cum fit, cum id tribuitur, fructus capitur eum ex ipso bono viro, tum ex aliis. Vid. iii. 14. 10.

5. *Temeritate enim remota, gratissima est liberalitas.*] Si non temere largitus fueris et sine dilectu, grata erit iis etiam, ad quos minime pertinet.

Commune perfugium.] Vid. cap. xx. 8.

6. *Memoria prodatur.*] Nep. Hannib. c. viii. 2. "De Magonis interitu duplex memoria prodita est."

Ut iis ingratis esse non li-

Digitized by Google

immemorem beneficii oderunt: eamque injuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri: eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam rei 8
publicæ est utilis, redimi e servitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem vulgo solitum fieri ab ordine nostro in oratione Crassi scriptum copiose videmus. Hanc ergo consue- 9
tudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. Hæc est gravium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium. Conveniet autem cum in dando munifi- 10
cum esse, tum in exigendo non acerbum; in omnique re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, vicinitatibus et confiniis æquum et facilem, multa multis de jure suo cedentem: a litibus vero, quantum liceat, et nescio an paullo plus etiam quam liceat, abhor-

ceat.] Ut non possint esse ingrati, nisi in omnium reprehensionem incurrere velint.

7. *Eamque injuriam in deterrenda liberalitate.*] Eamque injuriam, dum liberalitas deterretur, i. e. liberales homines a benefaciendo deterrentur, sibi etiam fieri putant.

8. *Ab ordine nostro.*] Senatorio.

Crassi.] L. Crassi, de quo proxime c. xvi. 11.

9. *Hanc ergo.*] Apud Lactantium vi. 12. 15. ubi Ciceronis hæc verba adlegata sunt, legitur *Hanc ego;* atque ita Ciceronem scripsisse puto.

Quasi assentatorum.] Particula *quasi* pro *fere, plerumque* videtur accipienda esse. Ita Paradox. vi. 3. 7. "Quod ei generi possessionum minime quasi noceri possit."

10. *Vicinitatibus.*] *Vicinitates* et *confinia* non sunt *vicini* et *confines,* sed illa domorum et prædiorum inter se contingentium communitas, quæ inter horum dominos intercedit. *Vicini* autem dicuntur, qui communi pariete, *confines* qui communi limite disterminantur.

Quantum liceat.] Quantum sine incommodo, rei familiaris et famæ detrimento fieri possit.

Nescio an paullo plus.] Paullo

Digitized by Google

11 rentem. Est enim non modo liberale, paullum
non numquam de suo jure decedere, sed inter-
12 dum etiam fructuosum. Habenda autem ratio
est rei familiaris, quam quidem dilabi sinere,
flagitiosum est: sed ita, ut illiberalitatis avari-
13 tiæque absit suspicio. Posse enim liberalitate
uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum is
14 est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam
a Theophrasto est laudata hospitalitas. Est
enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum,
patere domus hominum illustrium illustribus
hospitibus: idque etiam rei publicæ est orna-
mento, homines externos hoc liberalitatis gene-
15 re in urbe nostra non egere. Est autem etiam
vehementer utile iis, qui honeste posse multum
volunt, per hospites apud externos populos va-
16 lere opibus et gratia. Theophrastus quidem
scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curi-
ales Laciadas hospitalem fuisse. Ita enim insti-
tuisse, et villicis imperavisse, ut omnia præbe-

plus fortasse, quam commode fieri possit.

11. *Liberale.*] Libero homine dignum.

12. *Flagitiosum est.*] Res familiaris neglecta satis causæ est, cur non a publicæ tantum, sed et a suæ rei administratione aliquis submoveatur.

13. *Pecuniæ fructus.*] Cap. xvi. 4.

14. *Patere domus.*] Substantivi terminatio non mutanda.

15. *Honeste posse multum.*] Qui, quantum licet, sine malis artibus potentes esse volunt.

16. *Cimonem Athenis etiam.*] Mihi *etiam in suos curiales* copulandum videtur; nisi fortasse *Athenis etiam* factum est ex *Atheniensem.*

In suos curiales Laciadas.] *Curias* dicit Romanorum more quos Græci δήμους, *pagos.* Horum δήμων erant Atheniensibus clxxiv. iique omnes xii. φυλαῖς continebantur, quarum decimæ, τῇ φυλῇ Οἰνηΐδι inerat Λακία δῆμος. *Laciades* est Λακιάδης, qui est ex Λακίᾳ δήμῳ.

Ut omnia præberentur.] *Omnia præbet*, qui gratuito hospitio excipit. Quicumque Laciades in Cimonis villam ex

Digitized by Google

rentur, quicumque Laciades in villam suam devertisset.

XIX. Quæ autem opera, non largitione, beneficia dantur, hæc tum in universam rem publicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quam plurimis, vehementer et ad opes augendas pertinet, et ad gratiam. Itaque cum multa præclara majorum, tum quod optime constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio: quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est: idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is

aliquo itinere devertebat, domini sumtu ibi pernoctare poterat.

XIX. 1. *In universam rem publicam.*] Ab iis, qui rei publ. vel armis, vel consilio prosunt.

2. *In jure cavere.*] Rationem et formam consulentibus præscribere, quam in contrahendis rebus et in actionibus forensibus sequantur: petitorem, vel eum, unde petitur, consilio regere, ne juris inscientia peccet.

Ad opes augendas.] Non divitias magis, quam alios tuendi facultatem intelligit. Vid. i. 3. 7.

3. *Tum quod optime constituti juris.*] Tum illud est præclarum, quod juris scientia semper in honore fuit. Vide verbosam juris scientiæ commendationem lib. i. de Orat. c. 44. et 45. Aliter, ubi causæ servit, de eadem sentit pro Muren. c. 9. ad 13.

4. *Ante hanc confusionem temporum.*] Ante hæc tempora, quibus omnia confusa sunt; dum pristinus honos, et hominibus et rebus detractus, iis datus est, quibus non debetur.

In possessione sua principes retinuerunt.] Nam juris interpretes olim patricii tantum erant.

5. *Contigit.*] Accidit, de re non optata. Vid. xiv. 12.

Cum is esset.] Cum is viveret. Servium Sulpicium Rufum, consulem a. 702, intelligit, summum horum temporum jure consultum, Tullio perfamiliarem (Ep. ad Div. lib. 4. et 13.) licet eum adolescentem Cicero consul orat. pro Murena repulerit.

Digitized by Google

esset, qui omnes superiores, quibus honore par
6 esset, scientia facile vicisset. Hæc igitur opera, grata multis, et ad beneficiis obstringendos ho-
7 mines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi gravior facultas, et gratior, et ornatior. Quid enim eloquentia præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium,
8 vel eorum, qui defensi sunt, gratia? Huic ergo a majoribus nostris est in toga dignitatis princi-
9 patus datus. Diserti igitur hominis, et facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas, et non gravate, et gratuito defendentis beneficia et patrocinia late patent.
10 Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, de-

7. *Finitima est.*] Conjuncta, proxima.

Dicendi—gratior.] Eloquentia apud Romanos majore in honore fuit, quam juris scientia: quippe quæ et plus ingenii postulabat, et plures sibi beneficiis obstringebat, quorum fortunas, dignitatem, famam et vitam tuebatur; denique multos ad honores sola provehebat.

Admiratione audientium, vel spe indigentium.] Nulla enim ars est, quam magis admirentur, qui audiunt; nulla, quam ii, qui ejus præsidio indigent, ad propulsanda pericula plus valere credant.

8. *In toga.*] Addidit hoc Cicero, ne eloquentiam, pacis artem, qua togati cives Rom. utebantur, militari virtuti præferre videretur; quam sententiam illud *Concedat laurea laudi!* non impugnat.

9. *Facile laborantis.*] *Libenter* laborantis. Epist. ii. 16. 6. "Quod autem in maritimis facillime sum, moveo nonnullis suspicionem, velle me navigare." iv. 4. 2. "Sed tamen idem facile cedo tuorum scriptorum subtilitati et elegantiæ."

Gratuito defendentis.] Antea patrio more gratuitam patroni præstabant operam: postea, labente illo, lex Cincia lata est, qua cautum, ne quis ob causam orandam mercedem paciscereetur, aut munera acciperet.

10. *Ne dicam interitum.*] Id est, *prope dixerim, interitum.* Si *interitum* dixisset, omnem spem eloquentiæ reparandæ exclusisset. Melius vero ominaturus *intermissionem* vocat, quasi eloquentia ad tempus ita interquieverit, ut aliquando reviviscere possit.

Digitized by Google

plorarem: ni vererer, ne de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus exstinctis oratoribus, quam in paucis spes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut juris periti esse, aut diserti: licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem judicibus et magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consuluntur, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimeque eorum manat industria. Jam illud non sunt admonendi (est enim in promtu) ut animum advertant, cum juvare alios velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent: aut eos, quos non expedit. 11 12 13

De me ipso.] Qui eloquentiæ tanta ornamenta debeo, eaque curia, foro, rostris pulsa, minore dignitate sum, jamque minus regnare videor.

Quibus, exstinctis oratoribus, quam.] Hoc loquendi genus habes apud Corn. Nep. Attic. xviii. 3. "Notans, qui a quo ortus quos honores, quibusque temporibus cepisset."

In paucis spes.] Quam pauci adolescentes sint, quos priorum oratorum similes futuros sperare possis.

Quam in multis sit audacia.] Non *audacia opprimendi alios*, sed patrocinia suscipiendi et causas defendendi.

11. *Beneficia petentem.*] Quæ iis, quibus petis, conferantur ab aliis. *Beneficia* sunt vel publica vel privata. Hic publica maxime intelligo, id est, vel magistratus urbanos, populi beneficio dari solitos, quos sæpe *beneficia* Cicero vocat; vel militares honores, quibus a proconsulibus et proprætoribus ad ærarium delati ornabantur. Verbo *licet* paullo ante alium casum (*multis*) adjecerat. Hic *prodesse* jungas accusativo *petentem*, ut lib. i. cap. 26. extr. "Hæc præscripta servantem licet magnifice, graviter animoseque vivere."

Commendantem judicibus et magistratibus.] Hujus rei exempla habes apud Cicer. Epist. i. 9. 58. Senec. de Brevit. Vit. c. 6. Plin. Epist. iii. 20. 5.

Qui aut consuluntur aut defendunt.] Jureconsulti.

Latissimeque manat.] Late spargitur, vulgatur, multorum sermone celebratur.

Digitized by Google

Si imprudentes, negligentiæ est: si scientes,
14 temeritatis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quacumque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: ceterisque operis et officiis erit id, quod violatum est, compensandum.

1 XX. Sed cum in hominibus juvandis aut mores spectari, aut fortuna soleat: dictu quidem est proclive, itaque vulgo loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam
2 sequi. Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, et optimi viri caussæ non anteponat, in opera danda, gratiam fortunati et
3 potentis? A quo enim expeditior et celerior remuneratio fore videtur, in eum fere est voluntas
4 nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius, quæ natura rerum sit: nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre

14. *Adversus eos.*] Erga. Vide i. c. 11. pr.

Quacumque possis.] Placet *possit*, ut intelligatur *fieri*, quæ ellipsis Ciceroni familiaris est. Epist. xiv. 1. 9. "Amor in omnes nos tantus est, ut nihil supra possit." xvi. 19. 1. "Demetrium redde nostrum, et alind, si quid potest, boni." Infra c. xxi. 3. "Danda est opera omnino, si possit." Vid. iii. 10. 8.

XX. 1. *Dictu quidem est proclive.*] Dictu est facilius, quam factu. *Itaque* est, et ita. Nep. Alcib. iv. 2. "Inimici illud tempus exspectandum decreverunt, quo exisset.—Itaque fecerunt."

Honesta oratio est.] Verba horum hominum probanda sunt; sed ipsi ea factis refutant. Sic Terent. i. Andr. i. 114.

2. *Inopis et optimi.*] *Inopis, et* quidem *optimi viri*, (supra xvi. 10.) vel *et* tamen *optimi viri*. Postea n. 8. *Inopem, probum* tamen *et modestum.*

Fortunati.] A sola fortuna, non a moribus etiam commendati.

3. *In eum fere.*] Hic *fere* est, *plerumque.*

Digitized by Google

gratiam non potest, habere certe potest. Com- 5
mode autem, quicumque dixit, pecuniam qui habeat, non reddidisse: qui reddiderit, non habere: gratiam autem et qui retulerit, habere: et qui habeat, retulisse. At, qui se locupletes, 6
honoratos, beatos putant, ii ne obligari quidem beneficio volunt. Quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi quamvis magnum aliquod acceperint: atque etiam a se aut postulari, aut exspectari aliquid suspicantur: patrocinio vero se usos et clientes appellari, mortis instar putant. At vero ille tenuis, cum, quid- 7
quid factum sit, se spectatum, non fortunam putat, non modo illi, qui est meritus, sed etiam illis, a quibus exspectat (eget enim multis) gratum se videri studet: neque vero verbis auget suum munus, si quo forte fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quod si opu- 8

5. *Commode autem.*] Apte, eleganter, scite.

Quicumque dixit.] Quem primum hæc sententia auctorem habeat, non constat. Duobus aliis locis Cicero eam retulit, pro Plancio c. 28. et post redit. ad Q. c. 9. Lusus est in verbo *habere*. Aliter *pecunia*, aliter *gratia habetur*. *Pecuniam qui habet* ab aliquo mutuam, *non reddit* eam, quamdiu *habet*; cum vero *reddidit*, eam *habere* desinit: *gratiam* autem et is, qui *retulit*, *habet*, (dum gratum animum retinet) et *qui habet* (grato in bene meritos animo est) eam *retulit* et quodam modo exsolvit.

6. *Quamvis magnum.*] Quantumvis magnum. Vid. i. 25. 5.

Patrocinio vero.] Ita intellige: *patrocinio se* aliorum *usos* esse, *aut* adeo *clientes appellari*, *mortis instar putant*.

7. *Qui est meritus.*] Qui beneficium dedit.

A quibus exspectat.] Similia beneficia.

Gratum se videri studet.] Sallust. Cat. pr. "Qui sese student præstare ceteris animalibus." Sic "Se volunt videri," cap. xxii. 9.

8. *Videndumque illud est quod.*] De hac constructione vid. lib. i. c. 12. pr.

Digitized by Google

lentum fortunatumque defenderis, in uno illo, aut forte in liberis ejus manet gratia: sin autem inopem, probum tamen et modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. 9 Quam ob rem melius apud bonos, quam apud 10 fortunatos, beneficium collocari puto. Danda omnino opera est, ut omni generi satis facere possimus. Sed si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus; qui cum consuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: 'Ego

In uno illo, aut forte in liberis ejus manet gratia.] Unus ille, aut summum ejus liberi se gratos præstant.

Probum tamen et modestum.] Latini *probum* dicunt, qui modum in rebus servat, *improbum* qui modum transit. Hinc *probus est* modestus, *improbus* impudens, insatiabilis.

10. *Si res in contentionem veniet.*] Si duo inter se erunt comparandi, et uter præferendus sit, quæretur. Quod Cicero dixit *si veniet*, perinde est, ac si dixisset *quoties veniet*. Loquutus est hoc loco non aliter, quam de Invent. i. 32. "Si negabitur, aut ostendenda est similitudo earum rerum, quæ ante concessæ sunt, aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio, aut," cet. Supra i. 15. 4. "Sin erunt merita—major quædam cura adhibenda est." Sic sæpe alibi.

Themistocles est auctor adhibendus.] Themistoclis judicium est sequendum. Valer. Max. lib. vii. c. 2. extr. 9. "Unicæ filiæ pater Themistoclem consulebat, utrum eam pauperi, sed ornato, an locupleti, sed parum probato collocaret. Cui is, malo, inquit, virum pecunia, quam pecuniam viro, indigentem." Paullo aliter Plutarch. in Themistoc. p. 121. Τῶν μνωμένων αὐτοῦ τὴν θυγατέρα τὸν ἐπιεικῆ τοῦ πλουσίου προκρίνας, ἔφη, ζητεῖν ἄνδρα χρήμασιν δεόμενον μᾶλλον, ἢ χρήματα ἀνδρός. Ex illis, qui filiæ suæ nuptias ambirent, cum probum prætulisset pecunioso, ait, virum se quærere potius, qui pecunia egeret, quam pecuniam, quæ viro.

Utrum collocaret.] Collocare deberet. Nep. Eum. cap. 6. "Ad hunc Olympias cum litteras et nuntios misisset consultum, utrum repetitum Macedoniam veniret, [venire melius esset] et eas res occuparet,"

An minus probato.] Vulgus

Digitized by Google

vero,' inquit, 'malo virum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quæ viro.' Sed corrupti mores 11
depravatique sunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrum pertinet? Illum fortasse adjuvat, qui habet: 12
ne id quidem semper: sed fac juvare; utentior sane sit; honestior vero quo modo? Quod si 13
etiam bonus erit vir, ne impediant divitiæ, quo minus juvetur, modo ne adjuvent: sitque omne judicium, non quam locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in bene- 14
ficiis, operaque danda est, ne quid contra æqui-

utrum, aut recte dici putat. Aliter Cicero.

11. *Quid ad unumquemque nostrum pertinet.*] Quid divitiarum alienarum magnitudo ad nos pertinet? quid ea momenti habet in ferendo de hominum dignitate judicio?

12. *Utentior.*] *Utentior* ille est, qui pleniore pecunia fruitur, ex eaque plus impendit, et sumtus majores facit. Hac significatione verbi *utor* dixit Cic. Læl. vi. 9. "Ceteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus fere singulis: divitiæ, ut utare: opes, ut colare." Horat. i. ep. 7. 57.

Et properare loco, et cessare; et quærere, et uti.

Rutil. Lup. de Fig. Sent. et Eloc. i. 5. "Proculeius cum filium suum moneret et hortaretur, audacter ex bonis ipsius sumtum faceret, quas in res vellet atque opus esset: nec tum denique speraret libertatem licentiamque utendi futuram, cum pater discessisset, cui vivo patre promisse omnia licerent."

13. *Ne impediant divitiæ.*] Id est, concedi fortasse queat, divitias impedire non debere, quo minus juvetur: sed non ob id unum juvandus est, quod plerisque aliis præstat opibus. Hic usus est particulæ *ne* in concessionibus negativis. Or. xxix. 101. "Nemo is, inquies, umquam fuit. Ne fuerit."

Modo ne.] Quemadmodum *modo ut* pro dummodo, ita *modo ne* pro dummodo non, eleganter dicitur. Acad. Quæst. iv. 43. "Modo ne quis illud tam ineruditum absurdumque respondeat." Læl. xvii. i. "Modo ne summa turpitudo sequatur." Ad divers. ep. vii. 1. princ. "Modo ut tibi constiterit fructus otii tui." Vide supra i. 25. 13.

Sitque omne judicium.] Id tantum consideretur, qui mores cujusque non quæ divitiæ sint.

14. *In beneficiis, operaque danda.*] In beneficiis, quæ ex opera danda constant, extremo loco præcipiendum est.

Digitized by Google

tatem contendas, ne quid pro injuria. Fundamentum enim perpetuæ commendationis et famæ est justitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

1 XXI. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps de iis, quæ ad universos, quæque ad rem
2 publicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim singulos ut
3 attingant, quæ sunt etiam gratiora. Danda opera est omnino, si possit, utrisque, nec minus, ut etiam singulis consulatur: sed ita, ut ea res
4 aut prosit, aut certe ne obsit rei publicæ. C. Gracchi frumentaria magna largitio; exhaurie-

Ne quid pro injuria.] Ne amicum injuste in alios facientem adjuves aut defendas.

XXI. 1. *Quæ ad singulos spectant.*] Quæ a singulis, a privatis proficiscuntur.

Quæ ad universos.] Quæ a magistratibus, qui personam civitatis sustinent, exspectari possunt.

2. *Eorum autem ipsorum partim.*] Aliqua. Vide i. 7. 10.

Pertineant.] Conferantur in universos, in totam civitatem, ita tamen, ut singuli nihil inde ferant. Ut si quis agris, viris, vectigalibus imperium augeat.

Singulos ut attingant.] Non paucos, sed omnes, ita ut *singuli* eorum beneficiorum participes fiant: quod fit in frumentariis largitionibus, congiariis, viscerationibus. Atque hæc gratiora esse dicit.

3. *Si possit, utrisque, nec minus.*] Danda est opera, *utrisque consulatur*, universis scilicet et singulis. Primam curam esse vult, ut universis pariter ac singulis, si id fieri possit, consulatur: non minus tamen, ut et singulis subveniatur separatim, cum imperium non augetur.

Ut ea res—ne obsit.] *Ut ne* Ciceroni perfamiliare est. Ita epist. xiii. 8. "Ego te plane rogo,—ut Albinio parcas, prædia Laberiana ne attingas."

4. *Frumentaria largitio.*] Sempronia C. Gracchi tribunicia lex (lata a. 630.) de frumento, pauperibus semissibus et trientibus distribuendo, jubebat, ut frumentum publice emeretur, singulisque mensibus per singulas tribus vilissimo pretio plebi divideretur: eratque locus Romæ constitutus, in quo frumentum publicum asser-

Digitized by Google

bat igitur ærarium: modica M. Octavii, et rei publicæ tolerabilis, et plebi necessaria. Ergo et civibus, et rei publicæ salutaris. In primis 5 autem videndum erit ei, qui rem publicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum publice deminutio fiat. Per- 6 niciose enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est, et in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male, non esse in civitate duo milia hominum, qui rem haberent. Capitalis 7

vabatur una cum legibus frumentariis, qui dicebatur *horrea Sempronia*.

Modica M. Octavii.] Fuit is Tib. Gracchi in tribunatu collega a. 620. frumentariæ ejus largitioni adversarius. quam tamen non totam sustulit, sed tantum moderatus est, ut majus pretium in singulos modios statueret; minoris tamen, quam emtum esset, esurienti populo venderet. De Octavio vid. Cicer. in Brut. c. 62.

Plebi necessaria.] In magna annonæ caritate.

5. *Publice deminutio fiat.*] Ne publica auctoritate pauperiores fiant privati, et civium facultates exæquentur.

6. *Philippus.*] L. Marcius Philippus, trib. pl. a. 649. de quo ad c. xvii. 6. et iii. 22. 6.

Legem agrariam ferret.] Ferret, sed non perferret. Rogationem quidem ad populum tulit: ea vero accepta non est. *Antiquari*, rejici, suffragiis populi repudiari.

Sed cum.] Quæ vis sit hujus conjunctionis post parenthesin, dixi i. 1. 3.

Duo milia.] Scripsi *milia*, uno *L.* Grammaticorum priscorum et monumentorum testimoniis nunc addo Plinii auctoritatem e Pompeii commento artis Donati, ubi hæc disputantur: "Quæsitum est hoc ipsum, utrum MILLE diceremus, an MILE? id est, utrum per geminum L, an per unum? Sed Plinius Secundus in libris dubii sermonis ita expressit: 'Mille non debemus aliter dicere, nisi per geminum L.' Et quid facimus de numero plurali? Quomodo habemus dicere, dicit: 'In numero plurali unum L ponere debemus et dicere MILIA, ut est Milia multa dare leto.'"

Qui rem haberent.] Quibus ad honeste vivendum satis esset, qui ex sua re familiari se suosque alere possent.

7. *Capitalis oratio.*] *Capitalis* dicitur, quod perniciosa erat civitati, cum nihil aliud spectaret, quam bonorum æqua-

Digitized by Google

oratio, et ad æquationem bonorum pertinens: 8 qua peste quæ potest esse major? Hanc enim ob caussam maxime, ut sua tenerent, res pub- 9 licæ civitatesque constitutæ sunt. Nam etsi duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiæ rerum suarum urbium præsidia quæ- 10 rebant. Danda etiam opera est, ne, quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem assiduitatemque bellorum, tributum sit conferendum: idque ne eveniat, multo ante 11 erit providendum. Sin quæ necessitas hujus muneris alicui rei publicæ obvenerit (malo enim, quam nostræ ominari; neque tantum de nostra, sed de omni re publica disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, ne- 12 cessitati esse parendum. Atque etiam omnes,

tionem. Hoc enim volebat intelligi, paucos esse divites: ceteram multitudinem inopia laborare, ideoque viam aliquam ineundam esse, qua tenuioribus consuleretur; eripienda aliis esse, quæ his darentur. Eadem res jam antea sæpe tentata fuerat.

8. *Ut sua tenerent.*] *Sua* Ciceroni sæpe *propria* significare, observatum est i. 7. et 31.

9. *Duce natura congregabantur.*] Vid. lib. i. 44. 7.

10. *Ærarii tenuitatem.*] Inopiam. Exigua enim primis temporibus erant imperii vectigalia.

11. *Necessitas hujus muneris.*] *Munera* sunt onera, quæ civibus imperantur: quæ et *munia* dicuntur, unde *municipes*, qui ea onera sustinent, et *immunes* qui his ferendis carent. Cicero Agrar. ii. contra Rull. c. 17. "Imperabitur aliquid muneris: non recusabunt."

Malo enim, quam nostræ ominari.] Sententia requirebat, *Malo enim ita dicere, quam dicere, nostræ reip. obvenerit.* Sed quia sic quoque imperio R. male ominatus esset, dixit, quod idem significaret, *malo enim, quam nostræ ominari.* Statim pergit: Neque difficile fuit evitare omen illud infaustum, quod hæc mea disputatio non ad nostram remp. tantum, sed generatim ad omnes civitates pertinet.

De omni republica.] De universa republ. de toto genere, ut supra cap. xiii. 8.

Digitized by Google

qui rem publicam gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ: quarum qualis comparatio fieri soleat, 13
et debeat, non est necesse disputare. Est enim in promtu: tantum locus attingendus fuit. Caput autem est in omni procuratione negotii 14
et muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. 'Utinam,' inquit C. Pontius 15
Samnis, 'ad illa tempora me fortuna reservasset, et tum essem natus, si quando Romani dona accipere cœpissent! *non essem passus diutius eos imperare.*' Næ illi multa sæcula exspectanda 16
fuerunt: modo enim hoc malum in hanc rem publicam invasit. Itaque facile patior, tum potius Pontium fuisse, si quidem in illo tantum

12. *Quæ sunt necessariæ.*] In quibus princeps locus est annonæ.

13. *Comparatio.*] Quo modo parentur.

14. *Caput autem est.*] Præcipuum munus, primaria cura esse debet. Læl. c. xiii. 3. "Caput esse ad beate vivendum securitatem."

15. *C. Pontius.*] C. Pontius Herennius, Samnitium imperator, qui Romanos ad furcas Caudinas sub jugum misit, ipse postea captus, in triumpho ductus et securi percussus a Q. Fabio Maximo Gurgite. Vide Liv. lib. ix. 2. Hæc vero dixit Pontius, cum M. Curius aurum a Samnitibus sibi oblatum respuit.

16. *Næ illi multa sæcula exspectanda.*] Multa utique sæcula (ætates hominum, quæ xxx. circiter annis constant) Pontio exspectanda fuisse dicit, si ea demum ætate vivere voluisset, qua Romani dona accipere cœpissent. A Pontii vero morte, quæ incidit in a. 462. ad Hirtium et Pansam coss. (a. 710.) ante quem annum hæc Cicero scripsit, sunt anni CCXLVII. Sed jam ante annos CV. prima de repetundis lex lata est: (vid. n. 17.) supersunt igitur vix anni CXLII. qui inter Pontium et illam latam interfuerunt.

Modo enim.] Ab annis non ita multis, centum circiter ac paucioribus. Quemadmodum hic *modo*, ita alibi *nuper*, *proxime*, de tempore non admodum brevi sunt accipienda. Vid. Oudendorpius ad Sueton. Aug. c. 7. princ.

Si quidem in illo tantum fuit.] Glossatoris est vox *roboris*. Sententia est, *si quidem*

Digitized by Google

17 fuit. Nondum centum et decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis a L. Pisone lata lex est, nulla antea cum fuisset. At vero postea tot leges, et proximæ quæque duriores: tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum: tanta, sublatis legibus et judiciis, expilatio direptioque sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus.

1 XXII. Laudat Africanum Panætius, quod fuerit abstinens. Quid ni laudet? sed in illo alia majora. Laus abstinentiæ, non hominis est so-

in illo, quod Pontius tum vixit, *tantum fuit*, ut in ea re popul. R. imperium verteretur. Cic. Epist. ii. 8. "In eo mihi sunt omnia." Lib. vi. ep. 10. "Quæ sunt in fortuna, temporibus regentur." Curt. vii. 7. 27. "Quantum in uno te sit, scio."

17. *Nondum centum et decem.*] L. Calpurnii Pisonis Frugi tribunatus incidit in a. 604. Cicero hæc scripsit a. 709. Ergo vix anni cv. intersunt. Lex ejus *de pecuniis repetundis* ab auctore *Lex Calpurnia* dicta est.

Italicum bellum.] Quod et *sociale* dicitur: de quo Flor. lib. iii. c. 8. Liv. Epit. 71. Id excitatum esse ab iis significat, qui repetundarum judicia metuerent. ii. 13. 12. Omnibus igitur modis nitebantur senatores a. 662, ut per M. Drusum, tribunum pl. ab equitibus ad se transferrent judicia. Is ut socios Latinos sibi adjungeret, caussamque senatus susceptam majoribus viribus tueretur contra equestrem ordinem, socios spe civitatis erexit.

Sublatis legibus.] Sullæ primum, tum Julii Cæsaris dictatura.

Imbecillitate aliorum.] Quia nemo est, qui Romanos vincere audeat, qui nunc quidem facile vinci possent.

XXII. 1. *Africanum.*] Scipionem Africanum minorem, cui Panætius familiaris fuit, et in pluribus expeditionibus comes hæsit.

Abstinens.] Quod continuerit manus ab alienis, nihil aliis eripuerit, munera non acceperit. Placet ex optimo librorum meorum *quod fuerat abstinens.* Repudiaverunt hanc scripturam homines, quibus falso persuasum erat, post *quod* conjunctivum requiri. In Verr. iv. 17. "Non tibi objicio, quod hominem, dignissimum tuis moribus, spoliasti." Vid. iii. 21. 4.

Non hominis est solum, sed etiam temporum.] Sic in Verr. i. 21. "Ita enim tum æqua-

Digitized by Google

lum, sed etiam temporum illorum. Omni Ma- 2
cedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus Paul-
lus tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut
unius imperatoris præda finem attulerit tributo-
rum: at hic nihil domum suam præter memo-
riam nominis sempiternam detulit. Imitatus 3
patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine
eversa. Quid? qui ejus collega fuit in censura, 4
L. Mummius, numquid copiosior, cum copio-
sissimam urbem funditus sustulisset? Italiam
ornare, quam domum suam, maluit: quam-
quam Italia ornata, domus ipsa mihi videtur or-
natior. Nullum igitur vitium tætrius est (ut 5
eo, unde egressa est, referat se oratio) quam

biliter omnes erant hujusmodi, ut hæc laus eximiæ virtutis et innocentiæ non solum hominum, verum etiam temporum illorum esse videatur." Paucioribus verbis defungitur infra iii. 31. 2. "Ista laus non est hominis, sed temporum." Temporibus illis omnes erant abstinentes, nec aliena quisquam corripiebat. Non propria igitur Africani hæc laus fuit, sed communis cum omnibus, quos illa ætas tulit.

2. *Macedonum gaza.*] Quam describit Plutarchus in Æmilio Paullo p. 272. Vellei. Pat. lib. i. c. 9. Bis millies centies HS. ærario eo triumpho collatum scribit, id est, centies et quinquies centena millia florenorum, vel, ut vulgus loquitur, *decem milliones et quingenta millia florenorum*, vel paullo minus.

Paullus.] L. Æmilius Paullus, Africani minoris pater naturalis.

Finem attulerit tributorum.] Plutarchus in Æmilio Paullo p. 275. Tantum pecuniæ in ærarium intulit, ut populus usque ad Hirtii et Pansæ consulatum tributum conferre necesse non habuerit. Cicero vero hæc scripsit proximo ante eorum consulatum anno.

3. *Patrem.*] Patrem naturalem, Paullum.

Nihili locupletior.] Qui nulla re locupletior fuit, postquam Carthaginem evertit.

4. *L. Mummius.*] Qui consul, victis Achæis, Corinthum evertit. Vid. i. 11. 5. Vellei. Pat. lib. i. c. 13.

Copiosissimam urbem.] Corinthum, Græciæ lumen, auro, argento, ære refertam.

Italiam ornare.] Signis, tabulis, vasis pretiosis.

5. *Unde egressa est.*] Cic.

Digitized by Google

avaritia, præsertim in principibus rem publicam
6 gubernantibus. Habere enim quæstui rem
publicam non modo turpe est, sed sceleratum
7 etiam et nefarium. Itaque quod Apollo Pythius
oraculo edidit, Spartam nulla re, nisi avaritia
perituram, id videtur non solum Lacedæmoniis,
sed etiam omnibus opulentis populis prædixisse.
8 Nulla autem re conciliare facilius benivolen-
tiam multitudinis possunt ii, qui rei publicæ
9 præsunt, quam abstinentia et continentia. Qui
vero populares se esse volunt, ob eamque caus-

Bruto c. 21. " Ut egrederetur a proposito ornandi caussa." Quinctilian. ii. 4. 15. " Sed ut eo revertar, unde sum egressus." iv. 3. 12. " Hanc partem παρέκβασιν Græci vocant, Latini egressum, vel egressionem."

6. *Habere enim quæstui rem publicam.*] Rei publicæ procuratione locupletari, publica in suam utilitatem convertere. Prisci Romani, honore contenti, de republ. nihil capiebant, nec reipubl. magis vectigalibus, quam suis, se suosque alebant. Gratuitam tum quisque reipubl. operam præstabat, mercenariamque hanc, quam solam hodie novimus, ingenuis hominibus indignam putabat.

7. *Quod Apollo Pythius oraculo edidit.*] *Oraculum* est, non tantum responsum divinum, sed etiam locus, unde responsa dantur. Unde *oraculo edi* vox dicitur, quæ ex templo emittitur. Cicero ad Brut. epist. 2. extr. " Hæc ex oraculo Apollinis Pythii edita tibi puta." Liv. lib. xxix. 10. " Responsum oraculo editum." Curt. lib. iii. 1. 16. " Editam esse oraculo sortem." Vellei. Pat. lib. i. 10. 4. " Quæ vox, veluti oraculo emissa." Sortem illam, quam Apollo ediderat Alcameni et Theopompo regibus, his verbis adfert Scholiast. Aristoph. Ἀ φιλοχρηματία Σπάρταν ὀλεῖ, ἄλλο δὲ οὐδέν. Cicero, nisi fallor, Latino versu expressam acceperat tali :

Sparte nulla re, nisi avaritia, peritura est.

Numeros igitur poëticos etiam in oratione obliqua servavit.

8. *Abstinentia et continentia.*] Hæ virtutes contrariæ omnino sunt *avaritiæ*. *Abstinentia* est a rebus alienis, *continentia* a suis. Ubi licet uti rebus tuis, sed tamen moderate uteris, *continens* es : *abstinens* vero, si non attigeris res alienas, etsi id fieri per te possit impune.

9. *Qui vero populares se esse volunt.*] Hoc priscis, et maxime Ciceroni familiare est. Supra xx. 7. " Gratum se videri

Digitized by Google

sam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant: ii labefactant fundamenta rei publicæ; concordiam primum, quæ esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut supra dixi) civitatis 10 atque urbis, ut sit libera et non sollicita suæ rei cujusque custodia. Atque in hac pernicie rei 11 publicæ ne illam quidem consequuntur, quam putant, gratiam. Nam cui res erepta est, est 12 inimicus: cui data, etiam dissimulat, se accipere voluisse: et maxime in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse solvendo. At vero ille, qui accipit injuriam, et 13 meminit, et præ se fert dolorem suum: nec, si plures sunt ii, quibus improbe datum est, quam

studet." i. 19. 11. "Principemque se esse mavult, quam videri." xxi. 9. "Affabilem et jucundum se esse volebat." Infra iii. 4. 4. "Qui bonos se viros haberi volunt." xvii. 9. "Quæ vult illa quidem videri, se esse prudentiam."

Agrariam rem tentant.] Leges agrarias ferre conantur, ut agri, quos alii possederunt, his erepti plebi dividantur.

Pecunias creditas.] Vide c. 23. extr.

10. *Ut supra dixi.*] Cap. xxi. 8.

Et non sollicita.] *Et non*, pro *nec*, observatum ad lib. i. 2. 6.

Suæ rei cujusque.] i. 7. 4.

11. *In hac pernicie.*] Cum hanc rem in reip. perniciem tentent, cum reipubl. ea plurimum noceant.

12. *Cui res erepta.*] Cui sua erepta sunt. *Res* de omni possessionum genere dicitur.

In pecuniis creditis.] Quæ novis tabulis condonantur.

13. *Et meminit.*] Memoriam injuriæ retinet; etiam si videatur æquo animo ferre.

Et præ se fert.] Quin etiam aliquando non dissimulat dolorem, sed eum vultu et verbis prodit.

Nec, si plures sunt.] Et licet plures sint, ideo tamen non plus etiam valent.

Digitized by Google

illi, quibus injuste ademtum est, idcirco plus etiam valent. Non enim numero hæc judican-
14 tur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam sæculis, ante possessum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat?

1 XXIII. Ac propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lysandrum ephorum expulerunt; Agin regem, quod numquam antea apud eos
2 acciderat, necaverunt. Exque eo tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut et tyranni exsisterent, et optimates exterminarentur, et præclarissime
3 constituta res publica dilaberetur. Nec vero

Non enim numero hæc judicantur.] In his rebus non multitudo eorum, qui amici sunt, vel inimici, consideranda est, sed caussa benivolentiæ odiive. Contra Plin. lib. ii. epist. xii. 5. "Numerantur enim sententiæ, non ponderantur."

14. *Ut agrum habeat.*] Pro *agrum habere.* Nec tamen hoc minus est usitatum. Læl. c. 16. "Nec enim illa prima [sententia] vera est, ut, quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus." Eod. i. "Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis."

Sæculis.] Hominum ætatibus, xxi. 16.

XXIII. 1. *Propter hoc injuriæ genus.*] Propter tentatam bonorum æquationem et condonatas debitoribus pecunias creditas.

Lysandrum.] Non Aristocliti filium, cujus vitam Cornelius Nepos et Plutarchus separatim narrarunt, qui non fuit ephorus: sed Lysandrum Libyos filium, illo toto fere sæculo posteriorem, Agidis æqualem. Plutarchus in Agide.

Agin regem.] Qui, Lysandro ephoro constituto, eoque adjutore, possessiones æquare, et agros tenuioribus dividere voluit; oppressus vero ab adversaria factione, et in vincula conjectus a nonnullis ibi periisse traditur; Lysander in exsilium ejectus est. Vide Plutarchum. Pausanias vero historicus Agin ad Mantineam pugnantem ab hostibus interfectum scribit.

2. *Exque.*] i. 34. 2. *Exque his:* ubi plura. Sic paullo post *cumque*, n. 5.

Tyranni exsisterent.] Machanidas et Nabis.

Optimates.] Cum ephoris nobilissimi. *Exterminare* non est *occidere* et *tollere*, sed e civitate ejicere.

Dilaberetur.] Mansit tamen

Digitized by Google

ipsa solum cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ a Lacedæmoniis profectæ manarunt latius. Quid? 4 nostros Gracchos, Ti. Gracchi, summi viri, filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt? At vero Aratus Sicyonius 5 jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus. Cumque tyrannum Nicoclem improviso oppressisset, sexcentos exsules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi, restituit, remque publicam adventu suo liberavit. Sed cum magnam 6 animadverteret in bonis et possessionibus difficultatem, quod et eos, quos ipse restituerat,

postea etiam aliqua pristinæ reip. species vel umbra. Vide quæ dixi ad Cornel. Nepot. præf. n. 5. p. 3.

3. *Contagionibus.*] Dum in reliquis Græciæ civitatibus, exemplum Lacedæmoniorum secutis, reip. fundamenta pari modo labefactata, idque venenum toti genti infusum est.

Profectæ manarunt.] Non minus eleganter *contagiones proficisci* alicunde dicuntur, quam ep. ix. 14. extr. "Viros, a quibus initium libertatis profectum est." Nec valde dissimile est, quod de Div. ii. 44. pr. "Contagio ex infinito pæne intervallo pertinere ad lunam," dicitur.

4. *Gracchos.*] Vide c. 12. extr. et xxi. 4.

5. *Aratus Sicyonius.*] Dux Achæorum, qui patriam Sicyonem, Peloponnesi urbem, a tyrannis oppressam et male habitam, in libertatem restituit. Plutarchus ejus vitam scripsit. Floruit circa initium belli Punici ii. periit veneno Philippi junioris Macedonis. Ne confundatur cum Arato Cilice, poëta, scriptore Phænomenorum, quæ Cicero et Germanicus Cæsar Latine verterunt. Hic ætate prior fuit, et floruit sub Antigono Gonata, Philippi patre.

A tyrannis.] Ab Abantida, Pasea illius patre, et Nicocle, quem tandem Aratus oppressit et in exsilium egit.

Argis.] Ubi, amisso patre Clinia, quem Abantides interemerat, a paternis hospitibus educatus fuerat.

Clandestino introitu.] Cum scalis noctu admotis mœnia transcendisset, et cum paucis in urbem introiisset.

Digitized by Google

quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur, et quinquaginta annorum possessiones moveri non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hereditatibus, multa emtionibus, multa dotibus tenebantur sine injuria: judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, 7 oportere. Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse: isque celeriter ad Ptolemæum, suum hospitem, venit, qui tum regnabat 8 alter post Alexandriam conditam: cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, caussamque docuisset, a rege opulento vir summus facile im-

6. *Neque illis.*] Præsentibus possessoribus.

Neque his.] Ne intelligas, qui illas possessiones sine injuria tenebant: sunt potius, qui possessionibus injuste ejecti fuerant, sed ab aliis.

7. *Statuisset.*] Cum certissimum esse intellexisset, ad res perturbatas restituendas opus esse pecunia.

Alexandriam se proficisci.] Sæpe præsens infinitivi, loco futuri temporis adhibetur. Epist. ix. 2. "Proficisci ad te statim dixit." Lib. i. ep. 7. haud procul a fine: "Quæ ne per populum quidem sine seditione se assequi arbitrabantur." Vide Vechneri Hellenol. i. 2. 14. extr.

Ad Ptolemæum.] Philadelphum, ejus filium, qui primus post Alexandrum in Ægypto regnaverat.

Regnabat alter.] Scilicet Alexandriæ, quam Alexander quidem condiderat, sed conditam non viderat.

8. *Patriam se liberare velle.*] At jam liberarat, tyranno expulso. Nondum vero concordiam restituerat, cum exsules vi recuperare vellent, quæ amiserant, et, ne res ad tyrannidem rediret, metuendum esset. Deinde nec liberam suæ rei possessionem cuique restituerat, nec ære alieno civitatem exsolverat. Hoc vero sæpe etiam dicitur *liberare*. Vide lib. xv. ep. 4. pr.

Caussam docuisset.] Non *docuit caussam Ptolemæum, cur vellet patriam suam liberare;* sed ostendit, quantum negotii sibi conficiendum esset, si utrisque satisfacere vellet, et exsulibus, et bonorum, quæ hi amiserant, possessoribus. *Caussa*

Digitized by Google

petravit, ut grandi pecunia adjuvaretur. Quam 9
cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus caussas cognovit et eorum, qui aliena tenebant, et eorum, qui sua amiserant: perfecitque æstimandis possessionibus, ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, possessionibus cederent: aliis, ut commodius putarent, numerari sibi, quod tanti esset, quam suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes concordia constituta sine querela discederent. O virum magnum, 10
dignumque, qui in nostra re publica natus esset! Sic par est agere cum civibus, non (ut bis jam vidimus) hastam in foro ponere, et bona civium voci subjicere præconis. At ille Græcus, id 11
quod fuit sapientis et præstantis viri, omnibus consulendum putavit. Eaque est summa ratio

pro eo sumitur, quod ad aliquem proprie pertinet. Hoc sensu subjicitur *rei* ita, ut *res* totum negotium significet, *caussa* vero illam negotii partem, quæ proxime nos attingit. Epist. i. 5. 5. "De Alexandrina re, caussaque regia."

Grandi pecunia.] Talentis CL. (Plutarch. p. 1033.) quæ centum quinquaginta circiter florenorum sunt millia. Ea nostra æstimatione non ita grandis summa videtur: priscis autem illis temporibus longe minora erant possessionum pretia.

9. *Æstimandis possessionibus.*] Æstimatione possessionum. Vid. ad lib. i. 2. 4.

Aliis, ut pecuniam.] Præsentibus possessoribus.

Aliis, ut commodius.] Exsulibus.

Quod tanti esset.] Accipere pretium possessionum, quo æstimatæ fuerant a quindecimviris.

Suum recuperare.] In possessionem paternorum prædiorum restitui.

Sine querela discederent.] Ut sibi jus suum obtinuisse a judicibus viderentur, lætique essent eventu illius judicii.

10. *Ut bis jam vidimus.*] Quod primum Sulla, deinde Cæsare dictatore factum vidi.

Hastam in foro ponere.] Bona civium plus licitantibus vendere. Vid. ad c. viii. 12.

Digitized by Google

et sapientia boni civis, commoda civium non divellere, atque omnes æquitate eadem conti-
12 nere. Habitent gratis in alieno? Quid ita? Ut, cum ego emerim, ædificarim, tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid est
13 aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ vero novæ quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum: eum tu habeas, ego non habeam pecuniam?

1 XXIV. Quam ob rem ne sit æs alienum, quod rei publicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest: non, si fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores

11. *Commoda civium non divellere.*] Omnium utilitati pariter consulere: non, una civium parte neglecta, alteram tueri. Vid. supra xii. 2.

Quid ita?] Quam ob causam? est arguentis et accusantis.

Tuear, impendam.] Sarta tecta ædificia conservem, in cultum eorum multa impendam.

Quid est aliud.] Annon hoc est aliis sua eripere, aliis dare aliena? Supple, *si hoc non est?* Vide ad Philippic. ii. 4. infra lib. iii. 13. 4.

13. *Tabulæ vero novæ.*] Quibus publica auctoritate debita abolentur, et pecuniæ creditæ debitoribus ex aliqua parte condonantur. *Novæ* dicuntur, quod priores abolentur.

Quid habent argumenti?] Quid sibi volunt aliud?

Mea pecunia.] Quam ego tibi credidi, tu numquam reddis, atque ita meo damno locupletaris.

XXIV. 1. *Non, si fuerit, ut locupletes.*] *Est* (sc. facultas,) *ut* significat *accidit, evenit, fieri potest.* Horat. Od. iii. 1. 9.

Est, ut viro vir latius ordinet
Arbusta sulcis.

Ipsum Ciceronem ita fere locutum supra observavi ad cap. viii. 20. "Hæc enim est una res prorsus, ut non multum differat inter." Explica igitur nostro loco: Non *autem* caveri potest, ne sit æs alienum, quod reip. noceat, *si ita ratio ineatur*, ut locupletes suum perdant, cet. Ita de Or. ii. 69. "Me quidem hercule valde illa movent stomachosa et quasi submorosa ridicula: non, cum a moroso dicuntur." Ibi verba postrema sic interpretor: *sed* non illa movent, cum a moroso dicuntur. Elegantem et optimis usitatissimam particulæ adversativæ omissionem multis exemplis illustrant Sanctius in Minerva iv. 7. p. 702. et Drakenb. ad Liv. i. 25. 3.

Digitized by Google

lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehe- 2
mentius rem publicam continet, quam fides: quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Numquam vehementius 3
actum est, quam me consule, ne solveretur. Armis et castris tentata res est ab omni genere hominum et ordine: quibus ita restiti, ut hoc tantum malum de re publica tolleretur. Num- 4
quam nec majus æs alienum fuit; nec melius, nec faciliùs dissolutum est. Fraudandi enim spe sublata, solvendi necessitas consecuta est. At vero hic nunc victor, tum quidem victus, 5
quæ cogitarat, ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut

3. *Me consule.*] Primum a tribunis plebis, præsertim a P. Servilio Rullo, novas tabulas et leges agrarias proponentibus; tum et ab aliis, qui cum Catilina vel conjuraverant, vel, fortuna illi adspirante, societatem coituri erant.

5. *Hic nunc victor, tum quidem victus.*] Cæsar, cui mortuo etiam nunc parebat civitas tamquam victori. Vid. c. vii. 4. *Nunc victor* intelligi potest, ut *ante malorum* apud Virgil. v. Æn. 202. Vide Vechneri Hellenol. lib. i. part. ii. 12. pag. 229. Catilinaria conjuratione a Cicerone detecta et oppressa, Cæsar quoque se victum senserat, qui a multis ejus particeps fuisse credebatur, quique, quod maximo ære alieno laboraverat, novis rebus semper studuerat, T. etiam Atium Labienum accusatorem C. Rabirio suborna-verat, quo judicio hoc omnino agebat, ut omnes senatus actiones convelleret, imperium consulare tolleret.

Quæ cogitarat, ea perfecit.] Ut æstimatione possessionum creditores quarta parte crediti fraudarentur, lege statim de fenore lata a. 704. quo primum dictaturam gessit.

Cum ejus jam nihil interesset.] Devicta enim Gallia, superatoque deinde Pompeio, jam pridem egere desierat, omniaque in sua potestate habuerat. Si vero ante istum Galliæ proconsulatum a creditoribus suis novis tabulis liberari potuisset, maximis se difficultatibus expedivisset.

Tanta in eo peccandi libido.] Hoc satis invidiose dictum, Cæsarem peccare solitum, etiamsi peccandi caussam non habuisset. Hic enim summus furor esse solet. Ipse quidem probabiles sui consilii causas

Digitized by Google

hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si
6 caussa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui rem publicam tuebuntur; in primisque operam dabunt, ut juris et judiciorum æquitate suum quisque teneat: et neque tenuiores propter humilitatem circumveniantur, neque locupletibus ad sua vel tenenda, vel recuperanda obsit invidia: præterea quibuscumque rebus vel belli, vel domi poterunt, rem publicam au-
7 geant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt: hæc apud majores nostros factitata: hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate rei publicæ magnam ipsi adipiscentur et gratiam, et glo-
8 riam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præterita censet esse a Panætio, valetudinis curationem, et pecuniæ. Quas res a summo philosopho præteritas arbitror, quod
9 essent faciles: sunt certe utiles. Sed valetudo sustentatur notitia sui corporis; et observatio-

adfert lib. iii. Civil. c. 1. Vide et Appian. Alex. lib. ii. Civil. p. 751.

6. *Quibuscumque rebus.*] Quacumque ratione potuerunt.

Vel belli.] Pro Plancio c. 33. "Qui belli, qui domi de patria bene merentes?" Supra c. v. 1. "Neminem neque ducem belli, nec principem domi."

7. *Magnam ipsi.*] Verum puto *Magnam sibi.*

8. *Antipater Tyrius.*] Qui æqualis Catoni Uticensi, et in ejus contubernio aliquamdiu fuit. Alius est *Antipater Sidonius*, poeta: alius *Antipater Tarsensis*, de quo infra iii. 12. 5.

9. *Sed valetudo.*] Ut *autem* sæpe continuat orationem (vid. i. 22. 10.) ita et *sed.*

Et observatione, quæ res.] Verbali nomini verbi constructio data, quasi dixisset, *observando*, vel *dum observantur, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse.* C. vi. 12. "Spe sibi

Digitized by Google

ne, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; et continentia in victu omni atque cultu, corporis tuendi caussa: et prætermittendis voluptatibus; postremo arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris 10
quæri debet iis rebus, a quibus abest turpitudo: conservari autem diligentia, et parsimonia: iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissi- 11
me Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Œconomicus inscribitur: quem nos ista fere ætate cum essemus, qua es tu nunc, [e Græco] in Latinum convertimus.

XXV. Sed utilitatum comparatio, quoniam 1
hic locus erat quartus, a Panætio prætermissus, sæpe est necessaria. Nam et corporis commoda 2

id utile futurum." Ita supra i. 13. 3. "Astrictos jure jurando, se redituros esse." De Or. ii. 83. "Tum promissio, si audierint, probaturos."

Et prætermittendis voluptatibus.] Non placet ad hæc iterare ex superioribus *continentia in*. Valetudo sustentatur prætermittendis iis rebus, quæ voluptatis tantum caussa sine ratione expetuntur.

Arte eorum.] Mediçorum, quos domi suæ plerique Romanorum principes habebant. Plures enim medici tum servi erant.

10. *A quibus abest turpitudo.*] Non sordidis, non turpibus artibus. Vid. lib. i. c. 26. extr. et cap. 42.

11. *Xenophon Socraticus.*] Socratis auditor, cujus œconomicus liber ad nos pervenit.

Qua es tu nunc.] Annum filius tum agebat XXI. Vid. lib. i. cap. 1. pr.

E Græco.] Hæc verba accessisse videntur a magistro, qui se operæ pretium facturum putabat, si lectores Ciceronis ignorare non sineret, Xenophontem Græce scripsisse.

In Latinum.] *Sermonem*, quod Cicero maluit, quam *linguam*, quod nos hodie fere solum novimus.

XXV. 1. *Utilitatum comparatio.*] Rerum utilium, duarum vel plurium, inter se comparatio.

Quartus, a Panætio prætermissus.] Hoc non ita accipiendum est, ac si Panætius tres priores locos simul cum hoc prætermiserit: sed hic locus est quartus, de quo Cicero sibi dicendum proposuit, quem vero Panætius non attigit. Vide lib. i. c. 3. extr.

Digitized by Google

cum externis, et externa cum corporis, et ipsa inter se corporis, et externa cum externis com-
3 parari solent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur: valere ut malis, quam dives esse. Cum corporis, externa hoc modo: dives esse potius, quam maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic: ut bona valetudo vo-
4 luptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana
5 rusticis. Ex quo genere comparationis illud est

2. *Cum externis.*] Quæ fortunæ bona nos quidem dicimus.

3. *Dives esse potius.*] Ut *dives esse potius* velis, quod verbum ex *malis* subaudiendum est. Ita ex *noli* subintelligitur *velis*, epist. xii. 30. "Noli impudens esse, nec mihi molestiam exhibere." Infra iii. 2. 11. "Negant—prætermissum, sed [aiunt] consulto relictum."

Maximis corporis viribus.] Similis videtur compositio, *dives potius, quam maximis viribus* illius i. 26. 8. "Maximas geri res et maximi animi," vel isti variationi epist. vii. 22. "Bene potus seroque redieram."

4. *Externorum autem.*] Dicendum erat *externa autem:* subintelligitur vero *e numero:* quasi dicat, *ut gloria* e numero *externorum divitiis* anteponatur.

Vectigalia urbana.] Reditus ex possessionibus urbanis, qui uberior et certior erat, quam ex rusticis. Hoc noverat Atticus, qui, ut scribit Cornel. Nep. in ejus vita c. 14. extr. "Nullos habuit hortos, nullam suburbanam aut maritimam sumtuosam villam, neque in Italia, præter Ardeatinum et Nomentanum, rusticum prædium: *cujusque* omnis pecuniæ reditus constabat in Epiroticis et urbanis possessionibus."

5. *Illud est Catonis.*] Columell. lib. vi. præf. "In rusticatione vel antiquissima est ratio pascendi, eademque quæstuosissima. Propter quod nomina quoque et pecuniæ et peculii tracta videntur a pecore: quoniam id solum veteres possederunt. Et adhuc apud quasdam gentes unum hoc usurpatur divitiarum genus; et nunc apud nostros quidem colonos alia res uberior nulla est. Ut etiam M. Cato credidit, qui consulenti, quam partem rei rusticæ exercendo celeriter locupletari posset, respondit, si bene pasceret; rursusque interroganti, quid deinde faciendo satis uberes fructus perceptura esset, adfirmavit, si mediocriter pasceret. Ceterum de tam sapiente viro piget dicere, quod eum quidam auctores memorant eidem quærenti, quodnam tertium in agricolatione quæstuosum esset, adseverasse, si quis vel male pasceret." Plin.

Digitized by Google

Catonis senis: a quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, respondit, 'Bene pascere.' 'Quid secundum?' 'Satis bene pascere.' 'Quid tertium?' 'Male pascere.' 'Quid quartum?' 'Arare.' Et, cum ille, qui quæsierat, dixisset, 'Quid fenerari?' Tum Cato, 'Quid hominem, [inquit,] occidere?' Ex quo, 6 et multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes fieri solere, recteque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de col- 7 locanda pecunia, etiam de utenda, commodius a quibusdam optimis viris ad Janum medium

lib. xviii. c. 5. "Cato interrogatus, quis esset certissimus quæstus, respondit, si bene pascas: quis proximus, si mediocriter pascas." Catonis responsio similis est illi Demosthenis, quem, ut est apud Cicer. in Bruto c. 38. quærenti, "Quid primum esset in dicendo, actionem; quid secundum, idem, et idem tertium, respondisse ferunt."

Bene pascere.] Cato non pastoris industriam, sed sufficientem pecori pascuorum ubertatem requisivisse videtur.

Satis bene.] Hoc Columellæ et Plinio est *mediocriter*. Vide lib. iii. c. 14. pr.

Male pascere.] Exiguum pecoris numerum in macro agello alere.

Arare.] Agri ergo culturam pastione minus fructuosam putavit. Pluribus enim cœli et tempestatum injuriis subjacet, quas vitare nulla prudentia potest.

Quid hominem, inquit, occidere.] Non negat, fenerari rem esse quæstuosam: sed eam non magis justam esse censet, quam latrocinium. Non quodque tamen fenus, sed illud tantum vitæ genus damnasse videtur, cui unus ex fenore quæstus est. Id enim turpe senatori Rom. et odiosum erat. i. 42. 2.

7. *Etiam de utenda.*] Parum noverit homines augendæ rei familiari unice intentos, si quis non animadvertit, quam crebro sermonibus suis, quos de re pecuniaria plerumque instituunt, salutaria pecuniæ utendæ præcepta admisceant. Plautus quidem in Curcul. iii. 10. Lyconem danistam sic inducit philosophantem:

Qui homo mature quæsivit pecuniam,
Nisi eam mature parsit, mature esurit.

Optimis viris.] Proprie hæc accipienda esse, viri docti volunt. Quamvis vero sciam, di-

Digitized by Google

sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda.
8 Pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

vites homines ac feneratores, quod a perditorum civium consiliis abhorrentes plerumque cum bonis sentiant, *bonos viros* interdum dici: tamen a me nullo modo impetrare possum, ut credam, sine *ἰρωνίᾳ* a Cicerone *optimos viros* dici potuisse danistas, quos supra i. 42. 2. genus hominum invisum esse fatebatur, et quos hoc ipso loco non sine *μυκτηρισμῷ ad Janum medium sedentes* appellat. Feneratores igitur *optimos viros* dixit non alia significatione, quam qua T. Roscium, pessimum hominem, pro Rosc. Amer. 8. et 36. *optimum virum* dixerat.

Ad Janum medium.] *Jani* dicuntur transitiones pervias. In foro Romano, porticibus tabernisque clauso, platearum aditus tribus Janis, arcuum triumphalium instar, sive portarum splendide ornatarum, pervii patebant. Hinc "Janus summus, medius, imus." Ad hos, *medium* præsertim, mercatores et feneratores sedebant. Horat. Sat. ii. 3. 18.

—Postquam omnis res mea Janum
Ad medium fracta est.

Idem lib. i. epist. 1.

O cives, cives, quærenda pecunia primum est,
Virtus post numos: hæc Janus summus ad imum
Perdocet.

Digitized by Google

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER TERTIUS.

1 I. PUBLIUM Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus sit, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit fere ejus æqualis, 'Numquam se minus otiosum esse, quam cum otiosus: nec minus solum, quam cum solus es-
2 set.' Magnifica vero vox, et magno viro, ac sapiente digna: quæ declarat, illum et in otio de negotiis cogitare, et in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret umquam, et inter-

I. 1. *Fere ejus æqualis.*] Nam aliquot annis eo posterior, eique consuli quæstor fuit. Etsi vero tota vita ab eo dissensit, tamen et in adversario, quæ præclara sunt, laudavit.

Numquam se minus otiosum.] Ludit in ambiguo verbo, quod et vacuum a muneribus publicis, et a labore feriatum significat.

2. *Magnifica vero.*] *Vero* est *certe.*

Ut neque cessaret umquam, et.] *Neque, et* conjungi, observavi i. 21. 8. Paullo post n. 9. "Et otio fruor, nec eam solitudinem languere patior."

Cessaret.] Otiosus esset, vacaret.

Interdum.] Numquam cessabat: interdum colloquio alterius non egebat. Natura enim patitur, hominem hominis colloquium aliquando non desiderare.

Digitized by Google

dum colloquio alterius non egeret. Ita duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium et solitudo. Vellem nobis hoc 3
idem dicere liceret: sed si minus imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certe proxime accedimus. Nam et a 4
re publica forensibusque negotiis armis impiis vique prohibiti, otium persequimur: et ob eam caussam, urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec hoc otium cum Africani 5
otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim requiescens a rei publicæ pulcherri- 6
mis muneribus otium sibi sumebat aliquando, et a cœtu hominum frequentiaque interdum, tamquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotii inopia, non 7
requiescendi studio, constitutum est. Exstincto

Languorem afferunt.] Torporem: quæ ad agendum pigros reddunt.

4. *Armis impiis.*] Antonii; qui tum militari præsidio septus in senatum venire solebat. Vid. Philipp. ii. 8. et 44. v. 7. Ex his vero perspicitur, hos libros extremo illo anno perpolitos fuisse, quo Antonius consul fuit, oratione Philippica secunda jam vulgata. Vid. lib. xvi. Attic. ep. 11.

Otium persequimur.] Tertius jam annus vertebatur, ex quo ad scribendos rhetoricos et philosophicos libros incubuerat. Hor. epod. i. 7. "Utrumne jussi persequemur otium?"

Rura.] Id est, prædia et villas suas, *peragrabat*, et in iis philosophiæ maxime vacabat.

5. *Nec hoc otium.*] Præsens hoc otium meum. Sic postea *hæc solitudo cum illa*, id est, mea cum superiore illa Africani.

Comparanda.] Par putanda, ut *conferendus* dicitur i. 22. 7. et 13.

6. *A rei publicæ pulcherrimis muneribus.*] A functione munerum publicorum, ab administranda republ.

Sumebat.] Suo arbitratu, et ut commodum erat, non ut alii volebant.

7. *Constitutum est.*] Causa nostri otii est negotii inopia.

Exstincto senatu.] Non de senatoribus bello exstinctis, sed de libertate senatui ademta lo-

Digitized by Google

enim senatu deletisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere
8 possimus? Ita qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus; nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, et
9 sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere; sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni: propterea et otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi adfert ne-
10 cessitas, non voluntas. Quamquam Africanus majorem laudem meo judicio assequebatur.

quitur, cum curia armatis obsideretur ab Antonio.

Judiciis deletis.] Cum prætores, M. Brutus et Cassius ex urbe fugere coacti essent: quorum epistolas habemus apud Ciceronem lib. xi. inter primas.

In foro.] In judiciis, non in *concione populi.*

8. *Sceleratorum.*] Qui cædes minantur.

Quibus omnia redundant.] Magna veteranorum manu ab Antonio comparata, et perditis quibusque ad illam causam adjunctis.

9. *Ab hominibus doctis.*] Philosophis.

Et otio—nec eam solitudinem.] Vid. n. 2.

Non illo quidem.] Vide i. 27. 9.

Quo debeat is.] Gesnerus malebat *quo debebat is.* Hoc ad vernaculæ, illud ad Romanæ linguæ morem propius videtur accedere. De Or. ii. 26. "Quæ mihi videntur ii melius nosse, qui dialectici appellantur, hi autem nostri ignorare, qui non minus nosse *debeant.*" Or. c. 51. "Quamquam orationis faciendæ et ornandæ auctores locupletissimi, summi ipsi oratores esse *debeant.*" Adde supra i. 9. 1.

10. *Majorem laudem assequebatur.*] Quod mentis in eo vigor erat major, cujus sola agitatione otium suum oblectabat, ut a solitudine abstraheretur.

Vel meo judicio.] Delevi particulam *vel,* cujus vis a scopo Ciceronis aliena videtur. Non ille ex animi sententia Scipioni majorem, quam sibi, laudem tribuit; sed, quod, arrogantiæ crimen vitans, se ipsum agnoscere callide dissimulat, id agit,

Digitized by Google

Nulla enim ejus ingenii monumenta mandata 11
litteris, nullum opus otii, nullum solitudinis munus exstat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, investigationeque earum rerum, quas cogitando consequebatur, neque otiosum, nec solum umquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita a solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore eversa, 12
quam multis annis stante re publica, scripsimus.

II. Sed cum tota philosophia, mi Cicero, fru- 1
gifera et fructuosa, nec ulla pars ejus inculta ac deserta sit: tum nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quam de officiis, a quibus constanter honesteque vivendi præcepta ducuntur. Quare quamquam a Cratippo nostro, principe 2
hujus memoriæ philosophorum, hæc te assidue audire atque accipere confido: tamen condu-

ut alii judicent, Africano se majorem laudem mereri.

11. *Solitudinis munus.*] Nihil quod in solitudine ab eo peractum vel compositum fuerit.

12. *Plura.*] Nam et libros aliquot rhetoricos et plerosque philosophicos post id tempus scripsit, quo respubl. Cæsaris armis est oppressa.

II. 1. *Frugifera et fructuosa.*] Laudatur ager, qui non solum *frugifer* est, sed et *fructuosus*, id est, ex quo reditus impensam superat. Vide Cat. de R. R. cap. i. 6. Hoc Cicero ad philosophiam transfert, ex qua non ita magna mercede fructus capiuntur uberrimi.

Feracior.] Hoc *frugifero* respondet, sicut *uberior* idem est, quod *fructuosior*. *Locus* est pars; vid. n. 10. 11. et 13.

2. *A Cratippo nostro.*] Familiari utrique nostrum. Lib. i. de Divin. c. 3. med. *Cratippus quoque familiaris noster.* De eo vide i. c. 1. pr.

Hujus memoriæ.] Priscis illis *parem* dicere non audet, *similliimum* tantum esse concedit lib. ii. c. 2. extr.

Audire atque accipere.] *Audiunt* omnes, quibus præcepta

Digitized by Google

cere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare; nec eas, si fieri possit, quid-
3 quam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tum haud scio, an nemini potius, quam
4 tibi. Sustines enim non parvam exspectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam hono-
5 rum, non nullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave et Athenarum, et Cratippi: ad quos cum tamquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem et urbis auctо-
6 ritatem, et magistri. Quare quantum conniti animo potes, quantum labore contendere (si discendi labor est potius, quam voluptas) tan-

traduntur: sed non omnes *accipiunt*, sive, quod idem est, *arripiunt*. Vid. Cornel. Attic. cap. i. 3.

Undique.] Ab omnibus partibus.

Quidquam aliud audire.] Alia fortasse audierat a Gorgia, vinolento rhetore, quem familiarem habuerat. Vid. epist. xvi. 21. 11.

3. *Haud scio an nemini potius.*] Nemini fortasse magis. i. 11. 1. Lib. i. ad Q. F. ep. i. 10. "Ut tibi tanti honores haberentur, quanti haud scio an nemini."

4. *Sustines enim non parvam exspectationem.*] Magna de te spes est, fore ut imiteris industriam paternam, honores adipiscaris et aliquam gloriam.

5. *Suscepisti onus.*] *Onerant*, quæ ei, cui adsunt, aliquam decori vel honesti observandi necessitatem imponunt, idque negligenti degenerem animum exprobrant. Ciceronis filio igitur *oneri* erant Athenarum urbs et Cratippus, id est, turpe ei futurum, inertiamque exprobraturum erat, nisi doctior ac melior inde rediisset. Nemo eum tantum præceptorem et urbem dedecorantem non odisset et reprehendisset. Hanc *oneris* significationem disces ex Plin. min. pluribus locis.

Ad mercaturam bonarum artium.] Ad mercandas bonas artes. Male de loco intelligunt, et ad nostras academias transferunt.

6. *Si discendi labor est.*] Elliptica loquendi ratio: plene dicendum fuisset, *si discendi labor* omnino labor *est*. Cap. xxi. 10. "Quæ major utilitas, quam regnandi, esse possit?" De Or. ii. 84. "Nec illud

Digitized by Google

tum fac ut efficias: neve committas, ut, cum omnia suppeditata sint a nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe 7
ad te cohortandi gratia scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur. Panætius igitur, qui sine controversia de 8
officiis accuratissime disputavit, quemque nos, correctione quadam adhibita, potissimum secuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines et consultare de officio solerent, uno, cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, utilene, an inutile: tertio, si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec id exsolvit, quod promiserat. Quod 9
eo magis miror, quia scriptum a discipulo ejus

tertium [genus, quod est] laudationum genus difficile est." Ibid. iii. 38. "Tertius ille [modus, qui est] modus transferendi verbi late patet." Ad Divers. x. 3. 8. "Unus autem est, hoc præsertim tempore, per tot annos re publ. devexata, rei p. bene gerendæ cursus ad gloriam." Interpretare: unus est cursus ad gloriam, qui cursus est rei p. bene gerendæ, sive, qui consistit in re p. bene gerenda.

Fac ut efficias.] Pleonasmus Ciceronianus, pro *effice*.

Ut, cum omnia.] Lege: *ut ne, cum omnia*. Exemplo Græcorum Romani geminandis negationibus interdum contentius negant. Vide supra i. 20. 1.

Tute tibi.] Tu ipse tibi defuisse.

7. *Propositæ.*] AB initio positæ, factæ.

8. *Panætius.*] Vide i. 26. 5.

Tribus generibus propositis.] Repete Hb. i. c. 3. extr.

Nec id exsolvit.] Illud *nec* est, sed non, nec tamen. Eamdem rem Cicero lib. xvi. epist. 11. ad Atticum ita exponit: "Τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος, quatenus Panætius, absolvi duobus; illius tres sunt. Sed cum initio divisisset ita, tria genera exquirendi officii esse; unum, cum

Digitized by Google

Posidonio est, triginta annis vixisse Panætium,
10 postea quam eos libros edidisset. Quem locum
miror a Posidonio breviter esse tactum in qui-
busdam commentariis; præsertim cum scribat,
nullum esse locum in tota philosophia tam ne-
11 cessarium. Minime vero assentior iis, qui ne-
gant, eum locum a Panætio prætermissum, sed
consulto relictum, nec omnino scribendum fu-
isse: quia numquam posset utilitas cum hone-
12 state pugnare. De quo alterum potest habere
dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus,
quod in divisione Panætii tertium est, an plane
omittendum: alterum dubitari non potest, quin
13 a Panætio susceptum sit, sed relictum. Nam
qui e divisione tripartita duas partes absolverit,
huic necesse est restare tertiam. Præterea in
extremo libro tertio de hac parte pollicetur se

deliberemus, honestum an turpe sit, alterum, utile an inutile, tertium, cum hæc inter se pugnare videantur, quomodo judicandum sit: (qualis causa Reguli, redire honestum, manere utile) de duobus primis præclare disseruit, de tertio pollicetur se deinceps; sed nihil scripsit. Eum locum Posidonius persecutus: ego autem et ejus librum arcessivi, et ad Athenodorum Calvum scripsi, ut ad me τὰ περὶ ἀφάλειαν mitteret; quæ exspecto, quem velim cohortere, et roges, ut quam primum. In eo est περὶ τῶν κατὰ περίστασιν καθήκοντος.

9. *Posidonio.*] Vide i. 45. 2. Libri veteres et hic et ubique unanimi consensu in *Posidonii* nomine duplicem sibilum admittunt. Est quidem Græcis Ποσειδώνιος. Tamen prisci consonantes, potissimum in propriis nominibus, geminabant, ut L in *Salustius*, *Salius*, N in *Seneca*.

11. *Prætermissum.*] Negligentia vel oblivione, non consilio, quod alii volebant. Vid. lib. i. c. iii. 9.

Sed consulto relictum.] Ex verbo præcedenti *negant* subintellige *aiunt*. Vid. ii. 25. 3.

12. *De quo.*] Quod ad id attinet. Non *alterum de quo*, sed *de quibus* dicendum erat, si hæc conjungi ita voluisset, ut *unus de multis*.

Digitized by Google

deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples, Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audierat, ut nemo pictor esset inventus, qui Coæ Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolveret (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset [et non perfecisset] propter eorum, quæ perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum. 14

III. Quam ob rem de judicio Panætii dubitari non potest: rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse disputari potest. Nam sive 1 2

14. *Accedit eodem.*] Ad hæc accedit. Vid. Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 12. p. 236.

Testis locuples.] *Firmus et certus.* Vide c. 27. pr.

P. Rutilium.] Vid. ii. 13. 12.

Dicere solere.] Rutilio superstite hæc epistola a Posidonio scripta esse potuit.

Coæ Veneris.] Plin. lib. xxxv. 10. "Apelles etiam inchoaverat Venerem Cois, superaturus etiam suam illam priorem. Invidit vero mors peracta parte, nec, qui succederet operi ad præscripta lineamenta, inventus est."

Oris pulchritudo.] Vultus inimitabili arte pictus.

Imitandi.] Ita pingendi, ut ori cetera responderent.

Et non perfecisset.] Assentiendum est iis, qui hæc verba repudiant.

III. 1. *De judicio Panætii.*] Quid de hac parte judicaverit. Certum enim est, ejus judicio hanc comparationem institui posse, ipsumque de ea dicere voluisse.

Disputari potest.] *Disputare* proprie est, sermonem de qua re habere, et sine contentione disserere. Tamen interdum pro contendere, disceptare, in utramque partem disserere, sine alterius vocabuli adjectione, usurpatur. Terent. Andr. prol. 15.

Id isti vituperant factum; atque in eo disputant,
Contaminari non decere fabulas.

Cic. de Fin. ii. 4. "Etsi satis

Digitized by Google

honestum, solum bonum est, ut Stoicis placet; sive quod honestum est, id ita summum bonum est, quem ad modum Peripateticis vestris videtur, ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar habeant: dubitandum non est, quin numquam possit utilitas cum honestate
3 contendere. Itaque accepimus, Socratem exsecrari solitum eos, qui, primum hæc natura
4 cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut et quidquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quid-
5 quam, quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut ii,

clemens sum in disputando, tamen interdum soleo subirasci." Quinctilian. i. 5. 34. "Quamquam circa hoc quoque disputatum est."

2. *Ut Stoicis placet.*] Vide Paradox. i.

Peripateticis vestris.] Alii *nostris.* Ut infra iv. 15. Quæ Ciceronem caussa movere potuerit, ut Peripateticis se accenseret, non video. Supra ii. 2. extr. "Tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui." Longe alia ratio erat supra c. ii. 2. quum diceret *a Cratippo nostro.*

Vix minimi momenti instar.] Cicero lib. v. Tusc. c. 17. "Quam vim habet libra illa Critolai: qui cum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis et externa; tantum propendere illam boni lancem putat, ut terram et maria deprimat." Lib. v. de Fin. c. 30. "Satis erit hoc præceptum, in quo adjutores Stoicos optimos habemus, tantam vim esse virtutis, ut omnia, si ex altera parte ponantur, ne appareant quidem." Vid. infra c. viii. 3.

Contendere.] Comparari, præferri.

3. *Socratem.*] Lib. i. de Leg. c. 12. "Recte Socrates exsecrari eum solebat, qui primus utilitatem a natura sejunxisset. Id enim querebatur caput esse exitiorum omnium." Vide cap. vii. 6.

Opinione distraxissent.] Res esse diversas putassent.

4. *Ut et quidquid honestum.*] Particulam *et* eleganter sequitur *nec.* Vide c. i. n. 2.

5. *Si is esset.*] Si talis esset philosophus, ut vulgus loquitur, vel ex eorum philosophorum numero. ii. 2. 11. "Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore."

Efficiens utilitatis.] C. 3.

Digitized by Google

qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honestate pugnare. Sed cum sit is, 6
qui id solum bonum judicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione pejorem: non videtur ejus modi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim quod sum- 7
mum bonum a Stoicis dicitur, convenienter naturæ vivere, id habet hanc, ut opinor, sententiam, cum virtute congruere semper: cetera autem, quæ secundum naturam essent, ita le-

efficiens voluptatis. Pro Leg. Manil. c. 3. pr. *appetentes gloriæ.* Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 18. p. 291.

Indolentia.] Doloris vacuitate, ἀναλγησίᾳ: Vox a Cicerone ficta. De Fin. ii. 3. seqq. ubi de hoc Hieronymi Rhodii summo bono disputat, ἀναλγησίαν modo *nihil dolere*, modo *doloris omnis amotionem*, modo *cum dolor omnis detractus est*, modo *cum dolore caremus*, modo *ut ita dicam indolentiam*, modo *sine ulla molestia vivere*, modo *doloris vacuitatem* interpretatur.

7. *Convenienter naturæ.*] i. 26. extr.

Cum virtute congruere.] Convenienter naturæ vivere esse nihil aliud, quam cum virtute congruere semper, cetera autem, quæ secundum naturam, *rel.* Similis fere constructionis exemplum habes c. v. 6. Stoicis τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν idem erat, quod κατ' ἀρετὴν ζῆν. Vide Diog. Laërt. lib. vii. s. 87. Ex eadem Stoicorum schola Cic. i. de Legib. c. 8. virtutis definitionem mutuatus est illam: "Est autem virtus nihil aliud, quam in se perfecta et ad summam perducta natura;" et de Invent. ii. 53. "Virtus est animi habitus naturæ modo atque rationi consentaneus." Est ibi *naturæ modus atque ratio* nihil aliud, quam norma et præscriptum naturæ. Ita pro Quinct. c. 7. "Existima, C. Aquilli, modo et ratione omnia Romæ Nævium fecisse."

Quæ secundum naturam essent.] Ut valetudo, sensuum integritas, robur, divitiæ, gloria. Hæc *secundum naturam esse* dicebant; quæ iis adversa, *contra naturam.* Vide i. Academ. c. 10. Utraque vero nec bona nec mala esse censebant,

Digitized by Google

8 gere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam, hanc comparationem non recte introductam, nec omnino de eo genere 9 quidquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod proprie vereque dicitur, id in sapientibus est solis, neque a virtute divelli umquam potest. In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum, nullo modo, similitudines 10 honesti esse possunt. Hæc enim omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant. Ea communia sunt, et late patent: quæ et ingenii bonitate multi assequuntur, et 11 progressione discendi. Illud autem officium, quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est, et, ut iidem dicunt, omnes numeros habet; nec, præter sapientem, cadere in 12 quemquam potest. Cum autem aliquid actum est, in quo media officia compareant, id cumulate videtur esse perfectum, propterea quod vul-

ideoque nec in optandis, nec in fugiendis ponebant.

Ita legere.] Sumere, amplecti; non expetere, nec optare. Quæ autem *legenda* esse concedebant, ea *præposita* vel *præcipua* dicebant; his contraria *rejectanea*. Vide iii. de Finib. c. 15. iv. c. 25. et 26.

8. *Putant quidam.*] Stoici.

9. *Honestum.*] Quod κατόρθωμα vocabant: de quo ad lib. i. c. 3.

Id in sapientibus.] *Id* abundat post *illud*: sed ita tamen alibi etiam loqui solet. Vide i. 35. 3.

10. *His libris disputamus.*] Male h. l. diceres: *in his libris.* Vide supra ii. 13. 1.

Media.] Repete lib. i. c. 3.

Communia.] Cum omnium hominum genere, ut ipse loquitur cap. 4. pr.

Ingenii bonitate.] *Naturæ bonitatem* vocat lib. i. cap. 2.

Progressione discendi.] Discendi opera, profectu, et recte agendi exercitatione.

11. *Omnes numeros habet.*] Metaphora est a palæstra, cujus omnes motus ad decus compositos qui perdidicerant, *omnes numeros habere* dicebantur.

12. *Propterea quod vulgus.*]

Digitized by Google

gus, quid absit a perfecto, non fere intelligit, quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. Quod idem in poëmatis, in picturis 13
usu venit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti laudentque ea, quæ laudanda non sint, ob eam, credo, caussam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in una quaque re vitii sit, nequeant judicare. Itaque cum sint docti a peritis, desistunt facile sententia.

IV. Hæc igitur officia, de quibus his libris 1
disserimus, quasi secunda quædam honesta esse dicunt, non sapientium [modo] propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. Nec vero cum duo Decii, aut duo 2
Scipiones, fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius, Aristidesve justi nominantur, aut ab

Redditur ratio, cur media officia perfecta esse videantur.

Quid absit a perfecto.] Quantum desit ad optimi perfectionem.

Non fere intelligit.] Plerumque minus intelligit. Suo more Cicero adverbio *fere* præposuit negationem.

13. *In poëmatis.*] Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. i. cap. 3. p. 27.

Usu venit.] Contingit, accidit.

IV. 1. *Secunda quædam honesta.*] Secundaria, secundi ordinis.

Non sapientium modo.] Moleste adjicitur *modo*.

Commoventur.] Ad amorem alliciuntur, non possunt non ea amare. Infra cap. 8. pr. "Cum igitur aliqua species utilitatis objecta est, commoveri necesse est." Vide ii. 9. 5. et 6.

2. *Decii, aut duo Scipiones.*] i. 18. 9.

Fabricius.] De Fabricio et Aristide infra c. 22. Cicero scripsisse videtur: 'Aut cum Fabricius Justus nominatur, aut ab illis (Deciis, Scipionibus) fortitudinis aut ab hoc justitiæ tamquam a sapiente (l. sapientibus) petitur exemplum.' Desiderabat glossator exemplum Græcum. Ad ea Cicero paullo post transit.

Digitized by Google

illis fortitudinis, aut ab his justitiæ, tamquam
3 a sapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem volumus intelligi; nec ii, qui sapientes habiti et nominati, M. Cato et C. Lælius, sapientes fuerunt; ne illi quidem septem: sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quamdam gere-
4 bant speciemque sapientium. Quocirca nec id, quod vere honestum est, fas est cum utilitatis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestum, quod colitur ab iis, qui bonos se viros haberi volunt, cum emolu-
5 mentis umquam est comparandum. Tamque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservandumque nobis est, quam illud, quod proprie dicitur vereque est
6 honestum, sapientibus. Aliter enim teneri non

3. *Sic sapiens.*] Satis commode *fuit* intelligitur ex *fuerunt*, quod sequitur.

M. Cato et C. Lælius.] Vid. Cat. Maj. i. 6. Læl. i. pr. 2. pr. et 5. 8. 9.

Ne illi quidem septem.] Græciæ sapientes.

Ex mediorum officiorum frequentia.] Quia media officia frequenter adsequebantur, eorumque vita in his conservandis spectata erat, sapientum non dissimiles videbantur, quamvis a perfecta sapientia multum abessent. Vide n. 6.

4. *Quod vere honestum est.*] Primi ordinis honestum, a quo secunda honesta discernit.

Cum utilitatis repugnantia.] Cum utilitate, quando honesto repugnat.

Fas est—comparari.] Ita pro Muren. c. 37. extr. "Si eos hoc nomine appellari fas est." Liv. i. 2. extr. "Quemcumque eum dici jus fasque est." Vide supra *appellari licet* i. 7. pr. *decet referri* i. 10. 2.

Communiter.] Omnes; philosophi cum indoctis communiter.

Bonos se viros haberi volunt.] ii. 22. 9.

5. *In nostram intelligentiam.*] Secundarium, quod omnes intelligere possunt.

Honestum, sapientibus.] Ne conjungas *dicitur sapientibus*, sed *conservandumque est sapientibus.*

6. *Aliter.*] Alioqui. i. 39. 6. ii. 12. 3. et 6.

Teneri non potest.] *Progres-*

Digitized by Google

potest, si quæ ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de iis, qui conservatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia 7
metiuntur emolumentis et commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare: boni viri non solent. Itaque existi- 8
mo, Panætium, cum dixerit, homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere. Etenim non modo pluris putare quod utile vi- 9
deatur, quam quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, et in his addubitare, turpissimum est. Quid ergo est, quod non numquam 10
dubitationem afferre soleat, considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim 11
tempore fit, ut, quod turpe plerumque haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli caussa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest majus esse scelus, quam non modo 12
hominem, sed etiam familiarem hominem occidere? Num igitur se astrinxit scelere, si qui

tionem tenere Latine dicitur, ut *cursum, iter, viam*, et *fugam per medios hostes.*

Si quæ ad virtutem.] Sic n. 12. et i. 16. 8. *Si qui.* ii. 21. 11. *Sin quæ.*

Facta progressio.] *Progressio ad virtutem* est virtutis inchoatio. Acad. i. 5. "Quod inchoatum est, neque absolutum, progressio quædam ad virtutem appellatur."

8. *Hoc ipsum sensisse, quod dixerit.*] Nihil aliud voluisse, quam quod verba sonant.

11. *Tempore fit.*] Vide lib. i. c. 10.

12. *Familiarem hominem.*] Hoc in gratiam percussorum Cæsaris dicit, qui ex ejus familiarissimis fuerunt.

Digitized by Google

13 tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Romano non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit ergo utilitas honestatem? Immo vero ho-
14 nestatem utilitas est consecuta. Itaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, formula quædam constituenda est, quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio numquam rece-
15 demus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi disciplinæque maxime consentanea: quam quidem his libris propterea sequimur, quod, quamquam et a veteribus Academicis, et a Peripateticis vestris, qui quondam iidem erant, quæ honesta sunt, anteponuntur iis, quæ videntur utilia; tamen splendidius hæc ab eis disseruntur, quibus, quidquid honestum est, idem utile videtur, nec utile quidquam, quod non honestum; quam ab iis, quibus honestum ali-
16 quid non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat,

13. *Romano non videtur.*] Vide cap. 6. sub fin. et Romano homine dignam sententiam Cornelii Nep. Milt. c. 3. extr. Timol. i. 5.

14. *Quod honestum intelligimus.*] Quod in nostram intelligentiam cadit, ut est n. 5. vel, quod omnes perspiciunt esse honestum.

Formula quædam.] Præscriptum, norma, regula.

15. *Peripateticis vestris.*] Vide iii. 2. De geminata præpositione vid. i. 14. 1.

Qui quondam iidem erant.] i. 1. 3.

Splendidius hæc ab eis.] Gravius, generosius et majore cum audientium admiratione.

16. *Nostra Academia.*] Cicero enim non Stoicus erat, sed Academicus, Stoicosque Academiæ licentia in iis tantum sequebatur, quæ probabiliora putabat.

Licentiam dat — ut liceat.] Infra c. viii. 7. "Hoc delibe-

Digitized by Google

ut quodcunque maxime probabile occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam.

V. Detrahere igitur [aliquid] alteri, et ho- 1
minem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit convictum hu- 2
manum et societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet, aut violet alterum, dirumpi necesse est eam, quæ maxime est secundum naturam, humani generis societatem. Ut, si unum quodque 3
membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari, et interire totum corpus necesse esset: sic, si unus quisque nostrum ad se rapiat commoda aliorum, detrahatque quod cuique possit, emolumenti sui gratia, societas hominum et communitas evertatur necesse est. Nam, sibi ut quisque malit, quod 4
ad usum vitæ pertineat, quam alteri, acquirere,

rantium genus, qui deliberant." Loquendi genus, in quo aliquid redundare videtur. Nep. Milt. i. 2. "Delphos deliberatum missi sunt, qui consulerent Apollinem."

V. 1. *Rebus externis.*] Vid. ii. 25. 2.

2. *Principio.*] Primum. Vid. i. c. 4. pr. Huic respondet *Neque vero hoc solum* n. 5. Ita *vero* continuat orationem, præcedente *primum.* i. 28. 9.

3. *Sensum hunc haberet.*] Ita sentiret, putaret.

Valetudinem.] Vires, robur.

4. *Nam, sibi ut quisque malit.*] Hoc enim ab ipsa natura concessum est, ut, quæ ad usum vitæ pertinent, sibi quisque adquirere malit, quam alteri.

Digitized by Google

concessum est, non repugnante natura: illud natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras 5 facultates, copias, opes augeamus. Neque vero hoc solum natura, id est jure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus res publica continetur, eodem modo constitutum est, ut non liceat sui commodi 6 caussa nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt; incolumem esse civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exsilio, 7 vinclis, damno coërcent. Atque hoc multo magis efficit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina et humana, cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volunt vivere) numquam committet, ut alienum appe-

Aliorum spoliis.] Spqliis, quæ aliis detracta sunt.

Facultates, copias, opes.] Vide lib. i. 3. 7.

5. *Jure gentium.*] Jure naturæ, quod omnes gentes ipsa natura docuit, quoque illæ inter se continentur. Tusc. i. 13. "Consensio quædam gentium lex naturæ putanda est." Ita veteres philosophi describebant; aliter vero nostri.

6. *Incolumem esse.*] Pendet a *volunt*. Sic fere supra cap. iii. 7.

Vinclis.] Syncope. Dixi ad i. 35. 11. *Damno*, multa, ζημίᾳ.

7. *Atque hoc multo magis efficit.*] Id est declarat, vincit. Infra n. 13. "Ex quo efficitur." Tusc. i. 11. "Efficiet enim ratio, ut—mors aut malum non sit, aut sit bonum potius." In Hortensio: "Quod efficit dialecticorum ratio." Meminerimus autem, formulæ initio capitis hujus propositæ, argumentisque deinde (1) a jure gentium et (2) a jure civili petitis confirmatæ, certitudinem hic (3) ex ipsa naturæ ratione ostendi. Dicit igitur Cicero, ipsam *naturæ rationem* manifestius etiam, quam priora argumenta, declarare, immo cogere, nullo modo licere sui commodi caussa nocere alteri. Id ut omnibus probaret, plures conclusiones naturæ principiis aptas deinceps ordinavit. Naturæ ratio *lex divina* dicitur, quia ea ipsa est mens dei. Eamdem, opinor, *humanam legem* appellari, quod a deo hominibus data in mente sapientis inest, eique omne genus humanum parere debet. Vide de Leg. ii. 4.

Digitized by Google

tat, et id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim [multo] magis est secundum naturam 8
excelsitas animi et magnitudo, itemque communitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiæ : quæ quidem contemnere, et pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi et excelsi est. Detrahere ergo de altero sui commodi 9
caussa, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis ejusdem. Itemque magis est secundum naturam, pro 10
omnibus gentibus, si fieri possit, conservandis, aut juvandis maximos labores molestiasque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cælestium collocavit, quam vivere in solitudine, non modo sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus eo-

8. *Etenim multo magis.*] Adverbio *multo* hic æque facile carebimus, ac paullo post in illis " Itemque magis est secundum naturam."

Ducere, comparantem cum utilitate communi.] Ea pro nihilo te ducere, qui ex altera parte utilitatem communem præponderare videas. Sic n. 10. " Imitantem Herculem illum."

9. *Detrahere ergo de altero.*] Verba hæc sunt necessaria consequutio legis naturalis a Cicerone modo propositæ. De Fin. i. 9. " Detractis de homine sensibus, reliqui nihil est." Infra vi. 11. " Si quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis caussa detraxeris." Adde ibid. n. 12. et 14.

Cetera generis ejusdem.] i. 4. 1.

10. *Pro omnibus gentibus.*] Quamvis exteris, quamvis sermone, moribus et sacris discrepent.

Herculem.] De Hercule vide de Fin. ii. 36. Tusc. iii. 22. *Fama* est id, quod omnes homines fantur, sermo, opinio. Cat. Maj. xvii. 11.

Vivere in solitudine.] Non ab omnibus quidem hominibus, sed tamen a multitudine et frequentia remotum : alioqui inutilis esset pulchritudo, minor etiam voluptas.

Abundantem.] Sc. *te.* Sic antea *imitantem.*

Digitized by Google

piis, ut excellas etiam pulchritudine et viribus.
11 Quocirca optimo quisque et splendidissimo in-
12 genio longe illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini
13 nocere non posse. Deinde qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuipiam injuriam.
14 Si nihil existimat contra naturam fieri hominibus violandis, quid cum eo disseras, qui omnino
15 hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem censet, sed multo illa pejora mortem, paupertatem, dolorem; errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitiis gravius existimat.

1 VI. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas unius cujusque et universorum: quam si ad se quisque rapiet,
2 dissolvetur omnis humana consortio. Atque etiam si hoc natura præscribit, ut homo homi-

11. *Et splendidissimo ingenio.*] Ad hæc cognoscenda et posthabendam vitam solitariam haud ita magno ingenio opus est: at ne Cicero quidem aliter judicat; quo quis vero splendidiori ingenio sit, eo magis eum colere ait hominum societatem.

13. *Mortem, paupertatem, dolorem.*] Cicero a majore malo ad mala minora sensim procedit. Vis tamen sententiæ per singulos descensionis gradus augetur.

14. *Hominibus violandis.*] Violatione hominum. Ut *de inferenda injuria* i. 8. 10. ii. 23. 9.

Hominem ex homine tollat.] Tollit enim ex homine, quæ maxime ei propria est, humanitatem.

VI. 1. *Unum debet esse omnibus propositum.*] Id unum omnes spectare debent, ut aliorum pariter et sua commoda tueantur atque augeant.

Digitized by Google

ni, quicumque sit, ob eam ipsam caussam, quod is homo sit, consultum velit, necesse est secundum eamdem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, una continemur 3
omnes et eadem lege naturæ: idque ipsum si ita est, certe violare alterum naturæ lege prohibemur. Verum autem primum, verum igitur extremum. Nam illud quidem absurdum est, 4
quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos, commodi sui caussa; aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil ju- 5
ris, nullam societatem, communis utilitatis caussa statuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui au- 6
tem civium rationem dicunt habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis societatem; qua sublata, beneficientia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur. Quæ qui tollunt, etiam adversus deos immortales impii judicandi sunt. Ab iis enim 7
constitutam inter homines societatem evertunt: cujus societatis artissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi caussa, quam omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent injustitia. Jus- 8
titia enim una virtus omnium est domina et regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit: Non-

2. *Quicumque sit.*] Etiamsi servus, alienigena, barbarus sit.

Quod is homo sit.] Ejusdem sanguinis et generis, communi ratione præditus.

5. *Distrahit.*] Dissolvit, dirimit, ex amicis facit inimicos. Vide n. 16.

Digitized by Google

ne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri, homini ad nullam rem
9 utili? Minime vero. Non enim mihi est vita mea utilior, quam animi talis affectio, nemi-
10 nem ut violem commodi mei gratia. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum et immanem vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spo-
11 liare possit, nonne faciat? Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam si quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis caussa detraxeris, inhumane feceris, contraque naturæ legem. Sin autem is tu sis, qui multam utilitatem rei publicæ atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis; si quid ob eam caussam
12 alteri detraxeris, non sit reprehendendum. Sin autem id non sit ejus modi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quam de al-
13 terius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujus modi, quam detractio, aut appetitio alieni: sed communis utilitatis dere-
14 lictio contra naturam est; est enim injusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat et continet, decernit profecto, ut ab

10. *Phalarim.*] Vide ii. 7. 16.

11. *Ad judicandum sunt facillima.*] i. 35. pr.

Ad nullam partem utili.] Paullo ante dixit *ad nullam rem utili*: lib. i. c. 10. "Qui nec sibi, nec alteri, ut dicitur," De re ipsa confer cap. 23.

12. *Sin autem id non sit.*] Si non is fueris, qui hominum societati ac reipubl. multum prodesse possis: non licet tibi de alterius commodis detrahere.

13. *Non igitur magis est.*] Non igitur ex eo, quod licet interdum viro bono, vitæ suæ conservandæ caussa, aliquid ab homine ad nullam partem utili detrahere, efficitur, ut magis contra naturam sit morbus, egestas, cet.

Digitized by Google

homine inerti atque inutili ad sapientem, bonum, fortem virum transferantur res ad vivendum necessariæ; qui, si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seseque diligens, hanc caussam habeat ad injuriam. Ita 15
semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, et ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati. Nam quod ad Phalarim atti- 16
net, perfacile judicium est. Nulla enim nobis societas cum tyrannis, et potius summa distractio est: neque est contra naturam, spoliare 17
eum, si possis, quem est honestum necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Et- 18
enim ut membra quædam amputantur, si et ipsa sanguine et tamquam spiritu carere cœpe-

14. *Detraxerit.*] Si perierit, morte sua multum de communi utilitate detraxerit, id est, ejus mors detrimentum reipubl. allatura sit.

Modo hoc ita faciat.] Hoc, quod lex naturæ decernit.

Seseque diligens.] Nimis. i. 9. 6. "Nisi nosmetipsos valde amabimus."

15. *Ita semper officio fungetur.*] Ita si animo affectus, et liber ab amore sui vitioso, naturæ legi obtemperaverit: ab honesto numquam aberrabit, atque etiam tum officio fungetur, quum res ad vivendum necessarias ab altero ad se transferet, eaque re humanæ societatis consulet utilitati.

16. *Et potius summa.*] Similiter *ac potius*, pro *sed potius* Cicero dixit supra i. 20. 9. et de Orat. ii. 37. "Minime, inquit Antonius: ac sic decrevi philosophari potius," cet.

17. *Quem est honestum necare.*] iv. 12.

18. *Si et ipsa sanguine, etc.*] "Ut cetera pars corporis tuta sit, membrum quod paulatim emoritur, abscindere," lubet Celsus de Medic. v. 26. 34. extr. Quod Celsus *paulatim emori*, id Cicero *incipere sanguine et tamquam spiritu carere* dicit. *Sanguis* autem est vita. Sic Horat. i. od. 24. 15.

Num vanæ redeat sanguis imagini?

Verba *et ipsa* (sibi suo damno, in suam perniciem) opponuntur illis: *et nocent reliquis.*

Digitized by Google

runt, et nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas et immanitas beluæ, a communi tamquam humanitatis corpore
19 segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur.

1 VII. Ejus modi igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliqui casus, aut occu-
2 patio consilium ejus peremisset. Ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quod sit propter turpitudinem fugiendum; quid idcirco fugiendum non sit, quod omnino turpe non est.
3 Sed quoniam operi inchoato, prope tamen absoluto, tamquam fastigium imponimus: ut geo-

A communi tamquam humanitatis.] Cave putes, *humanitatem* hoc loco simpliciter *humanum genus* dici, quo sensu hanc vocem in Cicerone non memini me legere: sed *commune humanitatis corpus* est, cujus quasi membra sunt omnes ii, qui humanæ rationis, humanorum motuum propensionumque humanarum non sunt expertes. Adverbium *tamquam* metaphoram vocabuli eleganter mollit. Similiter Liv. iii. 34. 7. "Duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse *velut corpus* omnis Romani juris."

19. *Ex tempore.*] Quid officii sit, ex tempore existimatur, ex temporis ratione judicatur. Vid. iv. 11.

VII. 1. *Aliqui casus.*] Sic i. 32. 1.

Peremisset.] *Perimere* est, tollere, in perpetuum reprimere. Cicero pro Sext. c. 22. pr. "Si causam publicam mea mors peremisset." De Harusp. Resp. c. 11. "Si ludi non intermissi, sed peremti atque sublati sunt." Hinc *peremtorium* dicitur, quidquid disceptationem perimit, et adversariorum tergiversationi finem statuit.

2. *Ex superioribus libris—præcepta sunt.*] *Sunt*, exstant, in promtu sunt, ut supra i. 11. 12. "Est epistola." Præpositio *ex* significat κατά. Sic "Ex una re præcipitur." i. 16. 7.

3. *Prope tamen absoluto.*] Particula *tamen* sine præcedente *etsi* eleganter adhibetur. i. 12. 4.

Fastigium imponimus.] *Fastigium* est, quod summæ operis altitudini deest. Hic transfertur ad reliquam libri partem, quæ perficienda restat.

Ut geometræ solent.] Vid. Tusc. c. 7. "Geometræ cum

Digitized by Google

metræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quo facilius, quæ volunt, explicent: sic ego a te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil, præter id, quod honestum sit, propter se esse expetendum. Sin hoc non licet per Cratippum: 4 at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. Mihi utrumvis satis est: et tum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quidquam probabile. Ac 5 primum Panætius in hoc defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare aliquando posse dixerit (neque enim ei fas erat) sed ea, quæ viderentur utilia. Nihil vero utile, quod non 6 idem honestum: nihil honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia 7 honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si

aliquid docere volunt, si quid ad rem pertinet eorum, quæ ante docuerunt, id sumunt pro concesso et probato: illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum est."

Expetendum.] *Expetenda* esse dicebant, quæ per se bona; cetera *legenda* vel *sumenda.* Vid. cap. iii. 7.

4. *Per Cratippum.*] Magistrum, Peripateticum.

Maxime propter se expetendum.] Quæ Peripateticorum sententia erat.

Utrumvis.] Alterutrum, quod concedes. Academici enim, quæcumque probabilia erant, undecumque arripiebant. Ad præsentem autem quæstionem alterutrum satis erat concedi.

Et tum hoc.] Peripateticorum dogma: *tum illud,* Stoicorum scitum, *sola honesta esse bona.* Dicta hæc sunt, ut illa Læl. iv. 2. "Qui [Socrates] non tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper."

5. *Neque enim ei fas erat.*] Neque enim poterat, cum esset Stoicus.

6. *Negatque ullam pestem.*] Vid. supra iii. 3.

Digitized by Google

quando incidissent, induxit eam, quæ videre-
8 tur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis ad-
9 miniculis, sed, ut dicitur, Marte nostro. Neque enim quidquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod quidem mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerint.

1 VIII. Cum igitur aliqua species utilitatis objecta est, commoveri necesse est: sed si, cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit, tum non utilitas relinquenda est, sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non
2 posse. Quid si nihil est tam contra naturam, quam turpitudo (recta enim, et convenientia, et constantia natura desiderat, aspernaturque contraria) nihilque tam secundum naturam, quam utilitas; certe in eadem re utilitas et
3 turpitudo esse non potest. Itemque si ad ho-

8. *Marte nostro.*] *Suo Marte* rem gerit, qui externis auxiliis non utitur, sed domesticis copiis contentus belli fortunam tentat.

9. *De iis.*] Ex iis. Nep. Them. c. 9. pr. "Thucydidi credo, qui ætate proximus de iis, qui illorum temporum historiam reliquerunt."

VIII. 1. *Commoveri.*] De hoc verbo. Vid. cap. 4. pr.

Speciem utilitatis attulerit.] Falsam utilitatis speciem objecerit.

Utilitas relinquenda.] Tum non existimandum, relinquendum esse id, quod re vera sit utile; sed intelligendum, illud ipsum, quod speciem utilitatis mentiatur, ideo non esse utile, quia sit turpe. Vid. x. 1. 6.

2. *Quod si nihil est tam contra naturam.*] Si turpitudo contra naturam, utilitas secundum naturam est: non potest idem simul et turpe esse et utile. Natura enim secum non pugnat.

Aspernaturque.] Rejicit, fastidit. Latini, quemadmodum *altero* et *alterno* ab *alter* formant, ita *aspero* et *aspernor* ex *asper* producunt. Etiam *asper* antiquis eum significabat, qui fastidiret et aversaretur. Virg. Æn. viii. 365. "Rebusque veni non asper egenis."

Digitized by Google

nestatem nati sumus, eaque aut sola expetenda est, ut Zenoni visum est, aut certe omni pondere gravior habenda, quam reliqua omnia, quod Aristoteli placet; necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum: quod autem bonum, id certe utile: ita quidquid honestum, id utile. Quare error homi- 4
num non proborum, cum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa tes- 5
tamenta nascuntur: hinc furta, peculatus, expilationes direptionesque sociorum et civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremo etiam in liberis civitatibus regnandi exsistunt cupiditates, quibus nihil nec tætrius, nec fœdius excogitari potest. Emolumenta 6
enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non vi-

3. *Omni pondere gravior.*] Vide c. iii. 2.

4. *Quare error.*] Homines improbi, quidquid utile videtur, cupide arripiunt, et, licet honestum non sit, sibi tamen expetendum ducunt.

5. *Sicæ.*] Cædes clandestinæ, cum percussores immittuntur iis, quos e medio tolli inimicis utile videtur.

Venena.] Veneficia, quibus homines maxime familiares vita privantur. *Peculatus*, furta publica. *Opum nim.—ferendæ*, hominum nimiis opibus valentium potentiæ intolerabiles.

6. *Fallacibus judiciis.*] *Vident*, ac potius videre se putant, quantum inde emolumenti sive commodi futurum sit, fallacique emolumentorum spe ducuntur ad res turpissimas: quæ autem non pœna magis a judicibus, qui legibus judicant, metuenda, quam quæ turpitudo secutura sit, non vident.

Quas sæpe perrumpunt.] De Leg. i. 15. "Negliget leges easque perrumpet." Respicere videtur ad dictum illud Zaleuci Locrensis (ab aliis Soloni tribuitur) qui leges aranearum telis comparabat.

Ipsius turpitudinis.] Quam e-

Digitized by Google

7 dent. Quam ob rem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio (est enim totum sceleratum et impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. In ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non per-
8 venerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam ex omni deliberatione celandi et oc-
9 cultandi spes opinioque removenda est. Satis enim nobis, si modo in philosophia aliquid profecimus, persuasum esse debet, si omnes deos hominesque celare possimus, nihil tamen avare, nihil injuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendum.

1 IX. Hinc ille Gyges inducitur a Platone: qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit, æneumque equum, ut ferunt fabulæ, animadvertit, cujus in lateribus fores essent: quibus apertis hominis mortui vidit corpus magnitudine insuitata, annulumque aureum in digito: quem

aliorum et suo ipsorum judicio subeunt. Turpissimum enim est, sceleris et flagitii sibi esse conscium.

7. *Deliberantium,—qui deliberant.*] Vide supra iv. 16.

In ipsa enim dubitatione.] In ipsa deliberatione. Vid. lib. i. c. 9. extr.

8. *Est turpis ipsa deliberatio.*] Cum de re turpi deliberatur.

IX. 1. *Gyges.*] Qui Candaule interfecto rex Lydiæ factus est. Vide Justin. lib. i. c. 7. extr. Herodotus rem aliter narrat gestam. Sed hoc fabulose fictum esse, non ipse negat Plato lib. ii. de Republ. nec Cicero.

Cum terra discessisset.] Platonis verba expressit, Ῥαγῆναί τι τὴν γῆν, καὶ γενέσθαι χάσμα —καὶ ἰδεῖν ἄλλα τι δὴ, ἃ μυθολογοῦσι, θαυμαστὰ, καὶ ἵππον χαλκοῦν, κοῖλον, θυρίδας ἔχοντα.

Magnitudine insuitata.] Plato, μείζω ἢ κατ' ἄνθρωπον.

Annulumque.] De annulo-

Digitized by Google

ut detraxit, ipse induit (erat autem regius pastor) tum in concilium se pastorum recepit. Ibi cum palam ejus annuli ad palmam converteret, a nullo videbatur, ipse autem omnia videbat. Idem rursus videbatur, cum in locum annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli usus, reginæ stuprum intulit, ea [que] adjutrice regem dominum interemit, sustulit quos obstare arbitrabatur: nec in his eum facinoribus quisquam potuit videre. Sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet. Honesta enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam et commenticiam fabulam prolatam dicunt a Platone: quasi vero ille, aut fa-

rum magicorum superstitione, et de hoc ipso Gygis annulo, plura collegit Kirchmannus de Annul. cap. 21.

In concilium se pastorum.] In sollemne aliquod concilium pastorum, quod singulis mensibus habebatur.

2. *Palam.*] Den Kasten, σφενδόνην.

Ad palmam.] Introrsum, εἰς τὸ ἔσω τῆς χειρός. *Converterat*, fortuito et aliud agens.

A nullo videbatur.] Quod ex eo mirabundus intelligebat, quod de se, tamquam de absente, ceteros loqui audiebat.

In locum.] Στρέψας ἔξω τὴν σφενδόνην, *cum in eum locum converterat, qui conveniens erat*, id est, extra palmam. *Locus* enim est is, quo quidque collocandum est, ut *tempus*, id quo quidque faciendum.

4. *Nihil plus.*] Pro *nihilo plus*. Ita de Or. iii. 24. 92. "Non multum est majus," pro *multo*.

Honesta enim bonis viris.] Rarius hoc est, dativum casum verbo passivo jungi a Cicerone, qui participiis quidem passivis sæpius ab oratoribus etiam adjicitur. Plin. Ep. vi. 24. "Quod factum ne mihi quidem, qui municeps, nisi proxime, auditum est."

5. *Atque hoc loco.*] Sententia vult *atqui*. Vide i. 40. 8.

Digitized by Google

6 ctum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli et hujus exempli, si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis caussa feceris, si id diis hominibusque fu-
7 turum sit semper ignotum, sisne facturus. Negant id fieri posse. Quamquam potest id quidem: sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? Urgent rustice sane.
8 Negant enim posse, et in eo perstant. Hoc
9 verbum quid valeat, non vident. Cum enim quærimus, si possint celare, quid facturi sint; non quærimus, possintne celare: sed tamquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responde-

Defendat.] Adfirmet, contendat. De Orat. ii. 38. "Carneades nullam umquam in illis suis disputationibus rem defendit, quam non probarit: nullam oppugnavit, quam non everterit." Ibid. cap. 50. "Sed meritam ac debitam fuisse defenderes."

6. *Feceris.*] Est futuri, quod *exactum* quidam vocant, non præteriti temporis: cum a te factum erit vel fuerit.

7. *Quamquam potest id quidem.*] Cicero de providentia divina quid senserit, quum aliis locis, tum de Divin. ii. 50. extr. atque in hoc ipso de Officiis opere iii. 10. 12. et c. xxix. 4. haud obscure significavit. Haud novum igitur aut inusitatum videri debet, Academicum nostrum de Natura Deorum ita disputare, ut defendat, fieri posse, ut dii res hominum non curent, eoque improba eorum facta ignorent. Verba *Quamquam potest id quidem: sed quæro* non aliter hic connectuntur, quam illa ad Divers. xiii. 32. "Quamquam a te quidem cumulate satisfit et mihi et meis omnibus. Sed velim sic existimes," cet. Conf. infra xxxiii. 22.

8. *Urgent rustice.*] Tenent id, quod sibi negandum sumserunt: parum id quidem erudite. Non vident enim, quæ fictionis caussa, quæ vis sit. Eruditi vero homines non ignorant, falsa quoque fingi posse, ut vera inde concludantur.

Hoc verbum.] Verbum *posse*, vel hæc conditio sive conditionalis oratio, *si posset.* Non intelligunt, conditionem nihil de re ipsa adfirmare.

9. *Tormenta.*] Instrumentum aliquod, quo invitis etiam veritas exprimitur.

Digitized by Google

rint, se, impunitate proposita, facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur.

X. Incidunt multæ sæpe caussæ, quæ con- 1
turbent animos utilitatis specie; non, cum hoc deliberetur, reliquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbum est) sed illud, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino 2
collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere injuste. Fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti consiliorum et adjutor. Cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum et memoriam regni esse tollendam: quod erat utile, patriæ consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque 3

Facturos quod expediat.] Se facturos id, quod utile vel jucundum putaverint.

X. 1. *Incidunt multæ sæpe caussæ.*] Supra i. 22. 2. "Multi enim bella sæpe quæsierunt." Horat. Serm. i. 6. 10.

Multos sæpe viros, nullis majoribus ortos.

Vide ii. 6. 5.

2. *Collatino.*] L. Tarquinio Collatino, Lucretiæ marito: qui, cum in expellendis regibus Brutum adjuvisset, cum eo primus consul factus est. Non multo vero post, suspectus populo, quod Tarquiniæ gentis esset, regno adsuetæ, consulatu abire et cum omnibus suis urbe excedere coactus est a collega, lata lege, ut omnes Tarquiniæ gentis exsules essent. Liv. ii. 2. Erat autem Egerii filius, Aruntis ejus nepos, qui Tarquinii Prisci frater fuerat, auctore eod. Livio i. 46. et 57.

Brutus.] L. Junius Brutus, natus et ipse Tarquinia matre, quæ vel amita vel soror Superbi fuerat.

Fuerat enim.] Non Brutus, sed Collatinus. Ita ex obliquo casu, qui præcedit, ad hæc rectus est subaudiendus. Vid. i. ii. 1. 3.

In regibus expellendis.] *Reges* dicit regem cum conjuge et liberis. Vide Drakenb. ad Liv. ii. 2. extr.

Digitized by Google

utilitas valuit propter honestatem, sine qua ne
4 utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non item. Species enim utilitatis animum pepulit ejus: cui cum visum esset utilius, solum, quam cum altero regnare,
5 fratrem interemit. Omisit hic et pietatem, et humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: et tamen muri caussam opposuit, speciem honestatis neque probabilem, nec sane idoneam. Peccavit igitur, pace
6 vel Quirini, vel Romuli dixerim. Nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cum his ipsi egeamus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat, ser-
7 viendum est. Scite Chrysippus, ut multa. Qui stadium, inquit, currit, eniti et contendere debet, quam maxime possit, ut vincat; supplan-

4. *Non item.*] Apud Romulum *non item* utilitas valuit propter honestatem, ut apud Brutum; sed species utilitatis plus potuit, quam honestas.

Animum pepulit.] Impulit, movit.

5. *Muri caussam.*] Romulus edixerat, ne quis nova mœnia transiliret. Id cum spreto fratris edicto Remus fecisset, ab eo interfectus est. Liv. i. 7.

Pace vel Quirini vel Romuli.] Dum iram Romuli, quasi dei, deprecatur, tanto magis fictam ejus divinitatem ridet. Peccavit, inquit, sive Quirinus, id est, deus habeatur, sive Romulus tantum fuerit.

6. *Nostræ nobis utilitates omittendæ.*] Vid. v. 4.

Egeamus.] Licet cum interpretari *etiamsi*, et ita conjunctivum ei aptare.

Quod sine alterius injuria.] *Quod* est, *quantum* vel *quoad.*

7. *Chrysippus.*] Stoicorum princeps a Zenone tertius, proximus a Cleanthe hujusque discipulus, in dialectica clarissimus, plurimorum librorum auctor. Diog. Laërt. lib. vii. extr. Alienis vero plerumque pennis is se exornasse creditus est.

Stadium currit.] In stadio decurrit. *Stadium* erat certum spatium, quod emetiendum erat cursu de præmio certantibus. Continebat id passus CXXV. pedes IↃCXXV.

Supplantare.] *Pedem supponere, ὑποσυλίζειν.*

Digitized by Google

tare eum, qui cum certet, aut manu depellere, nullo modo debet. Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri deripere, jus non est. Maxime au- 8
tem perturbantur officia in amicitiis; quibus et non tribuere, quod recte possis, et tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed 9
hujus generis totius breve et non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, cetera generis ejusdem, hæc amicitiæ numquam anteponenda sunt. At 10
neque contra rem publicam, neque contra jus jurandum ac fidem, amici caussa, vir bonus faciet; ne si judex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit judicis. Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici caus- 11
sam esse malit: ut orandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum vero ju- 12
rato sententia dicenda sit, meminerit, deum se adhibere testem, id est, ut ego arbitror, men-

Manu depellere.] Placet scriptura *manu pellere*, quod est impellere, ut cadat. De Fato c. 18. "Quæ moveri incipere, nisi pulsa, non possunt."

Jus non est.] Vide lib. i. c. 11. extr.

8. *Perturbantur officia.*] Peccatur, prave agitur, dum multa et negantur amicis et conceduntur, quæ non debebant. De re vid. Læl. c. 10. et deinceps.

Quod recte possis.] Pulchre duo optimi MSS. *possit*; scil. fieri. Vide supra ii. 19. 14.

10. *Ponit enim personam amici.*] Desinit esse amicus, dum fit judex. Hinc est illud proverbium, "Exuit personam amici, quisquis induit judicis."

11. *Veram amici caussam.*] Justam, bonam.

Orandæ litis.] Tertius casus *amico* ex orationis contextu facile intelligitur. Dabit autem amico judex non clepsydras modo spatiosas, sed diem etiam quam maxime opportunum.

12. *Cum vero.*] Quoniam, quia. In quavis causa judices jurabant, se nihil gratiæ odiove daturos.

Adhibere testem.] *Adhibet* de-

Digitized by Google

tem suam, qua nihil homini dedit deus ipse di-
13 vinius. Itaque præclarum a majoribus accepi-
mus morem rogandi judicis, si eum teneremus,
quæ salva fide facere possit. Hæc rogatio ad
ea pertinet, quæ paullo ante dixi honeste amico
14 a judice posse concedi. Nam, si omnia facien-
da sunt, quæ amici velint: non amicitiæ tales,
15 sed conjurationes putandæ sunt. Loquor au-
tem de communibus amicitiis. Nam in sapien-
tibus viris perfectisque, nihil potest esse tale.
16 Damonem et Phintiam, Pythagoreos, ferunt
hoc animo inter se fuisse: ut, cum eorum alteri

um testem, qui testem facit et perjurii vindicem constituit. Sæpe philosophi animum dicebant *deum*. Ut Plato de Legib. lib. x. Ψυχὴ—νοῦν μὲν προσλαμβάνουσα, ἀεὶ θεὸν, θεὸς ὤν. Noster somn. Scip. viii. 4. in persona Africani: *Deum te igitur scito esse*, cet. Vid. Tusc. i. 26.

Ut ego arbitror.] Pronomen non sine gravitate additur. De Divin. i. 3. "Atque hæc, ut ego arbitror, veteres—probaverunt." Adde Cic. ep. ii. 10. 8. Cortii.

13. *Si eum teneremus.*] *Si*, vel *utinam*, *eum*, ut in judicio quidem servatur, domi etiam *retineremus*. Haud multum enim abest, quin exoleverit. Multi a judicibus, si non in publico, at privatim, si non verbis, at votis contendebant, ut *gratiæ plusculum etiam, quam concederet veritas, largirentur*.

Quæ salva fide.] Accepimus morem judicis ea rogandi, quæ salva fide facere possit.

Ad ea pertinet.] Respicit ad ea, quæ honeste concedi possunt.

14. *Sed conjurationes.*] Hanc in sententiam Sallust. Jugurth. xxxi. 15. "In malis factionem esse [dicit,] quod in viris bonis amicitia est."

16. *Phintiam.*] *Phintias* Græcum nomen ac pluribus commune fuit; et Φιντίας καὶ Δάμων a Plutarcho inter paria amicorum referuntur, et a Diod. Sic.

Ut, cum eorum alteri.] Adverbium *ut*, quod in rebus per exempla declarandis sæpissime adhibetur, interdum a Cicerone eleganter ibi collocatur, ubi non satis attento lectori supervacaneum esse videri queat. Ita partit. Orator. cap. 13. "Est autem illa varietas in argumentando et non injucunda distinctio: ut, cum interrogamus nosmet ipsos, aut percunctamur," cet. Ibid. cap. 19. "Aut de honestate, aut de

Digitized by Google

Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, et is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum caussa postulavisset: vas factus est alter ejus sistendi; ut, si ille non revertisset, moriendum esset ipsi. Qui cum ad 17
diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se ad amicitiam tertium adscriberent. Cum igitur id, quod utile videtur 18
in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, 19
postulabuntur, religio et fides anteponatur amicitiæ. Sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

XI. Sed utilitatis specie in re publica sæ- 1
pissime peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri. Durius etiam Athenienses, qui scive-

utilitate, aut de æquitate dicendum est. De honestate sic: ut, Honestumne sit pro amico periculum aut invidiam subire. De utilitate autem sic: ut, Sitne utile in re p. administranda versari. De æquitate vero sic: ut, Sitne æquum amicos cognatis anteferre."

Dionysius tyrannus.] Superiorem intelligi, disces ex lib. v. Tus. c. 22.

Commendandorum.] *Commendare suos* vel *sua* morituri dicuntur, qui alicujus fidei tuenda tradunt, quæ cara habent.

17. *Ad diem se recepisset.*] Cum ipso die, qui dictus sive constitutus erat, revertisset.

18. *Cum igitur id.*] Cum amici causa alterutrum, vel utile vel honestum, postponendum videbitur: falsa illa utilitatis species negligatur, honestatis unius ratio habeatur.

19. *Anteponatur.*] Vide i. 30. 5. iii. 5. 3.

Delectus officii.] Deligetur id, quod officio conveniet, fietque quod rectissimum erit.

XI. 1. *In Corinthi disturbatione nostri.*] In Corintho evertenda. Vid. lib. i. c. 12. Ex *peccatur*, quod præcessit, possis per syllepsin intelligere *peccaverunt.* Tamen, quod sequitur *Durius etiam Athenienses*, malim *fecerunt* extrinsecus adsumere.

Sciverunt.] Jusserunt. *Sciscunt*, qui communi consensu decernunt.

Digitized by Google

runt, ut Æginetis, qui classe valebant, pollices
2 præciderentur. Hoc visum est utile. Nimis enim imminebat, propter propinquitatem, Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ, quam sequi debe-
3 mus, maxime inimica crudelitas. Male etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant, ut Pennus apud patres nostros,
4 Papius nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus et Scævola: usu vero urbis prohibere peregrinos, sane
5 inhumanum est. Illa præclara, in quibus pub-

Æginetis.] Ægina una e Cycladibus, e regione Atticæ, rei navalis peritia celebris, Atheniensium æmula.

2. *Propter propinquitatem.*] Hoc non inest in verbo *imminebat*. *Imminere* etiam ea dicuntur, quæ longe remota sunt. Ut pro Balbo, c. 14. "Cum præpotens terra marique Carthago, nixa duabus Hispaniis, huic imperio immineret." Aliquoties apud Curtium *Alexander imminens Dario.*

Piræo.] Alii *Piræco*. Utrumque haud vitiosum. Ipsi Athenienses hunc portum suum non Πειραιᾶ solum, sed etiam, ut sæpe Xenophon, τὸ Πείραιον et τὸ Πείραιον adpellaverunt, atque etiam τὸν Πειραιὰν apud Steph. Byz. legimus.

3. *Urbibus uti.*] Illi, quos Cicero dicit, *urbibus*, sive accessu ad eas, peregrinos non *prohibebant*; sed *urbibus uti*, i. e. in eis habere domicilium, ibique sedes rerum ac fortunarum suarum collocare vetabant.

Pennus.] M. Junius Pennus, trib. pl. a. 628. lata lege de peregrinis, quam frustra C. Gracchus, tum quæstor, dissuasit.

Papius nuper.] Ante 20 annos. C. Papius, trib. pl. a. 688. duobus ante Tullii consulatum.

4. *Esse pro cive.*] Gerere se pro cive, haberi civem et jus civitatis usurpare, honores gerere, legata et hereditates capere.

Crassus et Scævola.] Anno 658. (L. Crassus orator Q. Mucium Scævolam Pont. Max. in omnibus magistratibus collegam habuit, præter trib. pl. et censuram. Vid. lib. i. c. 30. 9. et c. 32. 4.) Ea lex *Licinia et Mucia* vocatur. Verum ea lege ita alienati sunt animi principum Italicorum populorum, ut ea vel maxima caussa belli Italici, quod post triennium exortum est, fuerit.

Digitized by Google

licæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra res publica, 6
cum sæpe, tum maxime bello Punico secundo: quæ, Cannensi calamitate accepta, majores animos habuit, quam umquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. 7
Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cum Persarum impetum 8
nullo modo possent sustinere, statuerentque, ut urbe relicta, conjugibus et liberis Trœzene depositis, naves conscenderent, libertatemque Græciæ classe defenderent; Cyrsilum quemdam suadentem, ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent, lapidibus cooperuerunt. Atqui 9
ille utilitatem sequi videbatur: sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post 10
victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium rei publicæ salutare, sed id sciri opus non esse. Postulavit,

6. *Bello Punico secundo.*] Lege Liv. lib. xxiii. 14. Flor. lib. ii. 6. 31.

8. *Athenienses.*] Vid. Cornel. Them. c. 2.

Statuerentque, ut.] Dictum est, quemadmodum illud ad Att. xvi. 10. "Constitueram, ut ii. Idus aut Aquini manerem, aut in Arcano."

Trœzene.] Ablativus a Trœzen. Græce Τροιζήν, Argolidis urbs clarissima in Peloponneso, quam barbari *Trœzenam* dicebant, Cicero et æquales *Trœzena* appellabant.

Cyrsilum.] Κυρσίλον, cujus et Demosthenes meminit περὶ στεφάνου. Alius ab hoc fuit Lycidas senator, qui Mardonii conditiones accipiendas suaserat apud Herodot. lib. ix. pr. quem ob eandem causam Athenienses necarunt.

Lapidibus cooperuerunt.] In Verr. i. 46. "Lapidibus coopertus esset in foro."

10. *Id sciri opus non esse.*] Divulgatum enim id irritum futurum. Hic *opus esse* non necesse, sed utile esse significat. Quemadmodum Græcis ἔργον, ita *opus* Latinis est *utile*. Infra xxxii. 10. "Quod ipsi opus esse videretur." Contra *non opus est*, οὐδὲν ἔργον, significat in-

Digitized by Google

ut aliquem populus daret, quicum communi-
11 caret. Datus est Aristides. Huic ille, classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse: quo facto frangi
12 Lacedæmoniorum opus necesse esset. Quod Aristides cum audisset, in concionem magna exspectatione venit, dixitque, perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putaverunt: totamque eam rem, quam ne audierant quidem,
13 auctore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quam nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus.

1 XII. Maneat ergo, quod turpe sit, id numquam esse utile: ne tum quidem, cum id, quod esse utile putes, adipiscare. Hoc enim ipsum

utile est, et, *κατὰ λιτότητα, obest, nocet.* De Or. ii. 73. "Quod non solum, quod opus esset, diceres, sed etiam, quod non opus esset, non diceres." Læl. xiv. 9. "Atque haud scio, an ne opus sit quidem."

11. *Quæ subducta esset.*] Tempestatibus subducta et in navali constituta.

Gytheum.] *Gythium* et *Gytheum*, penultima longo, Latine. Græce Γύθιον et Γύθειον dicitur Lacedæmoniorum hæc statio navalis: de qua Liv. lib. xxxiv. 38.

12. *Magna exspectatione.*] Venit in concionem populi cognoscendæ rei exspectatione suspensi.

13. *Piratas immunes habemus.*] Non loquitur de piratis Cilicibus, quos Pompeiopolin transtulerat Pompeius; sed de iis, qui eo ipso tempore piraticam impune faciebant. Nam civilis belli licentia multis prædandi licentiam fecerat. De Pompeii actis non ita facile solet detrahere.

Socios vectigales.] Massilienses, Dejotarum, Gallogræciæ regem, et alios, qui a Pompeii partibus steterant.

XII. 1. *Maneat.*] Pro certo habeatur. Pro Mil. c. 4. extr. "Quapropter hoc maneat in caussa judices."

Hoc enim ipsum utile putare.] Hoc ipsum, quod quis utile putat, *αὐτὸ τὸ ἡγεῖσθαι.* Lib. ii. c. 24. "Ut hoc ipsum eum delectaret peccare." Paradox. iii. pr. "Ipsum quidem pec-

Digitized by Google

utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. Sed incidunt, ut supra dixi, sæpe caussæ, cum 2 repugnare utilitas honestati videatur, ut animadvertendum sit, repugnetne plane, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæ- 3 stiones: Si, exempli gratia, vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, et fame, summaque annonæ caritate: si idem sciat, complures mercatores Alexandria solvisse, navesque in cursu, frumento onustas, petentes Rhodum, viderit: dicturusne sit id Rhodiis, an silentio suum quam plurimo venditurus? Sapi- 4 entem et bonum virum fingimus: de ejus deliberatione et consultatione quærimus: qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe non sit. In hujusmodi caussis 5 aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno et gravi Stoico: aliud Antipatro, discípulo ejus, homini acutissimo. Antipatro, omnia patefa-

care, quoquo te verteris, unum est."

2. *Ut supra dixi.*] Cap. 10. pr.

3. *Alexandria.*] Urbe illa Ægypti copiosissima, unde immensa frumenti copia exportari solebat.

Frumenti numerum.] *Numerus* de iis etiam dicitur, quæ metiri solemus, neque id tamen improprie. Intelligitur enim *modiorum* numerus, non *granorum*. Hirt. de Bell. Afr. c. 8. "Quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat."

4. *De ejus deliberatione.*] Quid talis vir deliberaturus sit, qui Rhodios celaturus non sit.

Dubitet, an turpe non sit.] Ejus sententia eo inclinare posit, ut non turpe putet.

5. *Diogeni Babylonio.*] Clari nominis Stoico, Antipatri Tarsensis et Panætii præceptori. Eum Athenienses cum Carneade et Critolao Romam legatum miserunt Africano minore iterum consule; quos Cato major, Romanæ juventuti a peregrinis disputationibus metuens, citius ad suas scholas remitti curavit.

Antipatro.] Tarsensi, Panæ-

Digitized by Google

cienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emtor ignoret: Diogeni, venditorem, qua tenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cetera sine insidiis agere; et quoniam
6 vendat, velle quam optime vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quam ceteri, fortasse etiam minoris, cum major est copia:
7 cui fit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte: Quid ais? Tu cum hominibus consulere debeas, et servire humanæ societati, eaque lege natus sis, et ea habeas principia naturæ, quibus parere, et quæ sequi debeas, ut utilitas tua communis sit utilitas, vicissimque communis utilitas tua sit; celabis homines,
8 quid iis adsit commoditatis et copiæ? Respon-

tii præceptori, sed ejusdem Diogenis discipulo. Hoc Antipatro posterior fuit Antipater Tyrius, de quo ii. 24. 8.

Omnia patefacienda.] Supple *videntur*.

Jure civili.] Cujusque civitatis jure, Romæ quidem edicto maxime ædilicio. Aliter *jus civile* interpretabimur infra c. 16. pr.

Quam optime vendere.] Cum aliquo lucro.

6. *Advexi.*] Mercator ipse per προσωποποιΐαν loquens inducitur.

Cum major est copia.] Quando plures naves frumento onustæ portum subierint. Mercibus suis secundum annonam fori, quam deprehendunt, pretium statuere solent negotiatores. Ii igitur, qui foro sciunt uti, quum vident, rerum, quas ipsi venales advehunt, magnam copiam ab aliis eodem convectam esse; suas merces paullo minoris, quam alii vendunt. Ita parvæ pecuniæ jactura sæpe magnum damnum redimunt, quod ex eo nasceretur, si merces suas aut post longam demum moram vendere, aut alio asportare cogerentur. Dicere itaque videtur ille, qui a Diogene inducitur, frumentarius, *fortasse etium* vendo meum triticum *minoris*, quam ceteri frumentarii, *cum major est copia* tritici per alios mercatores advecti et expositi.

7. *Exoritur Antipatri ratio.*] Ex altera parte Antipater exsistit atque ita argumentatur.

Tu cum.] Copulanda sunt *tu celabis*.

Ea habeas principia naturæ.] Cum a natura ea principia tibi data sint, ut et aliis prodesse deceat, quod tibi sit utile.

Digitized by Google

debit Diogenes fortasse sic, Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura deorum sit, qui sit finis bonorum: quæ tibi plus prodessent cognita, quam tritici vilitas. Sed numquid, quod tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est? Im- 9
mo vero, inquiet ille, necesse est, si quidem meministi, esse inter homines natura conjunctam societatem. Memini, inquiet ille: sed 10
num ista societas talis est, ut nihil suum cujusquam sit? quod si ita est, ne vendendum quidem quidquam est, sed donandum.

XIII. Vides in hac tota disceptatione non 1
illud dici, Quamvis hoc turpe sit; tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe non sit: ex altera autem parte, ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes 2
vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse norit, ceteri ignorent: pestilentes sint, et habeantur salubres: ignoretur, in omnibus cubiculis apparere serpentes: male materiatæ sint, ruinosæ; sed hoc, præter dominum, nemo sciat. Quæro, 3
si hæc emtoribus venditor non dixerit, ædesque vendiderit pluris multo, quam se venditurum

8. *Quam tritici vilitas.*] Plus tibi profuturum sit scire quid sit deus, quid sit summum bonum, quam tritici vilitas tibi prodest.

10. *Ut nihil suum cujusquam sit.*] Ut nemo quidquam habeat proprium.

XIII. 1. *Quamvis hoc—turpe non sit.*] Orationis inæqualitas, de qua vide ii. 5. 8.

Ex altera autem parte, ea re.] Ex altera parte dici, *ea re*, id est, ideo, non esse faciendum, quia turpe sit.

2. *Vendat ædes.*] Si exempli gratia vir bonus ædes vendat.

Pestilentes.] Salubri aëre destitutæ, unde morbi nascuntur.

Male materiatæ.] Si materia, lapides, ligna sint vitiosa.

Digitized by Google

putarit, num [id] injuste aut improbe fecerit. 4 Ille vero, inquit Antipater. Quid est enim aliud, erranti viam non monstrare, quod Athenis exsecrationibus publicis sanctum est, si hoc non est emtorem pati ruere, et per errorem in 5 maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quam viam non monstrare. Nam et scien- 6 tem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: Num te emere coëgit, qui ne hortatus quidem est? Ille, quod non placebat, proscrip- 7 sit: tu, quod placebat, emisti. Quod si qui proscribunt VILLAM BONAM BENEQUE ÆDIFICATAM, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione; multo minus, qui domum non laudarunt. Ubi enim judicium emtoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse?

3. *Num id injuste aut improbe.*] *Id* eleganter omittitur. Conf. x. 2. "Poterat videri facere injuste." *Injuste* et *improbe* differunt quidem; nec tamen plane sunt diversa. *Injuste* agit, qui jus violat; *improbe*, qui modum non servat. *Aut* vero non semper disjungit, sed aliquando etiam minuit, ut sensus sit, *injuste aut saltem improbe*, id est, cupide, immoderate.

4. *Ille vero, inquit Antipater.*] *Ille vero* est, utique ille injuste improbeque fecerit.

Quid est enim aliud.] Vid. ii. 23. 12.

Athenis exsecrationibus publicis sanctum est.] Alii *sanctum*, quod vix differt. Hoc vult Cicero, exsecrationibus publicis obnoxium esse, dirisque devoveri, qui viam non monstrarit erranti. Vid. i. 16. 6. *Publicas* autem *exsecrationes* appellare videtur eas, quæ ex lege, in concione populi, per præconem, interdum per sacerdotes fiebant.

Emtorem pati ruere.] Si quis patitur emtorem ruere et in fraudem incurrere.

5. *Scientem.*] Ne copules cum *alterum*, sed subaudias *te*, qui venditor es.

7. *Proscribunt villam bonam.*] Qui proscriptionis tabulæ hæc verba inscribunt: VILLAM BONAM BENEQUE ÆDIFICATAM, subaudi *vendo*. *Proscribi* dicuntur, quæ proposito libello vel adfixa tabula venalia esse significantur.

Ubi enim judicium emtoris est.] Ubi res venalis emtoris

Digitized by Google

Sin autem dictum non omne præstandum est, 8
quod dictum non est, id præstandum putas? Quid vero est stultius, quam venditorem, ejus rei, quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quam si domini jussu ita præco prædicet? DOMUM PESTILENTEM VENDO. Sic 9
ergo in quibusdam caussis dubiis ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honestum sit, sed etiam, non facere, turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum bonestis sæpe dissensio. Quæ dijudicanda sunt. 10
Non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumen- 11
tarius ille Rhodios, nec hic ædium venditor celare emtores debuisse. Neque enim id est celare, quidquid reticeas: sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui caussa velis eos, quorum intersit id scire. Hoc autem celandi 12
genus quale sit, et cujus hominis, quis non videt? Certe non aperti, non simplicis, non ingenui, non justi, non viri boni: versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, vete-

oculis est exposita, et suo ille judicio uti possit.

8. *Dictum.*] Non quæcumque commendandæ rei venalis gratia dicta sunt, præstare cogitur venditor.

10. *Quæ dijudicanda sunt.*] Meum de iis judicium exponendum est.

Ut quæreremus.] Ut quæstiones tantum in medium adferemus, easque inexplicatas relinqueremus; sed ut nostram de iis sententiam pronuntiaremus.

11. *Frumentarius.*] Supple *negotiator*.

Neque enim id est.] Sic abundat *id* de Fin. ii. 14. pr. "Id sequi volunt, quodcumque veri simile videatur."

Quidquid reticeas.] Celare non est, reticere aliquid, qualecumque id sit.

Digitized by Google

ratoris, vafri. Hæc tot, et alia plura, nonne inutile est vitiorum subire nomina?

1 XIV. Quod si vituperandi sunt, qui reticuerunt, quid de iis existimandum est, qui oratio-
2 nis vanitatem adhibuerunt? C. Canius, eques Romanus, nec infacetus, et satis litteratus, cum se Syracusas otiandi, ut ipse dicere solebat, non negotiandi caussa, contulisset, dictitabat, se hortulos aliquos emere velle, quo invitare amicos, et ubi se oblectare sine interpellatoribus
3 posset. Quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis: et simul ad cœnam hominem in hortos invitavit in posterum
4 diem. Cum ille promisisset, tum Pythius, qui

12. *Nonne inutile est.*] Non modo, quod non prodest, sed etiam quod obest, quod damnum aut perniciem adfert, per λυσίτηλα Latini *inutile* dicunt. Hoc docuit etiam Clarkius ad Iliad. B. 269. ubi eamdem significationem vocabuli ἀχρεῖος illustrat. Vid. xi. 10.

XIV. 1. *Orationis vanitatem.*] Mendacia.

2. *C. Canius.*] Non recte hujus gentis nomen, cujus primam syllabam sæpius producit Martialis, a *cane* ducitur.

Nec infacetus, et satis.] *Infacetus*, ut *impartiens* i. 42. 8. De *nec, et*, vid. i. 21. 8. Facetum sane hujus hominis commentum legimus de Or. ii. 69. extr.

Satis litteratus.] Mediocriter. ii. 25. 5.

Hortulos aliquos.] Quos hic *hortulos* appellat Cicero, eosdem infra n. 6. *villam* vocat. Prædium igitur suburbanum villamque cultiorem, oblectationi magis, quam reditibus aptam, signare videtur.

3. *Argentariam.*] Subaudi *negociationem.* Vid. xiii. 11. Erat ἀργυρεωπράτης, ἀργυρεμπορίς, qui numos permutaret et quasi venderet.

Syracusis.] Regia olim Siciliæ urbe.

Hominem.] Id est *eum*, Canium. Ponitur *homo* eleganter pronominis vice.

4. *Promisisset.*] Subint. *ad cœnam* ex Plin. Epist. i. 15. pr. ubi leges Cortium.

Pythius, qui esset.] Sic etiam Cic. Epist. vii. 24. 5. "Ille autem, *qui sciret*, se nepotem

Digitized by Google

esset, ut argentarius, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se convocavit, et ab his petivit, ut ante suos hortulos postridie piscarentur: dixitque, quid eos facere vellet. Ad cœ- 5
nam tempore venit Canius: opipare a Pythio apparatum convivium: cymbarum ante oculos multitudo. Pro se quisque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii pisces abjiciebantur. Tum Canius, Quæso, inquit, quid est hoc, Py- 6
thi? tantumne piscium, tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum? inquit; hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium; hic aquatio: hac villa isti carere non possunt. Incensus Canius cupiditate, contendit a Pythio, ut venderet. Gravate ille primo. Quid multa? im- 7
petrat. Emit homo cupidus et locuples tanti, quanti Pythius voluit et emit instructos. Nomina facit, negotium conficit. Invitat Canius 8

bellum tibicinem habere, discessit a me." Horat. lib. i. Sat. iii. 4.

——*Cæsar, qui cogere* posset.

Apud omnes ordines gratiosus.] Nam argentariorum opera late patebat, qui in pecunia fenore danda aut accipienda, in contrahendis rebus, in auctionibus aliisque pluribus, multos sibi obstringebant.

5. *Tempore.*] Quo convenerat, tempestive, nec maturius, nec serius.

Opipare.] Exquisitis copiis adornatum convivium.

6. *Hoc loco est.*] Omnes, qui Syracusanas mensas instruunt, hoc loco pisces capiuntur.

Hic aquatio.] Unde dulcis aqua petenda est.

7. *Emit instructos.*] Cum omni horti instrumento, cum omnibus ornamentis.

Nomina facit.] Creditor Pythius nomina facit. Majore interpunctione a præcedentibus hæc secrevi, quia de Canio accipi nullo modo possunt. Sæpe vero veteres in dictis factisque duorum alternis commemorandis, ubi ex ipsa re, quid quisque dixerit aut fecerit, existimari posset, personarum discrimina nominatim interponere negligebant. Nec omissio nominis Pythii hoc loco magis insolens mihi videtur, quam paullo ante in verbo *impetrat* persona Ca-

Digitized by Google

postridie familiares suos. Venit ipse mature: scalmum nullum videt: quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullæ, quod sciam, inquit [ille,] sed hic piscari nulli solent. Ita- 9 que heri mirabar, quid accidisset. Stomachari Canius. Sed quid faceret? Nondum enim Aquillius, collega et familiaris meus, protulerat 10 de dolo malo formulas. In quibus ipsis cum ex eo quæreretur, quid esset dolus malus: respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sane luculenter, ut ab 11 homine perito definiendi. Ergo et Pythius, et omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum

nii suppressio. Hoc ellipseos genus illustrant illa Cæsaris de B. Gall. i. 18. 2. "Quærit [Cæsar] ex solo [Lisco] ea, quæ in conventu dixerat. Dicit [Liscus] liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis reperit [Cæsar] esse vera."

8. *Scalmum nullum.*] Pars navigii est *scalmus*, illud scilicet lignum, cui remi alligantur.

Quod eos nullos videret.] Dictum est ut *ea permulta collegit*, lib. i. c. 45. pr. Lib. ii. 1. 8. "Cum autem respubl. nulla esset omnino." Pro Rosc. Amer. c. 44. "Hæc bona in tabulas publicas nulla redierunt."

9. *Aquillius collega.*] C. Aquillius Gallus, Q. Mucii Scævolæ pontificis adsectator, Ciceronis collega in prætura, qui primus actionem de dolo malo constituerat.

De dolo malo formulas.] Certam de dolo malo agendi rationem verborumque sollemnium præscriptionem.

10. *In quibus ipsis.*] Sententia est: Aquillius *in formulis illis proferendis* (vide supra ii. 18. 4.) actionibusque de dolo malo præscribendis, consultoribus ex ipso quærentibus, quid esset dolus malus, respondere solebat, cet. Simile est illud Topic. ad Trebat. c. 7. extr. "Solebat igitur Aquillius, collega et familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quæ omnia publica esse vultis, quærentibus iis, ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire, qua fluctus illideret."

Ab homine perito definiendi.] Quales erant jureconsulti, e Stoicorum præsertim disciplina.

Digitized by Google

eorum potest utile esse, cum sit tot vitiis inquinatum.

XV. Quod si Aquilliana definitio vera est, ex omni vita simulatio dissimulatioque tollenda est. Ita nec, ut emat melius, nec ut vendat, quidquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus et legibus erat vindicatus (ut tutela duodecim tabulis, circumscriptio adolescentium lege Lætoria) et sine lege judiciis, in quibus additur EX FIDE BONA. Reliquorum autem judiciorum hæc verba maxime excellunt, in arbitrio rei uxoriæ, MELIUS ÆQUI-

XV. 2. *Ut tutela.*] Subaudi *male administrata, mala.*

Circumscriptio adolescentium.] Dolus, quo adolescentes, qui sui juris non sunt, in fraudem illicitentur.

Lege Lætoria.] *Legis Plætoriæ* sive *Lætoriæ* (eamdem enim familiam esse docet Car. Patin. in Fulv. Urs. fam. Rom. p. 210.) latæ a. 490. a M. Lætorio Planciano, tr. pleb. meminit Cicero de Nat. Deor. iii. 30. et Suetonius apud Priscian. *Lætoria, quæ vetat minorem annis XXV. stipulari,* (signif. passiv.) ἐπερωτᾶσθαι.

Et sine lege judiciis.] Dolus malus vindicatus erat etiam illis judiciis, quæ non legibus, sed ex æquitate prætoris exercebantur, qua, quod legibus deerat, supplebatur. Ea vero judicia dicebantur *bonæ fidei,* (c. xvii. 8.) ad quæ referebantur primum contractus bonæ fidei, (qui non sunt stricti juris,) quibus accommodari solebant hæc verba *ex bona fide;* (et primam hanc speciem significat Cicero verbis: *sine lege jud. in qu. add. EX F. B.* Sunt autem e. g. *tutela, societas, emtio, venditio, locatio, conductio, mandatum*) deinde *fiduciæ,* quarum sollemnis formula erat, *ut inter bonos bene agier oportet et sine fraude,* tum *res uxoria,* in qua his verbis utebantur, *quantum æquius melius.*

Ex fide bona.] Verbum *agitur* subintelligi potest. Nihil frequentius, quam in formulis verba subaudiri. Cic. Topic. ad Trebat. c. 17. "In omnibus igitur iis judiciis, in quibus ex fide bona est additum."

3. *Reliquorum autem judiciorum.*] Scil. bonæ fidei; quæ item sine lege fiunt.

In arbitrio rei uxoriæ.] *Res uxoria* est dos, id est, uxoris bona, quæ facto divortio ei reddenda sunt. De his non judices, sed *arbitri* cognoscere solebant, qui ex bono et æquo pronuntiare poterant nullis legibus adstricti.

Digitized by Google

4 US: in fiducia, INTER BONOS BENE AGIER. Quid ergo? aut in eo, quod MELIUS ÆQUIUS, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, INTER BONOS BENE AGIER, quidquam agi dolose, aut 5 malitiose potest? Dolus autem malus in simulatione, ut ait Aquillius, continetur. Tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium. 6 Non inlicitatorem venditor, non qui contra liceatur, emtor apponet. Uterque, si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel, elo-

Melius æquius.] Hæc formula in omnibus arbitriis, non uxoriæ tantum rei, præscripta erat, ut patet ex oratione pro Roscio Comœd. c. 4. In judiciis certa et definita summa petebatur, caussamque perdebat, qui uno numo plus, quam debebatur, petierat: in arbitriis, quantum melius æquius esset sibi dari, postulare quis solebat, et minus semper, quam postulabatur, auferebat, tantum scilicet, quantum melius et æquius arbitro visum fuerat. Vid. Cicer. Topic. c. 17.

In fiducia.] *Fiduciam accepisse* dicitur, cuicumque res aliqua ea lege mancipatur, ut mancipanti aliquando remancipet. Hinc *in emancipatione*, cum semel iterumque manumisasus filius in patris potestatem recidisset, tertiæ mancipationi accedebat *contractus fiduciæ*, eaque conditione pater naturalis filium emtori mancupabat, ut *pater fiduciarius* eum patri remanciparet.

Inter bonos.] Conf. infra c. xvii. 7.

5. *Ex rebus contrahendis.*] Contractibus. i. 5. 2.

6. *Inlicitatorem.*] Emtorem simulatum, qui alios licitantes licitando superet, eoque rerum venalium pretia accendat.

Qui contra liceatur, emtor apponet.] Adverbium *contra* est *ex altera parte, vicissim*: quemadmodum *contra amare, contra adspicere, contra ferre manum* et similia dicuntur. Licitator ab emtore subornatus non modo, quum primus licitatur, pecuniam offert minimam, eaque licitatione pretium rei deprimit: sed subinde etiam alios interdum ipsum illum, cujus emtioni inservit licitando superat. Id vero tam cunctanter, tam maligne facit, ut hominibus persuadeat, non magni rem esse, cujus adeo exiguum pretium, neque hoc sine multa hæsitatione, deferatur.

Si ad eloquendum venerit.] Venditor pretium ex æquitate statuat, idque semel indicet: emtor, utrum in id consentire possit, nec ne, sine verborum ambagibus dicat.

Digitized by Google

quetur. Q. quidem Scævola, P. F. cum postu- 7
lasset, ut sibi fundus, cujus emtor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset: dixit, se pluris æstimare: addidit centum milia. Nemo 8
est, qui hoc boni viri fuisse neget; sapientis, negant: ut si minoris, quam potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quod alios 9
bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius 'Nequicquam sapere sapientem, qui ipse sibi prodesse non quiret.' Vere id quidem, si, quid esset *prodesse* mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Pa- 10
nætii, video in iis libris, quos de officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil con-

7. *Q. quidem Scævola P. F.*] i. 32. 4.

Semel indicaretur.] *Indicare* est *pretium rei dicere*, quod venditoris est, ut *liceri* emtoris. *Semel* significat, *einmal für allemal.* Quintil. x. 1. 7. "Ut semel dicam."

Addidit centum milia.] Adjecit summæ, quam venditor postulabat, *centum milia æris*, id est, duo milia florenorum, sive mille unciales. De *milia* uno *L* excripto vide supra ii. 21. 6.

8. *Ut, si minoris quam potuisset, vendidisset.*] *Sapientis* id esse *negant* Epicurei eorumque similes, quod Scævola fecit, *ut*, vel *veluti* sapientis non esset, *si* idem Scævola aliquem fundum *minoris, quam potuisset, vendidisset.*

9. *Illa pernicies.*] Pestifera quorumdam hominum opinio.

Ex quo.] Unde, ex quo errore.

Ennius.] In Medea ex Euripide conversa: cujus duas Medeas fuisse docti viri existimant. Nam in ea, quæ exstat, neque hi, neque alii plures versus exstant, qui a priscis referuntur. Græcus tamen licet Euripidis licet Menandri versus legitur apud Cic. xiii. Epist. 15. Μισῶ σοφιστὴν, ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός. vii. 6. extr. "Qui ipse sibi sapiens prodesse non quit, nequidquam sapit."

Vere id quidem.] Vere id quidem dictum faterer, si, quid sit *prodesse*, mecum conveniret Ennio. Ennius enim cum vulgo locutus est, Cicero cum Stoicis sentit, quibus nihil utile videtur, quod non idem sit honestum. Tusc. Quæst. iii. 19. "Conveniret mihi cum Epicuro, si, quid esset bonum, conveniret."

10. *Hecatonem.*] Clarum Africani minoris fere tempore. Vide etiam cap. 23. pr.

Q. Tuberoni.] Q. Ælius Tubero, Q. filius, L. Æmilii Paulli

Digitized by Google

tra mores, leges, instituta facientem, habere ra-
11 tionem rei familiaris. Neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeque rei publicæ. Singulorum enim facultates et copiæ, divitiæ sunt civitatis.
12 Huic Scævolæ factum, de quo paullo ante dixi, placere nullo modo potest. Etenim qui omnino tantum se negat facturum compendii sui caussa, quod non liceat, huic nec laus magna tribuen-
13 da, nec gratia est. Sed sive simulatio et dissimulatio dolus malus est; perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini; certe istum virum bonum non facile
14 reperimus. Numquam igitur est utile peccare,

ex filia nepos, Africani minoris sororis filius, Stoicus. Prætor fuit a. 630. post repulsam, quam perversa frugalitate sua in Africani minoris funere meruerat.

Habere rationem rei familiaris.] Rem quærere et augere, et vel ex alterius imprudentia quæstum facere, modo id per leges et mores fieri possit. Hanc sententiam Cicero reprehendit.

11. *Neque enim—volumus.*] Cicero in commemorando philosophi Rhodii dicto, quod prisci sæpe faciebant, ex obliquo dicendi genere in orationem directam transit.

Nobis divites.] Divitias parare, quæ nostris tantum usibus sufficiant.

Singulorum facultates.] Dives est respubl. cujus singuli cives sunt divites.

12. *Huic.*] Hecatoni huic placere non potest Mucii factum,

Etenim omnino.] *Etenim* significat *at, at enim, enimvero.* Cat. Maj. v. 10. "Etenim, cum complector animo, reperio quatuor caussas."

Quod non liceat.] Quantum non liceat, tantum se negat facturum. Vide supra x. 6.

13. *Sed sive simulatio—semper. est utile.*] Hæ duæ periodi in hunc fere modum cum superioribus connecti videntur: Si quis fatetur, se compendii sui caussa facturum, quidquid per mores, leges atque instituta civitatis liceat: tantum abest, ut ei magna laus aut gratia tribuenda sit; ut in omnium ejusmodi hominum dictis factisque dolus malus versetur, nec ipsi virorum bonorum nomina tueri possint. Hoc quia turpe est, utile esse non potest.

Reperimus.] Præsens tempus, sicut paullo ante Cicero dixerat *perpaucæ res sunt.*

Digitized by Google

quia semper est turpe: et quia semper est honestum virum bonum esse, semper est utile.

XVI. Ac de jure quidem prædiorum sanci- 1
tum apud nos est jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam, cum ex duodecim satis esset ea præstari, 2
quæ essent lingua nuncupata, quæ qui infitiatus esset, dupli pœnam subiret: a jure consultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quid- 3
quid enim esset in prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cum in arce augurium 4
augures acturi essent, jussissentque Ti. Claudium Centumalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auspiciis, Claudius proscripsit insulam, vendi-

XVI. 1. *De jure prædiorum.*] De eo, quod justum sit in vendendis prædiis, id est, fundis, villis, domibus.

Jure civili.] Disputationibus, quas vocant, fori, interpretatione prudentium: quod proprium est *jus civile*. Vide xvii. 3. Multa enim juris capita post duodecim tab. per interpretationem invexerunt J. C. ob eam rem *juris auctores* l. *conditores* appellati.

2. *Ex duodecim.*] *Secundum* (i. 16. 7.) leges xii. tabularum, ex earum præscripto.

Ea præstari.] *Vitia præstat*, qui, quidquid ex iis incommodi est, in se recipit, idque luit. *Lingua nuncupata* sunt: verbis expressa, a venditore, quærente emtore, nominatim indicata.

Quæ qui infitiatus.] Cumque is, qui ea infitiatus esset quærenti emtori, dupli pœnam subiret; ut, si damnum esset mille HS. bis mille ille præstaret.

Reticentiæ pœna.] Ut ea quoque vitia præstaret, de quibus emtor non quæsierat. Hæc pœna actione redhibitoria persequenda est.

3. *Nisi nominatim dictum.*] Emtori a venditore. Nam si quis sciens emit, quæ vitiosa sunt, redhibitioni locus non est.

4. *In arce.*] Capitolina, qui auguriis captandis sacratus erat locus.

Ea quorum altitudo.] Non *ædes*, sed *ea* demolienda fuerunt, quorum altitudo auspiciis officerat.

Proscripsit insulam.] De *proscriptione* ædium dictum est xiii. 7. *Insula* antiquitus dicta est domus, quæ ab aliis esset separata,

Digitized by Google

5 dit; emit P. Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatum est. Itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognossetque, Claudium ædes postea proscripsisse, quam esset ab auguribus demoliri jussus, arbitrum illum adegit, QUIDQUID SIBI DARE FACERE OPORTERET
6 EX FIDE BONA. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater. Ut enim ceteri ex patribus, sic hic, qui lumen illud progenuit, ex
7 filio est nominandus. Is igitur judex ita pronuntiavit, cum in venundando rem eam scisset, et non pronuntiasset, emtori damnum præstari oportere. Ergo ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emtori vitium, quod nosset
8 venditor. Quod si recte judicavit, non recte frumentarius ille, non recte ædium pestilentium

nec communibus parietibus cum vicinis ædibus jungeretur.

P. Calp. Lanarius.] Plutarchus narrat, Livium Salinatorem, Sertorii legatum, in Hispania obtruncatum esse insidiis Καλπουρνίου τινὸς ἱππέως Λανατίου. Hunc ipsum Calpurnium Claudianarum ædium emtorem fuisse, suspicantur.

5. *Arbitrum illum adegit.*] Dici videtur omissa præpositione, pro *ad arbitrum*. Pro Rosc. Com. cap. 9. "Cur non arbitrum pro socio adegeris Q. Roscium, quæro."

Quidquid sibi dare facere oporteret.] Respicit ad formulam stipulationis: *promittisne, quidquid te dare facere oportet?* Respondebatur, *promitto*. Hujus stipulationis ea vis erat, ut damnum præstaretur, quod præstari deberet ex fide bona.

6. *M. Cato sententiam dixit.*] Tamquam arbiter.

Hujus nostri.] Catonis Uticensis, qui patre erat clarior. Decessit Catonis minoris pater, cum præturam peteret, anno Ciceronis 16.

7. *Is igitur.*] *Igitur* continuat orationem. i. 1. 3.

In venundando.] Cum ædes vendidisset. Meliores: *vendundo.*

Emtori damnum præstari oportere.] Emtori dari oportere, æstimatione facta quanti ejus interesset. Vid. n. 2.

Notum esse.] Indicari, dici.

8. *Frumentarius ille.*] De quo cap. 12.

Ædium pestilentium venditor.] Cap. 13.

Digitized by Google

venditor tacuit. Sed hujus modi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius 9
Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. Eæ [Sergio] serviebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium est. Oratam Crassus, 10
Gratidianum defendebat Antonius. Jus Crassus urgebat, quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius, quo-

Reticentiæ.] Reticendi rationes. i. 22. 15.

Tenentur.] *Jure* et *legibus tenentur*, quæ prohibentur et vindicantur, quæ pœnæ legum obnoxia sunt.

9. *Propinquus noster.*] Ciceronis ævo nupta fuerat M. Gratidii Arpinatis soror, quod ipse testatum reliquit de Leg. iii. 16. Ejus vel nepos, ut quidam malunt, vel filius adoptatus a M. Mario, C. Marii septies consulis fratre, ideoque dictus est *Marius Gratidianus.* Vid. infr. xx. 3.

C. Sergio.] Hic C. Sergius Silus Orata præturam gessit anno Cic. 10. Cognomen *Oratæ*, sive *Auratæ* a piscis genere habuit, quo maxime delectari solitus est *homo ditissimus et deliciosissimus.* Rustici aurum dicebant *orum*, ut auriculas *oriculas.*

Eæ serviebant.] Non totæ quidem, sed tamen ex parte. *Servire* dicuntur ædes et prædia, in quibus vicini prædii domino aliquid ad sui prædii utilitatem agendi vel habendi jus constitutum est, quod communi jure agere vel habere non liceat. Urbanum prædium servit vicino, cujus stillicidium recipit, cujus tignum parieti immissum sustinet, cujus lumini prohibetur officere, et quæ sunt alia, de quibus vide librum viii. Pandectarum. Nomen *Sergii* male invectum est. Absolute Cicero dicere potuit *eæ serviebant*, quemadmodum de Or. i. 39. "Cum enim Marius Gratidianus ædes Auratæ vendidisset, neque, servire quandam earum ædium partem, in mancipii lege dixisset," cet. De Leg. Agrar. iii. 2. "Capite hoc omnia [prædia] quæ serviebant, non servient."

In mancipio.] In mancipio faciendio, id est, in transferendo dominio. *Mancipium* enim est, rei alicujus traditio.

10. *Crassus.*] De quo i. 30. 9.

Antonius.] Vide ii. 14. 8.

Quod vitii.] Vide i. 6. 5.

Digitized by Google

niam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo
11 jure esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astutos.

1 XVII. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias. Leges, quatenus manu tenere possunt; philosophi, quatenus ratione et intelligentia. Ratio ergo postulat, ne quid insidiose,
2 ne quid simulate, ne quid fallaciter. Suntne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agitaturus? Ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe incidunt. Sic tu ædes proscribas, tabulam, tamquam plagas, ponas,

Qui illas ædes vendidisset.] Quippe qui illas.

Teneret.] Nosset, sciret, meminisset. Nam ipsius aliquando illæ ædes fuerant.

11. *Quorsum hæc?*] Dicitur etiam *quorsus*.

XVII. 1. *Quatenus manu tenere.*] Leges, ait, apertas tollere astutias; philosophiam eas quoque, quæ sint tectiores et in oculos minus incurrant. Illis facta tantum tenentur; hæc subdoli animi consilia etiam damnat.

Simulate.] et dissimulate i. 30. 10.

2. *Suntne igitur insidiæ.*] Ipse Cicero interrogat. *Suntne insidiæ* ita capio, ut id adfirmetur, de quo interrogat, non ut negetur. Idem enim est, quod *nonne* l. *annon sunt insidiæ?* Cicer. pro Rosc. Amer. c. 39. "Itane est? in minimis rebus qui mandatum neglexerit, turpissimo judicio condemnetur necesse est." Hoc, qui faciat, turpissimo judicio condemnari ait, non negat. Vide infra xix. 12. itemque Ciceronis orationem vel interrogationem in Vatinium.

Excitaturus non sit.] Subaudi *feras*. Proprie *excitari* feræ dicuntur, cum e latibulis suis exiguntur.

Ipsæ enim.] Sunt utique insidiæ. Ipsæ enim feræ, quæ natura improvidæ sunt, in plagas incurrunt, etiamsi non agites.

Sic tu ædes proscribas.] Ita accipienda hæc commata videntur, ut aliud ii. 23. 12. "Habitent gratis in alieno?" Horat. Epist. i. 7. 63. "Neget ille mihi?"

Tamquam plagas.] An *plagam* singulari numero in retis significatione quisquam veterum dixerit, valde dubito.

Digitized by Google

domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens? Hoc quamquam video propter 3
depravationem consuetudinis neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili: tamen naturæ lege sancitum est. Societas est 4
enim (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, 5
aliud jus civile esse voluerunt. Quod civile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris, germa- 6
næque justitiæ solidam et expressam effigiem nullam tenemus; umbra et imaginibus utimur. Eas ipsas utinam sequeremur. Feruntur enim ex optimis naturæ et veritatis exemplis. Nam 7

: *In eam aliquis incurrat.*] Scil. *in domum.* Proprie *incurritur* in plagas, sed h. l. translatum est. Cicero sæpe comparationes ita pronuntiat, ut verba et vocabula, quæ rei cui quid adsimilatur proprie conveniebant, ad eam rem transferat, quæ alteri adsimilatur. Pro Rosc. Amer. xxvii. 7. "Ut non omnem frugem neque arborem in omni agro reperire possis, sic non omne *facinus* in omni vita *nascitur.*" Nec raro comparationem atque allegoriam tam belle conjungit ac miscet, ut hæc ab illa magnam claritatem, illa vero ab hac miram suavitatem mutuetur. Tusc. Quæst. l. 5. "Ut agri non omnes frugiferi sunt, qui coluntur,—sic animi non omnes culti fructum ferunt." De Nat. Deor. i. 20. "Ut tragici poetæ, cum explicare argumenti exitum non *potestis*, confugitis ad deum."

3. *Jure civili.*] Hoc distinguitur a *legibus*, quæ scriptæ erant, cum jus civile nondum esset scriptum. Vide de eo cap. 16. pr.

4. *Sæpe dictum.*] i. 16. 5. 17. pr.

5. *Jus gentium.*] Quo plures gentes utuntur, quod est jus naturæ, ut Ciceroni quidem libuit. Conf. v. 5.

Non idem continuo gentium.] Non omnes enim gentes idem jus civile sibi constituerunt.

6. *Germanæ justitiæ.*] Veræ et sinceræ.

Ex optimis—exemplis] *Exempla* sunt species ad imitan-

Digitized by Google

quanti verba illa, UTI NE PROPTER TE FIDEMVE TUAM CAPTUS FRAUDATUSVE SIEM. Quam illa aurea! INTER BONOS BENE AGIER [OPORTET] ET SINE FRAUDATIONE. Sed, qui sint boni, et quid sit bene agi, magna quæstio est. Q. quidem Scævola, pontifex maximus, summam vim dicebat esse in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, EX FIDE BONA: fideique bonæ nomen existimabat manare latissime, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emtis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas contineretur: in his magni esse judicis statuere (præsertim cum in plerisque essent judicia con-

dum propositæ, unde imagines exprimuntur, *ἀρχέτυπα, πρωτότυπα, originale*, quibus opponuntur *ἀντίγραφα, Copien.* Vid. Ernestus in Clave Cic.

7. *Uti ne propter te.*] Formula est, qua in stipulationibus utebantur, sibique cavebant, ne iis, quibuscum contrahebant, fidem habuisse fraudi sibi esset.

Siem.] Hoc antiquius et formulis convenientius, quam *sim.* Sic postea *agier*, pro *agi*.

Inter bonos bene agier.] Supra xv. 3. hic etiam, sicut Epist. vii. 12. et in Topic. cap. 17. meliores libri invisum illud *ut*, molestumque verbum *oportet*, merito excludunt.

8. *Scævola.*] Vide cap. xv. 7.

Arbitriis.] Judiciis, in quibus non tam ex præscripto legum, quam ex æquo bonoque pronuntiatur.

Summam vim dicebat esse in.] Existimabat, maximum ac difficillimum negotium agere judicem, qui ejusmodi receperit arbitrium; multumque requiri ad id, ut recte pronuntiari queat, aliquem præstitisse, quæ ex fide bona præstanda fuerint. Vide supra xv. 2.

Societatibus.] Quæ de re aliqua aut opera conferenda libere coëuntur ab iis maxime, qui negotiantur.

Fiduciis.] Vide c. xv. 3.

Mandatis.] *Mandata* sunt, quæ gratuito agenda suscipiuntur. Nam *mandare* sæpe est, fidei alicujus committere.

Rebus emtis, venditis, conductis, locatis.] In emtionibus, venditionibus, conductionibus, locationibus; sine quibus vitæ societas esse non potest, quibus societas constat, quippe quæ in ea frequentissima sunt.

Contineretur.] Vide i. 9. 6. ii. 10. 5.

Magni esse judicis.] Judicis non vulgaris, nihil odio gratiæve concedentis, magno animo justitiæ adhærentis.

Judicia contraria.] In quibusdam contractibus utraque

Digitized by Google

traria) quid quemque cuique præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eaque malitia, 9 quæ vult illa quidem videri, se esse prudentiam, sed abest ab ea distatque plurimum. Prudentia 10 est enim locata in delectu bonorum et malorum: malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis ponit ante. Nec vero in prædiis solum 11 jus civile ductum a natura malitiam fraudemque vindicat; sed etiam in mancipiorum venditione venditoris fraus omnis excluditur. Qui enim 12 scire debuit, de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto ædilium. Heredum alia caussa est. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons 13 sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscitia. Nec 14

pars habet actionem directam, ut in emtione, venditione, in societate et aliis; in aliis pars una directam, ut pupillus in tutorem, deponens in depositarium, altera contrariam, ut tutor in pupillum, depositarius in deponentem. In his ab utraque parte aliquid postulatur, et aliud pupillo a tutore, aliud tutori a pupillo præstandum est.

9. *Illa quidem.*] Vid. i. 27. 9. Pro *videri, se esse prudentiam*, alius dixisset *videri prudentia*, sed illud elegantius et Ciceroni erat usitatius. Vide ii. 22. 9.

10. *Locata.*] Proprium locum habet, ejus officium est.

Bonis ponit ante.] Pro Sull. c. 8. "Suo generi me meum ante non ponere." Ita *i præ, sequar*. Nec tamen *malitia* h. l. definitur, sed ideo, quod hoc facit, reprehenditur. Alioqui *malitia* et *stultitia* nihil discreparent.

11. *In mancipiorum venditione.*] Servorum, quorum vitia dicenda sunt a venditore, qui ea scire potuit.

12. *De sanitate.*] Quod attinet ad sanitatem, an servus sit fugitivus, an fur. Corporis vero sanitas maxime intelligitur; etsi et animi vitia præstanda erant, si falso ea venditor abesse dixisset.

Edicto ædilium.] Vid. l. i. 1. de ædil. edict.

Heredum alia caussa est.] Illi non præstant vitia servorum, quoniam ea ignorare creduntur.

13. *Neminem id agere.*] Naturæ consentaneum esse, ut nemini propositum sit ex aliorum imprudentia quæstum facere.

Inscitia.] Vide i. 34. 2. 40. 9.

Digitized by Google

ulla pernicies vitæ major inveniri potest, quam in malitia simulatio intelligentiæ: ex quo ista innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui impunitate et ignoratione omnium proposita, abstinere possit injuria?

1 XVIII. Periclitemur, si placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum
2 fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficiis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est: qui non verbis sunt et disputatione philosophorum, sed vinclis et carcere fatigandi. Sed hæc consideremus, quæ
3 faciunt ii, qui habentur boni. L. Minucii Basili, locupletis hominis, falsum testamentum qui-
4 dam e Græcia Romam attulerunt. Quo facilius obtinerent, scripserunt heredes secum M. Cras-

14. *In malitia simulatio intelligentiæ.*] Cum *prudentiam vult imitari malitia*, ut loquitur XXV. 11.

Ignoratione omnium proposita.] Si certus sit, neminem id sciturum. ii. 14. 14.

XVIII. 1. *Periclitemur.*] Videamus, periclitemur id quod dixi.

2. *Testamentariis.*] Qui falsa testamenta scribunt, signant, supponunt.

Fatigandi.] Cohibendi, comprimendi. i. XXV. 11.

3. *L. Minucii Basili.*] Ita scribendum, non *Basilii*. Penultimam enim corripiunt Juvenalis et Lucanus. An hic fuit L. Basilius ille, quem Sullæ fuisse legatum Plutarchus in Sulla commemorat? Plutarchus et Appianus Βάσιλλος duplici λ scribunt. Ita etiam *Posidonius* dicitur *Possidonius*. Ista tamen consonantium geminatio recentioribus, quam Ciceronis æqualibus, usitatior fuisse videtur.

Falsum testamentum.] Sub falso Basili nomine testamentum, ab ipsis suppositum et signatum.

E Græcia Romam.] Quia in Græcia mortuus erat. Valer. Max. lib. ix. 4. pr.

4. *Quo facilius.*] Pronominis *quod* ellipsis suavitatem conciliat orationi. Absolute vero *obtinere* is dicitur, qui vincit, sive ad exitum, quem sibi proposuerat, pervenit. Ita ad Attic. xi. 7. med. "Nam si perseverant et obtinent; quid nobis futurum sit, vides."

Digitized by Google

sum et Q. Hortensium, homines ejusdem ætatis potentissimos: qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non 5
deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quamquam alterum vivum amavi, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilus M. Satri- 6
um, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset heredem (hunc dico patronum agri Piceni et Sabini: O turpem notam tem-

Ejusdem ætatis.] Ita loqui videtur Cicero de illo tempore, quia tum, quum hæc scriberet, et Crassus, et Hortensius, et plerique ejus ævi insignes viri e vivis discesserant.

Falsum esse suspicarentur.] Quod Minucio illi ignotos se fuisse noverant.

Alieni facinoris munusculum.] Lucrum inhonestum non sua, sed aliorum fraude ad se delatum.

5. *Satin' hoc est.*] Hoc, quod falsum testamentum non ipsi subjecerunt, etsi illud falsum esse non ignorarunt.

Vivum amavi.] Hortensium oratorem.

Non odi mortuum.] Fatetur, se Crassum vivum numquam amasse: quia vero extremis temporibus cum eo in gratiam redierat, jam mortuum odisse negat. Vide Epist. i. 9. 63.

6. *M. Satrium.*] Hujus M. Satrii, postquam ab avunculo adoptatus est, nomen fuit L. Minucius Basilus. Is erat, nisi fallor, Jul. Cæsaris legatus, cujus ipse Cæsar et Lucanus mentionem faciunt. Nec alius videtur Minucius Basilus ille, quem in Cæsaris interfectoribus fuisse alteroque post necem Cæsaris anno a servis suis occisum esse, Appianus de bello civ. tradit.

Nomen suum ferre.] Ut Minucius diceretur quasi testamento adoptatus.

O turpem notam temporum illorum!] Respicit Tullius tempora civilis belli, quibus coloniæ ac socii populi R. vexationis ac direptionis metu compulsi, patronos accipiebant Antonium, Basilum et alios partium Cæsareanarum pessimos homines. Hunc locum illustrant, vicissimque hinc aliquid lucis mutuantur, illa Ciceronis Philipp. ii. 41. "Quid ego illas istius [Antonii] minas contumeliasque commemorem, quibus invectus est in Sidicinos, vexavit Puteolanos, quod C. Cassium, quod Brutos patronos adoptassent? magno quidem judicio, studio, benivolentia, caritate, non, ut te, ut

Digitized by Google

porum illorum!) num erat æquum, principes civis rem habere, ad Satrium nihil præter nomen
7 pervenire? Etenim si is, qui non defendit injuriam, neque propulsat, cum potest, injuste facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modo non repellit, sed etiam ad-
8 juvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hereditates non honestæ videntur, si sunt malitiosis blanditiis, officiorum non veritate sed simula-
9 tione, quæsitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet. Fal-
10 so. Nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula. Qui hoc non perviderit, ab hoc nulla
11 fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans: Est istuc quidem honestum, verum hoc expedit; res a natura copulatas audebit errore divellere; qui fons est fraudium, maleficiorum, scelerum omnium.

1 XIX. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletium

Basilum, vi et armis, et alios vestri similes, quos clientes nemo habere velit, non modo illorum cliens esse."

7. *Non defendit injuriam.*] Non prohibet. Cat. Maj. xi. 9. "Uva—vestita pampinis—nimios solis defendit ardores." Sic Græcorum ἀμύνειν et ἀμύνειν significat et *defendere* et *arcere*. *Propulsat.* Satis commode dicitur aliquis *defendere ac propulsare injuriam*, licet non adjicias *a quo* defendat. Cic. pro Rosc. Amer. c. 1. "Injuriam novo scelere conflatam putant oportere defendi." Supra i. 29. 11. "Non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam."

In primo libro.] Cap. vii. 7. seq. De præpositione vide ii. 13. 1.

8. *Veræ hereditates.*] Non fictæ et fraude aliis ereptæ.

Officiorum non veritate.] Eleganter *officiorum veritas* opponitur *simulationi officiorum*; vera officia simulatis.

9. *Atqui in talibus.*] Verum puto *atque*.

XIX. 1. *Si digitis concrepuerit.*] Proverbium, quo rei agendæ celeritas et facilitas si-

Digitized by Google

testamenta nomen ejus irrepere, hac vi non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem umquam suspicaturum. At 2 dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione heres posset scriptus esse, qui re vera non esset heres; in foro, mihi crede, saltaret. Homo autem justus, isque quem sentimus vi- 3 rum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At vero si quis 4 voluerit animi sui complicatam notionem evol-

guificatur. Videtur gestus fuisse dominorum, servis ministerium innuentium.

Nomen ejus irrepere.] Heres scribi testamentis locupletium.

Non utatur.] Præsens conjunctivi significatione futuri i. 24. 2.

2. *At dares.*] Eleganter conjunctio *si* omittitur. Plin. Epist. i. 12. 8. "Dedisses huic animo par corpus, fecisset, quod optabat." Horat. Serm. i. 3. 15.

——*Decies centena dedisses*
Huic parco paucis contento, quinque diebus
Nil erat in loculis.

Dares vero interpretare, *si dedisses*, et *saltaret*; *saltasset*. Jam pridem enim M. Crassus esse desierat. Oratoribus, historicis atque poëtis familiaris est hæc temporum variatio. Cic. de Orat. ii. 66. "Si quintum pareret [peperisset] mater ejus, asinum fuisse pariturum."

In foro saltaret.] Fecisset, quod a gravitate esset alienissimum, nullum dedecus ac probrum refugisset. De summa impudentia dicitur, quia forum locus celeberrimus, ubi judicia exercebantur, cum populo agebatur et gravioribus tantum rebus quisque vacabat.

3. *Hoc qui admiratur.*] Cui hæc Paradoxa videntur, ii. 16. 6. Hinc *admirabilia*, Paradox. i. 6. quæ sunt contra opinionem omnium.

Qui sit vir bonus.] Cum masculino *qui* convenit, quod sequitur, *jam se ipse doceat*, eum *virum bonum esse.*

4. *Complicatam notionem evolvere.*] Rerum ad bene beateque vivendum necessariarum notiones innatas esse homini, persuasum erat Socraticis philosophis. Jam enim *animum, antequam in corpus intravisset, in rerum cognitione viguisse.* Vid. Tusc. i. 24. Eas vero notiones tectas involutasque, recordando vero explicandas et aperiendas esse, dicebant. Itaque ad eumdem modum Tusc. iv. 24. "Notionem, [inquit] nostram, quam habemus omnes de fortitudine tectam et involutam." Jubet ergo insi-

Digitized by Google

vere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit, quibus possit; noceat nemini, nisi 5 lacessitus injuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros heredes moveat, in eorum locum ipse succedat? 6 Non igitur faciat, dixerit quis, quod utile sit, quod expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. 7 Fimbriam consularem audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio Pinthiæ fuisse, equiti Romano sane honesto, cum is sponsionem fecisset, NI VIR BONUS ESSET: itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem numquam judicaturum; ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra judicasset; aut statuisse videretur, virum bonum esse aliquem, cum ea res in-

tam et quasi consignatam in animo boni viri notionem cogitando excutere et evolvere. Vid. infra cap. xx. 8.

5. *Hic non noceat,—perficiat.*] Conjunctivus innuere videtur, Ciceronem non ad rem factam sed ad exemplum fictum, quod initio capitis proposuerat, respicere. *Veneno* est, *veneficio*; præstigiis, magica arte.

7. *Fimbriam.*] C. Flavius Fimbria collega fuit C. Mario iterum consuli a. 649. orator maledicus, sed virtute animi atque vita bonus auctor in senatu, nec rudis in jure civili. Senex occisus est Romæ Cinnano tumultu. *Consularem* Cicero appellat, ut dignoscatur a C. Fimbria, homine audacissimo, qui L. Flaccum, Asiæ proconsulem, imperatorem legatus occidit a. 668. sed anno post a Sulla victus sua se manu interfecit.

Cum is sponsionem fecisset.] *Sponsio* erat certæ pecuniæ vel depositio vel promissio cum hac formula *ni veram caussam haberet*, id est, se spondere et solvere eam pecuniam, nisi caussa vicerit. Lutatius vero hic sponsionem fecit, *ni bonus vir esset*, idque nisi probasset, promissam vel depositam a se pecuniam ærario cessuram. Sollemnis erat particula *ni* in sponsionibus et in judice ferendo. Vide Brisson. de formul.

Illam rem.] Eam caussam: se de ea non pronuntiaturum.

Digitized by Google

numerabilibus officiis et laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, 8
non modo Socrates noverat, nullo modo videri potest quidquam esse utile, quod non honestum sit. Itaque talis vir non modo facere, sed ne 9
cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc non turpe est, dubi- 10
tare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? a quibus natum est id, quod contritum est vetustate proverbium: cum enim fidem alicujus bonitatemque laudant, dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quam 11
habet vim, nisi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere? Videsne, hoc proverbio neque Gygi 12
illi posse veniam dari, neque huic, quem paullo ante fingebam digitorum percussione hereditates omnium posse converrere? Ut enim, quod

Et laudibus.] *Laudes* sunt, quæ laudem merentur, etiamsi non laudentur.

8. *Fimbria etiam.*] Qui philosophus non erat.

9. *Non modo facere.*] Non modo non audebit facere, sed ne, cet. Alterum *non* omittitur Ciceronis et aliorum more.

10. *Hæc non turpe est.*] *Non* pro *nonne*, ut infra xxiii. 7.

In tenebris mices.] Erat *micare* ludi genus, quod Itali, quibus id bodieque usitatum est, *la Mora* dicunt. Ludendi modum Polydor. Virgilius de Invent. Rer. l. ii. c. 13. ita explicat: "Fit, cum duo clausis manibus vocando certum numerum subinde digitos porrigunt. Verbi caussa, ego tres digitos, explico, tu totidem; ipse quatuor nomino, tu vero sex: ita tu, qui numerum vocando divinasti, jam vicisti. Et quia digiti ita explicati subito apparent, idcirco per metaphoram *micare* dicitur." Sciri autem numerus non potest in tenebris, nisi plena fide sint ludentes, ut vere dicant, quot levarint.

11. *Nullo refellente.*] Cum nemo poterit probare, te injuste fecisse.

12. *Videsne.*] Annon vides? C. xvii. 2.

Converrere.] Ad se rapere.

Digitized by Google

turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante et repugnante natura.

1 XX. At enim, cum permagna præmia sunt, est caussa peccandi. C. Marius cum a spe consulatus longe abesset, et jam septimum annum post præturam jaceret, neque petiturus umquam consulatum videretur; Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum et civem, cum ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellum illum ducere: si se consulem fecissent, brevi tempore, aut vivum, aut mortuum Jugurtham 2 se in potestatem populi Romani daturum. Itaque factus est ille quidem consul, sed a fide justitiaque discessit, qui optimum et gravissimum civem, cujus legatus, et a quo missus

Metaphora a scopis ducta est. Plaut. Stich. ii. 2. 74. "Reverram, Hercle, hoc, quod converri modo." Potuit etiam Cicero, ad verriculum respicere, ut sit, quasi retis aliquo genere corripere. Latinus Pacatus in Panegyr. Theodos. xxvi. 4. "Noster ille pirata, quidquid undecumque converrerat, id nobis sibique perituram, in illam specus sui Charybdim congerebat."

XX. 1. *At enim.*] Repete *dixerit quis* e superioris cap. n. 6.

C. Marius.] Postea septies consul. Vide de eo Sallust. Jug. c. 63.

Jaceret.] Neglectus et spe destitutus esset. Epist. i. 5. 5. "Ut neque jacere regem pateremur, nec."

Q. Metellum.] Cui *Numidico* cognomen fuit a Jugurtha victo. Eodem Mario auctore postea in exsilium ejicitur, sed in patriam revocatus est.

In potestatem — daturum.] *Daturum* et verbo *mortuum*, et Marii jactantiæ convenientius est, quam *redacturum*. Liv. viii. 24. 8. "Aut vivum, aut mortuum, in potestatem daturos."

2. *Legatus.*] Qui proximum ab imperatore locum obtinebat, unique legioni præerat.

Digitized by Google

esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Ne 3
noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cum prætor esset, collegiumque prætorum tribuni plebi adhibuissent, ut res numaria de communi sententia constitueretur. Jactabatur enim temporibus illis numus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt 4
communiter edictum cum pœna atque judicio; constitueruntque, ut omnes simul in rostra post meridiem escenderent. Et ceteri quidem alius 5
alio: Marius a subselliis in rostra recta, idque quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res, si quæris, ei magno honori fuit. Omnibus vicis statuæ: ad eas tus, cerei.

Falso crimine.] Ficta criminatione.

3. *Noster Gratidianus.*] *Noster* dicit, quia propinquus erat hic M. Marius Gratidianus, de quo dictum xvi. 9. Hanc præturam gessit a. 667. C. Mario septimum consule. Idem in secunda prætura, quam populi favore adeptus est a. 671. Sullæ jussu ad necem conquisitus et a L. Catilina ad Q. Lucatii Catuli sepulchrum crudelissime interfectus est, ut per singula membra moreretur. Flor. iii. 21.

Tribuni plebi.] I. e. *plebei. Adhibuissent* in consilium, ut certum numis, qui ferebantur, pretium constitueretur, tota res numaria ordinaretur.

Jactabatur—numus sic, ut.] *Incertum erat pecuniæ pretium. Jactari* enim dicuntur, quæ certo loco non consistunt, variantur, modo extolluntur, modo deprimuntur.

4. *Edictum cum pœna atque judicio.*] Edicto constituerunt rem numariam, adversus quod qui faceret, multaretur, aut ad populum accusatus publico judicio damnaretur.

5. *Alius alio.*] Ceteri non in forum, sed domum aut ad amicos deverterunt: Marius vero *a subselliis* tribunorum, quibuscum in consilio fuerat, *recta* in forum provolavit, non expectata hora pomeridiana, quæ convenerat.

Si quæris.] Hoc ponitur, ubi lector plura requisiturus esse videatur. Ep. ad Att. i. 13. "Tertius est Catulus; quartus, si etiam hoc quæris, Hortensius."

Optime nostro loco convenientem hujus formulæ explicationem affert Ernestus in Clave: "Eleganter dicitur pro *ut verum dicam.*"

Omnibus vicis statuæ.] Subaudi *positæ.* Sed has omnes

Digitized by Google

Quid multa? Nemo umquam multitudini fuit
6 carior. Hæc sunt, quæ conturbant in deliberatione nonnumquam, cum id, in quo violatur æquitas, non ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut Mario, præripere collegis et tribunis pl. popularem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tum proposuerat, valde utile vi-
7 debatur. Sed omnium una regula est, quam tibi cupio esse notissimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit: aut, si turpe est, ne vide-
8 atur esse utile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ sit in ea species, forma, et notio
9 viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti sui caussa, criminari, præripere,
10 fallere? Nihil profecto minus. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni et splendorem et nomen
11 amittas? Quid est, quod afferre tantum utilitas

iterum prætor, ante Sullæ in urbem introitum ab eadem plebe metu victoris subverti vidit.

Ad eas tus, cerei.] Tus et cereos accendit populus non Mario, sed diis publici mali averruncis. Seneca de Ira iii. 18. "M. Mario, cui vicatim populus statuas posuerat, cui [in cujus honorem] ture et vino Romanus populus supplicabat," cet.

Quid multa?] Ut paucis dicam. Supra xiv. 8. "Quid multa? impetrat."

6. *Consulem—fieri.*] Nec tamen factus est, prius, quam fieri posset, a Sulla interfectus.

8. *Aut illum.*] C. Marium; *aut hunc* Marcum.

Explica atque excute.] Sic cap. xix. 4.

Species, forma, et notio.] Quæ sit in ea ab ipsa natura informata idea viri boni, quam ἰδέαν et περίληψιν dicere solebant Platonici.

9. *Mentiri,—fallere.*] *Mentiri, criminari* ad priorem Marium, *præripere, fallere* ad posteriorem refertur.

Digitized by Google

ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem justitiamque detraxerit? Quid enim interest, utrum ex ho- 12
mine se quis conferat in beluam, an hominis figura immanitatem gerat beluæ?

XXI. Quid? qui omnia recta et honesta 1
negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cujus ipse audacia potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse 2
alterius invidia. Id quam injustum in patriam, et quam turpe, et quam inutile esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos 3
versus de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero; incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est jus, regnandi gratia
Violandum est; aliis rebus pietatem colas.

12. *Se quis conferat in beluam.*] Simili fere ratione dixit Cicero in Timæo c. 12. "Qui autem immoderate et intemperate vixerit, eum secundus ortus in figuram muliebrem transferet." Ibid. "In suis moribus simillimas figuras pecudum et ferarum transferetur."

An hominis figura.] Nominativus.

XXI. 1. *Qui etiam socerum habere voluit.*] Pompeium significat, qui Cæsaris filiam, Juliam, uxorem duxit, Cæpioni antea promissam.

2. *Alterius invidia.*] Cæsaris, in quem omnis Pompeianæ potentiæ invidia redundabat: quoniam illius audacia ad id fastigium evecta videbatur.

Quam turpe, et quam inutile.] Hoc agit Cicero, ut, quod *utile* Pompeio sit visum, id *inutile*, sive noxium, fuisse ostendat. Quia injustum in patriam, propterea inutile erat.

3. *Ipse autem socer.*] Cæsar.

Versus de Phœnissis.] En ipsos:

Εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρὴ, τυραννίδος πέρι·
Κἄλλωστον ἀδικεῖν τ' ἄλλα δ' εὐσεβεῖν χρεών.

Sunt autem *versus de Phœnissis*, versus ex Euripidis tragœdia, quæ Phœnissæ inscripta est. Ita de Or. iii. 35. "Versumque quendam de Philocteta paullo secus dixit."

Pietatem colas.] Patriæ, pa-

Digitized by Google

4 Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum, quod omnium scelleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulen-
5 tas? Ecce tibi, qui sex populi Romani dominusque omnium gentium esse concupierit, id-
6 que perfecerit. Hanc cupiditatem si honestam quis esse dicit, amens est. Probat enim legum et libertatis interitum; earumque oppressionem
7 tetram et detestabilem, gloriosam putat. Quis autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quae libera fuit, quaeque esse debeat, regnare; sed, qui facere possit, esse utile; qua hunc objurgatione, aut quo potius convicio a tanto er-

rentibus et propinquis officium praestes.

4. *Eteocles, vel potius Euripides.*] Magis quidem reprehendendus erat Eteocles, qui ita vixerat, ut Euripides non posset non impie loquentem inducere. Quod vero in tragoedia ita disputat Eteocles, ut regnandi gratia violari pietatem licitum, in aliis rebus illicitum esse censeat; id utique Euripidis inventioni potius, quam Eteocli, tribuendum erat. Non serio tamen Euripidem Cicero, sed ita reprehendit, ut ista reprehensio magnam laudem pariat tragico, qui Eteoclem persona tali digna loquentem fecerat. De *Capitalis* vid. i. 23. 11. ii. 21. 7.

Scelleratissimum.] Patriam servitute opprimere.

Fuerat.] Saepe notarea dicebant *fuerat*, ubi non erat solemne. Nimirum *fuerim* vetbi φύσις, unde natum est, in eo quoque retinuit, ut praeteritum perfectae rei *fuerat* interdum *natum erat, factum erat, prodierat, erat* sonaret. Supra xx. 5. "Quod communiter compositum fuerat, solus edixit." De Or. i. 7. pr. "Venisse eodem, socer ejus qui fuerat, Q. Mucius dicebatur." Sallust. Jug. xxix. 3. "Senatus ita, uti par fuerat, decernit."

5. *Ecce tibi.*] Novum aliquid et majus h. l. esse ostendit. Eleganter jungitur pronomini *tibi*. Acad. Qu. iv. 38: "Ecce tibi a transverso Lampsacenus."

Qui vero populi Romani.] Caesar, qui id suum est, quod omnium scelleratissimum Romanis videtur, quorum majores jurejurando se adstrinxerunt, numquam se aliquem regnare passuros.

7. *Sed, qui facere possit.*] Subaudi *ei*, qui *id* f. p.

Digitized by Google

rore coner avellere? Potest enim, dii immorta- 8
les, cuiquam esse utile fœdissimum et tæterri-
mum parricidium patriæ: quamvis is, qui se eo
obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nomi-
netur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, 9
et quidem sic, ut hæc duo, verbo inter se discre-
pare, re unum sonare videantur. Non habeo, 10
ad vulgi opinionem, quæ major utilitas, quam
regnandi, esse possit: nihil contra inutilius ei,
qui non juste consecutus sit, invenio, cum ad
veritatem cœpi revocare rationem. Possunt 11
enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudi-
nes, diurni et nocturni metus, vita insidiarum
periculorumque plenissima?

Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt 12
boni,

inquit Accius. At cui regno? Quod a Tantalo

8. *Parens nominetur.*] Ut Cæsar, cui et vivo is honor tributus, et mortuo. Suet. Cæs. 76. et 85.

9. *Honestate igitur dirigenda utilitas.*] Honestas sit regula utilitatis, ut, quidquid ab ea discrepat, inutile habeatur. Vide c. 23. pr.

Unum sonare.] I. e. idem significare.

10. *Non habeo ad vulgi opinionem.*] Ita Cic. Læl. xxvii. 11. "Nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare." Cat. M. v. 4. "Nihil habeo, quod incusem senectutem." In his *habere* idem est, quod *scire*. Verba *ad vulgi opinionem* cohærent cum *major esse possit*. Est scilicet comparativa præpositio, cujus vis est, *si respicias, si referas*. Epist. xvi. 1. 10. "Nos quemadmodum instructos, et quibus præsidiis munitos *ad* tanti belli opinionem miseritis, non estis ignari." Corn. Epam. ii. 3. "Atque hæc *ad* nostram consuetudinem sunt levia et potius contemnenda."

Quam regnandi.] Subaudi *utilitas*, ii. 6.

12. *Boni.*] Amici, propitii. Virgil. Ecl. v. 65. "Sis bonus O felixque tuis." Cato R. R. 4. "Vicinis bonus esto."

Accius.] Poëta tragicus, annis 22. Terentio minor, Lucilio duodeviginti major. Versus Accii ex Atreo tragœdia desumtus videtur.

Tantalo.] Cicero ergo Tantalum non Phrygium, sed Ar-

Digitized by Google

13 et a Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coëgisset? Hunc tu quas conscientiæ labes in animo cen-
14 ses habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cum ejus vitæ ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima et gratia
15 futurus sit, et gloria? Quod si hæc utilia non sunt, quæ maxime videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit.

1 XXII. Quamquam id quidem, cum sæpe

givum regem fuisse putavit, a quo idem regnum *proditum*, i. e. per manus traditum, obtinuerit Pelops filius.

Et a Pelope.] Vide i. 14. 1.

13. *Nam quanto.*] *Nam* in comparatione contrariorum locum habet. Cic. Brut. 21. pr. "Albinus—disertus fuit: et tenuit cum hoc locum quemdam etiam Ser. Fulvius, et una Ser. Fabius Pictor—antiquitatis bene peritus. Q. que Fab. Labeo fuit ornatus iisdem fere laudibus. *Nam* Q. Metellus—in primis est habitus eloquens."

Ei regi.] Cæsar, qui exercitu, ad reprimendos Gallos dato, usus est ad opprimendam patriam.

Exercitu populi Romani.] Præpositio *cum* omittitur, ut Nep. Dion. v. 5. "Dion [cum] iis ipsis, qui sub adversarii fuerant potestate, regios spiritus repressit."

14. *Cujus autem vita.*] Quid eum juvat viyere, quid vita ei prodest ipsi, cui eam eripere præclarum facinus sit? Nullam enim horam metu vacat.

In maxima et gratia—et gloria.] Magnam gratiam ab omnibus initurus, et summam laudem sibi paraturus sit. Sic *in laudibus esse.*

15. *Quod si hæc.*] Si ne regnare quidem utile est, quod maxime utile esse videtur: certum est nihil, quod non sit honestum, utile esse.

Quod non honestum sit.] Noster locus hunc sensum requirit, *quod non honestum sit, id nec utile esse.* Infra xxii. 8. "Quousque audebunt dicere, quidquam utile, quod non honestum."

XXII. 1. *Quamquam id quidem.*] Dixerat, plerisque persuasum esse, nihil esse utilius, quam regnare, id est, alios opprimere, omnibus superiorem esse. Longe aliter vero philo-

Digitized by Google

alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio, consule iterum, et a senatu nostro judicatum est. Cum 2 enim rex Pyrrhus populo Romano bellum ultro intulisset, cumque de imperio certamen esset cum rege generoso ac potente; perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si praemium sibi posuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, et eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque ejus factum laudatum a senatu est. Atqui si speciem utilitatis opinio- 3 nemque quaerimus, magnum illud bellum perfuga unus, et gravem adversarium imperii sustulisset: sed magnum dedecus et flagitium, qui cum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. Utrum igitur utilius 4 vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel senatui nostro, qui num-

sophiam judicare, paulo post ostendebat. Nunc senatum quoque Romanum saepe statuisse docet, nihil esse utile, quod non sit honestum. Ita *quamquam* refert se ad proxima illa, *quae maxime videntur*, quasi dicat: ea plerisque quidem maxime utilia videntur; sed tamen et Fabricius et senatus saepe aliter judicavit.

Pyrrhi bello.] In bello a Pyrrho, Epirotarum rege, Romanis ultro illato, quem nulla illi injuria lacessierant. Vide lib. i. c. 12.

Judicatum est.] Senatus Rom. sententia declaratum est.

2. *Perfuga.*] Medicus, vel amicus Pyrrhi.

Si praemium sibi posuisset.] Recte dicuntur *praemia proponi*, quibus elicuntur homines vel incitantur ad facinus: offerenti operam ac pretium paciscenti *ponitur* seu constituitur magis praemium, quam *proponitur*.

3. *Si speciem utilitatis opinionemque.*] Si utilitatem specie tantum blandientem et vulgi opinione probatam sequimur.

Sed magnum dedecus et flagitium.] Subaudi *fuisset*; eum scelere superatum, cum quo laudis certamen intercessisset, si quidem perfuga unus gravem adversarium imperii sustulisset.

4. *Qui numquam utilitatem a dignitate sejunxit.*] Ne Tullius, qui senatum Romanum

Digitized by Google

quam utilitatem a dignitate sejunxit, armis cum
5 hoste certare, an venenis? Si gloriæ caussa im-
perium expetendum est, scelus absit, in quo
non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetun-
tur quoquo modo, non poterunt utiles esse cum
6 infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi,
Q. F. sententia: quas civitates L. Sulla, pe-
cunia accepta, ex senatus consulto liberavisset,
ut hæ rursus vectigales essent: neque his pe-
cuniam, quam pro libertate dederant, reddere-
7 mus. Est ei senatus assensus. Turpe imperio.

utilitatis specie non numquam deceptam esse, alibi (xi. 1. xxii. 7.) fatetur, a se ipse dissentire videatur; memineri-mus, duo de utilitate perverse deliberantium genera ab eo constitui. Alterum est eorum, qui quum aliquid, quod utile visum est, arripuerunt, id continuo *secernunt ab honesto*, et deliberant, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem; sive utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. Hæc deliberatio est sicariorum, veneficorum, furum, qui non verbis sunt et oratione philosophorum, sed vinculis et carcere fatigandi. Vide viii. 4. x. 1. xviii. 2. xxviii. 1. Ex hoc nefario grege noster populi R. senatum satis constanter eximit. Alterum genus dubitant, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter, et addunt, quod valde utile sit, id fieri honestum. Vide x. 1. xxviii. 9. In hac deliberatione senatum, utilitatis specie malorumque consiliatorum fuco atque fallaciis deceptum, aliquoties peccasse, Cicero non diffitetur. Hos tamen errores facilius excusari posse existimat, quam istam utilitatis a dignitate sejunctionem. Itaque hoc ipso capite graviter reprehendit Curionem, qui utilitatem ab æquitate sejunxerat. Facilius, ait, se auditurum fuisse, si Curio dixisset, caussam Transpadanorum *non esse æquam, quia non esset utilis rei publicæ*.

5. *Quoquo modo.*] Bonis malisve artibus, per fas et nefas, ut aiunt.

6. *L. Philippi.*] Idem reprehenditur ii. 21. 6.

Quas civitates.] Asiæ, ut videtur, Mithridati ereptas, et belli jure in potestatem populi R. redactas, sed data pecunia libertati redditas a Sulla, ipso senatu decernente.

Liberavisset.] Immunes fecisset. Subintelligitur *vectigalibus*. Sic *liberare agros* Agrar. i. 4. pr.

7. *Turpe imperio.*] Hoc fuit.

Digitized by Google

Piraturum enim melior fides, quam senatus. At aucta vectigalia: utile igitur. Quousque audebunt dicere quidquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli imperio, quod gloria fultum esse debet, et benivolentia sociorum, utile esse odium et infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi. Nimis mihi præfractum videbatur ærarium vectigaliaque defendere, omnia publicanis negare, multa sociis: cum in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus: eoque magis, quo illa ordinum conjunctio ad salutem rei publicæ pertinebat. Male etiam Curio, cum caussam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autem addebat, 'Vincat utilitas.' Potius diceret, non esse æquam, quia

8 9 10 11

Melior piraturum fides.] Qui, persoluta, quæ pro libertate pacta est pecunia, a sua potestate dimittunt quos aliquamdiu captivos tenuerunt.

9. *Catone meo.*] Quamvis esset amicus, sæpe tamen in republ. ab eo dissensit.

Præfractum.] Ita recte Nonius legit et interpretatur *durum, inflexibile.*

Omnia publicanis negare.] Qui, cum sæpe vectigalia cupidius conducerent, postea, calamitatibus, ut solet, intercedentibus, reipubl. persolvere non possent, remissionem aliquam efflagitabant. Eam cum senatus, Catoni obsequens, semper negaret, factum est tandem, ut equester ordo, a senatu abalienatus, per Cæsarem impetraret, quæ per Catonem non potuerat: qui debitæ pecuniæ tertiam partem remisit, publicanosque ad suam caussam adjunxit. Vide pro Mur. 30. pr.

Cum colonis nostris.] Quibus aliquid remittimus, quoties gravior aliqua calamitas annuum proventum intercepit.

Eoque magis, quo.] I. e. eo m. *quod.*

10. *Male etiam Curio.*] C. Scribonius Curio, pater, cos. a. urb. 677. cum Cn. Octavio, 13. annis ante Tullii consulatum. Vide ii. 17. 6.

Caussam Transpadanorum.] Qui, data Cispadanis civitate, sibi deberi eam putabant, tandemque a Cæsare dictatore obtinuerunt.

Vincat utilitas.] Plus valeat, potior sit ejus ratio.

Digitized by Google

non esset utilis rei publicæ, quam, cum *utilem esse diceret, non esse æquam fateretur.*

1 XXIII. Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis, talium quæstionum: Sitne boni viri, in maxima caritate annonæ, familiam non alere. In utramque partem disputat; sed tamen ad extremum utilitate officium dirigit magis, quam 2 humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, equine pretiosi potius jacturam faciat, an servuli vilis. Hic alio res familiaris, alio ducit 3 humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potu-4 erit? Negat, quia sit injurium. Quid dominus navis, eripietne suum? Minime, non plus, quam

11. *Quam cum utilem esse diceret,*] Mihi vix dubium videtur, quin scripserit Cicero; *quam, cum inutilem esse diceret; esse æquam fateretur.*

XXIII. 1. *Hecatonis.*] Vide cap. xv. 10.

Familiam non alere.] Servis victum negare. *Familia* enim, quæ a *famulis* dicitur, proprie servos et ancillas significat; deinde eos, qui sunt ejusdem cognationis, de quibus vero hic non est sermo.

Utilitate officium dirigit magis, quam humanitate.] *Humanitas* est φιλανθρωπία, alios omnes homines servandi et juvandi studium. Verbum *dirigit* explicat *putat dirigi.* Ita supra xxi. 9. de Fin. ii. 22. "Non igitur potestis voluptate omnia dirigentes, aut tueri, aut retinere virtutem." Hecaton *humanitatem* postponendam esse putat, ubi te aliosque pariter servare non queas: servos tali tempore deserendos, ne ipse cum illis pereas. Cicero hanc sententiam non probat: ipse enim in superioribus *honestate dirigi officium* contendit; sed Hecatonem utilitati plus tribuere dicit.

2. *In mari jactura facienda.*] Si in gravi tempestate navis levandæ caussa supervacua ejus onera ejicienda sint.

Alio res familiaris, alio ducit humanitas.] Aliud, inquit, suadet rei familiaris ratio, cui minus perit in vili mancipio, quam in equo pretioso: aliud vero humanitas; quia servus homo est, quo cum magna nobis communitas intercedit. Hæc igitur vincat. Atque hoc cum Hecatone Cicero quoque voluit.

4. *Quid dominus navis, eripietne suum?*] Versus pentameter. An dominus navis tabulam ideo alteri eripiet, quod eam suam esse dicere potest?

Non plus quam navigantem.]

Digitized by Google

navigantem in alto ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eo, quo sumta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid si una tabula sit, duo naufragi, 5 iique sapientes? Sibi neuter rapiat. An alter cedat alteri? Cedat vero: sed ei, cujus magis intersit vel sua, vel rei publicæ caussa, vivere. Quid si hæc paria in utroque? Nullum erit cer- 6 tamen, sed quasi sorte aut micando victus, alteri cedat alter. Quid si pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium: indicetne id magistratibus filius? Nefas id quidem est. Quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officiis? Immo vero: sed ipsi patriæ conducit, pios cives habere in parentes. Quid si tyrannidem occupare, si patriam pro- 8 dere conabitur pater? silebitne filius? Immo vero obsecrabit patrem, ne id faciat. Si nihil proficiet, accusabit, minabitur etiam. Ad extre-

Non plus est, non magis. Epist. x. 19. 4. "Non multo plus patriæ faveo, quam tuæ gloriæ." Hoc dicit: "Non magis illud faciat, quam navigantem in mare ejiciat, vel ejicere velit." Recte igitur illud *si* omittitur.

Quo sumta navis est.] *Conducta est.* Navis tam diu navigantium est, quoad eo perventum sit, quo ut pervenirent, illi navem conduxerunt.

5. *An alter cedat alteri?*] Interrogatio ironica, cujus hæc fere sententia est. Nec tamen crediderim, te dicere, tabulam alteri ab altero cedendam esse.

Vel sua, vel rei publicæ caussa.] Ita ad Att. vii. 1. "Si me vellet sua, aut rei p. caussa Luceriam venire." Si cum Græv io legis: *suæ*, explicari queat, *vel suæ rei, vel publicæ rei caussa.* Conf. ii. 1. extr.

6. *Si hæc paria in utroque.*] Sin utrimque pares sint vivendi caussæ.

Quasi sorte aut micando.] *Micatio* est sortis genus. C. xix. 10. Cedat is, qui casu aliquo, quasi sorte, inferior vel posterior fuerit.

Alteri cedat alter.] Prægreditur *erit.*

7. *Non igitur patria præstat.*] Nonne. C. xix. 10.

8. *Accusabit.*] Reprehendet,

Digitized by Google

mum si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ
9 salutem anteponet saluti patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos numos acceperit imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait:
10 Antipater negat, cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeatne dicere. Non necesse putat Diogenes: Antipater viri
11 boni existimat. [Hæc sunt quasi controversa jura Stoicorum.] In mancipio vendendo dicendane vitia: non ea, quæ nisi dixeris redhibeatur mancipium jure civili; sed hæc, mendacem esse, aleatorem, *furacem*, ebriosum. Alteri dicenda

objurgabit, non ad judicem; sed domi solus.

Patriæ salutem anteponet.] Indicabit magistratibus: quod tamen Cicero vix dicere audet, et significat potius, quam dicit.

9. *Diogenes ait.*] Affirmat. Philosophos vide xii. 5. Hecaton utrumque in suo libro disputantes fecisse, certe eorum dissensum testatus esse, videtur. Ipse Panætium doctorem habuit, Panætius illos.

10. *Vinum fugiens.*] Id est, *quod deterius fit*, quod non multo post corrumpitur, quamvis nondum sit corruptum. Seneca ep. 12. "Gratissima sunt poma, cum fugiunt:" ubi Lipsius, *jam cedentia ætati et absumtia.*

11. *Hæc sunt quasi controversa jura Stoicorum.*] Hæc *interpretis* ex margine profecta videtur, ne suo quidem loco posita. Certe in fine capitis post verba *mille denarium* adjicienda fuissent.

Dicendane vitia.] Subintellige *quærit Hecaton*, ideoque interrogationis notam tolle.

Non ea quæ.] Non de iis vitiis se loqui ait, quæ nisi dicta fuerint, irrita sit venditio, (*redhibeatur mancipium*, sit quasi *retrohabendum*, reciplendum, reddito pretio) rescindaturque quidquid inter venditorem emtoremque convenerit; sed de levioribus morum vitiis.

Furacem.] Id est, furtis deditam. At, ut dicit xvii. 12. de *furtis etiam* mancipii, is qui vendit, dicere emtori debuit. Fortasse scripsit Cicero *vorucem*, id est, gulosum: quæ vox melius cum *ebriosum* conjungitur. Huic Pearcii conjecturæ favent illa quæ Rischelius ex Juris consultis protulit, l. iv. §. 2. de ædilicio edicto: "Aleatores et vinarios non contineri edicto, quosdam respondisse, Pomponius ait: quemadmodum nec *gulosos*, nec impostores aut mendaces aut litigiosos."

Digitized by Google

videntur, alteri non videntur. Si quis aurum 12
vendens, orichalcum se putet vendere, indicetne ei vir bonus, aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denarium? Perspicuum jam est, et quid mihi videatur, et quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia.

XXIV. Pacta et promissa semperne servanda 1
sint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores solent) facta sint? Si quis medicamentum cui- 2
piam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque, ne illo medicamento umquam postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, et annis aliquot post inciderit in eumdem morbum, nec ab eo, qui cum pepigerat, impetret, ut iterum eo liceat uti, quid faciendum sit. Cum sit is inhumanus, qui non concedat, nec ei quidquam fiat injuriæ, vitæ et saluti consulendum. Quid? si sapiens rogatus ab eo, qui eum 3
heredem faciat, cum ei testamento sestertium

12. *Orichalcum.*] Græce ὀρείχαλκον dicitur non ab *auro*, sed ἀπὸ τοῦ ὄρους quasi *æs montanum*.

Quod sit mille denarium.] Denariorum. *Esse* est, æstimari. Apparet ex hoc, *orichalci* et æris pretium idem fere fuisse. Una enim auri drachma par erat duodecim argenti drachmis, singulæ argenti drachmæ octoginta minimum æris drachmis; ut adeo æs et aurum differrent portione circiter milliaria, æque atque orichalcum et aurum.

XXIV. 1. *Ut prætores solent.*] Edicere. Non minus elegans est hæc ellipsis, quam illa in Bruto c. 4. *ut agricolæ* (dicere) *solent*.

2. *Ad aquam intercutem.*] *Ad* usum significat: *ad* hydropem curandum *aptum* vel *idoneum*, quæ sæpe supplet Celsus. Sed sæpius adjectivum omittitur a scriptoribus rei medicæ et rusticæ. Cato c. 115. "Vinum ad alvum movendam." Celsus vi. 6. 22. "Liquidum quoque medicamentum ad idem componebat."

Vitæ et saluti consulendum.] Ut vita conservetur, contra fidem datam faciendum est.

3. *Sestertium millies.*] Supple *centena millia*. Quinquagies centena millia florenorum, sive

millies relinquatur, ut ante, quam hereditatem adeat, luce palam in foro saltet, id se facturum promiserit; quod aliter heredem eum scripturus ille non esset: faciat, quod promiserit, nec ne? 4 Promisisse nollem, et id arbitror fuisse gravitatis. Quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hereditate nihil ceperit: nisi forte eam pecuniam in rei publicæ magnum aliquod tempus contulerit, ut vel saltare, cum patriæ consulturus sit, turpe non sit.

1 XXV. Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris.

2 *Sol Phaëtonti filio,*
ut redeamus ad fabulas,
Facturum se dixit esse, quidquid obtasset [*sibi.*]
Ut curru patri' tolleretur, optavit. Sublatus est.

quinque florenorum *milliones.*

Luce palam in foro saltet.] Quasi ebrius vel insanus. Vid. iii. 19. 2.

4. *In reipublicæ magnum aliquod tempus.*] Nisi forte ad facultatem reipubl. ex magnis periculis et malis servandæ contulerit. De *tempore* vid. i. 13. et 18. princ.

XXV. 1. *Ne illa quidem promissa servanda.*] i. 10. 3. et 5.

2. *Sol Phaëtonti.*] Sol, pater, Phaëthonti, filio ex Clymene nympha nato, currum suum roganti concessit regendum. Fabula nota ex Ovid. lib. ii. Metam. pr. Tribus syllabis extulit noster *Phaëtonti*, quem admodum apud alios poëtas *Phæton* διπλάσιον reperitur. Sic Varro apud Quinctilian. Inst. Or. i. 4. 18.

Cum te flagranti dejectum fulmine Phæton.

Cave, scribas ibi *Phæthon* per *th.* Ne vocabuli contracti secundæ syllabæ littera *h* adjiciatur, vetat concursus duarum adspirationum in syllabis deinceps junctis.

Quidquid optasset.] Suspicabar, olim scriptum fuisse *quidquid expetisseret.* Dum aliquid certius ex libris antiquis afferatur, interposito pronomine *sibi*, hiatum explevi.

Ut curru patris tolleretur.] Ita Horat. Sat. ii. 6. 42.

Digitized by Google

Atque is ea, qua constitit, ictu deflagravit filii.

Quanto melius fuerat, in hoc promissum patris non esse servatum? Quid, quod Theseus exegit 3
promissum a Neptuno? Cui cum tres optationes Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti filii, cum is patri suspectus esset de noverca: quo [optato] impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamemnon cum 4

——*Quem tollere rheda*
Vellet.

Ovid. Fast. ii. 785.

Tollunter equis.

Ibid. iv. 462.

——*Aligero tollitur axe*
Ceres.

In vocabulo *patris* littera *s*, quod solebant veteres, aliditur. Nec pronuntiatione solum, sed scriptura quoque, litteras ejusmodi subtrahebant, teste Quinctiliano ix. 4. 39.

Atque is ea, qua constitit.] Particula *atque* eleganter periodum orditur, et idem fere significat, quod *sed*, *vero*. Cic. Epist. v. 2. 15. "Egi cum Claudia uxore tua et cum vestra sorore Marcia,—ut eum ab illa injuria deterrerent. Atque ille," cet. Verba *ea, qua constitit* explico *ibi, ubi constitit, eodem vestigio, sive in eo ipso curru, quem tam cupide conscenderat.* Non raro Latini *quæ* pro *ubi* usurpabant. Plaut. Men. ii. 1. 12. "Orasque Italicas omnis, qua adgreditur mare." Curt. vii. 4. 30. "Sed qua mitior terra est, ingens hominum equorumque multitudo gignitur." Ut i. 12. 6. *Eorumdem* pronuntiabatur *Orumdem*, sic h. l. *ea* poteris ut monosyllabum *a* efferre.

In hoc.] In hoc promisso.

3. *Theseus.*] Vide lib. i. 10. 4.

Exegit promissum.] Non hic *exigere* sonat *petere*, sive *poscere*, sed *ferre, impetrare, accipere*. Cic. de Or. ii. 29. "Quo facilius a te exigam, quod peto, nihil tibi a me postulanti recusabo."

Optationes.] Alii *optiones*. Sed verbo *optatio* usus est de Orat. iii. c. 53. extr. et *adoptatio* Sallust. Jug. xi. 6.

De noverca.] Phædra, quæ falso crimine Hippolytum in suspicionem patri adduxerat.

Quo optato impetrato.] *Quo impetrato* a Cicerone scriptum puto, cui ex glossa accessit, *optato*. i. 10. 4. "Quo impetrato in maximos luctus incidit."

4. *Agamemnon.*] Aliter plerique fabularum enarratores: Agamemnonem cum ceteris Græcis Aulide tempestate detentum, quod Dianæ cervam occidisset, Calchantis responso coactum esse iratæ deæ filiam suam, Iphigeniam, immolare. Dianam tamen virginis misertam, cervam pro ea substituisse, ipsam in Tauris templi sui sacerdotem fecisse. Tamen

Digitized by Google

devovisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potius non faciendum, 5 quam tætrum facinus admittendum fuit. Ergo et promissa non facienda non numquam, neque 6 semper deposita reddenda. Si gladium quis apud te sana mente deposuerit, repetat insaniens; reddere peccatum sit, officium non reddere. 7 Quid, si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddasne depositum? Non, credo. Facias enim contra rem publicam, quæ 8 debet esse carissima. Sic multa, quæ honesta natura videntur esse, temporibus fiunt non honesta. Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate, fiunt non 9 honesta. Ac de iis quidem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam simulatione prudentiæ, 10 satis arbitror dictum. Sed quoniam a quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebimus, ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quam sint 11 virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam

et Horatius Sat. ii. 3. 199. Agamemnonem quasi sua sponte filiam immolantem reprehendit: et Clytæmnestra apud Sophoclem in Electra ideo se virum occidisse ait, quod is filiam suam Dianæ immolandam sponte obtulerit.

6. *Officium.*] Justum, officio conveniens.

Reddere peccatum sit, officium non reddere.] Ita Cicero verborum ordinem variare solet. i. 31. 7. "Quod lenior eorum vita et mores fuerant faciliores."

9. *Quæ videntur esse utilitates contra justitiam.*] Quæ utilitatis nomen sibi arrogant, cum justitiæ repugnent, prudentiæ tantum falsam speciem gerant.

10. *Virtutis inimica.*] Ita "Libidinum inimica," xxxiii. 10. "Veritatis amici," i. 19. 5. "Inimicissimi mentis." Tusc. iv. 15.

11. *Ac de prudentia quidem.*] Egit de justitia c. x. ad xvii. de prudentia a c. xvii.

Digitized by Google

vult imitari malitia; itemque de justitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt 12
duæ partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine et præstantia cernitur, altera in conformatione et moderatione continentiæ et temperantiæ.

XXVI. Utile videbatur Ulixi, ut quidem 1.
[poëtæ] tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Ulixe nulla suspicio est, sed insimulant eum tragœdiæ, simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile, ut 2
aliquis fortasse dixerit, regnare, et Ithacæ vivere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. Ullum tu decus in quotidianis laboribus et periculis cum hac tranquillitate conferendum putas? Ego vero istam contemnendam et abji- 3
ciendam: quoniam, quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim audi- 4
turum putas fuisse Ulixem, si in illa simulatione

12. *In conformatione.*] Sic de Fin. v. 6. "Inventa vitæ via est et conformatio omnium officiorum." *Conformatio* et *moderatio continentiæ* est, continentia et temperantia conformans et moderans animi motus non minus, quam ipsas actiones. Hic enim effectus est continentiæ et temperantiæ.

XXVI. 1. *Ulixi.*] Vide i. 31. 8.

Ut quidem tragici.] Nullus ex iis, qui Ulyssem furentem fecerunt, superest. Sophoclis Ὀδυσσεὺς μαινόμενος citatur ab Hesychio et scholiaste Pindari.

Optimum auctorem.] Virtutis magistrum, fide dignissimum. Infra xxii. 2.

Militiam subterfugere.] Furorem enim simulabat, ne ad Trojam cum ceteris ire cogeretur. Vid. n. 4.

2. *Ut aliquis fortasse dixerit.*] Vide xxvii. 3. xxviii. 4. Paradox. iii. c. 2. "Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis enecet, an servum?"

Ithacæ.] Quæ maris Ionii insula est cum oppido ejusdem nominis, in quo natus erat Ulysses.

Cum parentibus.] Laërte, Arcessi filio, et Anticlea, Dioclis filia. Cum *uxore*, Penelope,

Digitized by Google

perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hoc audiat ab Ajace:

Cujus ipse princeps juris jurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.
Furere assimulavit, ne coiret, institit.
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepset malitiosam audaciam,
Fide sacratum jus perpetuo falleret.

5 Illi vero non modo cum hostibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deserere consentientem Græciam ad 6 bellum barbaris inferendum. Sed omittamus et

quam unice amabat; cum *filio*, Telemacho.

4. *Hoc audiat.*] I. e. cui hæc audienda sunt apud poëtam, Pacuvium fortasse, cujus tragœdia, quam *judicium armorum* inscripsit, olim exstitit.

Cujus ipse princeps.] Solus Ulysses *juris jurandi fidem neglexit*, [jus jurandum non servavit] *cujus ipse princeps fuit*, id est, quo in primis se cum ceteris in publico Græciæ conventu adstrinxit, cum omnes jurassent, se ad Trojam ituros, nec prius redituros, quam eam solo æquassent. Litteram *s* in voce *cujus* abjici opus non est. Sine discrimine, sive vocalis, sive consonans sequeretur, *cujus* una syllaba a priscis enuntiatur.

Furere assimulavit.] *Se* ad infinitivos subauditur.

Ne coiret, institit.] Ne cum ceteris iret, operam dedit, et in proposito perseveravit.

Palamedis prudentia.] Palamedes prudens, ut ap. Horat. *Sapientia, Læli, Nitor Hebri.* Cum furorem simulans Ulysses, junctis diversi generis animalibus, litus aratro proscinderet, pro frumento salem sereret: aranti parvulum filium, Telemachum, objecit Palamedes, qua sulcus ducendus erat. Quo cum ille pervenisset, et aratrum suspendisset, ne filium obtereret, fraudem facile prodidit.

Istius.] Est disyllabum.

Percepset.] Pro *percepisset.* Syncopen metri ratio exigit, ut i. 12. 6. in *acpite.*

Fide sacratum.] Legas: *fide sacratæ*, secundo casu, ut ap. Hor. Od. iii. 7. 4. "Constantis juvenem fide." *Fidei sacratæ jus* est jusjurandum, jus fidei religione sacratæ. Seneca Agam. v. 79.

——*Jura pudorque,*
Et conjugii Sacrata fides,
Fugiunt aulas.

5. *Cum fluctibus.*] In decennali illo errore undis jactatus.

Barbaris.] Phrygibus, quos Græci *barbaros* vocare consueverunt.

6. *Omittamus.*] Hoc verbum,

Digitized by Google

fabulas, et externa: ad rem factam nostraque veniamus. M. Atilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Hannibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. Is cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat, sed eam, ut res declarat, falsam judicavit: [quæ erat talis] manere in patria, esse domui suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ 7 8

quod in præteritionibus sollemne est non minus commode in transitionibus adhibetur. Cic. de Divinat. i. 20. pr. "Sed omittamus oracula: veniamus ad somnia."

Et fabulas, et externa.] Exempla a poëtis ficta et ab exteris gentibus petita.

Ad rem factam nostraque.] Lege *nostramque*. Quemadmodum *fabulis res facta*, ita *externis res nostra* singulari numero bene opponitur. Idem Reguli factum, quod *rem factam* Cicero dixerat, etiam *rem nostram* dicere potuit.

7. *Consul iterum.*] Fuit annis 486. et 497.

Xanthippo.] Non eadem hujus nominis ratio est, quæ ceterorum ad eamdem formam compositorum, qualia sunt *Cratippus*, *Alcippus* (pag. 2.) Μάνθιππος est a ἔανθός, ut etiamsi Æolico more componatur, aspiratio tamen maneat.

Imperatore.] Summus tum imperator erat Hamilcar cum Hasdrubale et Bostare. Ab his exercitus ducendus permissus est Xanthippo, quem *ducem* ideo dicit Cicero.

Juratus missus est.] Totam hanc de Regulo historiam fabulosam et commenticiam esse, sunt qui ex Polybii silentio, et ex Diodori Siculi fragmento libri xxiv. colligunt: quorum princeps est Palmerius. Vide Tollii Appianum p. 4. *Juratus*, qui juravit. xxxii. 1.

8. *Quæ erat talis.*] Hæc tria verba, tamquam ineptum glossema, Facciolatus etiam sustulit.

Domui suæ.] Liv. v. 51. 9. *Sacra alia* terræ *celavimus*. Quid, si cum Varrone (Gell. iv. 16.) Cic. scripsit: *domus suæ?*

Cum liberis.] Duos enim habebat filios, unum jam consularem.

Communem fortunæ bellicæ.] *Calamitas fortunæ bellicæ* est, quam fortuna bellica importat: *communis*, quæ non uni homini peculiariter accidit, sed quam multi etiam alii perpessi sunt.

Digitized by Google

judicantem, tenere consularis dignitatis gradum; quis hæc neget esse utilia? Quem censes? Magnitudo animi et fortitudo negat.

1 XXVII. Num locupletiores quæris auctores? Harum enim est virtutum proprium, nihil extimescere, omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. 2 Itaque quod fecit? In senatum venit, mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusavit; quam diu jure jurando hostium teneretur, non esse se 3 senatorem. Atque illud etiam (O stultum hominem, dixerit quispiam, et repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos, negavit esse utile: illos enim adolescentes esse, et bonos duces, se

Consularis dignitatis gradum.] Non *consulis*, sed *consularis viri* dignitatem. Consulatus enim jam alii cesserat.

Quem censes?] Explico *quem censes negare?* Cicero noto schemate, quod communicatio dicitur, usus est. Hoc a Quinctiliano ix. 2. 24. sic explicatur: "Sed non numquam communicantes aliquid inexspectatum subjungimus, quod et per se schema est. Ut in Verrem Cicero [v. 5.] 'Quid deinde? quid censetis? furtum fortasse, aut prædam aliquam?' Deinde cum diu suspendisset judicum animos, subjecit quod multo esset improbius." Hæc Quinctilianus. Hujusmodi conformatione Cicero sententias illuminare solet. Pro Cæcina c. 5. extr. "Mandat, ut fundum sibi emat. Cui tandem? cui putatis? an non in mentem venit omnibus," cet.

XXVII. 1. *Locupletiores auctores.*] Quam hæ virtutes sunt? iii. 2. 14. "Testis locuples Posidonius." De Div. ii. 58. "Pythagoras et Plato locupletissimi auctores," id est, viri, quorum sententia plurimum valere debet, quibus credere par est.

Humana.] Vide i. 4. 6.

2. *Mandata.*] Quæ a Pœnis sibi mandata vel, ut vulgo loquuntur, *commissa* essent.

Ne diceret, recusavit.] Usitatius fuisset *dicere recusavit.* Sed illa altera constructio, non minus proba est atque elegans. *Recusare* enim proprie est causam s. excusationem contra adferre. Ad Divers. i. 19. 26. "Mihi videbatur contentionem —cum illis viris nolle fieri: et, ne fieret, vehementer recusare."

3. *Negavit esse utile.*] Etsi sententiam dicere recusaverat, et expositis Carthaginiensium mandatis e senatu exierat cum

Digitized by Google

jam confectum senectute. Cujus cum valuisset 4
auctoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum caritas patriæ retinuit, nec suorum. Neque vero tum ignorabat, se ad 5
crudelissimum hostem et ad exquisita supplicia proficisci: sed jus jurandum conservandum putabat. Itaque tum, cum vigilando necabatur, 6
erat in meliore caussa, quam si domi senex captivus, perjurus consularis remansisset. At stulte, 7
qui non modo non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quo modo stulte? 8
etiamne si rei publicæ conducebat? Potest autem, quod inutile rei publicæ sit, id cuiquam civi utile esse?

XXVIII. Pervertunt homines ea, quæ sunt 1
fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia 2

ceteris legatis: tamen postremo in eum solus fortasse revocatus, reddi captivos utile esse, negavit. Appianus clam collocutum cum proceribus Rom. esse narrat. Hæc varietas Palmerio favere videtur.

4. *Cujus cum valuisset auctoritas.*] Etsi non ut senator, sed ut privatus et peregrinus, sententiam dixerat: tamen in eam S. C. factum est.

6. *Cum vigilando necabatur.*] Auctore Tuditano apud Gellium vi. 4. qui eum *somno diu prohibitum atque ita vita privatum retulit.* Alii aliter. Vid. Drakenb. ad Sil. Ital. lib. vi. 539. Morbo vero exstinctum ex Diodori Siculi fragmento hoc colligit Palmerius, quo Reguli uxor suspicata fuisse dicitur, virum in custodia *necessaria cura destitutum defecisse.* (δι' ἀμέλειαν αὐτὸν ἐκλελοιπέναι τοῦ ζῆν.)

In meliore caussa.] Caussa ejus melior, ipse meliore conditione, minus miser erat.

Perjurus consularis.] Hæc ne dirimas.

7. *At stulte.*] Subaudi *fecit.*

8. *Etiamne.*] Etiamne stulte fecit, si id reipubl. conducebat?

Id cuiquam civi.] *Id* eleganter postponitur. xiii. 11.

Digitized by Google

fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime
3 persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi
in laude, decore, honestate utilia reperire, pro-
pterea illa prima et summa habemus; utilitatis
nomen non tam splendidum, quam necessarium
4 ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in jure
jurando? Num iratum timemus Jovem? At
hoc quidem commune est omnium philosopho-
rum, non eorum modo, qui deum nihil habere
ipsum negotii [dicunt], nihil exhibere alteri,
sed eorum etiam, qui deum semper agere ali-
quid, et moliri volunt, numquam nec irasci
5 deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter
plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Re-
gulus? Nulla igitur vis [fuit] religionis, quæ
6 tantam utilitatem perverteret. An ne turpiter
faceret? Primum, minima de malis. Num igi-

" Cum, quod tu scias, id ignorare—velis." i. 38. 7.

XXVIII. 3. *Utilitatis nomen.*] Utilitatem. Sic *philosophiæ nomen* ii. 1. 3. Utilitas non multum habet dignitatis, sed tamen propter indigentiam naturæ humanæ appetenda est.

4. *Dixerit quis.*] Qui laudem Regulo a me tributam ereptum it.

In jure jurando.] Quam vim habet jusjurandum?

At hoc quidem.] Usque ad n. 8. non Ciceronis, sed ejus verba sunt, qui Regulum laudandum negat.

Nihil habere ipsum negotii.] Epicureorum hæc opinio erat, deum nihil agere, nihil cuiquam nocere. Non temere Pearcius verbum *dicunt* abjicit.

Deum semper agere.] Stoici maxime intelliguntur, qui deo providentiam et mundi hujus administrationem tribuunt. Non multum ab his discrepabat Academicorum et Peripateticorum sententia.

Nec irasci deum nec nocere.] In hoc cum Epicureis consentiebant et Stoici ceterique philosophi. *De numquam nec—nec* v. i. 20. 1.

6. *An ne turpiter faceret?*] An ideo, ne turpiter faceret, servandum fuit jus jurandum?

Primum.] Primum hoc constat, omnium philosophorum præceptum esse, *minima de malis sumenda.*

Digitized by Google

tur tantum mali turpitudo ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud 7
Accium,

Fregistin' fidem?
Neque dedi, neque do infideli cuiquam,

quamquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam, quem ad modum 8
nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint: sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi juris jurandi caussa ad cruciatum revertisse: sed fit non honestum; quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quidquid valde utile sit, id fieri 9
honestum, etiamsi ante non videretur. Hæc 10
fere contra Regulum. Sed prima videamus.

XXIX. Non fuit Jupiter metuendus, ne ira- 1
tus noceret: qui neque irasci solet, nec nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Reguli, 2
quam contra omne jus jurandum valet. Sed in 3
jure jurando, non qui metus, sed quæ vis sit,

7. *Accium.*] In ejus Atreo. Vide xxi. 12.

Fregistin' fidem.] Ita explico, ut Thyestes dicat: An non fregisti fidem? Ita Liv. ii. 36. 4. "Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem?" Plura exempla particulæ *ne* pro *nonne* usurpatæ habes xvii. 2. Carmen deinde ita sejunxi, ut appareat, Thyestæ interrogationi clausulam, responsioni vero Atrei quinque pedes primos versuum trochaicorum a poëta adsignatos esse.

Ab impio rege.] Atreo. C. xxix. 12. i. 28. 2.

8. *Videtur.*] Oratio obliqua posceret conjunctivum *videatur*, ut deinde *sed fieri:* sed veteres in his sæpe aliter solent, ac nos.

Conservandi jurisjurandi.] Corn. Hannib. ii. 5. "Id ego jus jurandum, patri datum, usque ad hanc ætatem ita conservavi."

10. *Prima.*] Quæ leguntur n. 4.

XXIX. 3. *Non qui metus,*

Digitized by Google

debet intelligi. Est enim jus jurandum affir-
4 matio religiosa. Quod autem affirmate, quasi deo teste, promiseris, id tenendum est. Jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est, sed
5 ad justitiam et ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius:

O Fides alma, apta pinnis, et Jus jurandum Jovis.

Qui Jus igitur jurandum violat, is Fidem vio-

sed quæ vis sit.] In jure jurando id potius considerandum, quæ ejus natura et obligatio, quam quid mali in eo violato metuendum sit.

Affirmatio religiosa.] Adfirmatio præsente quasi ac teste deo facta, atque hac religione jurantem obstringens.

4. *Affirmate.*] Cum affirmatione, sive asseveranter promittere. Non igitur assentior iis, qui *affirmate* interpretantur *jure jurando.*

Non ad iram deorum.] Non quæritur, utrum deus vindex perjurii sit; sed an is justus, an fides in eo sit, qui promissa non servaverit. Jusjurandum servandum non ideo magis, quia deus perjuris metuendus, quam quia justum et fidei conveniens est.

Quæ nulla est.] Illud constat, deum ex Stoicorum et Academicorum mente hominibus quidem benefacere, minime vero irasci. Ubi ergo Cicero *iratos* facit deos, non tam ex suo, quam ex vulgi sensu loquitur. Nec obstat, quod ii. 3. 11. dixit: "Deos placatos pietas efficiet et sanctitas." Certum enim est, *placatos* et *propitios deos* a Stoicis dictos, non qui non irascerentur, sed qui bene facerent. Vide Senec. ep. cx. pr.

5. *O Fides alma, apta pinnis.*] Versus Ennii trochaicus. *Fides* hic nomen proprium deæ est. *Apta* vero, *juncta. Apere* prisca lingua significabat *jungere.* Virgilius: *Cœlum stellis fulgentibus aptum.* Hinc *aptam pinnis* (pennis) interpretantur *alatam,* πτερόεσσαν, deum ubique præsto esse significantes.

Et jus jurandum Jovis.] *Fides* non est *jus jurandum Jovis.* Sed in tragœdia per jus jurandum deceptus aliquis, Thyestes fortasse, Fidem et Jus jurandum Jovis, tamquam deos perjurii ultores, invocabat. Jam si contra perjurum Fides, ut perjurii ultrix, recte invocatur; bene habet Ciceronis consectarium illud: "Qui jus jurandum violat, is Fidem violat." Appellatur autem *jus jurandum Jovis,* quia Jupiter qui inde Ὅρκιος est, juris jurandi arbiter existimabatur, ejusque honor proprius erat, quod per ipsum jurabatur.

Digitized by Google

lat, quam in Capitolio vicinam Jovis Optimi Maximi, ut in Catonis oratione est, majores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus. Certe, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modo summum, sed ne malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quam principem populi Romani, qui retinendi officii caussa cruciatum subierit voluntarium? Nam quod aiunt, Minima de malis; id est, ut turpiter potius, quam calamitose: an est ullum majus malum turpitudine? Quæ si in deformitate corporis habet aliquid offensionis, quanta illa depravatio et fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervosius qui ista disserunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit; qui

In Capitolio vicinam Jovis.] Cicero de Nat. D. ii. 23. "Ut Fides ut Mens: quas in Capitolio dedicatas videmus proxime a M. Æmilio Scauro, ante autem ab Atilio Calatino erat Fides consecrata."

7. *Certe.*] Concessionis particula. Ep. iv. 2. 5. "Quod existimas meam causam conjunctam esse cum tua: certe similis in utroque nostrum, cum optime sentiremus, error fuit."

Non modo summum.] Pro *non modo non.* C. xix. 9. Ad vocem *summum* subaudi *malum.*

8. *Quorum quidem testem.*] Philosophorum testem dici Regulum, quod, quæ illi docent, is vita comprobavit. Nam *factis verba firmantur*, ut ait Lactant.

Haud scio an.] Fortasse. i. 11. 1.

10. *In deformitate corporis.*] In deformi corpore.

11. *Nervosius qui ista.*] Stoicos intelligit, qui sola turpia dicebant esse mala.

Digitized by Google

autem remissius, hi tamen non dubitant sum-
12 mum malum dicere. Nam illud quidem,

Neque dedi, neque do infideli cuiquam,

idcirco recte a poëta, quia, cum tractaretur
13 Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si hoc sibi sumunt, nullam esse fidem, quæ infideli data sit, videant, ne quæratur latebra perjurio.
14 Est jus etiam bellicum, fidesque juris jurandi
15 sæpe cum hoste servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens conciperet fieri oportere, id servandum est: quod aliter, id si non feceris,
16 nullum est perjurium. Ut, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id non feceris.

Remissius.] Peripatetici. Vid. iv. 15. vii. 3. 4.

12. *Neque dedi, neque do fidem.*] Vocabulum *fidem* omittit; quia in repetendo transilit oratio. Ejusmodi fulcro non magis hic opus est, quam in illis Ennii supra i. 16. 9. "Nihilo minus ipsi lucet."

Tractaretur Atreus.] Atrei persona induceretur.

Personæ serviendum.] Poëta non ex sua, sed ex Atrei persona locutus est, dixitque non quæ ipse probaret, sed quæ impio rege digna essent.

13. *Si hoc sibi sumunt.*] Si hoc defendendum suscipiunt, si, quod Atreo tribuit poëta, suum faciunt.

Nullam esse fidem.] Quæ hosti promissa sint, non obligare.

Latebra.] Quo ad impunitatem confugiat.

15. *Ut mens conciperet fieri oportere.*] I. e. ut mens tua comprehenderet, sive ut intelligeres, et pium esse ac justum, id a te præstari (nam si nefas sit, omnis obligatio dissolvitur) et eum, cui juras, id sibi a te præstari velle. Hoc infra n. 18. *ex animi sententia jurare* dicitur. Non est igitur, quod vereantur non nulli, ne latebram Cicero relinquat perjurio eorum, qui dum jurant, quamvis intelligant, alia esse, quæ a se præstari oporteret, tamen scelerata fraude, se alia facturos esse, cogitatione tacita destinant.

16. *Pactum—pretium.*] Passive, ut i. 10. 9.

Ne si juratus quidem.] Non quærit Cicero, an vir bonus planeque sapiens piratis juraturus sit: sed, si quis piratis pecuniam se daturum esse jure jurando promiserit, eum teneri hoc jure jurando negat. Dissentiunt, qui sibi persuadent, jus jurandum esse promissionem Deo factam. Horum erro-

Digitized by Google

Nam pirata non est perduellium numero defini- 17
tus, sed communis hostis omnium. Cum hoc
nec fides debet, nec jus jurandum esse com-
mune. Non enim falsum jurare, perjurare est; 18
sed, quod EX ANIMI TUI SENTENTIA juraris,
sicut verbis concipitur more nostro, id non fa-
cere, perjurium est. Scite enim Euripides: 19

Juravi lingua, mentem injuratam gero.

Regulus vero non debuit conditiones, pactio- 20
nesque bellicas, et hostiles perturbare perjurio.
Cum justo enim et legitimo hoste res gereba- 21
tur, adversus quem et totum jus fetiale, et
multa sunt jura communia. Quod ni ita esset, 22
numquam claros viros senatus vinctos hostibus
dedidisset.

XXX. At vero T. Veturius et Sp. Postu- 1
mius, cum iterum consules essent, quia, cum
male pugnatum apud Caudium esset, legioni-
bus nostris sub jugum missis, pacem cum Sam-

rem coarguunt Pufendorfius, Barbeyracius, Burlamacius et Dariesius.

17. *Perduellium numero definitus.*] Pirata non continetur numero justorum hostium ac legitimorum, adversus quos jus fetiale juraque alia servanda sunt.

18. *Ex animi tui sententia.*] Verba EX ANIMI SUI SENTENTIA in jure jurando sollemnia fuisse copiose disserit Brissonius de formulis. *Ex animi* autem *sententia jurat*, qui prudens ac sciens jure jurando promittit, quod et cui promittere fas et jura sinunt. Eamdem rem Cicero paullo ante dixerat, *ut mens conciperet fieri oportere*: et i. 13. 6. "Quid senseris, non quid dixeris, cogitandum."

19. *Euripides.*] in Hippolyto v. 611. Ἡ γλῶσσ' ἐμώμοχ', ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

20. *Perturbare.*] Violare.

21. *Justo et legitimo hoste.*] Qui jure gentium armis cum populo R. decertabat.

Jus fetiale.] Vide i. 11. 9.

XXX. 1. *Apud Caudium.*] Samnitium oppidum inter Calatiam et Beneventum, non Apuliæ vicum. Pugna facta est a. 632.

Digitized by Google

nitibus fecerant, dediti sunt his. Injussu enim
2 populi senatusque fecerant. Eodemque tempore Ti. Numicius, Q. Mælius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitium repudiare-
3 tur. Atque hujus deditionis ipse Postumius, qui dedebatur, suasor et auctor fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam L. Furius, S. Atilius ex senatus consulto ferebant: qua accepta, est hostibus
4 deditus. Honestius hic, quam Q. Pompeius, quo, cum in eadem caussa esset, deprecante,
5 accepta lex non est. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quam honestas: apud su-

Dediti sunt his.] Anno sequente, quum consulatu abiissent.

2. *Qui tum tribuni plebis erant.*] Hi inter sponsores pacis Caudinæ fuerant, cum essent tribuni militum, ni fallor, ac tribuni plebis designati. Reversi Romam magistratum ex more mense Decembri inierunt. Intercedebant etiam senatus consulto de pace Caudina rescindenda. Vide Liv. ix. 8. seq. et Pighium ad annum Caudinum.

3. *Multis annis post.*] Superiores, Veturius et Postumius, dediti fuerant a. 433. hic anno 616. consul fuit.

C. Mancinus.] C. Hostilius Mancinus.

L. Furius, Sex. Atilius.] Qui sequentis anni (617) consules fuerunt.

Est hostibus deditus.] Non magis tamen receptus ab hostibus, quam superiores.

4. *Q. Pompeius.*] Auli F. Rufus. Ruforum hæc familia diversa est ab illa, quæ Cn. Magnum habuit. Quadriennio ante Mancinum consul fuerat, a. 612.

In eadem caussa.] Pacem enim non minus turpem cum Numantinis fecerat.

Accepta lex non est.] Populus rogationem illam non accepit, quam novi consules tulerant, ut Numantinis Pompeius dederetur.

5. *Hic.*] In Pompeio.

Apud superiores.] Veturium, Postumium, Mancinum, quos Cicero paullo ante commemoraverat.

Digitized by Google

periores utilitatis species falsa ab honestatis auctoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi vero forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum præsertim de captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo judicio stetit, sed susceptit caussam, ut esset judicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captivi profecto Pœnis redditi essent. Ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriæ non utile putavit, idcirco sibi honestum et sentire illa, et pati credidit. Nam quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: immo vero esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec quia utile, honestum est; sed quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius.

XXXI. Sed ex tota hac laude Reguli unum

Ab honestatis auctoritate superata.] Honestas plus valuit, quam falsa utilitatis species.

6. *At non debuit.*] Novum argumentum adversus Regulum (xxviii. 8.) ad quod ex Stoicorum sententia breviter respondet.

7. *Cur igitur.*] Aliud argumentum, quo Regulus stultitiæ accusatur.

8. *Non enim suo judicio stetit.*] Non suo contentus judicio, non eo tantum nixus fuit.

Sed susceptit caussam.] Ad senatum agendam, publici negotii patronus esse voluit.

Ut esset judicium senatus.] Ut senatus judex esset, idque decerneret, quod reipubl. esset utilissimum.

Nisi ipse auctor fuisset.] Nisi prius dixisset, quid sibi optimum videretur, et captivos reddendos dissuasisset.

Restitisset.] Resistere potuisset.

10. *Immo vero esse.*] Subaudi *aiunt*, vel *dicere volunt*.

11. *Aut laudabilius.*] Subintellige *aliud*.

XXXI. 1. *Ex tota hac laude.*] Cum multa sint laudanda.

Digitized by Google

illud est admiratione dignum, quod captivos
2 retinendos censuit. Nam quod rediit, nobis
nunc mirabile videtur: illis quidem tempori-
bus aliter facere non potuit. Itaque ista laus
3 non est hominis, sed temporum. Nullum enim
vinculum ad astringendam fidem jure jurando
4 majores artius esse voluerunt. Id indicant leges
in XII. tabulis, indicant sacratæ, indicant fœ-
dera, quibus etiam cum hoste devincitur fides;
indicant notiones animadversionesque censo-
rum, qui nulla de re diligentius, quam de jure
5 jurando, judicabant. L. Manlio, A. F. cum di-
ctator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis
diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictatu-
6 ram gerendam addidisset. Criminabatur etiam,
quod Titum filium, qui postea est Torquatus
appellatus, ab hominibus relegasset et ruri ha-
7 bitare jussisset. Quod cum audivisset adolescens

2. *Laus non est hominis.*] ii. 22. 1. "Laus abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum."

3. *Nullum enim vinculum.*] Nihil sanctius habuerunt et conservarunt, quam jus jurandum; nihil acrius vindicarunt, quam perjurium.

4. *In duodecim tabulis.*] Hanc glossam esse, mihi fit credibile. Vide i. 10. 7. iii. 15. 2.

Sacratæ.] *Leges sacratæ* dicebantur propterea quod sanctum erat, ut, qui adversus eas fecisset, sacer esset alicui deo. Proprie illæ sunt, quibus libertas civium et potestas tribunicia sanctæ sunt.

Notiones.] Judicia et cognitiones censorum; vel ipsæ notæ. Alii *notationes.* Perjuri a censoribus notabantur.

5. *L. Manlio.*] De hac re lege Liv. vii. 4.

Diem dixit.] Ad populum eum accusavit, a. 391.

6. *Qui postea est Torquatus appellatus.*] An hæc verba a glossatore adjecta sunt? Hoc certe facilius adducor, ut credam, quam ut sub finem hujus capitis omnia illa *Atque hic Titus Manlius—in filium* abjici patiar.

Ruri.] Villa intelligitur.

7. *Quod cum audivisset.*] Id est, *cum audivisset.* Nam *quod* πλεονάζει, ut in *quod si, quod ubi, quod nisi,* ita ut abesse pos-

Digitized by Google

filius, negotium exhiberi patri: accurrisse Romam et cum prima luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cum esset nuntiatum, qui 8
illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit e lectulo, remotisque arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At 9
ille, ut ingressus est, confestim gladium destrinxit, juravitque, se illum statim interfecturum, nisi jus jurandum dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc coactus terrore 10
Pomponius; rem ad populum detulit; docuit, cur sibi caussa desistere necesse esset; Manlium missum fecit. Tantum temporibus illis jus jurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, 11
qui ad Anienem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Veserim fusi et

sit. Possis tamen interpretari *ob quod*. Ita ii. 8. 17.

Negotium exhiberi.] xxviii. 4. "Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, nihil exhibere alteri."

Et cum prima luce.] Apud Nonium, in voc. *Lux*, locus e *M. Tul. de Offic. lib.* iii. quo Nonius ostenderat, veteres *lucem* masculino genere dixisse, librariorum culpa excidit. Suspicantur itaque, hoc Ciceronis loco grammaticum in suis exemplaribus legisse et in antiquissimis codicibus scriptum fuisse *et cum primo luci*.

8. *Qui illum iratum.*] Vid. supra ii. 17. 4. Terent. Eun. iii. 2. 37.

— *Nam, qui huic animum adsentari induxeris,*
E flamma petere te cibum posse arbitror.

9. *Destrinxit.*] ii. 7. 13. Tectum autem pugionem attulerat vel *cultrum*, ut Livius vocat.

Se illum statim.] Pronomen *se* non male omittitur a quibusdam, ut xxxii. 1.

10. *Caussa desistere.*] Sine præpositione *a* dicit etiam supra 3. extr. *desistunt facile sententia*.

11. *Ad Anienem.*] Fluvium, qui Latinos a Sabinis discernens in Tiberim influit. A. U. C. 392.

12. *Cognomen invenit.*] Torquati.

Ad Veserim.] Fluvius, an oppidum vicusve Campaniæ sit, incertum est. Utrumque apud veteres legitur.

Digitized by Google

fugati. Magnus vir in primis, et qui perindulgens in patrem, idem acerbe severus in filium.

1 XXXII. Sed ut laudandus Regulus in conservando jure jurando, sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Hannibal, in castra redituros ea, quorum erant potiti Pœni, nisi de redimendis captivis impe-
2 travissent, si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. *[Nam] Polybius, bonus auctor in primis [scribit] ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse, a senatu re non impetrata: unum [ex decem] qui paullo post, quam egressus erat e castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ
3 remansisse. Reditu enim in castra liberatum se esse jure jurando interpretabatur. Non recte, fraus enim astringit, non dissolvit perjurium.
4 Fuit igitur stulta calliditas, perverse imitata

In filium.] Quem, quod contra edictum cum hoste, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit, eodem a. 413. quo Decius pater, Manlii collega ad Veserim, se devovit.

XXXII. 1. *Decem illi.*] De quibus i. 13. Liv. xxvii. 61. Gell. vii. 18. Valer. ii. 9. 8.

Juratos.] Cum jurassent, se redituros in castra. De v. *juratus* vid. xxvi. 7. de omisso *se* xxxi. 9.

Si non redierunt.] Discrepat enim inter auctores.

2. *Polybius.*] Lib. vi. 56. Asteriscus appositus monet, huc transferendam esse periodum 9. *Acilius, qui Græce*, cet. Vide infra 9.

Bonus auctor.] Fide dignus. Vide c. 26. pr.

3. *Reditu in castra.*] Quod redisset in castra, quod se facturum juraverat, putabat se jure jurando esse solutum.

Astringit, non dissolvit.] Metaphora ducta videtur a scopis aut similibus rebus, quæ, quo artius constringuntur, eo majorem vim et firmitatem capiunt, dissolutæ vero dilabuntur. Videtur hoc significari, perjurium fraude non excusatius fieri, sed atrocius. Sed locus admodum suspectus est, a verbis *non recte* usque ad *perjurium*, et glossæ simillimus. Alii legunt *distringit*.

Digitized by Google

prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator et callidus vinctus ad Hannibalem duceretur. Sed illud maximum: octo homi- 5
num milia tenebat Hannibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent a Paullo et a Varrone consulibus. Eos senatus non censuit redi- 6
mendos, cum id parva pecunia fieri posset: ut esset insitum militibus nostris aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum ani- 7
mum Hannibalis scribit idem, quod senatus populusque Romanus rebus afflictis tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione ea, 8
quæ videntur utilia, vincuntur. Acilius autem, 9

4. *Veterator et callidus.*] Cic. Verr. iii. 14. "In hoc homo luteus etiam callidus ac veterator esse vult."

5. *Tenebat.*] Captos in sua potestate habebat.

A Paullo et a Varrone.] Qui, cum ad Cannas infeliciter pugnatum est, consules fuerunt a. 537. De præpos. gemina vide supra i. 4. 4. xiv. 1.

6. *Non censuit redimendos.*] Ut hanc cladem contemnere, nec populus Rom. militibus indigere videretur.

Parva pecunia.] Ternis minis, id est, trecenis, denariis singuli redimi potuerant, auctore Polybio lib. vi. extr. qui erant quadrageni circiter imperiales.

Aut vincere aut emori.] Aut vincendum esse, aut moriendum.

7. *Scribit idem.*] Polybius i. vi. extr.

9. *Acilius autem.*] Hæc cum præcedentibus male connexa esse, manifestum est. Proximum vero videtur, Acilii narrationem supra ex n. 2. excidisse, inque suum locum ita reponendam esse: "De quibus non omnes uno modo. Acilius, qui Græce scripsit historiam, plures ait fuisse, qui—omnibus ignominiis notatos. Polybius autem, bonus auctor in primis, ex decem," cet. Neque est, ut vereamur, ne parum commode dicantur *plures fuisse, qui in castra revertissent*, nisi præcesserint illa *unum—Romæ remansisse*. Sæpe Latinis *plures* sunt *multi*, et res quæcumque, quarum est aliquis numerus, simpliciter *plures* dicuntur. Supra ii. 14. 6. "Cum sint plura causarum genera." De Leg. ii. 1. "Cum licet plures dies abesse."

Acilius.] Ejus annales, Græ-

Digitized by Google

qui Græce scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eadem fraude, ut jure jurando liberarentur, eosque a censoribus omnibus ignominiis notatos. Sit jam hujus loci finis. Perspicuum est enim, ea, quæ timido animo, humili, demisso, fractoque fiant (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod sibi opus esse videretur, non quod rei publicæ censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, turpia.

1 XXXIII. Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperan-
2 tia, continetur. Potest igitur quidquam esse utile, quod sit huic talium virtutum choro con-
3 trarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici, atque Annicerii [philosophi nominati], omne bonum

ce scriptos, Latine convertit *Claudius* quidam, quem *Quadrigarium* fuisse non nulli putant. Liv. xxv. 39. xxxv. 14. Quis ipse Acilius fuerit, parum convenit inter eruditos. Non errant fortasse, qui *C. Acilium* intelligunt, eum, qui Græcos legatos (vid. iii. 12. 5.) in senatum introduxit, eorumque sermones senatoribus ipse senator interpretatus est; de quo Plutarchus in Cat. Maj. Gellius lib. vii. 14. 9.

10. *Quod sibi opus esse.*] Sibi utile. Vide xi. 10.

Quia sunt flagitiosa.] De indicativo in oratione obliqua vide i. 7. 6.

XXXIII. 1. *Quarta pars.*] Quartus officii fons, temperantia.

3. *Ab Aristippo.*] Aristippus Cyrene, Africæ regione et urbe ortus, Socratem quidem audivit, sed voluptatis patrocinium suscepit. Vide i. 41. 10. Nec vero jungenda sunt *ab Aristippo nominati:* sed *ab Aristippo* est accipiendum, quemadmodum *a Platone* in illis pro Muren. c. 30. "Nostri illi a Platone et Aristotele, moderati homines et temperati aiunt, apud sapientem valere aliquando gratiam." Extrinsecus adsumere possis *profecti*, quod alibi videmus adjici. Ut, de Leg. iii. 6. "Heraclidesque Ponticus, profectus ab eodem Platone."

Annicerii.] Vel *Anniceri*, utrumque recte. Nam Ἀννίκηρος vocantur. Hujus sectæ conditor fuit *Anniceris*, Ἀννίκερις, quintus in schola Cyre-

Digitized by Google

in voluptate posuerunt, virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis floret Epicurus, ejusdem fere adjutor auctorque sententiæ. Cum 4 his viris equisque, ut dicitur, si honestatem tueri ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modo utilitas, sed vita omnis beata, 5 corporis firma constitutione, ejusque constitutionis spe explorata, ut a Metrodoro scriptum est, continetur: certe hæc utilitas, et quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabi- 6 tur? An, ut conquirat undique suavitates? Quam miser virtutis famulatus, servientis vo- 7 luptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto

naica ab Aristippo: qui Platonem a Dionysio tyranno venditum redemit. Omnia quidem cum ceteris Cyrenaicis ad voluptatem referebant, sed relinquebant tamen in vita amicitiam et gratiam, parentum reverentiam, bene de patria merendi studium.

Philosophi nominati.] Si codex aliquis addiceret, utrumque, certe posterius, vocabulum ejicerem.

Quibus obsoletis.] Nam post Epicurum Cyrenaicorum nomen usurpari desiit.

Ejusdem fere adjutor.] Dissensit enim in nonnullis. Vide Diog. Laert. ii. 89.

Viris equisque.] Non *cum his viris equisque* conjunges, illius exemplo, qui *cum his viris quisque* interpretaretur *cum his Centauris;* sed *cum his decertandum est*, idque *viris equisque*, i. e. collectis viribus, summa vi: quo proverbio Cicero sæpe usus est.

5. *Ejusque constitutionis spe explorata.*] Tusc. ii. 6. "Metrodorus quidem perfecte eum beatum putat, cui corpus bene constitutum sit, et exploratum ita semper fore. Quis autem est iste, cui id exploratum possit esse?"

A Metrodoro.] Epicuri discipulo.

Et quidem summa.] Quamvis ex eorum opinione summa sit. Summum enim bonum positum putabant in corporis constitutione, quæ ab omni doloris sensu ac metu abesset.

6. *Ubi primum prudentiæ.*] Finem prudentiæ hic significat, in proximis officium.

7. *Intelligenter.*] *Intelligen-*

Digitized by Google

esse jucundius: quid cogitari potest turpius? 8 Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est do- 9 lorum laborumque contemtio? Quamvis enim multis locis dicat Epicurus, sicuti dicit, satis fortiter de dolore: tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut, si illum audiam de continentia et temperantia, dicit ille quidem multa multis lo- 10 cis; sed aqua hæret, ut aiunt. Nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? Est enim temperantia libidinum inimica, libidines autem consectatrices 11 voluptatis. Atque in his tamen tribus generi-

ter legit voluptates, qui a salutaribus noxias, a magnis parvas, a diuturnis breves secernit.

9. *Sicuti dicit.*] Verbum *dicere* sæpius hic iterat Cicero: nec id præter morem suum.

Non id spectandum est.] Non minus eleganter Cicero dixit *non id spectandum est, quid* cet. quam si dixisset *non illud spectandum est, quid*. In Vatin. c. 12. "Atque illud etiam scire ex te cupio, quo consilio, aut qua mente feceris." Plaut. Amph. iv. 2. 5. "Sceleste, at etiam quid velim, id tu me rogas?"

Bona voluptate terminaverit.] Cic. de Fin. i. 11. "Omnis autem privatione doloris putat Epicurus terminari summam voluptatem." Idem est *finire* paullo post n. 13. Summum bonum ab Epicuro in voluptate, summum malum in dolore poni dicit.

Ut si illum audiam.] *Ut* est, veluti, sicut.

Aqua hæret.] Expedire se nequit, laborat explicandæ sententiæ suæ difficultate. Translatum vel a clepsydris, vel ab incilibus et aquarum derivationibus, quarum cursus obstruitur.

10. *Libidinum inimica.*] Vide cap. xxv. 10.

11. *In his tribus generibus.*] In his tribus virtutibus, prudentia, fortitudine, temperantia, satis callide subterfugiunt eluduntque adversarios, dum eas suis decretis utcumque accommodant. Exemplum habes lib. i. de Fin. c. 9. seqq. ubi Torquatus, Epicureus, cum voluptate virtutis præcepta, conciliat.

Digitized by Google

bus, quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt. Dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione finiri. Justitia vacillat, vel jacet potius, omnesque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur et in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus quam amicitia; si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria, sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem et Dinomachum ju-

12. 12
13. 13
14. 14
15. 15
16. 16

12. *Expediunt.*] Excogitant aliquam fortitudinem cum voluptate copulatam, eique munus suum adsignant.

13. *Illi quidem.*] Vide i. 27. 9.

Doloris detractione finiri.] Ubi dolor detractus sit, *finiri* (terminari, ἐφίστεσθαι) voluptatem, neque *crescere* amplius, sed *variari*. Vide De Finib. i. 11. ii. 3.

Vacillat.] Non tam labat, quam tota jacet.

Quæ in communitate cernuntur.] Quæ in conservanda vitæ communitate munus suum præstant, quas paullo post nominat.

15. *Conferamus igitur in pauca.*] Quæ multis verbis disputavimus, paucis complectemur.

16. *Calliphonem et Dinomachum.*] Qui nec Epicureis nec Stoicis plane adsensi, summum bonum in virtute cum voluptate conjuncta posuerunt. Ex Calliphontis enim sententia voluptatis quidem causa accessit virtus: procedente vero tempore, cum suam vidisset (virtus) pulchritudinem, effecit, ut principio, hoc est, voluptati esset honore æqualis.

Digitized by Google

dico, qui se diremturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tamquam
17 cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec vero finis bonorum, [et malorum] qui simplex esse debet, ex dissimillimis rebus
18 misceri et temperari potest. Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus. Nunc ad pro-
19 positum. Quem ad modum igitur, si quando ea, quæ videtur utilitas, honestati repugnat, di-
20 judicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam voluptas habere dicetur, nulla potest esse ei cum honestate con-
21 junctio. Nam ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse non nihil, utilitatis certe nihil habebit.

22 Habes a patre munus, Marce fili, mea quidem sententia, magnum; sed perinde erit, ut acceperis. Quamquam hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios tamquam hospites erunt
23 recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas

Quemadmodum apud Terentium a rectis *Antipho* et *Ctesipho*, *Antiphonem* et *Ctesiphonem* legimus: ita Latini non solum a recto casu *Calliphon*, obliquos *Calliphontis*, *Calliphonti*; sed etiam a *Callipho*, *Calliphonis*, et similiter casus reliquos, formaverunt.

17. *Finis bonorum et malorum.*] Duo verba, *et malorum*, ab homine non satis intelligente accesserunt. Si Cicero de utroque loqueretur, *fines* dixisset, non *finem*. Ita enim semper solet.

22. *Perinde erit, ut acceperis.*] Tanti erit, quanti illud facies.

Quamquam.] Conjunctionem *quamquam* absolute positam, plane eleganter particula *sed* subsequitur. Vide c. 9. n. 7.

Tamquam hospites.] Cratippi commentariis primum locum concedit, suis secundum tribui vult. *Commentarii* sunt, in quibus Cratippus auditores suos de philosophia erudiebat: quibus *hypomnemata* accedebant, de quibus Cicero Fil. Epist. xvi. 21. extr.

Digitized by Google

(quod quidem esset factum, nisi me e medio cursu clara voce patria revocasset) aliquando me quoque audires: sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox est mea, tribues his temporis quantum poteris: poteris autem, quantum voles. Cum vero intellexero, te hoc 24
scientiæ genere gaudere, tum et præsens tecum prope diem, ut spero, et dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibique persuade, 25
esse te quidem mihi carissimum; sed multo fore cariorem, si talibus monumentis præceptisque lætabere.

23. *Patria revocasset.*] Cæsare idibus Martiis a. 709. interfecto Brutus et Cassius metu plebis urbe cesserant, et initio Aprilis Cicero, qui circa calendas Junias Romam redire volebat, ut calendis in senatu adesset. Sed cum cos. Antonius peragratis veteranorum coloniis, Romam stipatus armis rediisset, senatores diffugerunt. Cicero igitur a re p. vi prohibitus iter in Græciam suscepit, ea tamen mente, ut calendis Januariis, quibus Hirtius et Pansa consulatum erant inituri, Romæ adesset. E medio cursu (Syracusis jam profectum venti ad Italicum littus retulerant) revocatus a Rheginis est, summam spem nunciantibus, fore, ut Antonius urbe cederet, Cassius et Brutus reverterentur. Addebant, Ciceronem desiderari. Tum pridie cal. sept. Romam venit, summa omnium lætitia exceptus. Paucis diebus post in senatu Philippicam primam habuit. Vide Fra. Fabricii histor. Cic. Extremis ejusdem anni mensibus libros de Officiis absolvisse creditur.

24. *Ut spero.*] Sed non sine magno metu, qui non vanus fuit. Periit enim anno proximo.

25. *Talibus monumentis præceptisque.*] *Monumenta* sunt libri, paterni amoris testes, quibus *præcepta* filio salutaria continentur.

Digitized by Google

CICERONIS

LIBRI DE OFFICIIS

ED. PEARCE,

EMENDATI A JO. TOUPIO.

P. 7. ult. pronunciare] Græci, ἀπαγγέλλειν, Latini, *narrare.*

P. 9. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate metitur; hic, si sibi ipse consentiat, et non interdum naturæ bonitate vincatur, neque amicitiam colere *possit*, nec justitiam, nec liberalitatem: fortis vero, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo *potest.*] Legendum, *colere potest*, ut infra, *nullo modo potest.* Quamquam scio Ciceronem ita esse locutum p. 10. *Hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere.* Quare forsan utrumque bonum; illud tamen perspicuum magis.

P. 14. 2. Atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse *definiant;* medium autem officium id esse dicant] Cl. Pearcius uncinis includit τὸ *definiant;* idque recte: sed retrahenda est vox, *dicant.* Atque ita legend. *id perfectum officium esse dicant, medium autem officium id esse, quod* &c. Ceterum quæ præcedunt ita legenda censeo. *Perfectum officium, rectum opinor vocemus, quod Græci* κατόρθωμα; *hoc autem commune, quod* καθῆκον *vocant.* id est, hoc scil. *medium*, commune vocemus, quod καθῆκον vocant Græci. Nihil opinor verius. Vid. infra p. 269.

P. 15, 8. Tum aut anquirunt, aut consultant] Legendum forsan, *Tum autem anquirunt, et consultant.*

P. 22, 5. tum in omnibus] Lego, *item* in.

P. 26, 11. *nimis magnum* studium, multamque operam]

Digitized by Google

For. *nimiamque operam;* nisi τὸ *nimis* subintelligendum, vel repetendum ἀπὸ τοῦ. Sed p. 114. *nimis omnia.*

P. 32. 9. quia fiat quod dictum est] Libri complurimi, *quia fit;* recte: sic scribend. apud Cic. de Divinat. p. 201.

P. 35, 10. Nulla sancta societas, nec fides regni est] Ennii versus ita scribendus ob metrum,

Nulla est societas sancta nec regni fides.

P. 38, 2. expetunt, de quibus] Scribe, *et de quibus.*

P. 38, 6. in alterum incidunt] Leg. *in alterum peccant.*

P. 39, 1. putant] Leg. *putat.* scil. Plato. Vide nos ad Cicer. Legib. p. 68.

P. 39, pen. Est enim difficilis] Recte, *enim.* Respicit Cicero id quod præcedit, *nisi nosmet ipsi valde amabimus.* Ita legend. non *ipsos.*

P. 40, pen. cogitationem] Leg. *cognationem.* Scil. injuriam quandam esse annexam et affinem.

P. 41, ult. promissum aliquod et conventum] Leg. *aut conventum.*

P. 44, 3. peccantur: ut *ille*] Leg. *illi.* Sic p. 292. *in republica sæpissime peccatur; ut in Corinthi disturbatione nostri.* Ubi Cl. Sayus emendat, *a nostris*: mox lege, *neque appetenter.*

P. 47, 3. sed credo aliquid secutos] Lego, *aliquid utile secutos.* Noster, p. 292. Sed *utilitatis specie* in republica sæpissime peccatur, ut *in Corinthi* disturbatione nostri: vel ut Sayus, *a nostris.*

P. 60, 14. est propositum] Nihil muta. vid. p. 76.

P. 61, 6. si sunt simulacra virtutis] Lego, *si insunt: in quibus si insunt:* sic mox, *in quo aliqua significatio virtutis appareat.* p. 269. *in iis—similitudines honesti esse possunt.*

P. 65, 11. ut sit constitutum] F. *ut ut sit constitutum civibus ipsis.* vide p. 156. vel *ut sit constitutum in civitatibus ipsis.* vide p. 275. vel *a civibus ipsis.* vide p. 278.

P. 70, 2. firma devinciuntur] An *devinciunt?* Sed est quasi scriberetur, *ii inter quos ea sunt, firma devinciuntur societate.*

P. 71, 7. vel sine nobis] Recte MSS. *nobiscum vel sine nobis.* Quid quisque nostra ope possit consequi, et quid sine nobis non possit.

P. 72, 11. honestum, ex quo *aptum* est officium] Cl. Pearce, *compositum* interpretatur. Imo, ex quo quasi pendet officium. vide Cicer. de Legib. 1, 22. *vita modica et apta virtute frui:* ubi vide Turnebum. Cic. Tuscul. v. 14. *rudentibus apta fortuna.*

Digitized by Google

P. 76, 7. omnem morem L.] An *marem?* neque enim *morem* vel *moram* probo. Mox lego: *vult princeps omnium videri*, vel potius solus *esse*. Sic p. 77. *principemque se esse mavult quam videri.*

P. 77, 17. gloriæ cupiditate] T. Bentleius ad Cæsar. Com. p. 184, legit, *gloriæ cupiditate elato.* Sed vide Tusc. Quæst. p. 77.

P. 78, 2. persuasum sit] Leg. *persuasus sit.* Sc. animus, vel, *persuasus sis;* ut infra, *cum ita sis affectus.*

P. 79, 14. videnda] Recte MSS. nonnulli, *vitanda.*

Ib. ult. voluptate *animi—tranquillitas animi et securitas*] Recte Pearcius ex MSS. tranquillitas *animi.* Huc respicit Cicero p. 83. *Et ea, quam sæpe dico, tranquillitas animi et securitas.* Porro legendum quoque *voluptate nimia*, cum viro docto: neque enim *voluptas* fugienda, sed *voluptas nimia.* Vid. Bentleium ad Tuscul. Quæst. vid. et infra, p. 202. Lamprid. vit. Alexand. p. 96. ubi *commotione nimia* legend.

P. 83, 5. et ea quam] Vox *ea* non comparet in MSS. neque necessaria est. Quare legend. *et, quam sæpe dico.*

P. 97. pen. quamvis graviter offendat] Sententia nulla erit, nisi legas *quemvis.* Sed, opinor, altius latet ulcus, quod sine MSS. non facile erit sanare.

P. 98, ult. altitudo animi] Βαθύτης, cui infra p. 100. opponit *levitatem.* Sallust. Jugurth. de Sylla, *Ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis.* Cicero Epist. Famil. 3, 10. *Gravitas et animi altitudo.* Non. Marcell. *Exercere, exagitare. M. Tullius de Offic. lib.* 1. *Exercenda etiam est facilitas et altitudo animi.* Inepte Nonius, neque enim *exercenda est exagitanda.* Sed vulgatam lectionem stabilit. Autor Libelli περὶ ἀρετῶν p. 30. βάθος ψυχῆς, Suidas v. Κίνυς. Cicero Orat. Partition. p. 299. Stobæus, p. 472. βαθύτητα καὶ ἀσφάλειαν Vales. ad Polyb. p. 366.

P. 99, antep. accedit] Leg. *accedet*—tenebit: sed p. 110. si *sequimur* ducem, nunquam *aberrabimus.* For. *si sequemur.*

P. 100, 4. legum similes] Seneca de Ira, cap. 16. Procedam in tribunal—*vultu legis.*

P. 111, 7. nec vero agere quidquam, cujus non possit] MSS. Bodl. et Groning. *possis.* Lege, *nec vero agere quidquam decet, cujus non possis.* Omnino legend. *decet:* de *decoro* enim hic agit Cicero. Supra p. 105. *Agere quod agas considerate—decet.*

P. 112, 2. iratorum *aut*] Scribe, *et.*

Ib. 6. ad officii formam.] F. *normam.*

Ib. 15. somno et quietibus cæteris] Hinc forsan emen-

Digitized by Google

dand. Sallust. in Catilin. *Namque animus impurus diis hominibusque infestus neque vigiliis neque quietibus cæteris sedari poterat.* Forsan legend. *neque vigiliis neque somno et quietibus cæteris.*

P. 114, 3. ne nimis omnia profundamus] Lege, *ne nimis in ludicra profundamur*, vel *f. minus omnia profundamus.*

P. 116, 2. quæ sit in natura excellentia] Imo legend. *in nostra natura.* Simile mendum infra, p. 121.

P. 120, 2. alium quemque] F. *alium quidem* vel *quoque.* Mox lege, *ut nec Xenocratem.*

P. 121, 13. nos studia nostræ naturæ] Legend. *nos studia nostra nostræ naturæ.* Infra lego, *quare sit decorum*, non, *quale.*

P. 129, 2. major rei cura adhibenda] Legend. *major ei*, vel, *ei rei*, cum Grævio aliisque. Sic p. 283. *adjunctam ei rei.*

Ib. 9. ut fortuna nonnunquam] Edit. Rom. cum MSS. nonnullis, *quam fortuna; non ut:* unde lego certissime, *quam fortuna; non ut fortuna nunquam, tanquam ipsa mortalis cum immortali, cum natura pugnare videatur*, i. e. *non ita quin fortuna nonnunquam &c.*: sensus apertissimus.

P. 133, 17. civium, peregrinorum] Ita legend. Cicero p. 157. *habere delectum civis et peregrini.*

P. 136, 5. nec orationis obscœnitas] Corrigunt *oratio obscœnitate:* quod vulgatæ lectioni longe præstat. Mihi vero semper vox excidisse visa est. Lego, *nec appellatio orationis obscœnitate.* Supra Cicero, *eas neque partes neque earum usus suis nominibus appellant.* Et infra, *nominibus appellemus suis.*

P. 141, 2. Sed discentium studiis inveniuntur magistri.] Pearcius, *dicentium.* Quod specie verum; sed nil mutandum. Sensus: Sed magistri inveniuntur non nisi studiis discentium, eorum qui discere volent; sed qui huic sermoni studeant, vel sermonem discant, nulli sunt; quare nulli magistri.

P. 144, 5. utcunque aderunt] Vulg. *res aderunt.* Lego, *ut cuique res aderunt.* Sequitur enim, *neque enim omnes iisdem rebus.* Eleganter dixit, *ut cuique res aderunt, ut cuique erit convenientis nisi pro tempore et re nata.*

P. 145, 3. id agendum etiam est] Legend. sine dubio: *id agendum tamen est.* Respicit ea quæ præcedunt. *Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessarie—gravitate acriore: id agendum tamen est.* Ita legend. et distinguendum.

Digitized by Google

P. 145. 4. ad urendum et secandum] Lego, *ad urendum et secandum medici*: sic supra p. 93. *Quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leniter curant, gravioribus autem morbis periculosas curationes et ancipites adhibere coguntur.*

P. 148. O domus antiqua, heu quam dispari dominare domino] Scribe, ut salvum sit metrum, *dispari nunc dominare domino*. Est versus Trochaicus.

P. 152, 10. in oratione constanti] Leg. *constantia*, i. e. *congruentia*. Horat. *Et sibi constet*. Vide omnino p. 294.

P. 154, 5. vel multo etiam magis] Legend. *idque multo*. Quod verum unice.

P. 156, ult. Cynicorum vero ratio est forte ejicienda] Lego, *Cynicorum vero natio*. Nihil verius. Sed infra, *tota ratio largitionum*, p. 228.

P. 167, 2. quæ ad victum cultumque pertinent] Leg. *pertinerent—suppeditarentur*.

P. 168, 9. quod teneatur hominum societate] Leg. *quo contineatur hominum societas*. Supra p. 29. *De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos et vitæ quasi communitas continetur*. Vid. et p. 274, 313. Sed forsan nihil mutandum. Cicero Tuscul. Quæst. 1, 26. *Jus hominum quod situm est in generis humani societate*. Sed prius placet.

P. 175, 9. si autem] Scribe, *sin autem*.

P. 176, 4. nec habeat unquam] Lego, *usquam*.

P. 179, 4. ut alia ejusdem generis] Leg. *et alia*.

P. 182, 11. Quid enim ægris subveniret] Lego, *Quid enim ægris subveniretur?* Sic p. 217. *Si quando accidit ut ei subveniatur*. Et p. 222. *cum præsertim nec necessitati subveniatur*.

P. 183, 8. potuisse: utitur] F. *potuisse: sed utitur &c.*

Ib. 14. collectis *cæteris causis*] Lego, *casibus*. Sic p. 186. Hæc igitur ipsa fortuna *cæteros casus* rariores habet; primum ab inanimis procellas, &c.

P. 189, 12. perisse expetit] Lèg. *periisse*, aliter non stabit versus. Est enim Troch. Catalect.

P. 192, 8. nec eum fefellit] Scilicet, *animus*. Est elliptica locutio, qua alibi utitur Cicero: male Cl. Pearcius. Sic Græci, Aristæn. p. 52. Ed. Pauw. *κατά γε τὴν ἐμήν*. ubi subaud. *κρίσιν*. Interpres non intellexit. Utitur et Ælian. in variis.

P. 195, 1. uno calamitatis *jure*] F. *ictu*.

P. 200, 8. justis autem et fidis] Istud *fidis* nullum locum hic habet; forsan legend. *providis*.

P. 201, 18. ad gloriam pertinent] Leg. *erat—pertinerent*.

Digitized by Google

201. ult. animadverterunt] Leg. cum MS. Groning. *animadvertunt*, vel *animadverterint*. Vid. Bentleium ad Tusc. ubi reponit, *viderint* pro *viderunt*.

P. 202. pen. animi a virtute;] Leg. *nimis a virtute;* sic mox *præter modum—vehementissime permovent*. Simile mendum supra p. 79.

P. 208, 1. quanquam] Ita recte. Quanquam haud ita elaborandum est in gloria quærenda et collocanda, cum præclare Socrates, &c. Male Chapmannus legit, *quamobrem*. vid. infra, p. 327.

P. 231, 15. multum volunt, per]Delenda distinctio. Sensus est: *qui volunt honeste posse multum valere*. Vide omnino p. 273. ubi similis locutio.

Ib. 18. Cimonem *Athenis etiam* in suos] Leg. *Cimonem Atheniensem in suos*. Et sic Theopompus, unde hæc desumpta sunt. Κίμων ὁ Ἀθηναῖος. nullus locus τῷ *etiam*: probant sequentia.

P. 236, 14. *putet*] Leg. *putat; et non modo*.

P. 238. 9. modo ne adjuvent] Leg. *modo ne male adjuvent*. Sequentia probant.

P. 239. ult. magna largitio] F. *nimia* larg.

P. 240, pen. non esse in civitate] Frustra hæc sollicitant viri docti. Dixit Philippus; *non esse in civitate duo millia hominum qui rem haberent, ideoque longe maximam civium partem esse indigentem, et qui aliorum opibus sustentari deberent*.

P. 246. 9. suæ rei cujusque] Leg. cum MSS. *cuique*. Alterum ne Latinum est.

P. 250, 6. ut persuaderent]Recte vulg. *ut persuaderet aliis*. Vide Syntaxin: *perfecitque ut persuaderet*: nihil verius.

P. 251, 3. habitent gratis] F. *an habites*.

P. 254, 18. sed utilitatum] Leg. *sed et* ut.

P. 277, 14. sed et multo pejora] Legend. *multo magis illa pejora*, scil. *fugienda*.

Ib. 4. una continemur] Leg. *una continemur omnes, et eadem lege naturæ*.

P. 278, antep. quæ vacent justitia] Recte Cl. Pearcius, *quia vacat* justitia: *quæ, qua* et *quia* sæpe confunduntur. Vide nos ad Cicer. Nat. Deor. p. 90. Spartian. p. 602. ubi legend. *quia omen*. MS. P. *quæ*.

P. 279, 21. sed communis] Leg. sed *et* communis.

P. 284, 2. omni pondere] Leg. *omnino* pondere.

P. 286, 8. sustulit quos] Leg. *sustulitque quos*.

P. 292, pen. disturbatione nostri] Recte opinor Sayus, *a nostris*, vel *nostris;* sic p. 44. ex emendat. nostra, *peccatur illis*, non *ille*.

Digitized by Google

P. 300, 15. Rhodius] Imo, *Rhodios*, ut alii. Sic supra, p. 296. *celaturus Rhodios non sit.*

P. 306, 9. ne quicquam] Ennii verba, quæ ita digerunt,

——*Qui ipsus sibi*
Sapiens prodesse non quit, nec quicquam sapit.

Sed versus est Trochaicus, atque ita legendus:

Qui ipse sibi sapiens nequit prodesse, nec quicquam sapit.

Ut *sibi* sit *μοσυλλ.* ut *mihi, tibi*, Plauto, Terentio, aliis. Vide Cicer. Famil. Epist. vii. 6. Euripides,

μισῶ σοφιστὴν ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός.

Ib. pen. de officiis scripsit Q. Tuberoni] Leg. *inscripsit.* Vid. Bentl. ad Tuscul. p. 78.

P. 325. Euripides] Nil mutandum cum Pearcio: vid. Longini fragment. p. 268. Ed. Pearce.

P. 327, ult. quanquam id quidem] Hæc a præcedente capite non erant divellenda. Nil opus emendatione Chapmanni, *quamobrem*, ut nec supra, p. 208.

P. 331. quam cum utilem] Leg. *quam cum æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.* Nihil certius.

Ib. 7. utilitate, ut putat,—dirigit] Nihil fœdius hac lectione. Imo, *utilitas ut putat, dirigit*, dicendum potius. Sed legend. ut vulg. *utilitate putat dirigi*, deleto *ut*.

Ib. 10. ducit humanitatis] Leg. *humanitas*: nam quid sit, *res humanitatis*, nescio.

Ib. ult. eripietne suum] Leg. *suam, tabulam* scilicet.

P. 333, antep. non ea] Sensus: non ea intelligo, quæ, &c. Quare delenda interrogationis nota post *ebriosum.*

P. 336, 1. ante quam constitit] Leg. *ante quam destitit.* Vide Marklandi Crit. Epist. p. 23.

P. 340, antep. domi suæ] Davis. ad Tuscul. p. 43. legit, *domuis suæ.* Sed legendum potius ex MSS. *domui suæ.* Vid. infra in Addendis, p. 340.

P. 341, 2. utilia?] For. *utilia? utilia quæ censes, &c.*

P. 344. 4. fregisti fidem] Versus Accii ita digerendi et legendi;

A.——*fregisti fidem.*
B. *Neque dedi neque do infideli cuiquam fidem.*

ita ut duæ personæ loquantur. Vide infra, p. 347.

P. 347. neque do fidem] MSS. nonnulli *fidem* non habent; alii exhibent, sed non suo loco. Legendum omnino ut supra monui.

P. 352, 1. quod exhiberi] Legend. sententia postulante, cum MS. *exhibere.*

P. 355, pen. atqui ab Aristippo Cyrenaici, atque Annicerii philosophi nominati] Leg. *atque ab Anniceride Annicerii.* Neque enim Annicerii ab Aristippo nominati sunt.

Digitized by Google

ADDENDA.

P. 134. jura describere] Male interpretatur Pearcius. Cicero de Legib. 2, 5. *Ex quo intelligi par est eos qui pernitiosa et injusta populis jussa descripserint, cum contra fecerint quam polliciti professique sint, quidvis potius tulisse quam leges.* An legendum, *injussa populis jura?*

P. 114. ne nimis omnia profundamus] For. legend. *ne mimis*, i. e. *ludis scenicis.* vel for. *ne nimis pniam*, i. e. *pecuniam.* vid. p. 220. Sed p. 26. *nimis magnam.* vide infra.

P. 223. inveterasse etiam bonis temporibus] Vereor ut hoc probum sit et Latinum. *Cum seculis inveterare*, dixit Cicero N. Deor. 2, 2. Quare lego potius cum vulg. *inveterasse etiam a bonis temporibus*, i. e. *huc usque a bonis temporibus durasse.*

P. 90. deum—testem] Nihil muta. Sic p. 364, *deo teste.*

P. 340. domi suæ] Davis. ad Tusc. (ut dixi) legit *domuis suæ.* Sed legend. ex MS. *domui.* Cicero Tusc. p. 42. *alienæ domui.* Ubi legend. potius, *in corpore insit, tanquam in aliena domu.* Quod magis Ciceronianum.

P. 114. ne nimis omnia profundamus] Leg. sine dubio, *ne mimis omnia p.* vel ne mimis pmonia, i. e. *patrimonia.* Vopiscus in Carino, p. 334, *ne patrimonia sua, proscriptis legitimis hæredibus, mimis et balatronibus deputarent.*

Lib. 2. cap. 30. quicquid utile, idem sit honestum.] Vide nos ad Julian. or. 1. p. 62.

P. 61. simulacra virtutis] Synes. Epist. p. 312. ἀνάσσης ἀρετῆς εἰκὼ, ita legend. vulg. ἄθυρμα.

Digitized by Google

INDEX

RERUM ET VERBORUM.

Numerus primus Librum, secundus Caput, tertius Sectionem notat.

A.

ABDERE. abdimus nos. iii. 1, 8.
abduci a rebus gerendis. i. 6, 6.
abesse a natura ferarum. i. 16, 4. a spe consulatus. iii. 20, 1.
abhorrens a litibus. ii. 18, 10. ab aurium approbatione. i. 35, 8.
abjicere obedientiam. i. 29, 3. abjecta cunctatione. i. 21, 7.
abrogare alicui imperium. iii. 10, 2.
absolvere operis partem. iii. 2, 14. absolutum officium. iii. 3, 11.
abstinentia. ii. 22, 1. abstinentes, oculi, manus. i. 40, 8. abstinens fuit Africanus. ii. 23, 4. abstinere injuria. iii. 17, 14.
abstrahi a solitudine. iii. 1, 11.
abundare præceptis philosophiæ. i. 1, 1. bellicis laudibus. i. 22, 14. rebus. i. 3, 7. omnibus copiis. iii. 5, 4.
Academia. iii. 4, 15. Academici. ii. 2, 16. iii. 4, 15. Academicæ quæstiones Tullii. ii. 2, 16.
accedere ad rem gerendam i. 21, 7. ad remp. i. 44, 4. accesserunt manus, et ars. ii. 3, 13. accedimus proxime. iii. 1, 3. accedit eodem. iii. 2, 14.
accipere injuriam. i. 11, 1. beneficium. ii. 20, 6. dona. ii. 21, 1. rem. ii. 22, 7. pecuniam. ii. 23, 8. calamitatem. iii. 11, 6. 26, 8. acceptorum beneficiorum delectus habendi. i. 15, 9. accepta rogatione. iii. 30, 3. accepta lex non est. *ibid.*
Accius. iii. 21, 12. 28, 7.
accommodare se ad &c. i. 4, 3. 21, 2. orationem ad opinionem communem. ii. 10, 2. tempus orandæ litis. iii. 10, 11. accommodamus personam nobismet ipsi. i. 32, 1. accommodatum ad hominum consociationem. i. 28, 9. ad naturam. *ibid.* ad facultates. ii. 15, 13. ad obstringendos homines. ii. 19, 6. accommodatissimæ sibi fabulæ. i. 21, 2.
accusare aliquem, quando oporteat. ii. 14, 9.
acerbus in exigendo. ii. 18, 10. acerbe severus. iii. 31, 11.
Acilius historicus. iii. 32, 9.
acriores morsus. ii. 7, 9. acer judex bonorum &c. i. 31, 10.
actio omnes vacet temeritate &c. i. 29, 5. actionis locus. i. 40, 2. tempus opportunum. *ibid.* actionum ordo. i. 40, 1. concentus. *ibid.* actiones, i. e. orationes. ii. 1, 7.

Digitized by Google

actio rerum cognitioni anteponenda. i. 43, 9. 44, 12. 45, 1. in omni actione tria tenenda. i. 39, 10. actiones rerum. i. 24, 6. 43, 8.
acuere aliquem. iii. 1, 3.
acutissime videre rationem. i. 5, 4. cogitare. i. 44, 6. acutissimus homo. iii. 12, 5.
addere sibi paucos dies ad dictaturam. iii. 31, 5.
addictus morti. iii. 10, 16.
addubitare in re aliqua. iii. 4, 9. addubitata re. i. 24, 5.
adducere aliquem in invidiam. iii. 20, 2. adducuntur plerique, ut &c. i. 8, 5. adductus temporibus. i. 13, 1. adducta res in judicium. iii. 16, 9.
adhærescere justitiæ, honestati. i. 25, 5.
adhibere tempus et diligentiam ad &c. i. 6, 3. doctos homines ad &c. i. 41, 6. modum et ordinem rebus. i. 5, 6. orationes vanitatem. iii. 14, 1. periculosas curationes morbis. i. 24. 2. reverentiam optimi cujusque. i. 28, 6. dignitatis diligentiam. i. 39, 1. severitatem, leporem. i. 37, 12. solertiam agendi. i. 44, 7. Deum testem. iii. 10, 12. quædam tormenta. iii. 9, 9. vim alicui. i. 30, 8. adhibuit in concilium &c. ii. 23, 9. adhibere collegium prætorum. iii. 20, 3. adhibendus auctor Themistocles. ii. 20, 10. adhibita correctione. iii. 2, 8.
adigere aliquem arbitrum. iii. 16, 5.
adimuntur alicui pecuniæ. ii. 22, 9.
adipisci caritatem. ii. 8, 17. gloriam. ii. 13, 1. 15, 1. omnia amplissima. ii. 17, 6. honores. *ibid.* utilitates. ii. 5, 3.
adire pericula. i. 19, 13. 24, 4. hæreditatem. iii. 24, 4. aditus, *Partic.* i. 19, 13.
adjudicavit populo Rom. i. 10, 11.
adjungere res futuras præsentibus. i. 4, 3. accessionem ædibus. i. 39, 3. animos ad &c. ii. 5, 8. adjuncto vero, ut &c. ii. 12, 5.
adjuvare aliquem. ii. 20, 12. remp. &c. consilio. i. 34, 5. ad aliquid. ii. 8, 21. in rebus, ii. 9, 1. injuriam. iii. 18, 7. adjuvari pecunia. ii. 23, 8.
adjutor consiliorum. iii. 10, 2. sententiæ. iii. 33, 3.
adjumenta hominum. ii. 5, 2. 11, 5. rerum gerendarum. i. 21, 7. adjumentum afferre alicui. i. 1, 2.
adminiculis. iii. 7, 8.
administrare remp. i. 25, 6. ii. 21, 5.
administratione hominum uti. ii. 3, 13.
admirabilitatem facere. ii. 11, 1.
admirantur homines ea omnia, quæ &c. ii. 10, 6. admiratus eorum fidem. iii. 10, 17. admiratione affici. ii. 10, 10. admiratio divitiarum. ii. 30, 11. admiratio hominum (sensu alio). ii. 10. 5. audientium. ii. 19, 7.
admirari *pro* mirari. ii. 16, 6.
admittere facinus. iii. 25, 4.
admodum adolescens. ii. 13, 13.
admonebat me res, ut &c. ii. 19, 10. admonitionem desiderare. i. 40, 10.
admoventur dolorum faces. ii. 10, 11.
adolescentiæ inscitia senum prudentia regenda. i. 34, 2. a libidinibus arcenda &c. *ib.* in ea est max. imbecillitas

Digitized by Google

consilii. i. 32; 9. ei favetur. ii. 13, 4. adolescentis est majores natu vereri. i. 34, 2.
adscribere aliquem in amicitiam. iii. 10, 17.
advehere frumentum Rhodum. iii. 12, 3.
adversus aliquem servare officium. i. 11, 1. hostem æterna auctoritas. i. 12, 2. infimos servanda justitia. i. 13, 9. homines se gerere. i. 28, 4.
advertere animum. ii. 19, 12.
adulari nos sinamus. i. 26, 7.
adulterini nummi. iii. 23, 9.
advocatus alicui venire in rem præsentem. i. 10, 6.
adurebat sibi capillum. ii. 7, 12.
Æacus justus. i. 28, 2.
ædes pestilentes, male materiatæ &c. iii. 13, 3.
ædificandi descriptio. i. 39, 1. modus. *ibid.*
ædilitatis prætermissio. ii. 17, 1. splendor. ii. 16, 10.
ædilitium maximum munus. ii. 16, 11.
Ægina. iii. 11, 2. Æginetæ. *ibid.* 1.
æquabile genus orationis. i. 1, 5. jus. ii. 12, 3. æquabilis partitio. ii. 11, 11. æquabilitas juris. i. 25, 9. in omni vita. i. 26, 2. universæ vitæ, &c. i. 31, 4. æquabiliter dispartire. ii. 11, 9.
æqualis alicujus. iii. 1, 1. æquatio bonorum. ii. 21, 7.
æquarunt se illis. i. 1, 5.
æquitas lucet ipsa per se. i. 9, 8. justitiæ maxime propria. i. 19, 8. tollitur omnis si &c. ii. 22, 9. belli. i. 11, 9. judiciorum et juris. ii. 24, 6.
æquus et facilis. ii. 18, 10. æquius, melius. iii. 15, 3.
ærarii tenuitas. ii. 21, 4. in ærariis relinquere. i. 13, 3.
æs alienum suscipere. ii. 16, 3. dissolvere. ii. 24, 4. ne sit in repub. ii. 24. 1. Cos. Ciceronе erat maximum. *ibid.*
Æsopus. i. 31, 11.
affabilitas sermonis. ii. 14, 1.
afferre adjumentum alicui. i. 1, 2. in medium communes utilitates. i. 7, 5. manum socio. *ibid.* 8. aliquid ad utilitatem communem. i. 16, 8. 44, 5. consulatum in suam domum. i. 39, 3. manus alienis bonis. ii. 15. 11. opinionem populo. ii. 13, 11. consulatus repulsam. ii. 17, 1. finem tributorum. ii. 22, 2. languorem alicui. iii. 1, 2. utilitatem reip. iii. 6, 11. speciem utilitatis. iii. 8, 1. consilium. iii. 11, 10. aliquid contra alium. iii. 31, 8.
affici incommodo. i. 7, 9. admiratione. ii. 10, 5. injuriis. ii. 11, 6. laude. ii. 13, 13. afficere pœna. ii. 5, 8. beneficiis. ii. 18, 6. affectus animo. i. 20, 2. honore, imperio. i. 41, 12. corpus ita afficiendum est, ut &c. i. 23, 1. sic affecti erimus. iii. 5, 2. affectio animi. iii. 6, 9.
affirmandi arrogantia. ii. 2. 14. affirmatio religiosa. iii. 29, 3. affirmate dici. *ibid.*
afflictis rebus. iii. 32, 7.
Africanus. i. 22, 9. 25, 7. 32, 4. 33, 11. ii. 22, 1. 23, 4. Africani dictum; ut equos &c. i. 26, 5. se numquam minus otiosum. &c. iii. 1, 1.
Agamemnon. iii. 25, 4.
ager Arpinas: Tusculanus. i. 7, 3. Picenus: Sabinus. iii. 18, 6. agros fertiles imitari debemus &c. i. 15, 5. agri cultura. i. 42, 10. agrestis negligentia. i. 36, 5. agraria

Digitized by Google

lex. ii. 23, 6. res. ii. 21, 3. agrariæ contentiones. ii. 23. 4.
aggrediar dicere. ii. 1, 2.
Agis Lacedæmoniorum rex. ii. 23, 1.
agitatio mentis. iii. 1, 11.
agere suum negotium. i. 9, 5. caussam. i. 40, 9. id ut &c. i. 13, 11. 37, 13. ii. 12, 8. 15, 6. iii. 17, 13. vitam in agris. ii. 11, 6. radices. ii. 12, 10. ex occulto: ex insidiis. i. 30, 13. cum aliquo. ii. 23, 5. iii. 22, 4. sine insidiis. iii. 12, 5. augurium. iii. 16, 4. cuniculos ad locum. iii. 23, 7. agitur ex fide bona. iii. 15, 2. bene inter bonos. iii. 15, 4. 20, 3. agendum popularibus verbis. ii. 10. 4. actum est vehementer. ii. 24, 3.
Agrigentinorum multitudo. ii. 7, 16.
Ajax. i. 31, 8.
ala altera exercitus. ii. 13, 7.
alere familiam. iii. 23, 1. exercitum. i. 8, 2.
Alexander Magnus. i. 26, 3.
Alexander Pheræus. ii. 7, 13.
alienum a se. i. 9, 7. ab honestis actionibus. i. 29, 9. non est &c. i. 41, 3. alienissimum ab homine. i. 13, 10.
aliud agentes, aliud simulantes. iii. 14, 11. aliorum judicio multa facienda, &c. i. 41, 8.
allatum, sc. nuntio. i. 43, 10.
allicere studia hominum ad. ii. 6, 6. multitudinis animos ad. ii. 14, 2. allicit nos ad se. i. 17, 8.
altitudo animi. i. 25, 9.
amari a subditis, quam metui præstat. ii. 7, 12. 8, 15.
ambitio miserrima est. i. 25, 6.
amicitia, quæ jucundissima. i. 17, 15. ejus usus varius. *ibid.* in ea ultimum putavit Pythagoras &c. *ibid.* 9. amicitias dissuere; præcidere. i. 33, 8. de amicitia Tullii liber. ii. 9, 1. amicitiæ præceptum. iii. 10, 9.
amici caussa non omnia faciendo, quæ ipse velit; iii. 10, 14. amicorum esse omnia communia. i. 24, 7.
amittere consuetudinem &c. ii. 8, 5. remp. *ibid.* agrum. ii. 22, 9. sua. ii. 23, 9. nomen et splendorem viri boni. iii. 20, 10. socios reip. gerendæ. ii. 1, 5. amisso priore sacramento. i. 11, 11. amissio liberorum. iii. 5, 13.
amor in natos naturalis. i. 4, 4. multitudinis. ii. 9, 5. amoris caussa. *ibid.*
amplificatio rei familiaris &c. i. 8, 4. rerum. ii. 5, 6. honoris et gloriæ. ii. 12, 6.
ampla domus. i. 39, 6. amplissima omnia. ii. 17, 6. amplitudo bonorum. *ibid.* 7. amplissima fortuna. ii. 6, 8.
amputantur membra quæ reliquis nocent. iii. 6, 18.
an, pro annon. i. 11, 1. 15, 5. 21, 8. 37, 2.
angi timore. ii. 7, 12.
angustus animus. i. 20, 7.
anhelitus moventur. i. 36, 7.
Anien fluvius. iii. 31, 11.
animadversio contumelia vacet. i. 25, 11. exoltanda. i. 29, 5. animadversores vitiorum. i. 41, 1. animadversiones censorum. iii. 31, 4.
animalia duplicis ordinis sunt. ii. 3, 8. omnibus naturale est se tueri, &c. i. 4, 1.
animus bene a natura informatus &c. i. 4, 6. animi magnitudo vera et sapiens i. 19, 6. opera majora sunt, quam

Digitized by Google

corporis. ii. 13, 9. vis atque natura duplex. i. 28, 11. vitia. iii. 5, 15. animose vivere. i. 26, 11.
Annicerii Philosophi. iii. 33, 3.
anquirere aliquid. i. 3, 7. 4, 1. 30, 2. 34, 11. ii. 2, 5.
antecessiones. i. 4, 3.
anteire cæteros virtute. ii. 10, 10.
Antigonus. ii. 14, 2.
Antipater Stoicus. ii. 24, 8. iii. 12, 5. 23, 11.
Antipater Cassandri pater. ii. 14, 2.
Antonius M. Orator. ii. 14, 8. iii. 16, 10.
antiqua domus. i. 39, 7.
antiquari legem passus est. ii. 21, 6.
antiquius, *pro* prius. i. 43, 11.
Apelles. iii. 2, 14.
apertus homo. iii. 13, 12. aperire rem familiarem. ii. 15, 3.
apisci, ex quo aptum officium. i. 18, 6.
apium examina. i. 44, 7.
Apollinis Pythii oraculum. ii. 22, 7.
ἀποφθέγματα a Catone collecta. i. 29, 11.
apparatus magnifici. i. 8, 3. ludorum venationumque. ii. 16, 2. apparatio munerum. *ib.* 4. apparatum opipare convivium. iii. 14, 5.
appellare aliquem molli nomine. i. 12, 3. milites blando sermone. ii. 14, 2.
appetere alienum. iii. 5, 7. appetenter agere. i. 10, 10. appetitus rationi obediant. i. 29, 2. 39, 10. contrahendi et sedandi. i. 29, 5. appetitus voluptatis. i. 30, 3. impellit ad agendum. i. 36, 9. appetitio alieni. iii. 6, 13. applicare se ad philosophiam, &c. i. 32, 3.
apponere in licitatorem. iii. 15, 6.
apta—dissoluta. i. 35, 10.
aptus ad rem militarem. i. 22, 2. ad naturam. i. 28, 10. ad tuendas opes. ii. 7, 1. apti et accommodati loci. i. 40, 3. apta inter se. *ibid.* 6. apte fieri. i. 41, 2. aptior ad claritatem &c. i. 21, 2. aptissimum ætati tuæ. i. 2, 1. naturæ hominis. i. 4, 5. 43, 8. 45, 1. ex quo aptum est officium. i. 18, 5.
aqua hæret. iii. 33, 9. aquarum ductus. ii. 4, 2. 17, 8. aqua intercus. iii. 24, 2.
Aquillius Ciceronis collega &c. iii. 14, 9. 15, 5. Aquilliana definitio doli mali. iii. 15, 1. Aquillius M. a Fusio accusatus. ii. 14, 9.
Aratus Sicyonius. ii. 23, 5.
arbitrium rei uxoriæ. iii. 15, 3. arbitria in quibus adderetur ex fide bona. iii. 17, 8.
arcere aliquem a libidinibus. i. 34, 3.
arcessere aliquem judicio capitis. ii. 14, 13.
archipirata. ii. 11, 9.
architectura. i. 42, 7.
arculæ muliebres. ii. 7, 13.
ardor amoris. i. 15, 3.
Areopagus. i. 22, 6.
argentariam facere. iii. 14, 3.
Arginusæ. i. 24, 9.
Aristippus. i. 41, 10. iii. 33, 3.
Aristides. iii. 4, 2. 11, 11. 22, 4.
Aristo. i. 2, 9.
Aristoteles. i. 1, 8. ii. 16, 6. iii. 8, 3.
arma parvi foris, nisi est consilium domi. i. 22, 8. cedant togæ. *ibid.* 10. impia. iii. 1,

Digitized by Google

4. armis tentata res est. ii. 24, 3.
arrogantia fugienda in rebus prosperis. i. 26, 1.
artes quæ honestæ. i. 42, 6. voluptatum ministræ. *ibid.* quæ in veri vestigatione versantur. i. 6, 6. artium multitudo ab hominibus inventa. ii. 4, 6. artes operosæ. ii. 5, 6.
ascendere altiorem gradum. ii. 18, 3.
assentatoribus non patefaciendæ aures. i. 26, 7. assentatores populi. ii. 18, 9.
assequi licentiam. i. 41, 10. aliquid boni. ii. 2, 1. facultatem. ii. 6, 1. laudem. ii. 14, 6. studia; odia hominum. ii. 15, 12. officia. iii. 3, 12.
assiduitas bellorum. ii. 21, 10.
assumere sibi aliquid. i. 1, 4. iii. 5, 7.
astrictus jurejurando. i. 13, 3. astringere se scelere. iii. 4, 12. fidem. iii. 31, 3. astringit perjurium fraus. iii. 32, 3.
astui non placuerunt veteribus Rom. iii. 16, 11. astutiæ tollendæ. iii. 17, 1.
Athenienses. i. 25, 4. iii. 11, 1. Athenarum onus. iii. 2, 5.
Atilius Sext. iii. 30, 3.
Atreus. i. 28, 2. iii. 29, 12.
attendere. ii. 16, 7. iii. 8, 1. attentius cogitare. i. 40, 9.
attingere naturam humanam. i. 6, 1. virum bonum. i. 15, 2. bellicam rationem. i. 22, 11. cognitionem rerum. i. 44, 1. singulos. ii. 21, 1. attingendus erat locus. *ibid.*
avaritiæ etiam suspicio pellatur. ii. 18, 12. 21, 14. terrimum vitium est, præsertim in principibus. ii. 22, 5.
auctoramentum servitutis. i. 42, 3.
auctoritas æterna adversus hostem. i. 12, 2.
audacia in multis, in paucis facultas. ii. 19, 7.
avellere aliquem ab errore. iii. 21, 7.
auferre spem rei faciendæ. iii. 2, 14. cibum alteri. iii. 6, 8.
augere te scientia &c. i. 1, 1. hominum utilitates. i. 44, 1. augere hominem et honestare. ii. 6, 8. suum munus verbis. ii. 20, 7. remp. agris, &c. ii. 24, 6. suum commodum alterius incommodo. iii. 5, 1. suas opes &c. aliorum spoliis. iii. 5, 4.
augurium agere. iii. 16, 4.

B.

Bardylis latro. ii. 11, 11.
Basilus M. Minutius. iii. 18, 3.
bellum denuntiare, indicere. i. 11, 9. movere. *ibid.* 11. facere. *ibid.* 5. bellum propter pacem suscipiendum. i. 11, 3. 23, 4. quando justum. i. 11, 9. Italicum. ii. 21, 17. Punicum secundum. iii. 11, 6. Pyrrhi. iii. 22, 1. Punicum tertium. i. 23, 3. bella quibus imperii gloria proposita. i. 12, 5. bellorum civilium origo. i. 25, 1. ii. 8, 2. bellicas res. i. 22, 1. ii. 13, 5. bellica ratio. i. 22, 11.
belua, quomodo differt ab homine. i. 4, 3. 30, 1.
benefacta male locata, malefacta. ii. 18, 3.
beneficentia naturæ humanæ accommodata. i. 14, 1. multas habet cautiones. *ibid.* 7. ejus ratio duplex est. ii. 15, 2.
beneficium conferre. i. 14, 10. collocare. i. 15, 10. dare. i. 15, 7. 17, 10. accipere. *ibid.*

Digitized by Google

beneficium apud quos potissimum collocandum. i. 14, 10. 15, 1. ii. 20, 1. beneficia quæ opera, non largitione dantur. ii. 19, 1. ultro citro data accepta. i. 17, 10. quæ ad remp. pertinent. ii. 21, 1.
beneficus in amicos. i. 14, 4.
benevolentia fidelis vel ad perpetuitatem. ii. 7, 5. non ardore amoris &c. judicari debet. i. 15, 3. ejus officium. *ibid.* ejus tria præcepta. ii. 9, 4. beneficiis capitur. *ibid.*
benigne sit alicui. i. 14, 2, ii. 15, 2.
benignitas quænam reip. utilis. ii. 18, 8. benignitate benignitas tollitur. ii. 15, 3. *vide* beneficentia.
blanditiæ officiorum. iii. 18, 8.
bonitas summi cujusque perfugium omnium. ii. 18, 5. bonus vir quis. ii. 15, 2. iii. 19, 1. nihil cuiquam detrahet. iii. 19, 3. nihil cogitabit mali. *ibid.* bonum virum esse semper est utile &c. iii. 15, 14. bonis viris honesta, non occulta quæruntur. iii. 9, 4. bonos alios, alios sapientes existimare, pernicies est, iii. 15, 9. boni viri nomen et splendor. iii. 20, 10.

C.

Cadere in deliberationem. i. 3, 6. in rationem utilitatis. *ibid.* 7. in quemquam. iii. 20, 9. in nostram intelligentiam. iii. 4, 5.
Cæsar C. Jul. ii. 14, 9. carpitur et notatur. i. 8, 7. 14, 6. ii. 1, 5. 7, 4. 24, 5. iii. 21, 5.
Cæsar C. L. filius. i. 30, 9.
Caius. *vide* Gracchus, Marius, &c.
calida consilia. i. 24, 2.
Calipho. iii. 33, 16.
Callicratides Lacedæmoniorum dux. i. 24, 9. 30, 14.
callida interpretatio juris. i. 10. 8.
Calpurnius Lanarius P. iii. 16, 4.
calumnia. i. 10, 8.
Calypso. i. 31, 8.
campus Rhetorum. i. 18, 9. noster *sc.* Martius. i. 29, 14.
Canius C. iii. 14, 2.
Cannensis calamitas. iii. 11, 6. pugna. iii. 32, 1.
canora vox. i. 37, 6.
cantare in foro. i. 40, 10.
capere ignem ex igne. i. 16. 8. fructus ex aliqua re. ii. 4, 3. consilium. iii. 10, 2. laudem ex aliqua re. ii. 8, 3, capit eos oblivio. i. 8, 5. capi una domo. i. 17, 5. voluptate, i. 30, 3. spe largitionis. ii. 6. 12. benevolentia capitur beneficiis. ii. 9, 4. captus mente. i. 27, 5. uti ne propter te &c. captus siem. iii. 17, 7. capienda consuetudo exercitatioque. i. 18, 3.
capitalis injustitia. i. 13, 11. oratio. ii. 21, 7. Eteocles. iii. 21, 4.
captivi decem, quos ad senatum misit Hannibal &c. iii. 32, 1.
caput est in procuratione negotii &c. ii. 21, 14.
caritas annonæ. ii. 17, 3. iii. 12, 3. 23, 1. hominum. i. 43, 11. patriæ. iii. 27, 4. caritatem quibus rebus adipisci possimus. ii. 8, 17. caritates. i. 17, 12.
Carthago a Romanis deleta. i. 11, 4.
castigare aliquem verbis. i. 25, 11. castigatio vacet contumelia et ira. i. 25, 11. 38, 3.
Cato. i. 11, 10. 23, 3. 29, 11. 31, 7. ii. 12. iii. 1, 1. 4, 3.

Digitized by Google

16, 6. 22, 9. 29, 5. Cato Major: liber Ciceronis. i. 42, 10.
Catulus. i. 22, 8. 30, 15. 37, 5.
Caudium. iii. 30, 1.
cavere intemperantiam. i. 34, 4. in jure. ii. 19, 2.
cauponari bellum. i. 12, 6.
cedere possessionibus. ii. 23, 9. cedant arma togæ &c. i. 22, 10. cedere de suo jure. ii. 18, 10. multa multis. ii. 18, 10.
celare Deos hominesque si possimus nihil tamen avare, &c. faciendum. iii. 9, 9. celare differt a tacere. iii. 12, 8. quid sit. iii. 13, 1.
celebrationes obire. i. 4, 4.
celeritates nimiæ. i. 36, 7.
censorum notiones animadversionesque. iii. 31, 4.
cernere vitam ferro. i. 12, 6.
certare cum hoste armis; venenis. iii. 22, 4. certamen honoris; capitis &c. i. 12, 5.
certum est, *pro* deliberatum, decretum. i. 12, 6. ii. 8, 7.
cetarii. i. 42, 6.
chorus virtutum. iii. 33, 2.
Chremes Terentii. i. 9, 7.
Chrysippus. iii. 10, 7.
Cimbri. i. 12, 5.
Cimon. ii. 18, 16.
Circe. i. 31, 8.
circumscriptio adolescentum. iii. 15, 2.
circumsonare aures talibus vocibus debent. iii. 2, 2.
circumveniri potentis opibus. ii. 14, 18. ne circumveniantur tenuiores. ii. 24, 6.
civi aliter contendere. i. 12, 5.
civitates quare constitutæ. ii. 21, 8. civitatis divitiæ, singulorum facultates sunt. iii. 15, 11.
civium ratio habenda. iii. 6, 6. civis bonus quis. i. 34, 10. civibus multa inter se communia. i. 17, 2.
claret viri gloria. i. 24, 11. clara sit vox. i. 37, 4.
claudere rem familiarem. ii. 15, 13.
claudicare in officio. i. 33, 3.
Claudius C. Appii f. ii. 16, 11.
Claudius Centumalus T. iii. 16, 4.
clementia nihil laudabilius. i. 25, 8.
Cleombrotus. i. 24, 10.
Clodius P. ii. 17, 4.
Clytæmnestra. i. 31, 11.
Cnæus. *vide* Pompeius &c.
coactus metu. i. 10, 7. terrore. iii. 31, 7.
Cocles. i. 18, 9.
coercere aliquos imperio. ii. 7, 6. aliquem morte, &c. iii. 5, 6.
cœtus et celebrationes. i. 4, 4. frequentiaque hominum. iii. 1, 6.
cogitatio versatur in duobus, i. 6, 7. maxime in vero exquirendo, i. 36, 9. tacita. iii. 1, 11. eloquentiæ cedat. i. 44, 6. cogitata injuria. i. 8, 9.
cognoscere caussas. ii. 23, 9. cognitionem rerum &c. ad beate vivendum necessarium ducimus, i. 4, 5. ejus cupiditate omnes trahimur. i. 6, 2. in ea persequenda duo vitia vitanda. *ibid.*
cohibere motus animi. ii. 5, 8.
colere amicitiam, justitiam, liberalitatem. i. 2, 6. officium. *ibid.* virtutem. iii. 3, 7.
Collatinus. iii. 10, 2.
colligata inter se. i. 5, 3. colligatio societatis. i. 17, 3.
collocare beneficium. i. 15, 10. ii. 20, 9. se totum in cognitione et scientia. i. 44, 10. filiam alicui. ii. 20, 10. pecuniam. ii. 25, 7. aliquem in

Digitized by Google

concilio cœlestium. iii. 5, 10. collocatio filiarum. ii. 16, 3.
color quomodo tuendus. i. 36, 4.
comitas conciliat animos. ii. 14, 1. sermonis. i. 30, 10.
commoda tueri. i. 43, 8. augere. i. 44, 1.
commovetur amor fama. ii. 9, 5. commovet animos specie sua. *ibid.* 6. commotus libidine; metu. i. 29, 4.
commune animantium. i. 4, 2. communia cum aliquo fortuna. i. 17, 14. commune officium. i. 3, 4. communitas omnium rerum, i. 16, 5. vitæ. i. 7, 1. 14, 10. humana. i. 44, 9. communitatis humanæ principia. i. 16, 2.
comparat similitudines. i. 4, 3. comparatio utilitatum. i. 43, 2. ii. 25, 1.
Comœdia antiqua Atticorum. i. 29, 11.
compendiaria via. ii. 12, 8.
competitor. i. 12, 5.
complecti animo et cogitatione. i. 32, 7.
complicata notio animi. iii. 19, 4.
compositio membrorum apta. i. 28, 5.
comprehendit universas provincias uno calamitatis jure. ii. 8, 8.
comprimere alicujus conatus. ii. 17, 4.
compunctus notis Threiciis. ii. 7, 13.
conari magna. i. 26, 9.
concedere laudem aliis. i. 21, 3.
concentus actionum. i. 40, 12.
conciliatio generis humanæ tuenda. i. 41, 13. conciliare animos. ii. 5, 5. inter se homines. i. 16, 3. hominem homini. i. 4, 4.
concipere dedecus. i. 34, 7. jusjurandum verbis, iii. 29, 3.
concludi in exiguum. i. 17, 3.
concrepare digitis. iii. 19, 1.
conditione res fiunt privatæ. i. 7, 3.
condonare debitoribus pecunias creditas. ii. 22, 9.
conducti mercede. ii. 6, 12.
conferre sermones cum. i. 38, 2. ii. 11, 5. studium &c. in aliquid. i. 6, 6. beneficium in. i. 14, 10. officia in aliquem. i. 14. 10. 15, 6. pecuniam ad. i. 20, 7. pecuniam in. iii. 24, 4. consilium ad. i. 33, 6. se e portu in agros. i. 42, 9. se ad studium. ii. 2, 5. aliquam discrepantiam in actiones. i. 31, 5. conferebam omnes meas curas in rempublicam. ii. 1, 4. otium ad. i. 44, 4. conferamus in pauca. iii. 33, 15. conferri (*cum dat.*) i. 22, 7. conferri cum studiis, ii. 2, 5.
conficere negotium. iii. 14, 7. benevolentiam. ii. 11, 4. conficitur communitas ex &c. i. 17, 10. confici fame. iii. 6, 8. confectus angoribus, ii. 1, 5. senectute. iii. 27, 3. confecta res est vi. i. 22, 9. bella sunt consilio. i. 23, 3.
confici frigore. iii. 6, 10.
confirmare usum vitæ. i. 3, 1.
conflari ex quibus rebus conflatur honestum. i. 4, 9.
confligere cum aliquo. i. 23, 7. 24, 10.
conformari præceptis. i. 3, 1.
confugere ad imperatorum fidem. i. 11, 7.
confusa genera, ii. 3, 4. confusum cum virtute. i. 27, 9. confusio temporum, ii. 19, 4.
congruere cum virtute. iii. 3. 7.

Digitized by Google

conjugium, prima societas in conjugio est. i. 17, 4.
conjugare amicitiam. i. 17, 15.
conjungere Latina cum Græcis. i. 1, 1. conjunctio hominum. i. 5, 5. fratrum. i. 17, 5. sanguinis. *ibid.* 6. civium. iii. 5, 6. ordinum. iii. 22, 9. conjuncti familiaritate. i. 17, 7. conjunctum cum virtute. i. 2, 6. conjunctior vanitati. i. 14, 9. conjunctissimus. i. 16, 1. conjunctionis appetitus. i. 4, 2.
conniti animo. iii. 2, 6.
connubia et affinitates. i. 17, 6.
conquirere suavitates. iii. 33, 6.
conscendere naves. iii. 11, 8.
conscientiæ labes, vulnera. iii. 21, 13. conscius sibi culpæ. iii. 18, 4.
consciscere sibi mortem. i. 31, 6.
conscribere edictum. iii. 20, 4.
consectatrices voluptatis. iii. 33, 10. consectari opes &c. i. 25, 4. benevolentiam. ii. 15, 6.
consentaneum alicui dicere. iii. 33, 9. non est. i. 20, 6. sibi. i. 2, 8. hominis excellentiæ, i. 27, 11. naturæ. *ibid.* 12.
consentire sibi. i. 2, 6. inter se. i. 28, 5.
consequi suum institutum. i. 32, 6. opes. i. 19, 9. gratiam. ii. 22, 11. aliquid commodi. iii. 5, 5. potentiam. iii. 21, 1. ingenii præstantiam. iii. 1, 3.
conservare constantiam, ordinem. i. 4, 8. honestatem et decus. i. 5, 6. fidem. i. 13, 1. officium. i. 18, 4. 39, 10. multitudinem. i. 24, 1. æquabilitatem naturæ. i. 31, 4. jusjurandum. iii. 27, 8.
considerate agere. i. 27, 5. considerata actio. i. 45, 6.
consilium perimere. iii. 7, 1. consilia calida. i. 24, 2.
consociatio hominum servanda. i. 41, 13. vincit cognitionis studium. i. 44, 9.
conspiratio et consensus. ii. 5, 3.
constantis est non perturbari &c. i. 23, 5. constantia dictorum conventorumque. i. 7, 6. in omni re &c. maxime decet. i. 34, 13.
constat inter omnes. ii. 10, 1. constare sibi. i. 21, 6. nobismet ipsis in vitæ perpetuitate. i. 33, 3.
constituere remp. ii. 11, 12. leges. ii. 12, 3. leges et mores. ii. 4, 7. concordiam. ii. 23, 9. æquitatem. ii. 12, 2. te cuiquam advocatum esse venturum. i. 10, 6. constituit Areopagitas. i. 22, 4.
constitutio corporis firma. iii. 33, 5.
consuetudinis depravatio. iii. 17, 3.
consulere paci. i. 11, 6. iis, quos deviceris. *ibid.* 7. parti civium. i. 25, 3. omnibus. *ibid.* 4. patriæ. iii. 10, 2. 24, 6. vitæ et saluti. iii. 24, 2.
consultare ad vitæ commoditatem. i. 3, 7.
consulto facere injuriam, i. 8, 9.
consumere ætatem in studio. i. 1, 4.
contagiones malorum. ii. 23, 3.
contaminare se scelere. iii. 8, 7.
contemnere, et male existimare. ii. 10, 8. contemtio rerum humanarum. i. 4, 6.
contendere inter se. i. 25, 6. ad magna. ii. 13, 4. labore. iii. 2, 6. contra naturam. i. 31, 2. ab aliquo, ut &c. iii. 14, 6. contendendum nihil est contra æquitatem &c. ii. 20, 14.
contentio honorum i. 25. 6. causarum ii. 2, 4. orationis.

Digitized by Google

i. 37, 1. ii. 14, 1. vocis. i. 38, 3. contentiones præliorum. i. 26, 5.
contentus et suo et parvo. i. 21, 1.
continere se suis finibus. i. 26, 9. omnes eadem æquitate. ii. 23, 11. continet remp. fides. ii. 24, 2.
continentia conciliat animos vulgi. ii. 22, 8. in victu cultuque corporis. ii. 24, 9. continenter vivere. i. 30, 6.
contrahere aliquid cum altero. i. 2, 3. contractæ res rationesque cum multis. i. 17, 2.
controversa jura Stoicorum. iii. 23, 11.
contumeliose dici de aliquo, i. 37, 13.
conturbare animos. iii. 10, 1.
convenienter naturæ vivere. iii. 3, 7. convenit mihi cum aliquo. iii. 15, 9.
convenientia partium. i. 4, 7. naturæ. i. 28, 9. bene convenientes propinqui. i. 17, 14.
convertere alienam rem in suam. i. 14, 3. totos ad se. ii. 10, 13. eloquentiam ad bonorum pestem. ii. 14, 14. librum e Græco in Latinum. ii. 24, 11. hæreditates digitorum percussione. iii. 19, 12. convertimus omne studium ad scribendi operam. iii. 1, 11.
convivio dignus sermo. i. 40, 7.
Corinthus. i. 11, 5. iii. 11, 1.
corpus exercendum est. i. 23, 1. corporis venustas, et pulchritudo. i. 27, 9. cultus. i. 30, 13. partes venustæ, deformes. i. 35, 3. firma constitutio. iii. 33, 5. corporis communis humanitas. iii. 6, 18.
corruere. corruerunt Lacedæmoniorum opes. i. 24, 10.
corrumpere pecunia. ii. 15, 6. corrupti sunt mores. ii. 20, 11.
Crassus M. i. 8, 2. 30, 13. ii. 18, 8. iii. 11, 4.
Crassus L. i. 30, 9. 37, 7. ii. 13, 13. 16, 11.
Crassus P. ii. 16, 11.
Cratippus, i. 1, 1. ii. 2, 17. iii. 2, 2.
crudelitas maxime inimica naturæ. iii. 11, 2.
cujusquemodi. i. 39, 5.
cultri tonsorii. ii. 7, 12.
cumulavit eloquentia bellicam gloriam. i. 32, 5.
cumulate perfectum. iii. 3, 12.
cunctando restituit rem. i. 24, 11.
cupiditas principatus &c. i. 8, 2. 19, 6. pecuniæ, honorum, gloriæ &c. i. 8, 5. 20, 7. regnandi. iii. 8, 5.
cupidi splendoris et gloriæ. i. 14, 4.
cura rerum alienarum. i. 9, 7. curare totum corpus reip. i. 25, 1. curatio valetudinis et pecuniæ. ii. 24, 8.
Curio C. ii. 17, 7. iii. 22, 10.
currere stadium. iii. 10, 7. cursus totius vitæ. i. 4, 3. 33, 1. vivendi. i. 32, 9.
custodia suarum rerum. ii. 21, 9. libera suæ rei. ii. 22, 10.
Cynici non audiendi. i. 35, 6. 41, 11.
Cyrenaici philosophi. iii. 33, 3.
Cyrsilus Atheniensis, iii. 11, 8.
Cyrus. ii. 5, 2.

D.

Damon Pythagoreus. iii. 10, 16.
dare consilium. i. 16, 8. alicui laudi; vitio. i. 21, 4. licentiam ludendi. i. 29, 9. operam liberis. i. 35, 7. fidem alicui. iii. 28, 7. 29, 4. se

Digitized by Google

jucunditati. i. 34, 4. jusjurandum alicui. iii. 31, 4. danda opera. i. 34, 5.
decedere de suo jure. ii. 18, 11.
decernendi ratio. i. 23, 4.
decertare manu. i. 23, 7. decertandi genera duo. i. 11, 2. decertatur de imperio. i. 12, 4.
decet id quemque, quod est cujusque maxime suum. i. 31, 9.
Decii. i. 18, 9. iii. 4, 2.
decipere, non judicare. i. 10, 12. deceptus dolo. *ibid.* 7.
decorum duplex; utriusque definitio. i. 27, 11. ab honesto separari nequit. *ibid.* 2. ad omnem honestatem pertinet. i. 27, 7. 28, 4. Græce πρέπον. i. 27, 2. in quibus cernatur. i. 35, 1. movet approbationem &c. i. 28, 5. decori vis. *ibid.* 8. decorum id, quod poetæ sequuntur. *ibid.* 1.
dedeceat in illis. i. 41, 3.
dedecorare auctoritatem urbis. iii. 2, 3.
dedere se angoribus. ii. 1, 5. se doctrinæ. i. 21, 3. se languori. i. 34, 6. dediti hostibus clari viri. iii. 29, 22.
deducit ad convenientiam &c. i. 28, 9. deduci ad parentium morem. i. 32, 12.
deesse sibi. iii. 2, 6.
defendere injuriam. i. 7, 8. iii. 18, 7. nocentem licet. ii. 14, 15. defensio laudabilior accusatione. *ibid.*
defensitare caussas. i. 33, 11.
deferre beneficium. i. 15, 9. rem ad populum. iii. 31, 10. aliquid domum. ii. 22, 4.
deflagravit ictu fulminis. iii. 25, 2.
deflexit de via. ii. 3, 3.
degere ætatem. i. 32, 9.
delabi in turpitudinem. i. 29, 13.
delectus rerum. i. 2, 9. dignitatis. i. 14, 10. acceptorum beneficiorum. *ibid.* 8. bonorum et malorum. iii. 17, 10.
delectari suo studio. i. 1, 8. re sua familiari. i. 20, 11. 26, 9. delectant magnifici apparatus. i. 8, 3.
deletus splendor. ii. 19, 4. deleta judicia. iii. 1, 7.
deliberanda non sunt ea, quorum deliberatio ipsa turpis. iii. 8, 8. deliberatio quintuplex est. i. 3, 6.
delicate vivere. i. 30, 6. delicatus sermo. i. 40, 7.
delinire aliquos blando sermone. ii. 14, 2. multitudinem. ii. 16, 6.
demersæ leges alicujus opibus. ii. 7, 8.
Demetrius Macedonum rex. ii. 7, 17.
Demetrius Phalereus. i. 1, 6. ii. 17, 11.
demoliri ædes. i. 39, 3.
Demosthenes. i. 1, 8. ii. 13, 13.
denuntiatum est bellum. i. 11, 9.
depellere manu. iii. 10, 7.
deponere imperium. i. 20, 9.
depositum non semper reddendum. i. 10, 1. iii. 25, 5.
deportare triumphum. i. 22, 14.
depravatio consuetudinis. iii. 17, 3. depravati sunt mores. ii. 20, 11.
derelictio communis utilitatis. iii. 6, 13.
deripere aliquid alteri. iii. 10, 7.
derivationes fluminum. ii. 4, 2.
descriptio ædificandi. i. 39, 1. juris. ii. 4, 9.
desistere sententia. iii. 3, 13. caussa. i. 31, 7.
despicere humana omnia. iii.

Digitized by Google

27, 1. despicientia rerum externarum. i. 20, 1.
destinare diem necis alicui. iii. 10, 16.
detorquere animum a virtute. ii. 10, 11.
detrahere aliquid alteri sui commodi caussa. iii. 5, 1. 6, 7. de commodis alterius. iii. 6, 4. de communi utilitate. *ibid.* 2. detracta opinione probitatis. ii. 9, 12. detractione doloris voluptatis magnitudo finitur. iii. 33, 13.
detrudere: necessitas nos detrusit ad ea &c. i. 31, 12.
devincere aliquos vi. i. 11, 7. devictæ bello civitates. *ibid.* 8.
devincire societatem hominum inter homines. i. 7, 5. homines caritate. i. 17, 6. devinciri firma societate. *ibid.* devincitur fides cum hoste. iii. 31, 4.
Deum adhibere testem. iii. 10, 12. nihil habere negotii &c. iii. 28, 4. numquam irasci nec nocere. *ibid.* semper aliquid moliri. *ibid.* Deos placatos pietas efficiet. ii. 3, 11.
devovere aliquid numini. iii. 25, 4.
Dicæarchus. ii. 5, 4.
dicere diem alicui. iii. 31, 5. dicendi vis. i. 1, 4. quos dixi, *pro* de quibus dixi. i. 17, 15. 21, 1. quam dico. i. 20, 2. 21, 8.
differentia naturarum quantam habeat vim. i. 31, 6.
difficile: quo difficilius, hoc præclarius. i. 19, 10.
diffluere luxuria. i. 30, 6.
diffugere periculo mortis. iii. 32, 5.
digladiari inter se de &c. i. 9, 2.
dignitas sapientis. i. 20, 5. formæ. i. 30, 8. 36, 2.
dignus quicum in tenebris mices. iii. 19, 10.
dilabi sinere rem familiarem. ii. 18, 12. dilaberetur respub. ii. 23, 2.
diligi. nihil aptius ad opes tuendas, &c. quam diligi. ii. 7, 1. diligendi caussæ. ii. 9, 7.
diligentia conservatur res familiaris. ii. 24, 10.
dimicare cum aliquibus de imperio. i. 12, 5. cum fluctibus. iii. 26, 5.
dimittere unam legionem. i. 11, 10.
Dinomachus. iii. 33, 16.
Diogenes Babylonius Stoicus. iii. 12, 5. 23, 11.
Dion Syracusius. i. 44, 2.
Dionysius tyrannus. ii. 7, 12. iii. 10, 16.
dirigere officium utilitate. iii. 23, 1. utilitatem honestate. iii. 21, 9.
dirimere conjunctionem civium. iii. 5. 6. societatem. iii. 6, 6. controversiam. iii. 33, 16.
diripere urbes. i. 24, 1. direptio sociorum. ii. 21, 17.
discedere ab officio. i. 10, 6. a naturæ statu. i. 20, 5. a ratione. i. 23, 4. a fide, justitia. iii. 20, 2. discessit terra magnis imbribus. iii. 9, 1.
discere. discendo alitur mens. i. 30, 2. si discendi labor est potius, quam voluptas. iii. 2, 6.
discrepare ab humanitate. i. 40, 10. ab officio. i. 41, 2. inter se. iii. 1, 9. discrepantia. i. 31, 5.
dispertire prædam. ii. 11, 9.
disrumpi necesse est humani generis societatem. iii. 5, 2.
dissentire cum aliquo. iii. 22,

Digitized by Google

9. dissentio inter P. African. et Q. Metell. i. 25, 7.
dissidet a sapientia. ii. 2, 14. dissidentia a Peripateticis. i. 1, 3.
dissimilitudines corporum et animorum. i. 30, 8.
dissimulare appetitum. i. 30, 11. dissimulatio tollenda. iii. 15, 1.
dissolvere consortionem. iii. 6, 1. perjurium. iii. 32, 3. æs alienum. ii. 24, 1.
dissuere amicitias. i. 33, 8.
distrahere societatem. iii. 6, 5. cohærentia. iii. 3, 3. distrahitur animus in contrarias sententias, i. 3, 8. distractio. iii. 6, 16.
distribui in quinque partes. i. 3, 10.
distringere gladium. iii. 31, 9. districto gladio. ii. 7, 13.
disturbatio Corinthi. iii. 11, 1.
divellere commoda civium. ii. 23, 11. res a natura copulatas. iii. 18, 11. divelli a virtute. iii. 3, 9.
divisio tripartita. iii. 2, 13.
divites esse volumus non nobis solum &c. iii. 15, 11.
divitias amare, angusti animi est; contemnere contra. i. 20, 7. divitiarum admiratione depravati sunt mores. ii. 20, 11. divitiæ quare expetantur. i. 8, 1.
docti non solum vivi eruditi sed &c. i. 44, 3. ad hominum utilitatem suam prudentium conferunt. *ibid.* 5.
dolor ne malum quidem est. iii. 29, 7. dolorum summum malum qui putat, apud eum nullum locum habet fortitudo, nec aliæ virtutes. iii. 33, 8. dolorum faces. ii. 10, 11.
dolus malus quid sit. iii. 14, 9. legibus erat vindicatus. iii. 15, 2. simulatione continetur. *ibid.* 5. quæ quis promittit dolo deceptus, non facienda. i. 10, 6. et 7.
domesticæ fortitudines. i. 22, 15.
domus hominis honorati qualis esse debeat. i. 39, 1. domus domino, non dominus domo, honestandus. *ibid.* 4. O domus antiqua &c. i. 39, 7. domum vitiosam vendere. iii. 13, 2. 16, 7. 17, 2.
Drusus M. i. 30, 9.
dubitatio cogitationem significat injuriæ. i. 9, 8. in dubitatione adhibendi sunt docti homines. i. 41, 6.
ducere bellum. iii. 20, 1. pro nihilo. i. 9, 2. animi magni. i. 20, 5. duci benevolentia &c. ii. 6. 12. gloria. i. 14, 9. delectatione. i. 30, 2. pretio et mercede. ii. 6, 8. rationem virtutis. ii. 2, 5.
duri hominis est. ii. 14, 11. durius nomen. i. 12, 3.

E.

Edere oraculum. ii. 22, 7. editus satu Jovis. i. 32, 11.
efferre fruges. i. 15, 5. se. i. 34, 4. aliquem laudibus. ii. 10, 7.
efficiens utilitatis. iii. 3, 5. quibus rebus effectum est, ut &c. i. 8, 3.
effrenati rebus secundis. i. 26, 5.
effugere vitium. i. 6, 3.
effundere patrimonia. ii. 15, 10. effusiones pecuniarum. ii. 16, 6.
ejicere rationem alicujus. i. 41, 11. aliquem de navi. iii. 23, 4.
εἴρων Socrates. i. 30, 10.
elatus animus. i. 18, 8. principatus nimis cupidus est. i. 19, 6. facile ad res injustas im-

Digitized by Google

pellitur. i. 19, 13. elati voluptate. i. 29, 13. elatio animi. i. 19, 6.
eloqui copiose &c. melius, quam acutissime cogitare. i. 44, 6. eloquentia quid præstabilius? &c. ii. 19, 7. a natura ad salutem hominum data. ii. 14, 14. eloquentiæ intermissio; interitus. ii. 19, 10.
elucere. eluceat animi magnitudo. i. 5, 5. elucebit constantia. i. 29, 3. probi ingenii lumen. *ibid.* 9. probabile. ii. 2, 14.
emergere. ex quo magis emergit, &c. i. 31, 3. emergunt hæc aliquando. ii. 7, 8.
emtori notum vitium esse debet quod nosset venditur. iii. 16, 7.
Ennius. i. 16, 6. 24, 11. ii. 7, i. 18, 3. iii. 15, 9. 29, 5.
Epicurus. iii. 33, 3.
Epigoni. i. 31, 11.
epistola Philippi ad Alexandrum. ii. 15, 6. epistolæ trium regum prudentiss. ad filios. ii. 14, 2.
eripere aliis, quod aliis largiare. i. 14, 4.
erranti comiter viam monstrare. i. 16, 6. non monstrare, Athenis execrationibus publicis sancitum est. iii. 13, 4.
esse, non fieri. iii. 30, 10. esse in gratia et gloria. iii. 21, 14.
Eteocles. iii. 21, 4.
evagantes longius appetitus. i. 29, 3.
evertere urbes. i. 24, 1. societatem. iii. 5, 3. 6, 7. eversa resp. stanti oppon. iii. 1, 12.
ἐυκαιρία. i. 40, 3.
evolvere animi complicatam notionem. iii. 19, 4.
Euripides. iii. 21, 4. 29, 19.
ἐυταξία. i. 40, 1.
exaggerare rem familiarem, i. 26, 9.
examina apum. i. 44, 7.
exanimationes. i. 36, 8.
excedere e vita. i. 43, 5.
excellere animi magnitudine. i. 18, 8. in sermone. i. 37, 10. pulchritudine et viribus. iii. 5, 10. excellentia animi. i. 5, 5. excellentia animantium (sensu inusitato.) i. 28, 3. excellens ingenium. i. 21, 3. 33, 1.
excelsus animus. ii. 10, 13.
excerpere ex malis. iii. 1, 9.
excitare amores. i. 5, 1. aliquem ad legendi studium. ii. 1, 3. studia hominum ad &c. ii. 6, 1. feras. iii. 17, 2. excitantur plausus. i. 28, 2. excitanda diligentia est. i. 29, 5.
excludere alios sermone. i. 37, 11. suos ab usu rei familiaris. i. 26, 9.
excusatione utendum est adversus eos, quos invitus offendas. ii. 19, 14.
exempla principum plerique imitantur. i. 39, 9. exemplum constitutum. i. 13, 7.
exercitatio dicendi. i. 1, 1. exercitatio et usus. i. 18, 4.
exhaurire ærarium. ii. 21, 4. benignitatis fontem. ii. 15, 3.
exhibere negotium alicui. iii. 28, 4. 31, 7.
exigere operam. i. 13, 9. promissum ab aliquo. iii. 25, 2.
exire de castris. i. 13, 4. in alias domos. i. 17, 5. in solitudinem. i. 32, 10.
existimare bene de se. iii. 6, 14. male de aliquo. ii. 10, 8. existimationem suam negligere, arrogantis est &c. i. 28, 6.
exortus est rex. iii. 9, 3.
expedit. eos lædunt, quos non expedit. ii. 19, 13. quoniam

Digitized by Google

expedit, faciam. iii. 13, 1. est illud honestum, verum hoc expedit. iii. 18, 11. expedit nihil, quod non justum. iii. 19, 11. expedire rem. ii. 9, 9.
expers rationis et orationis. i. 16, 4.
expilare fana. iii. 23, 7. expilatio sociorum. ii. 21, 17. iii. 8, 5.
explebimus partem relictam. iii. 7, 8.
explicare rationem. i. 5, 4. explica intelligentiam tuam. iii. 20, 8. explicata re. i. 24, 5.
exploratum habere. iii. 19, 1.
explosa sententia est. i. 2, 9.
expressæ literæ. i. 37, 6. expressa effigies. iii. 17, 6.
exquisitum judicium. i. 37, 5. supplicium. iii. 27, 5. exquisita nimis munditia. i. 36, 5.
exscindere urbem. i. 22, 9.
exsequi negotia. i. 23, 1.
exsolvere id, quod promisit. iii. 2, 8.
exstincto senatu. iii. 1, 7.
exsuscitat animos cura. i. 4, 4.
exsultantes ferocitate equi. i. 26, 5. appetitus. i. 29, 2.
extenuare munus verbis. ii. 20, 7.
exterminantur optimates. ii. 23, 2. exterminandos ex hominum communitate. iii. 6, 17.

F.

Fabius Labeo Q. i. 10, 10. Maximus Qu. i. 24, 11.
Fabricius. i. 13, 7. iii. 4, 2. 22, 4.
facere impetum in quempiam. i. 7, 8. promissum. i. 10, 1. iii. 25, 4. contentionem. ii. 2, 15. injuriam alteri. i. 19, 11. jacturam rei. i. 24, 8. iii. 23, 2. nomina. iii. 14, 7. sponsionem. iii. 19, 7. aliquem consulem. iii. 20, 2. aliquem hæredem. iii. 24, 3. pacem cum. iii. 30, 1.
facetum jocandi genus. i. 29, 10.
facilitas exercenda. i. 25, 9.
factitata apud majores. ii. 24, 7.
fallax ne sit vir bonus. i. 19, 5. fallere fidem. i. 13, 2. jus. iii. 26, 4.
fama hominum. iii. 5, 10.
familia, *pro* servis. iii. 23, 1.
familiaritates fidas habere. ii. 8, 19.
famulatus virtutis. iii. 33, 7.
fastidium fugiendum in rebus prosperis. i. 26, 1.
fastigium imponere operi. iii. 7, 3.
fatigare vinclis et carcere. iii. 18, 2.
feneratorum quæstus improbantur. i. 42, 2. fenerari. ii. 25, 5.
fercula pomparum. i. 36, 7.
ferre alicujus mores. i. 20, 11. res adversas immoderate. i. 26, 2. nomen alicujus. iii. 18, 6. legem. iii. 11, 4. rogationem. iii. 30, 3. ferri ad voluptates omni impetu. i. 30, 2. multitudinis judicio. i. 32, 12.
festinationes. i. 36, 7.
fidere, *cum ablativo*. i. 23, 6.
fides rerum contractarum. i. 5, 2. quid sit. i. 7, 6. justitiæ fundamentum est. *ibid.* unde appellata. *ibid.* ut habeatur, quibus rebus effici potest. ii. 8, 17. in fide quid senseris, cogitandum. i. 13, 6. remp. vehementissime continet. ii. 24, 2. O fides alma, apta pinnis, &c. iii. 29, 5. in Capitolio vicina Jovis Opt. Max. fuit. *ibid.* sæpe cum hoste servanda. iii. 29, 14. 31, 4.

Digitized by Google

infideli data. iii. 29, 12. cum pirata nulla. *ibid.* 17. ex fide bona agitur. iii. 15, 2. 17, 8.
filius patrem fana expilantem &c. debeatne arguere? iii. 23, 7. filii puberes cum parentibus non lavantur. i. 35, 13.
Fimbria consularis. iii. 19, 7.
fingimus sapientem &c. iii. 12, 4. finxerat sibi principatum opinionis errore Cæsar. i. 8, 7. fingere favos. i. 44, 7. ficta omnia tamquam flosculi decidunt. ii. 12, 10.
finiri doloris detractione voluptatis magnitudinem. iii. 33, 13.
finis bonorum et malorum debet esse simplex. iii. 33, 17.
flatus prosper fortunæ. ii. 6, 3.
fons officii. i. 6, 7. juris. iii. 17, 13. fraudium &c. iii. 18, 11. fontes Stoicorum. i. 2, 9.
forense dicendi genus. i. 1, 6. 37, 8. forenses literæ. ii. 1, 8.
forma. omnis a forma removeatur viro non dignus ornatus. i. 36, 2. formæ dignitas coloris bonitate tuenda. *ibid.* 4. in formis aliis dignitas inest, in aliis venustas. i. 30, 8. 36, 1. forma honestatis. i. 5, 1.
formositas. i. 35, 1.
formula quædam constituenda est. iii. 4, 14. 5, 5. formulæ de dolo malo. iii. 15, 13.
fortis animus duabus rebus cernitur. i. 20, 5. in homine non perfecto ferventior plerumque est. i. 15, 2. fortis animi est, non perturbari in rebus asperis, &c. i. 20, 5. 23, 5. forti vis adhiberi nequit. iii. 30, 7. fortes quinam habendi. i. 19, 11.
fortitudo utilitate communi impellitur. i. 19, 4. nulla est sine justitia. *ibid.* eam in feris esse sæpe dicimus. i. 16, 4. quomodo a Stoicis definiatur. i. 19, 2. quomodo ab Epicureis. iii. 33, 9. fortitudines. i. 22, 15.
fortuitu agere. i. 29, 5.
fortuna minus firma, quam natura. ii. 6, 2. ejus vis magna. *ibid.* ejus casus rariores, procellæ &c. *ibid.* 4.
frangi metu; cupiditate. i. 20, 10. infamia. i. 21, 6. frangere alicujus opes. iii. 11, 11. fractus est Hannibalis animus. iii. 32, 7. fracto animo fieri. iii. 32, 10. fregisti fidem. iii. 28, 7. fregit Viriatum Lælius. ii. 11, 11.
fraudandi spe sublata, solvendi necessitas consecuta est. ii. 24, 4. fraus adstringit perjurium. iii. 32, 3. vulpeculæ videtur. i. 13, 10.
frequentia officiorum. iii. 4, 3.
frumentarius Rhodius. iii. 12, 3. 13, 11. 16, 8.
Fufius L. ii. 14, 9.
fundamenta justitiæ. i. 10, 2. naturæ. iii. 28, 1.
funditus tollere. i. 11, 4.
furari aliquid cuipiam. ii. 11, 9.

G.

Gaza Macedonum. ii. 22, 2.
genera, *pro* gentibus. ii. 5, 4.
generi cum soceris non lavantur. i. 35, 13.
geometræ non omnia docent, sed postulant &c. iii. 7, 3.
gerere animos muliebres. i. 18, 7. remp. i. 21, 2. nos debemus tanto submissius, quanto superiores sumus. i. 26, 4. se adversus homines. i. 28, 4. personam civitatis. i. 34, 9. immanitatem beluæ in hominis figura. iii. 20, 12. ma-

Digitized by Google

gnas res et salutares. ii. 5, 1.
germana justitia. iii. 17, 6.
gestire nimia voluptate. i. 29, 4.
gestus qualis esse debeat. i. 36, 3.
gladiatoria munera. ii. 16, 2.
gloria rerum gestarum merces. i. 19, 13. summa et perfecta constat ex tribus. ii. 9, 2. nonnullis vita carior. i. 24, 8. radices agit &c. ii. 12, 10. non acquiritur simulatione. *ibid.* sed officiis justitiæ. ii. 13, 1. ejus cupiditas eripit libertatem. i. 20, 8. ejus hæreditas ad filios pertinet. i. 22, 13. via ad eam compendiaria. ii. 12, 8. de Gloria duo Ciceronis libri. ii. 9, 1.
gloriosum militem imitari. i. 38, 8.
Gracchus T. P. fil. ii. 12, 12. ejus filii. *ibid.* Gracchus Ti. i. 22, 9. Gracchus C. ii. 21, 4. Gracchi Ti. Gracchi filii. ii. 23, 4.
Græca cum Latinis conjungere, utile. i. 1, 1. Græca verba inculcantes jure irridentur. i. 31, 5.
grandis pecunia. ii. 23, 8.
gratiam inire, referre. i. 15, 10.
Gratidianus. iii. 16, 9. 20, 3.
gratificari cuipiam. i. 14, 3.
gratiosus apud omnes. iii. 14, 4.
gravate ille primo. iii. 14, 7.
gravis societas. i. 17, 11. grave periculum. i. 22, 11. graves morbi. i. 24, 4. res. i. 29, 7. graviora studia. *ibid.* 6. gravissime dicere. i. 1, 8. graviter cadere. i. 21, 9. vivere. i. 26, 11. gravitas verborum. i. 38, 3.
gressus. cavendum ne tarditatibus utamur in gressu mollioribus. i. 36, 7.
Gygis annulus. iii. 9, 1. 19, 12.
gyrus rationis. i. 26, 5.
Gytheum oppid. iii. 11, 11.

H.

Habere aliquem carum. i. 4, 4. Incognita pro cognitis. i. 6, 3. benevolentiam erga aliquem. i. 15, 8. delectum civis et peregrini. i. 41, 12. rationem rei alicujus. i. 28, 11. 35, 3. iii. 15, 10. opes magnas. i. 21, 1. delectationem. i. 37, 16. fidem alicui. ii. 6, 8. 9, 2. caussam celebritatis. ii. 13, 3. religioni aliquid. ii. 14, 15. remp. quæstui. ii. 22, 6. omnes numeros. iii. 3, 11. gratiam; et referre. ii. 20, 4. exploratum. iii. 19, 1. aliquid offensionis. iii. 29, 10. habentur sermones de. i. 37, 14.
Hamilcar Hannibalis pater. iii. 26, 7.
Hannibal. i. 13, 3. 30, 11. iii. 26, 7. 32, 5.
hasta cruenta quam Sylla vibravit &c. ii. 8, 12. hastam in foro ponere. ii. 23, 10.
haurire e fontibus Stoicorum. i. 2, 10.
Hecato Rhodius. iii. 15, 10. Hecatonis liber de Officiis. iii. 23, 1.
Hercules Prodicius vidit duas vias &c. i. 32, 10. Hercules pro hominibus labores suscepit. iii. 5, 10. in concilio cœlestium collocatus. *ibid.*
hæredem facere. iii. 18, 6. 24, 3. scribere. iii. 19, 2. 24, 3.
hæreditas optima quænam. i. 33, 12. cupiditatum. ii. 8, 11. veræ hæreditates. iii. 18, 8.

Digitized by Google

Herillus. i. 2, 9.
Hernici. i. 11, 4.
Hesiodi præceptum. i. 15, 5.
Hippolytus. i. 10, 4. iii. 25, 3.
histriones fabulas sibi accommodatas eligunt. i. 31, 11.
histrionum nonnulli gestus ineptiis non vacant. i. 36, 3.
Homerus. iii. 26, 1.
Homo inter hominem et beluam quid intersit. i. 4, 3. 30, 1. hominis mens discendo alitur, &c. i. 30, 2. hominem homini detrahere maxime contra naturam est. iii. 5, 3. 6, 7. homo homini plurimum prodest et obest. ii. 3, 12. 4, 11. 5, 5. non sibi solum nascitur &c. i. 7, 5. non nascitur ad ludum et jocum. i. 29, 7. homo homini aliquid tribuit propter aliquam e sex caussis. ii. 6, 8. hominum adjumenta omnis institutio vitæ desiderat. ii. 5, 2. 11, 5. homo naturæ obediens homini non nocet. iii. 5, 12. 6, 7. hominis vita artibus exculta distat a victu ferarum. ii. 4, 6. homines natura congregati sunt, sicut apes. i. 44, 7. ii. 21, 9. subjiciunt se imperio alterius de multis caussis. ii. 6, 11. inter homines natura conjuncta societas est. iii. 12, 9. homo homini consultum ut velit, natura præscribit. iii. 6, 2. homines quidam sunt, non re, sed nomine. i. 30, 3. homo honoratus. i. 39, 1. novus. *ibid.* 2.
honestas aut sola expetenda, ut Zenoni visum est; aut omni pondere gravior, quam reliqua omnia, ut Aristoteli. iii. 8, 3. manat ex quatuor generibus. i. 18, 6. ex quatuor partibus. i. 43, 3. cum voluptate copulari nequit. iii. 33, 16. honestatis et utilitates eadem est regula. iii. 18, 10. honestate dirigenda utilitas est. iii. 21, 9.
honestum animos omnium specie sua commovet. i. 17, 7. quod proprie dicitur, in sapientibus est solis. iii. 3, 9. quomodo summum bonum ex Peripateticorum sententia. *ibid.* 2. nihil esse potest quod justitia vacat. i. 19, 1. oritur ex aliqua quatuor partium. i. 5, 2. totum est positum in animi cura et cogitatione. i. 23, 2. cum utili convertitur. ii. 3, 2. iii. 3, 4. 7, 6. 8, 3. si oculis cerneretur, mirabiles amores excitaret sapientiæ. i. 5, 1. speciem utilitatis obscurat. iii. 11, 7. honestorum contentio et comparatio. i. 43, 2. cum decoro convertitur. i. 27, 2. cum utili non comparandum. iii. 4, 4. in factis ponitur. i. 19, 11. animi viribus &c. efficitur. i. 23, 2. natura est laudabile. i. 4, 9. per se nobis placet &c. ii. 9, 6. solum bonum est, ut placet Stoicis. iii. 4, 15. solum, vel saltem maxime, propter se expetendum. iii. 7, 4. honesta anteponuntur utilibus a Peripateticis et Academicis. *ibid.* secunda honesta. iii. 4, 1. honesta bonis viris, non occulta, quæruntur. iii. 9, 4.
honesta oratio. ii. 20, 2.
honestanda domus domino. i. 39, 4.
Hortensius Q. iii. 18, 4.
horti Pythii. iii. 14, 5.
hospitalitas a Theophrasto merito laudatur. ii. 18, 16.
hostis olim dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. i.

Digitized by Google

12, 1. cum hoste servanda fides. iii. 29, 14.

I.

Jacere: valere *oppon.* iii. 10, 18. jacet justitia. iii. 33, 13.
jactantia deformis est. i. 38, 8.
jacturam facere. i. 24, 8. iii. 23, 2.
Janus medius. ii. 25, 7.
Jason Pheræus. i. 30, 12.
igni spectatus. ii. 11, 3.
ignoratio hominum: *pass. accept.* ii. 13, 4. iii. 17, 14.
imbecillitas rerum humanarum. i. 26, 5. valetudinis. i. 21, 3. consilii. i. 32, 9.
imbuti præceptis. i. 32, 12.
imitari agros fertiles. i. 15, 5. militem gloriosum. i. 38, 8. facta principum. i. 39, 9.
imitatio factorum parentum ad liberos pertinet. i. 22, 13.
immanitas beluæ in figura hominis. iii. 6, 18.
immemor beneficii. ii. 18, 7.
immoderate ferre res adversas. i. 26, 2.
impediri occupationibus. i. 9, 1. discendi studio. *ibid.* 4.
impedit, *cum infinit.* ii. 2, 14.
impelli cupiditate. i. 19, 13. ad res injustas. *ibid.* ad aliorum studia. i. 32, 11.
impensæ in remp. optimæ. ii. 17, 8.
imperiti laudant non laudanda. iii. 3, 13.
imperium debet esse fultum gloria &c. iii. 22, 8. imperia non expetenda, i. 20, 9. accipere, deponere. *ibid.*
impertiendum indigentibus, et quomodo ii. 15, 9. impartire relp. i. 26, 9.
implicari certo genere vitæ. i. 32, 9. contrahendis negotiis. ii. 11, 7. implicata inter se. i. 5, 3.
imponere fastigium operi. iii. 7, 3. imposuit nobis personam natura. i. 28, 3.
importari. si quid importetur nobis incommodi. ii. 5, 8.
improviso opprimere. ii. 23, 5.
impunita scelera. ii. 8, 11.
impunitate proposita vix quisquam abstineret injuria. iii. 17, 14.
in, *pro de* in philosophos. i. 9, 2. in multis. i. 39, 7. [Vide not. ad pag. 37.]
incallide. iii. 33, 11.
incensus cupiditate. iii. 14, 6.
incessus teneat decorum. i. 35, 8.
incidere in cupiditatem. i. 8, 5. in justitiam. i. 9, 3. in luctus. i. 10, 4. in morositatem. i. 25, 9. in homines &c. ii. 1, 6. in perturbationes. i. 36, 8. in clades. ii. 8, 15. incidunt tempora, cum &c. i. 10, 1. multæ caussæ. iii. 10, 1. 12, 2. incidunt feræ. iii. 17, 2.
incitatus ira. i. 7, 8. impetu animi in. i. 15, 9.
inconsiderate. i. 29, 5.
inculcare Græca verba. i. 31, 5.
incurrere in injustitiam. i. 9, 5. in odia hominum. i. 42, 2. in fraudem. iii. 13, 4. in domum vitiosam. iii. 17, 2.
indagatio veri. i. 5, 3.
indicare fundum. iii. 15, 7.
indicere bellum. i. 12, 2.
indignum. si hoc uno Sol quidquam vidisset indignius. ii. 8, 10.
indoles virtutis. iii. 4, 1.
inducere aliquem in spem. ii. 15, 6. aliquem in errorem. iii. 13, 5. seditionem in civitatem. i. 25, 3.
inferre alicui injuriam. i. 7, 7. bellum. i. 23, 3. iii. 22, 2. 25, 7. 26, 5. periculum ca-

Digitized by Google

pitis multis. ii. 14, 11. sermonem delicatum in re severa. i. 40, 7. intulit stuprum reginæ, iii. 9, 3.
infirmitas valetudinis. i. 33, 11.
inflammatus aviditate. ii. 11, 4. cupiditate vincendi. i. 19, 7.
inflatus opinionibus. i. 26, 7.
influere in hominum animos. ii. 9, 3.
ingenuus jocus. i. 29, 12.
ingenerat amorem natura. i. 4, 4.
ingeniis splendidissimis maxime existit ambitio. i. 8, 8. ingenium suum quisque noscat. i. 31, 10.
ingratum omnes oderunt. ii. 18, 7.
ingredi viam vivendi. i. 32, 10. vitam honestam. iii. 2, 3.
inimicis non est graviter irascendum. i. 25, 8.
inire prælium. i. 11, 12. gratiam. i. 15, 4. societatem, communitatem. i. 44, 10. iniens ætas. i. 34, 2. ii. 13, 3. ineunte adolescentia. i. 32, 9.
injuria quænam maxime capitalis. i. 8, 10. fit duobus modis. i. 13, 10. injuriosi in proximos. i. 14, 7.
injussu populi et senatus. iii. 30, 1.
injustitiæ duo genera. i. 13, 11. quæ capitalissima. *ibid.*
innasci in animo. i. 19, 6.
innocentem judicio capitis ne arcessas. ii. 14, 13.
inquinatum vitiis factum. iii. 14, 11. inquinatissima ratio. ii. 6, 9.
inquirere in aliquem. ii. 13, 3.
inservire alicui. i. 15, 11. mulieribus. i. 31, 8. honoribus. ii. 1, 10.
inscitia temporis. i. 40, 9. ætatis ineuntis. i. 34, 2.
insitus ut esset insitum militibus. iii. 32, 6.
instar mortis putant. ii. 20, 6. vix minimi momenti instar habet. iii. 3, 2.
institutio vitæ. i. 3, 3. ii. 11, 5. de aliqua re. i. 2, 12. instituit bonum, ut &c. i. 3, 3.
instructus ad injuriam faciendam. ii. 10, 9. instructi horti. iii. 14, 3. instruere se ita, ut &c. ii. 7, 7.
intelligentiam explicare, excutere. iii. 20, 8.
intemperantia libidinum. i. 34, 7.
interest permultum, utrum &c. i. 8, 9. inter hominem et beluam. i. 4, 5. interesse in negotiis. i. 34, 4.
integra res. ii. 23, 7.
intelligenter. iii. 33, 7.
interjectus inter philosophos. i. 26, 9.
interior societas. i. 17, 1. iii. 17, 4.
intolerandum. iii. 27, 1.
invasit in. i. 22, 10. ii. 21, 16. iii. 7, 6.
invehere pecuniam in ærarium. ii. 22, 2. invectio rerum. ii. 3, 15.
invenire culpam fraude. i. 13, 3. invenit cognomen. iii. 31, 11.
investigatio veri. i. 6, 6.
inveteravit jam, ut &c. ii. 16, 10. inveterata invidia. ii. 17, 4.
invictus a labore. i. 20, 6.
invidiæ metu, nonnulli quod sentiunt non audent dicere. i. 24, 12. invidiæ, num. plur. ii. 6, 5.
invisior. ii. 9, 12.
invita Minerva nihil decet. i. 31, 3.
jocandi genus duplex. i. 29, 10. joco quomodo uti liceat, *ib.* 7.

Digitized by Google

Iphigeniam immolavit Agamemnon. iii. 25, 4.
ira in puniendo et objurgando prohibenda. i. 25, 13. cum ea nil recte fieri potest. i. 38, 3. non irascendum inimicis. i. 25, 8.
iracundiam laudant Peripatetici. i. 25, 13. eam repudiandam censet Cicero. *ibid.* 14.
iratus Jupiter non metuendus. iii. 28, 4. 29, 1. iratorum ora qualia. i. 29, 4.
irrepit nomen in testamenta. iii. 19, 1.
irrigationes agrorum. ii. 4, 2.
irrisio audientium. i. 28, 2.
Isocrates. i. 1, 8.
ita, si &c. iii. 3, 7.
Italia ornata, domus Mummii ornatior. ii. 22, 4.
Ithaca. iii. 26, 2.
judex ponit personam amici, cum induit judicis. iii. 10, 10. cum jurato sententia dicenda est, meminerit se Deum adhibere testem. iii. 10, 12. judicis rogandi mos. *ibid.* 13. judicis est in caussis verum sequi. ii. 14, 16.
judicia ex accusatione et defensione constant. ii. 14, 8. contraria. iii. 17, 8.
jugum. sub jugum missæ legiones. iii. 30, 1.
Jugurtha. iii. 20, 1.
Juravi lingua, mentem &c. iii. 29, 19. quod ita juratum est, ut &c. id observandum, *ibid.* 15.
jus bellicum. i. 11, 11. iii. 29, 14. fetiale. i. 11, 9. iii. 29, 21. Prætorium. i. 10, 7. civile et gentium, quomodo differant. iii. 17, 5. jus *pro* status *sive* conditio. ii. 8, 10. cedere de suo jure. ii. 18, 10. decedere de suo jure. *ibid.* 10. æquabile. ii. 12, 3. juris interpretatio callida. i. 10, 8. æquabilitas. i. 25, 9. cognitio in honore fuit. ii. 19, 3. jura belli in rep. maxime servanda. i. 11, 2. jus humanæ societatis. i. 7, 4. si violandum est, regnandi gratia est violandum. iii. 21, 3.
jusjurandum est affirmatio religiosa. iii. 29, 3. arctissime adstringit fidem. iii. 31, 3. ejus magna religio apud veteres Rom. iii. 32, 3. in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. iii. 29, 3. cum hoste servandum. iii. 29, 14. et cum infideli. *ibid.* 13. non cum pirata. *ibid.* 17. jurisjurandi fraus. i. 13, 3. fides. iii. 26, 4.
justitia voluntaria esse debet. i. 9, 4. justitiam servare. i. 13, 9. colere. i. 2, 6. adversus infimos servanda. i. 13, 9. et liberalitas maxime nos ad se allicit. i 17, 8. quomodo differat a verecundia. i. 28, 7. ex ea viri boni appellantur. i. 7, 1. ii. 11, 1. in ea virtutis splendor est maximus. i. 7, 1. nullum tempus ea vacare debet. i. 19, 10. omni oratione colenda est. ii. 12, 6. tria conficit, benevolentiam &c. ii. 11, 4. ejus fundamentum. i. 7, 6. 10, 2. 13, 7. munera. i. 7, 2. 28, 8. mirifica quædam multitudini videtur. ii. 11, 1. ad fidem faciendam plus pollet, quam prudentia. ii. 9, 8. fundamentum est perpetuæ commendationis. ii. 20, 14. honestum nihil est, quod ea vacat. i. 19, 3. ejus officia præponenda studiis scientiæ. i. 43, 11. omni hominum ordini necessaria est.

Digitized by Google

ii. 11, 6. omnium est domina et regina virtutum. iii. 6, 8.
justus nemo esse potest, qui mortem, &c. timet. ii. 11, 2. nihil cuiquam detrahet. iii. 19, 3. justum omne decorum est. i. 27, 5. justa præbenda servis. i. 13, 9. sæpe commutantur, fiuntque contraria. i. 10, 1.

K.

Κατόρθωμα quid. i. 3, 4.

L.

Labefactare fundamenta reip. ii. 22, 9.
labes conscientiæ. iii. 21, 13.
labi, errare, &c. turpe ducimus. i. 6, 2.
Lacedæmonii. i. 19, 7. 24, 9. ii. 7, 17. 23, 3.
lacerare patriam scelere. i. 17, 13.
lacessitus injuria. i. 7, 2. iii. 19, 4.
Laciades. ii. 18, 16.
Lælius C. i. 26, 2. 30, 9. ii. 11, 11. iii. 4, 5. Tullii liber sic dictus. ii. 9, 1.
Lanarius P. Calpurnius. iii. 16, 4.
languens vox. i. 37, 6.
largiri inconsulte. ii. 15, 10. largitio fontem benignitatis exhaurit. *ibid.* 3. eam corruptelam dixit Philippus. *ibid.* 6. fundum non habet. *ibid.* 14. eam sequuntur rapinæ. *ibid.* 11. ejus caussæ. ii. 17. 5. genere vitiosa, temporibus necessaria est. *ibid.* 12. est assentatorum populi. ii. 18, 9.
largorum duo genera. ii. 16, 1.
latebra perjurio. iii. 29, 13.
latronum leges esse dicuntur. ii. 11, 10. latrocinari. i. 35, 7. ii. 11, 9.
laurea laudi concedat. i. 22, 10.
laxitas, in domo. i. 39, 5.
legere intelligenter voluptates. iii. 33, 7. bona. iii. 3, 7.
lenis sermo. i. 37. 10. lenior vita. i. 31, 7. leniores virtutes. i. 15, 1.
Lentulus P. ii. 16, 12.
lepos quando adhibendus. i. 37, 12.
Leuctræ. i. 18, 9. Leuctrica calamitas. ii. 7, 17.
lex de pecuniis repetundis a quo lata. ii. 21, 6. lex Lætoria. iii. 15, 2. naturæ. iii. 6, 3. leges ad puniendum æquitate ducuntur. i. 25, 14. quomodo tollant astutias. iii. 17, 1. quid maxime velint. iii. 5, 6, quare constitutæ. ii. 12, 3. leges in xii. tab. et sacratæ. iii. 31, 4.
liberalitas multas habet cautiones. i. 14, 1. efficit, ut eos diligamus in quibus inest. i. 16. ejus duo genera sunt. i. 15, 7. duplex ratio est. ii. 15, 2. in quos propensior esse debeat. i. 16, 9. ii. 18, 3. hominum naturæ accommodata est. i. 14, 1. nos ad se allicit. i. 17, 8. ejus modus adhibeatur. ii. 15, 4.
liberare promissa. i. 10, 7. civitates. iii. 22, 6. se invidia. ii. 17, 4.
liberis dare operam. i. 35, 7.
libertatis proprium. i. 20, 12. pro ea magnanimis viris omnis debet esse contentio. *ibid.* 8.
libidine commotorum ora qualia. i. 29, 4. libidines consectatrices voluptatis. iii. 33, 10. libido procreandi. i. 17, 4.

Digitized by Google

limatur veritas in disputatione. ii. 10, 2.
lingua maxime conjunguntur homines. i. 17, 1.
literæ neque expressæ, neque oppressæ. i. 37, 6. forenses et senatoriæ. ii. 1, 8.
litem orare. iii. 10, 11.
lites vitandæ. ii. 18, 10.
loci magna vis est. i. 40, 8.
locuples testis. iii. 2, 14. auctor. iii. 27, 1. 29, 9. locupletes. i. e. divites obligari beneficio nolunt. ii. 20, 6.
lubricus locus. i. 19, 13.
luculenter. iii. 14, 10.
Lucullus L. i. 39, 9. Lucülli. ii. 14, 9.
ludendi licentiam dare. i. 29, 9. ejus modus retinendus. *ibid.* 13. ludo et joco quomodo uti liceat. *ibid.* 7. ludorum apparatus. ii. 16, 2. ludus talarius. i. 42, 6.
lumen ingenii. i. 29, 9. lumen i. e. clarus vir. iii. 16, 6.
lustrare omnia animo et cogitatione. i. 17, 11.
Lutatius Pinthia M. iii. 19, 7.
luxuria omni ætati turpis, senectuti fœdissima. i. 34, 7.
Lycurgi leges. i. 22, 7.
Lysander. i. 22, 7. 30, 14. Lysandrum Ephorum expulerunt Lacedæmonii. ii. 23, 1.
Lysis Pythagoreus. i. 44, 2.

M.

Macedones. ii. 7, 17.
Mælius Q. iii. 30, 2.
magistratus legum similes sint. i. 25, 14. iis magnificentia &c. adhibenda. i. 21, 8. eorum officium. i. 34, 8.
magistratus adipiscendi iis, qui &c. i. 21, 7.
magnanimi qui habendi. i. 19, 11. magnanimi est punire sontes &c. i. 24, 1. magnus animus duabus rebus cernitur. i. 20, 1. ejus opera. i. 23, 6. cupidus principatus et pertinax sæpe est. i. 19, 6.
magnifici apparatus. i. 8, 3. magnificentia adhibenda est expensentibus remp. i. 21, 8.
magnitudo animi in quibus eluceat. i. 5, 5. 19, 7. iii. 26, 8.
majores natu verendi sunt. i. 34, 8. majorum vitæ genus plerique imitantur. i. 32, 6. majores quomodo imitandi. i. 33, 10.
male pugnatum. iii. 30, 1. male materiatæ ædes. iii. 13, 2.
malitia, quid. iii. 17, 9. plurimum distat a prudentia. *ibid.* 9. malitiosa interpretatio juris. i. 10, 8. malitiosæ blanditiæ officiorum. iii. 18, 8.
Mamercus. ii. 17, 1.
Mancia Q. Mucius. i. 30, 15.
Mancinus C. iii. 30, 3.
mancipium. iii. 16, 9.
mandare aliquid scriptis. ii. 1, 7. literis. ii. 2, 1. iii. 1, 11.
maneat. (i. e. *verum seu certum sit,*) iii. 12, 1.
Manlius L. A. F. iii. 31, 5. Tit. Torquatus. *ibid.* 6.
mansuetudo quatenus probanda. i. 25, 10. mansuetudo morum. ii. 9, 5.
manuum motus teneant decorum. i. 35, 8.
Marathon. i. 18, 9.
Marcellus M. i. 18, 9.
Marcus, *vide* Cato, Crassus, &c.
Marius Gratidianus. iii. 16, 9. 20, 3.
Marius C. i. 22, 8. iii. 20, 1.
Marte nostro. iii. 7, 8.
Massilia. ii. 8, 9.
Materiata. male materiatæ ædes. iii. 13, 2.
maximam partem. i. 7, 1.

Digitized by Google

Medi. ii. 12, 1.
medici ad urendum inviti veniunt. i. 38, 3. leviter ægrotantes leniter curant. i. 24, 4.
medicina. i. 42, 7.
mediocritas, quæ est inter nimium et parum, recte placet Peripateticis. i. 25, 3. in plerisque rebus optima est. i. 36, 6.
meditata injuria. i. 8, 10.
medium officium. i. 3, 5. iii. 3, 10.
medius. ex media laude justitiæ. i. 19, 5.
melius emere, vendere. iii. 15, 1. melius æquius. *ibid.* 3.
membra, quæ reliquis nocent, amputantur. iii. 6, 18.
Menalippa. i. 31, 11.
mendacium ex rebus contrahendis tollendum. iii. 15, 5.
mens semper aliquid anquirit aut agit. i. 30. 2. mentis agitatio. iii. 1, 11. mente nihil divinius dedit Deus. iii. 10, 12. mente captus. i. 37.
mercatura quando sordida &c. i. 42, 8. mercatura bonarum artium, Athenæ. iii. 2, 5.
mercenarii. i. 42, 3. merces auctoramentum servitutis. *ibid.*
Metellus Qu. i. 25, 7. iii. 20, 1.
metiri summum bonum suis commodis. i. 2, 6. studia naturæ regula. i. 31, 2. omnia emolumentis et commodis. iii. 4, 7. res expetendas vel voluptate, vel indolentia. iii. 3, 5.
Metrodori sententia. iii. 33, 5.
metuentium ora qualia. i. 29, 4. metui. quem metuunt, oderunt. ii. 7, 2. qui metuuntur, metuunt. ii. 7, 11.
metus malus diuturnitatis custos. ii. 7, 5. absit caritas retineatur. *ibid.* 10. ei nulla vis imperii potest diu obsistere. ii. 7, 15. 8, 17. promissa non servanda, quæ quis facit coactus metu. i. 10, 7.
micare dignus quicum in tenebris mices, iii. 19, 10. micando victus. iii. 23, 6.
migrare aliquid. i. 10, 1.
militem gloriosum imitari. i. 38, 8. sacramento obligare. i. 11, 11.
Milo P. ii. 17, 4.
minima de malis. iii. 1, 9. 28, 10.
ministræ voluptatum artes. i. 42, 6. ministrare victum alicui. ii. 4, 6.
Minos justus. i. 28, 2.
minuere consuetudinem. ii. 8, 5. minuenda est hæc opinio. i. 22, 1.
mirari, i. e. admirari. i. 21, 4. ii. 8, 19. mirabile, i. e. admirabile. iii. 31, 2.
missus factus. i. 11, 12.
mixta modestiæ gravitas. ii. 14, 5.
moderatio dictorum et factorum. i. 28, 5. ex quo eluceat. i. 29, 3.
modestia definitur. i. 40, 4. prima commendatio ab ea proficiscitur. ii. 13, 10.
modus optimus est, decus tenere. i. 39, 11. modus rerum. i. 27, 1.
molestias deponere. ii. 1, 9. calorum sedare. ii. 4, 1.
molli nomine appellare. i. 12, 3. molliores in dolore. i. 21, 6. molliter vivere. i. 30, 6.
monstrare viam erranti. i. 16, 6. non monstrare, Athenis exsecrationibus publicis sancitum est. iii. 13, 4.
monumenta literarum. i. 44, 3. ingenii. iii. 1, 11. monu-

Digitized by Google

menta præceptaque. iii. 33, 25.
morbus animi. i. 15.
morositas inutilis et odiosa. i. 25, 9.
mors servituti turpitudinique anteponenda. i. 23, 7.
morsus acriores. ii. 7, 9.
mos rogandi judicis. iii. 10, 13. mores hominum, non fortunam sequi. ii. 20, 1. mores spectandi. i. 14, 10. morum similitudo amicitiam conjugat. i. 17, 9. morum dissimilitudines. i. 30, 17. morem omnem Lacedæmoniorum. i. 19, 7.
motus animi. i. 28, 10. 36, 8. corporis. *ibid.* 4. palæstrici. i. 36, 3. motus animorum duplices. *ibid.* 9.
movere oculos. i. 28, 5. approbationem. *ibid.* 5. possessiones. ii. 23, 6. veros hæredes. iii. 19, 2. moveri sensu. i. 4, 3. pecunia. ii. 11, 3. movetur benevolentia benefica voluntate. ii. 9, 4.
multiplicata domus. i. 39, 3.
multitudinis imperitæ error. i. 19, 12. multitudinis amor quibus rebus maxime commoveatur. ii. 9, 5. 22, 8.
Mummius L. ii. 22, 4.
munditia qualis adhibenda. i. 36, 5.
munificus in dando. ii. 18, 10.
munitior vita. ii. 4, 8.
munus proprium magistratus. i. 34, 9. munusculum alieni facinoris. iii. 18, 4.
Musicorum aures vel minima sentiunt. i. 41, 1.
mutatio officiorum. i. 7, 5. mutatio morum institutorumque facienda, si &c. i. 33, 7.
Mucii P. domus. ii. 13, 12.
Mucius filius P. i. 32, 4.
Mucius Q. ii. 16, 11. Mucius Q. Mancia. i. 30, 15.

N.

Nasica P. Ti. Gracchum interemit. i. 22, 9. Nasica P. Scipio. i. 30, 16.
natura hominem conciliat homini. i. 4, 4. ingenerat amorem in natos. *ibid.* naturæ quid aptissimum. *ibid.* 5. personam nobis imposuit. i. 28, 3. dedit nobis constantiæ, moderationis, &c. partes. *ibid.* 4. docet decore nos gerere adversus homines. *ibid.* naturam sequi ducem. *ibid.* 9. naturæ excellentia et dignitas. i. 30, 6. duas personas nobis induit. *ibid.* 7. naturæ nostræ regula studia metiamur. i. 31, 2. naturæ repugnare non attinet. *ibid.* 3. naturam aliorum sequi, suam omittere. *ibid.* 4. naturarum differentiæ. *ibid.* 6. naturæ ratio maxime habenda, in deligendo genere vitæ. i. 33, 4. natura firmior est quam fortuna. *ibid.* 5. a natura quid deceat exquirimus. i. 35, 3. ducuntur homines. i. 41, 6. congregati sunt homines. i. 44, 7. ii. 21, 9. iii. 12, 9. natura non patitur, ut aliorum spoliis ditescamus. iii. 5, 4. 17, 13. præscribit, ut homo homini consultum velit. iii. 6, 2. violare alterum prohibet. *ibid.* 3. recta &c. desiderat. iii. 8, 2. natura universa. i. 31, 4. naturæ fabrica. *ibid.* 2. ratio. i. 35, 3.
natis sepulchro ipse est parens. i. 28, 2.
navis conducta non domini est, &c. iii. 23, 4.

Digitized by Google

Neapolitani, i. 10, 10.
necessitati parere. i. 35, 4. ii. 21, 11.
necessitudinum gradus. i. 18, 2.
negligentia omnis actio vacare debet. i. 29, 1. negligentia agrestis in vestitu &c. fugienda. i. 36, 5. negligenter agere. i. 29, 5.
negotium. in omni negotio diligens præparatio adhibenda est. i. 21, 13. negotium exhibere alicui. iii. 28, 4. 31, 7. suum agere. i. 9, 5. negotia exequi. i. 23, 1.
Neptunus. i. 10, 4. iii. 25, 3.
nervosius disserere: remissius oppon. iii. 29, 11.
Nicocles tyrannus. ii. 23, 5.
niti alterius consilio &c. i. 34, 2.
nobilitates. i. 32, 2.
nobilitatus. i. 4, 9. ii. 7, 16.
nocentem, modo ne nefarium, defendere licet. ii. 14, 15. noceatur. (*impers.*) i. 10, 2.
Nolani. i. 10, 10.
nomina facere. iii. 14, 8.
Norbanus C. ii. 14, 8.
Noster, *pro* C. Cæsar. ii. 7, 16. 24, 5.
nota turpis temporum. iii. 18, 6.
notati ignominiis. iii. 32, 9.
notiones censorum. iii. 31, 4. notio complicata animi. iii. 19, 4. notio boni viri. iii. 20, 8.
novus homo. i. 39, 2.
Numantia. i. 11, 5. 22, 9.
numerus frumenti. iii, 12, 3. numerum obtinere. ii. 12, 12. numeros omnes habet. iii. 3, 11.
Numicius Ti. iii. 30, 2.
nummi adulterini, boni. iii. 23, 9. nummaria res. iii. 20, 3.
nuncupata lingua. iii. 16, 2.

O.

Obedire consilio rationique. i. 23, 1.
objecta species utilitatis est. iii. 8, 1.
obire cœtus hominum. i. 4, 4.
objurgatio qualis esse debeat. i. 38, 5.
oblectare se. iii. 14, 2.
obligare aliquem sacramento. i. 11, 11. beneficiis. i. 17, 14. ii. 20, 6.
obscœnitas fugienda. i. 29, 12. 35, 5.
obscurare speciem utilitatis. iii. 11, 7.
observare homines bene meritos debemus. i. 41, 12.
obsideri ab hostibus. ii. 16, 7.
obsistere injuriæ. i. 7, 8. odiis. ii. 7, 3. vitiis. ii. 10, 10.
obsoleti philosophi. iii. 33, 3.
obstringere homines beneficiis. ii. 19, 6. se parricidio patriæ. iii. 21, 8.
obtinere numerum jure cæsorum. ii. 12, 12. testamentum. iii. 18, 3. regnum. iii. 21, 12.
obtingere. quod cuique obtigit. i. 7, 4.
obvenire. sin obvenerit ejus necessitas. ii. 21, 11.
occultandi spes ex omni deliberatione removenda. iii. 8, 8.
occupare tyrannidem. iii. 23, 8. occupatio. i. 7, 3.
occurritur nobis. ii. 2, 10.
Octavius Cn. i. 39, 2.
Octavius M. ii. 21, 4.
oculi abstinentes. i. 40, 8. conjiciuntur in eum. ii. 13, 3. oculorum obtutus. i. 41, 2.
odiis multorum nullæ opes obsistere possunt. ii. 7, 3. odia hominum multum valent ad pestem. *ibid.* 4. oderint dum metuant. i. 28, 2.
offendere (*verb. neut.*) i. 25, 5.

Digitized by Google

offensionis aliquid habet. iii. 29, 10.
offerre se periculis. i. 24, 3.
officere auspiciis. iii. 16, 4.
officina nihil ingenium habere potest. i. 42, 5.
officium duplex. i. 3, 1. medium, rectum, perfectum et absolutum. i. 3, 4. iii. 3, 11. in omni vitæ parte necessarium est. i. 2, 3. commutatur, commutatis justitiæ fundamentis. i. 10, 3. officii descriptio quæ. i. 29, 1. forma. *ibid.* 5. officium magistratus, peregrini, incolæ. i. 34, 11. quod ad conjunctionem hominum tuendum valet. i. 43, 8. officia quæ naturæ aptiora. *ibid.* 4. aliis magis, quam aliis debentur. i. 17, 14. 45, 8. servanda adversus eos, a quibus injuriam acceperis. i. 11, 1. justitiæ, præponenda officiis scientiæ. i. 43, 11. 44, 12. cui officii plurimum debeatur. i. 17, 14. in officio colendo, sita est vitæ honestas, in negligendo turpitudo. i. 2, 3. officiorum malitiosæ blanditiæ. iii. 18, 8. officia (i. e. *beneficia.*) i. 15, 4.
omittere pietatem et humanitatem. iii. 10, 5. utilitates nostras. *ibid.* 6.
opera benigne facere, potius quam pecunia, debemus. ii. 15, 2. opera prodesse multis licet. ii. 19, 6.
opes cum infamia non sunt utiles. iii. 22, 5.
opifices omnes in sordida arte versantur. i. 42, 5.
opinio justitiæ (sensu inusitato). ii. 11, 6. opinionis error. i. 8, 7. opinio hominum de se non negligenda. i. 28, 6. præter opinionem. ii. 10, 6.
opipare apparatum convivium. iii. 14, 5.
opitulari alicui. i. 15, 10.
oppetere mortem. i. 17, 12. 25, 5. 31, 8.
opponere caussam muri. iii. 10, 5.
opportunitas temporum. i. 40, 1. est locus actionis. *ibid.* 3.
oppressæ literæ. i. 37, 6. oppressio legum et libertatis. iii. 21, 6.
opprimere aliquem improviso. ii. 23, 5.
optationis. iii. 25, 3.
opus esse, *pro* expedire. (vide not. iii. 11, 10.) iii. 32, 10.
oraculum Apollinis Pythii. ii. 22, 7.
Orata C. Sergius. iii. 16, 9.
orationis facultas. i. 1, 1. contentio. i. 37, 1. vis magna, eaque duplex. *ibid.* duplex ratio. ii. 14, 6. oratio vinculum societatis est. i. 16, 3. 17, 11. orationis indicem vocem habemus. i. 37, 4. oratoris proprium. i. 1, 4.
orbatus filio. i. 10, 4. reip. muneribus. ii. 2, 9.
ordo rerum. i. 40, 3. ordinis definitio. *ibid.* 1. ordo actionum qualis adhibendus. *ibid.* 6.
Orestes. ii. 17, 3.
orichalcum. iii. 23, 12.
ὁρμή. ii. 5, 8.
ornatus virtutibus. i. 15, 1. ingenii magnitudine, &c. i. 33, 1. ornate dicere. i. 1, 4.
ornatus viro indignus removeatur. i. 36, 2.
ortus nostri partem patria vindicat, &c.
otium plerisque languorem affert. iii. 1, 2. otiosorum vita. i. 21, 2. numquam minus otiosus, quam cum otiosus. iii. 1, 1. otium persequi. iii.

Digitized by Google

1, 4. constitutum. *ibid.* 7. parere. *ibid.* 9.

P.

Paci quali semper est consulendum. i. 11, 3. pace Quirini dixerim. iii. 10, 5.
pactæ cum hoste induciæ. i. 10, 9. pactum prædonibus pro capite pretium. iii. 29, 16. pacta semperne servanda. iii. 24, 1.
Palamedes. iii. 26, 4.
Pala annuli. iii. 9, 2.
palæstrici motus. i. 36, 3.
Panætius. 1. 3, 6. 43, 2. ii. 5, 1. 17, 10. iii. 2, 14. 3, 1. 7, 1.
Papius. iii. 11, 3.
parare classem. i. 24, 9. paratus ad periculum. i. 19, 4. paratius dimicare. i. 24, 7.
parcere libertati populi. i. 12, 6.
parentibus plurimum officii tribuendum. i. 17, 14.
parentiores exercitus. i. 22, 7.
parere rationi. i. 29, 3. 39, 10. necessitati. i. 35, 4. ii. 21, 11. liberalitati, beneficentiæ. i. 26, 10.
parere sibi laudem. ii. 13, 13. otium civitati. iii. 1, 6.
parietes extrema scelera metuentes. ii. 8, 14.
parsimonia augetur res famil. i. 26. 10. conservatur. ii. 24, 10.
pars. magnam partem. i. 38, 4. maximam partem. i. 7, 10. parti civium consulere, &c. i. 25, 3. majores partes. ii. 10, 11. partes a natura occultatæ ab oculis removendæ sunt. i. 35, 4. suis nominibus non appellantur. *ibid.*
particeps rationis. i. 4, 3.
pascere bene, maxime expedit in re familiari. ii. 25, 5. pasci maleficio et scelere. ii. 11, 8.
patefacere aures assentatoribus. i. 26, 7.
patere. pateat res familiaris liberalitati, &c. i. 26, 8. patere domos hospitibus, &c. decorum est. ii. 18, 14.
patientia animi et corporis. i. 34, 3.
patrem fana expilantem, &c. debeatne arguere filius? iii. 23, 7. patrum gloriæ æmuli filius. i. 32, 4.
patria vindicat ortus nostri partem. i. 7, 5. omnes caritates complexa est. i. 17, 12. patriam lacerare. *ibid.* 13. præstat omnibus officiis. iii. 23, 7. patriæ primo tribuendum officium. i. 17, 14. patriæ subveniat sapiens, relictis studiis. i. 43, 10. patriæ parricidium. iii. 21, 8.
patrocinium orbis terræ. ii. 8, 5.
patroni victarum civitatum victores sunt. i. 11, 8. patrono licet verisimile defendere. ii. 14, 16. patronus agri. iii. 18, 6.
Paulus Macedonum gaza potitus est. ii. 22, 2.
Pausanias. i. 22, 7.
peccare numquam est utile, quia semper est turpe. iii. 15, 14. peccatur (*pass.*) i. 8, 8. 10, 9. peccatur (*impers.*) iii. 11, 1. 18, 1.
pecuniæ cupiditas infinita. i. 8, 3. pecunia magna. i. 8, 2. grandis. ii. 23, 8. fugienda est. i. 20, 7. pecuniæ quærendæ et collocandæ ratio est. ii. 12, 7. pecuniam qui habet, non reddidit, &c. gratiam vero &c. ii. 20, 5. pecuniæ fructus. ii. 18, 13. pecunia res tentatur. ii. 6, 10.

Digitized by Google

pellere suspicionem. ii. 21, 14. possessores suis sedibus. ii. 22, 9.
pellicatus suspicio. ii. 7, 14.
pendere ex errore multitudinis. i. 19, 12.
Pennus. iii. 11, 3.
pepulit animum species utilitatis. iii. 10, 4.
peragrantes rura. iii. 1, 4.
percipere fructus. i. 18, 2. ii. 4, 3. artis præcepta. i. 18, 4. perceptio frugum. ii. 3, 14.
percipi, i. e. certum esse. ii. 2, 10.
percrebuisset. iii. 14, 3.
percussio digitorum. iii. 19, 12.
perduellis olim, qui nunc hostis, vocabatur. i. 12, 1.
peregrini officium. i. 34, 8. peregrinos urbis usu prohibuerunt Papius et Pennus. iii. 11, 3.
perfuga a Pyrrho pollicitus est, se regem necaturum, &c. iii. 22, 2.
perfugere ad otium. i. 20, 11. perfugium. i. 17, 14.
Pericles. i. 30, 10. 40, 8. ii. 17, 11.
periculosa consilia. i. 24, 2. periculosæ curationes. *ibid.* 4.
perimere consilium alicujus. iii. 7, 1.
Peripatetici. i. 25, 13. iii. 3, 2. 4, 15. Peripatetici non multum distant ab Academicis. i. 1, 3. Peripatetica philosophia, antiquissima et nobilissima. ii. 2, 17.
perjurare quid sit. iii. 29, 18.
perlucet decorum ex nonnullis virtutibus. ii. 9, 6.
permanere in proposito. i. 31, 7.
permissu alicujus. i. 13, 4.
permovere homines. ii. 10, 12.
perrumpere leges. iii. 8, 6.
perscrutari arculas. ii. 7, 13.
personis duabus a natura induti sumus. i. 30, 7. personam gerere, i. 32, 3. induere. iii. 10, 10. ponere. *ibid.* nobis imposuit natura. i. 28, 3.
perspicientia veri. i. 5, 2.
perspicuum est. ii. 4, 3. 12, 5. iii. 23, 12. 32, 10.
perstare. in eo perstant. iii. 9, 8.
perturbare conditiones perjurio. iii. 29, 20. perturbari in rebus asperis. i. 23, 5. perturbatio animi brevis est plerumque. i. 8, 9. in omni vita fugienda est. i. 38, 1. quæ cum perturbatione fiunt constanter fieri non possunt. i. 38, 7.
pervenire ad aliquid. i. 31, 8. iii. 8, 7. pervenit ad unum licentia. ii. 8, 11. ad aliquem nomen alterius. iii. 18, 6.
perverse imitari. iii. 32, 4. perversitas. i. 40, 10.
pervertere officium. i. 4. jura divina et humana. i. 8, 7. fundamenta naturæ. iii. 28, 1.
pestilentes ædes. iii. 13, 2. domus. *ibid.* 8.
pestis, *pro* pernicie. ii. 7, 4. 14, 14. 21, 7.
petulantia. i. 35, 5.
Phaethon. iii. 25, 2.
Phalaris. ii. 7, 16. iii. 6, 16.
Philippus Alexandri pater. i. 26, 3. ii. 15, 6.
Philippus L. i. 30, 9. ejus capitalis oratio. ii. 21, 7. Q. filius, ejus gloriatio. ii. 17, 6. ejus sententia. iii. 22, 6.
philosophia laudatur, ii. 2, 3. est studium sapientiæ. *ibid.* 4. tota frugifera est &c. iii. 2, 1. philosophandi scientia. i. 1, 4. philosophorum vita. i. 21, 9.
Phintias Pythagoreus. iii. 10, 16.

Digitized by Google

Phœnisse, trag. iii. 21, 3.
φρόνησις. i. 43, 6.
pictores suum opus a vulgo considerari volunt. i. 41, 8.
pietas Deos placatos efficiet. ii. 3, 11.
pirata communis hostis omnium. iii. 29, 17.
Piso L. i. 21.
pius in parentes. iii. 23, 7.
placabilitas magno viro dignissima. i. 25, 8.
placet. i. 43, 4. Stoicis. i. 7, 5. iii. 3, 10.
Plateæ. i. 18, 9.
Plato. i. 1, 8. 5, 1. 44, 2. Platonis dictum in philosophos. i. 9, 2. duo præcepta. i. 25, 1. dictum in ambitiosos. *ib.* 6. dictum præclarum. i. 19, 4. iii. 1. Platonici. i. 1, 3.
Plautus jocis refertus. i. 29, 11.
pleniore ore laudare. i. 18, 8.
Pœni fœdifragi. i. 12, 5.
pœna ne sit major quam culpa. i. 25, 12. irrogetur sine favore. *ibid.* 13. sine ira. *ibid.* sine contumelia. i. 38, 4.
pœnitere injuriæ suæ. i. 11, 1. non pœnitebit te. i. 1, 3.
poetæ quando decorum servant. i. 28, 1. opus suum a vulgo considerari volunt. i. 41, 8.
Polybius. iii. 32, 2.
Pompeius Sext. i. 6, 5. Cnæus. i. 22, 14. ii. 13, 7. 16, 12. 17, 10. iii. 21, 1. Quint. iii. 30, 4.
Pomponius M. iii. 31, 5.
ponderandum est. i. 15, 8. ponderare res judicio certo. ii. 16, 9.
pondere omni gravior, quam. iii. 8, 3.
ponere personam, induere oppon. iii. 10, 10. operam in. i. 6, 5. 22, 15. ii. 1, 3. tabulam. iii. 17, 2. rumores ante salutem. i. 24, 2. hastam in foro. ii. 23, 10. bonum in voluptate. iii. 33, 10.
Pontius C. Samnis. ii. 21, 15.
Popilius imperator. i. 11, 10.
popularis. i. 25, 3. ii. 6, 8. 22, 9. popularia verba. ii. 10, 4. munera. ii. 16, 4. popularis gratia. iii. 20, 6.
portitorum quæstus. i. 42, 2.
portus et refugium. ii. 8, 2.
Posidonius. iii. 2, 14.
positis armis. i. 11, 7.
Posthumius Sp. iii. 30, 1.
postulatur a populo. ii. 17, 2. ab optimis viris. ii. 16, 10. postulari a se, aut expectari. ii. 20, 6.
potentiæ, (*num. plur.*) iii. 8, 5.
potitus est urbe. ii. 23, 5.
præ se ferre speciem boni viri. ii. 11, 5.
præberi. ut omnia præberentur. ii. 18, 16. præbere se utilem. i. 26, 10. se spectatores otiosos. ii. 7, 17.
præbitor. ii. 15, 6.
præcepta usum et exercitationem desiderant. i. 30. præcepta tradere. i. 2, 2. 3, 3. 18, 4. percipere. i. 18, 4. præceptio. i. 2, 9.
præcidere pollices alicui. iii. 11, 1. amicitias. i. 33, 8.
præcipere futura cogitatione. i. 23, 6. hostium consilia. i. 30, 11.
præconis voci subjicere. ii. 23, 10.
prædari ex alicujus inscientia. iii. 17, 13.
prædicare de seipso. i. 38, 8. prædicat præco. iii. 13, 8.
præfidentes sibi. i. 26, 5.
præfracte agere. iii. 22, 9.
prægressus. i. 4, 3.
præmia instigant ad agendum. i. 15. ii. 20. sunt caussa peccandi. iii. 20, 1.
præparare res necessarias. i. 4,

Digitized by Google

3. præparatio diligens adhibenda in negotiis. i. 21, 13.
præponderari honestate. iii. 4, 7.
præripere collegis gratiam. iii. 20, 6.
præsens in manum quod datur, gratum est. ii. 17, 9. præsens animus. i. 23, 5.
præsidia vitæ quibus maxime debeantur. i. 17, 15.
præstare omnibus. i. 19, 8. justitiam, fidem, &c. i. 33, 11. se invictum. i. 20, 6. aliqua gloria. i. 32, 4. non omne dictum præstandum est. iii. 13, 8. præstari emtori damnum oportet. iii. 16, 7. præstat edicto ædilium. iii. 17, 12.
prævertere utilitatem. iii. 28, 1.
premi ab aliquo. ii. 12, 2. calamitate. ii. 18, 2.
πρίασθαι. i. 27, 2.
presse loqui. i. 37, 4.
princeps philosophorum. i. 1, 3. principes inveniendi. ii. 4, 5. princeps jurisjurandi. iii. 26, 4. principes sint patria et parentes. i. 17, 14. principis domus qualis esse debeat. i. 39, 1. principum facta plerique imitantur. i. 39, 9.
privati officium. i. 34, 10. privata nulla sunt natura. i. 7, 3.
probabilis ratio. i. 3, 5. probatio athletarum. i. 40, 8.
probus et modestus. ii. 20, 8.
procreandi libido. i. 17, 4.
procuratio reip. i. 25, 2. negotii. ii. 21, 14.
prodere memoriam rei posteris. ii. 18, 6. patriam. iii. 23, 8. ut prodiderunt poetæ. iii. 26. 1. proditum a Tantalo regnum. iii. 21, 12.
prodigi. ii. 16, 1.
prodire in scenam. i. 35, 11. extra modum sumtu. i. 39. 8.
proferre formulas. iii. 14, 9. fabulas. iii. 9, 1.
proficere in aliqno studio. i. 1, 3.
proficisci ab ostentatione. i. 14, 3. a nostra voluntate. i. 32, 3.
profundere vitam pro patria. i. 24, 8. omnia. i. 29, 13. pecunias in aliquid. ii. 16, 2. profusum jocandi genus. i. 29, 10.
progressio ad virtutem. iii. 4, 6.
prohibere aquam profluentem. i. 16, 8. aliquem injuria. ii. 12, 2. peregrinos usu urbis. iii. 11, 4. prohibitus a forensibus negotiis. iii. 1, 4.
promissa non semper facienda. i. 10, 5. iii. 24, 1. 25, 1. promissum facere. i. 10, 1. efficere. *ibid.* 3. servare. *ibid.* 5. promissis stare. *ibid.* 7. promissionibus capti. ii. 6, 12.
promtus ad periculum. i. 24, 7.
pronuntiavit judex. iii. 16, 7.
propagatio et soboles. i. 17, 6.
propemodum, *pro* prope ad eundem modum. ii. 8, 20.
propensior in aliquem. ii. 18, 3. 20, 3. ad voluptatem. i. 30, 3.
propinquorum societas. i. 17, 3. propinquum citius quam vicinum defendas. i. 18, 2.
proponere sibi magna. i. 32, 6. largitiones. ii. 6, 8. præmium alicui. iii. 22, 2.
propugnare pro. i. 19, 2.
propulsare injuriam. i. 7, 7. 19, 11. iii. 18, 7.
propylæa. ii. 17, 11.

Digitized by Google

proscribere ædes. iii. 13, 7. 16, 4. 17, 2.
prospicere futura. ii. 9, 9.
proverbium sermone tritum. i. 10, 8. vetustate tritum. iii. 19, 10. in proverbii consuetudinem venire. ii. 15, 14.
provideat ne &c. i. 37, 13. multo ante providendum. ii. 21, 10.
provocati beneficio. i. 15, 5.
prudentia quid. i. 43, 6. in quibus locata. iii. 17, 8. quot in ea insint. i. 5, 3. utilis et vera quænam. ii. 9, 9. sine justitia nil valet ad faciendam fidem. ii. 9, 11. prudens quis. i. 5, 4.
Ptolemæus Ægypti rex. ii. 23, 7.
publicare bona civium. ii. 8, 8.
Publius. *vide* Crassus, Lanarius, &c.
pulchritudo corporis movet oculos. i. 28, 5. a valetudine secerni nequit. i. 27, 9. pulchritudinis duo genera. i. 36, 1.
puniri aliquem. i. 25, 13.
putare pro nihilo. i. 9, 2. 21, 5. non putaram. i. 23, 6.
putidum. i. 37, 6.
Pyrrho. i. 2, 9.
Pyrrhus Epiri rex. i. 13, 7. iii. 22, 2. Pyrrhi illa; *Nec mi earum* &c. i. 12, 5.
Pythagoras. i. 17, 9. 30, 10.
Pythius. iii. 14, 2.

Q.

Quæstiones ab Hecatone tractatæ. iii. 23, 1.
quæstus qui liberales, qui sordidi. i. 42, 3.
quanto superiores sumus, tanto nos geramus summissius. i. 26, 4.
quemadmodum, *pro* quo pacto. i. 28, 4. ii. 1, 1. 13, 3.
quietes. (*num. plur.*) i. 29, 7.
quietum disputandi genus. i. 1, 6.
Quintus, *vide* Lentulus, &c.
Quirinus, vel Romulus. iii. 10, 5.
quotus enim quisque reperietur, &c. iii. 17, 14.

R.

Rapere hominem huc et illuc. i. 28, 11. ad se utilitatem communem. iii. 6, 2. rapi ad aliquid. ii. 11, 4. iii. 28, 1.
rapinæ largitionem sequuntur. ii. 15, 11.
ratio vinculum societatis est. i. 16, 3. præsit appetitus obtemperet. i. 28, 11. ratione longissime absumus a feris. i. 16, 4. rationis girus. i. 26, 5. ratio postulat, ne quid insidiose, &c. iii. 17, 1. ratio sordidissima et inquinatissima. ii. 6, 9. stabilis et firma. i. 20, 5. ratio domestica, bellica. i. 22, 9. recondita. i. 27, 7.
ratiocinatores officiorum. i. 18, 3.
ratum esse. iii. 28, 8.
recedere a natura. i. 36, 8. ab officio. iii. 4, 14. a repub. i. 21, 3. a sceleratiore hasta. ii. 8, 12. recessit nomen a peregrino. i. 12, 3.
recipere se a cœtu. iii. 1, 6. se in concilium. iii. 9, 1. se in solitudinem. iii. 1, 2. hospites in domum. i. 39, 5. civitatem in fidem. i. 11, 8. recœpit se ad diem. iii. 10, 17.
recondita ratio. i. 27, 7.
recta vitæ via. i. 32, 13.
reddere depositum. i. 10, 1. iii. 25, 5. caussam probabilem. i. 29, 1. pecuniam. ii. 20, 5.
redhibeatur mancipium. iii. 23, 11.

Digitized by Google

redigere aliquem in potestatem. iii. 20, 1.
referre gratiam, officium maxime necessarium. i. 15, 4. referre et habere, gratiam et pecuniam. ii. 20, 4. referri ad &c. i. 10, 2.
reflavit fortuna. ii. 6, 3.
regnare inutile ei, qui id injuste consecutus est. iii. 21, 10. si violandum est jus, regnandi caussa violandum est, &c. ii. 21, 3.
regnum a Tantalo et Pelope proditum, iii. 21, 12. regni nulla societas, nec fides est. i. 8, 6. regno iniqui atque infideles multi, &c. iii. 21, 12.
Regulus an bene fecit &c.? iii. 26, ad 32.
relaxare animos. i. 34, 4.
relegare aliquem ab hominibus. iii. 31, 6.
religio anteponenda amicitiæ. iii. 10, 19.
relinquere obedientiam. i. 29, 3.
remanere in exercitu. i. 11, 11. in vita. iii. 6, 11. remansit nomen in eo, &c. i. 12, 3.
remisso animo. i. 29, 12.
removere se a negotiis. i. 20, 11. aliquid ab oculis. i. 35, 8. remotus a justitia. i. 19, 4.
repellere humanitatem. i. 19, 1. contumeliam. i. 38, 4. injuriam. iii. 18, 7. repulsæ. i. 21, 5.
repentinus motus. i. 8, 10.
repetendum altius. i. 16, 2.
reprimere ferocitatem alicujus. ii. 11, 11.
repudiare rem. iii. 11, 12. munusculum. iii. 18, 4. pacem Samnitium. iii. 30, 2.
requies curarum. ii. 2, 5. requiescere a reip. muneribus. iii. 1, 6.
res familiaris primum bene parta sit, &c. i. 26, 9. quibus rebus quærenda. ii. 24, 10. eam dilabi sinere flagitiosum est. ii. 18, 12. res prosperæ et ad voluntatem nostram fluentes. i. 26, 1. urbanæ majores, quam bellicæ. i. 22, 1. secundissimæ. i. 26, 6. adversas et secundas immoderate ferre levitatis est. *ibid.* 2. res nummaria. iii. 20, 3.
referare rem familiarem, claudere oppon. ii. 15, 13.
resistere angoribus. ii. 1, 5.
respublica. reip. præfutura duo Platonis præcepta teneant. i. 25, 1. legum similes sint. *ibid.* 14. ab iis res maximæ geruntur. i. 26, 8. iis majores animi motus concitantur. i. 21, 10. reip. caussa adhibenda severitas. i. 25, 10. reip. procuratio quomodo gerenda. ii. 21, 14. remp. capessere quinam debeant. i. 21, 8. reip. corpus. i. 25, 1. rerump. origo. i. 17, 6. fundamenta. ii. 22, 9. cum rep. unicuique carissima societas est. i. 17, 11. De Repub. Ciceronis libri. ii. 17.
restituere rem civitati. i. 24, 11.
restrictus in aliquo. ii. 18, 3.
reticentiæ pœna constituta est. iii. 16, 2.
retinere modum. i. 29, 13. gravitatem. i. 38, 6. recta et honesta. i. 25. summos cum infimis pari jure. ii. 12, 2. aliquid in possessione sua. ii. 19, 4. officium. iii. 29, 9. honestatem. iii. 33, 4. nec eum retinuit caritas patriæ, nec suorum. iii. 27, 4. retineri a ratione. i. 29, 3. a propinquis. i. 13, 2.

Digitized by Google

reverentia adversus homines adhibenda. i. 28, 6.
revocare rationem ad veritatem. iii. 21, 10. modum villarum ad mediocritatem. i. 39, 9. revocavit me patria de medio cursu. iii. 33, 23. revocetur oratio ad &c. i. 37, 15.
rhetorum campus. i. 18, 9. turba referta omnia. i. 37, 3.
Rhodus. iii. 12, 3.
roborare gravitatem. i. 31, 7.
robustus animus. i. 20, 5.
Romanus populus animi magnitudine excellit. i. 18, 9. præclarissimum factum putavit occidere tyrannum. iii. 4, 13.
rostra. in rostra escendere. iii. 20, 4.
rudis Græcarum literarum. i. 1, 2.
Rupilius. i. 31, 11.
Rutilius P. ii. 13, 12. iii. 2, 14.

S.

Sacramento militiæ obligare. i. 11, 11.
sacratæ leges. iii. 31, 4.
Salamis. i. 22, 4.
Salmaci, da spolia &c. i. 18, 7.
saltare in foro. iii. 19, 2. 24, 3.
sanciri lege aut jure civili. iii. 17, 3.
sanctum, i. e. vetitum. iii. 13, 4.
sancitum, i. e. imperatum. iii. 16, 1.
sanctam servare societatem. i. 8, 6.
sanctissime perscripta. i. 11, 9.
sanguinis conjunctio. i. 17, 6.
sapiens quis. i. 10. iii. 4, 1. si hominem videre non possit, excedat e vita. i. 43, 5. subveniat patriæ, abjectis studiis. *ibid.* 10. si fame conficiatur, utrum cibum alteri inutili abstulerit? &c. iii. 6, 8. si Gygis annulum haberet, nihilo plus peccet. iii. 9, 1. sapientis est nihil contra mores &c. facientem, habere rationem rei familiaris. iii. 15, 10. frustra sapit, qui sibi ipsi prodesse non quiret. *ibid.* 9. sapientes, iidem boni. *ibid.* erant M. Cato et C. Lælius. iii. 4, 3. sapiens solitudinem fugeret. i. 44, 11.
sapientia princeps omnium virtutum. i, 43, 6. quid sit. ii. 2, 2. nihil ea optabilius &c. *ibid.* ejus studium laudatur. *ibid.* 4.
satiatus quæstu. i. 42, 9.
satisfacere seriis rebus. i. 29, 7.
Satrius M. iii. 18, 6.
scenici sibi accommodatissimas fabulas eligunt. i. 31, 10. in scenam sine subligaculo non prodeunt. i. 35, 11.
Scævola Q. iii. 15, 7. 17, 8.
scalmus. iii. 14, 8.
Scaurus M. i. 22, 8. 30, 9. 39, 3. ii. 16, 12.
scientia sine justitia, calliditas appellanda est. i. 19, 4. scientiæ cupiditate omnes trahimur. i. 6, 2. in ea quærenda duo vitia vitanda. *ibid.* 3.
Scipionis P. dictum. iii. 1, 1. Scipiones duo. iii. 4, 2.
sciverunt Athenienses, ut &c. iii. 11, 1.
scribere aliquem heredem. iii. 19, 2. 24, 3.
secerni a valetudine. i. 27, 9.
secundum deos. ii. 3, 11. naturam. iii. 3, 7.
secundis rebus maxime utendum amicorum consilio, &c. i. 26, 5. secundissimæ res. i. 26, 6.
sedare calorum molestias. i. 4.

Digitized by Google

sedatio perturbationum. i. 27, 1.
seditiones unde oriantur. i. 25, 4.
sejungere utilitatem a dignitate. iii. 22, 4. utilitatem ab honestate. iii. 28, 1.
Selus M. ii. 17, 3.
semen bellorum civilium. ii. 8, 12.
seminarium reip. i. 17, 4.
senatus regum refugium et portus. ii. 8, 2.
sententiam explodere. i. 2, 9. ex animi sententia jurare. iii. 29, 18.
senum officia. i. 34, 2. senectuti multum tribuendum. i. 41, 12.
sequi rectam vitæ viam. i. 32, 13. mores hominum, non fortunam. ii. 20, 1. naturam ducem. i. 28, 9.
Sergius C. iii. 16, 9.
sermo ubi locum habeat. i. 37, 16. qualis esse debeat. i. 31, 5. 37, 3. sermonis comitas affabilitasque. ii. 14, 1. sermones quibus de rebus plerumque habeantur. i. 37, 14.
servare æquitatem. i. 19, 8. societatem sanctam. i. 8, 6. officia. i. 11, 1. id quod deceat. i. 28, 2. præscripta. i. 26, 11. constantiam. i. 34, 13. promissa. iii. 24, 1. justitiam. i. 13, 9. servare (*pro, conservare*) leges. i. 22, 5. 34, 9. instituta. i. 22, 5.
servire utilitati communi. i. 10, 2. personæ. iii. 29, 12. suæ utilitati. iii. 10, 6. serviebant ædes. iii. 16, 9. serviatur (*impers.*) i. 10, 2.
servorum conditio infima. i. 13, 9. quomodo eis utendum. *ib.*
severitas quando adhibenda. i. 25, 10.
sicarii. iii. 18, 2.
Sicyon. ii. 23, 9.
significatio virtutis. i. 15, 1. magna significatio fit. i. 36, 7.
Silanus. ii. 16, 11.
similitudo morum societatem firmat. i. 17, 9. similiter ut. i. 25, 6.
simplex et apertus. i. 30, 13. boni et simplices. i. 19, 5.
simulacra virtutis. i. 15, 1.
simulare aliud, aliud agere. iii. 14, 10. simulatio, dissimulatioque ex omni vita tollenda est. iii. 15, 1. simulatio intelligentiæ in malitia, vitæ maxima pernicies. iii. 17, 14. simulatio bonitatis in malitia, maxime capitalis injustitia. i. 13, 11. simulatio liberalitatis vanitati conjuncta est. i. 14, 9. simulatum nihil diuturnum. ii. 12, 10.
singulorum copiæ, divitiæ civitatis sunt. iii. 15, 11.
sita in casu. i. 32, 2.
sobrinorum conjunctiones. i. 17, 5.
societas omnium inter omnes, et eorum qui sunt ejusdem gentis. i. 17, 1. iii. 17, 4. quomodo servari optime possit. i. 16, 1. ratio qua continetur. i. 6, 4. societatis plures gradus. i. 16, 2. 17, 1. a Diis inter homines constituta. iii. 6, 7. gravissima est cum repub. i. 17, 11. firmatur morum similitudine. *ibid.* 15. ejus principia. i. 16, 2. vinculum. *ibid.* 3. iii. 6, 7. in societate hominum tuenda versatur honestum. i. 5, 5. ejus partes duæ sunt. i. 7. 1. officium ad eam tuendam valens, anteponendum cognitioni. i. 44, 8. maxime secundum naturam est. iii. 5,

Digitized by Google

7. societatem dirumpere. iii. 5, 2. evertere. *ibid.* 3. distrahere. iii. 6, 5. devincire. i. 7, 5. tueri. i. 5, 2. 44, 8. dirimere. iii. 6, 6.
Socrates. i. 26, 2. 30, 10. 41, 10. ii. 12, 8. iii. 3, 3. Socratici. i. 1, 3.
Sol nil vidit indignius. ii. 8, 10.
solertia quæ fugienda. i. 10, 12.
solida effigies justitiæ. iii. 17, 6.
solitarius homo. ii. 11, 6.
solitudo plerisque languorum affert. iii. 1, 2. tamquam portus est. *ibid.* 6. solitudinem fugere. i. 41, 11. in solitudine vivere. iii. 5, 10.
solivaga cognitio. i. 44, 8.
Solon. i. 22, 4. 30, 12.
solvere Alexandria. iii. 12, 3. solvendo esse. ii. 22, 12. solutio rerum creditarum. ii. 24, 2. solutus jurejurando. i. 13, 5.
sonare unum. i. 21.
Sophocles poeta. i. 40, 8.
sorte victus. iii. 23, 6.
Sparta avaritia peritura. ii. 22, 7.
spe id utile futurum. ii. 6, 12.
species utilitatis pepulit animum. iii. 10, 1. species utilitatis falsa. iii. 30, 5. specie utilitatis sæpe peccatur. iii. 10, 19.
spectare ad vitæ institutionem. i. 3, 3. ad opes. i. 8, 2. in aliquem. i. 17, 14. magna. ii. 13, 4. ad perniciem patriæ. iii. 23, 8. spectandi sunt mores. i. 24. spectatus igni. ii. 11, 3. non id spectandum &c. iii. 33, 9. spectat in nos solos. i. 17, 14.
splendidissima ingenia. i. 8, 8.
spoliare alterum. iii. 5, 2. 6, 10. se patrimonio. ii. 18, 13. aliquem vestitu. iii. 6, 10. aliquem fama. iii. 19, 7.
sponsionem facere. iii. 19, 7.
stadium currere. iii. 10, 7.
stare promissis. i. 10, 7. conventis. iii. 25, 8. suo judicio. iii. 30, 8. stans resp. eversæ opponitur. iii. 1, 12.
statuæ ornatu fere militari sunt. i. 18, 9. in omnibus vicis Mario. iii. 20, 5.
statuere voluptatem summum bonum. i. 2, 6.
status dies cum hoste. i. 12, 2.
stigmatias. ii. 7, 14.
stipatores. ii. 7, 13.
Stoïci. i. 2, 9. 7, 5. 35, 6. iii. 3, 7. Stoïcorum fontes. i. 2, 10.
stomachari. iii. 14, 9.
studere alicui rei. i. 37, 3. studet se gratum videri. ii. 20, 7.
studia hominum diversa. i. 32, 11. quomodo ad nostras utilitates allicere possimus. ii. 6, 6. studia nostræ naturæ regula metiamur. i. 31, 2.
suasor et auctor sententiæ. iii. 30, 3.
suavitates. iii. 33, 6.
subducere classem. iii. 11, 11.
subesse caussas oportet easdem. i. 12, 4.
subjicere se imperio alterius. ii. 6, 11. bona civium voci præconis. ii. 23, 10.
subire nomina vitiorum. iii. 13, 12. incommoda. iii. 6, 7. cruciatum voluntarium. iii. 29, 9.
pœnam dupli. iii. 16, 2.
subligaculum. i. 35, 11.
subsellia. iii. 20, 5.
subterfugere militiam. iii. 26, 1.
subtilitas. ii. 10, 2.
subvenire tempestati. i. 24, 5.

Digitized by Google

patriæ. i. 43, 10. ægris. ii. 4, 6. ei, qui potentis opibus urgetur. ii. 14, 18. necessitati. ii. 16, 8. subveniri tecta non possunt. ii. 4, 1.
succumbere homini, fortunæ, &c. i. 20, 1.
suffragari alicui ad consulatum. i. 39, 2.
Sulpicius C. i. 6, 5. Sulpicius P. ii. 14, 8.
sumere sibi otium. iii. 1, 6.
summissius se gerere. i. 26, 4.
summum jus, summa injuria. i. 10, 8. summum bonum. i. 2, 6. iii. 3, 3. 8, 3.
superbia in rebus prosperis fugienda. i. 26, 1.
superciliorum remissio aut contractio. i. 41, 2.
superesse amicorum et reip. temporibus. ii. 1, 10.
superior potius vi, quam justitia par. i. 19, 9. quanto superiores sumus, tanto nos geramus summissius. i. 26, 4.
suppeditare ad. i. 4, 4. suppeditari. i. 14, 7. 44, 10.
supplantare aliquem. iii. 10, 7.
suscipere inimicitias, labores, sumtus. i. 9, 1. nimias celeritates. i. 36, 7. æs alienum. ii. 16, 3. onus grave. iii. 2, 5. caussam. iii. 30, 8.
suspectior. ii. 9, 12.
suspicere aliquem. ii. 10, 7.
sustinere expectationem non parvam. iii. 2, 4. dignitatem et decus civitatis. i. 34, 9.
suum quisque noscat ingenium. i. 31, 10. suæ utilitati quatenus servire liceat. iii. 10, 6. sua cuique tenenda. i. 31, 1. suum cuique incommodum ferendum. iii. 6, 12.
Sulla L. i. 14, 6. 30, 13. ii. 8, 5. 14, 19. Pub. ii. 8, 12.

T.

Tabulæ duodecim. i. 12, 2. novæ. ii. 23, 13.
talarius ludus. i. 42, 6.
talem esse, qualis haberi velles, via est ad gloriam compendiaria. ii. 12, 8. quomodo fias talis. ii. 13, 2.
Tantalus. iii. 21, 12.
tanti estne ulla res? iii. 20, 10.
tardior ad injuriam. i. 11, 1. tarditates in gressu molliores. i. 36, 7.
Tarquinius Collatinus. iii. 10, 2.
temeritate quadam facere multa. i. 15, 9. temeritas a sapientia dissidet plurimum. ii. 2, 14.
temperantia vitæ ornatus. i. 27, 1. libidinum inimica. iii. 33, 10. temperatum genus orationis. i. 1, 6.
tempestatem adversam in tranquillo optare. i. 24, 5. tempestati subvenire. *ibid.*
tempus actionis opportunum Græce *εὐκαιρία*. i. 40, 3. temporis magna vis. i. 40, 8. iii. 4, 11. 25, 8. temporis inscientia. i. 40, 9. tempore venit. iii. 14, 8. tempus, *pro* statu vel conditione. i. 9, 6. 10, 1. 13, 1. 32, 1. ii. 1, 3. 4, 5. 17, 12. iii. 6, 19. 24, 4. 25, 8.
tendere plagas. iii. 17, 2.
tenere provinciam. i. 11, 10. præcepta. i. 25, 1. mediocritatem. *ibid.* 13. modum voluptatis fruendæ. i. 30, 4. populum concionibus. i. 33, 11. constantiam. *ibid.* 6. decorum i. 35, 8. progressionem. iii. 4, 6. animos attentos ad. i. 36, 8. hominum studia. ii. 5, 1. aliena. ii. 23, 5. tenere astutias manu; ra-

Digitized by Google

tione et intelligentia. iii. 17, 1. tenebantur omnia dominatu unius. ii. 1, 5. multa hæreditatibus, &c. ii. 23, 6. tenebatur imperium beneficiis. ii. 8, 2. teneri mercede. ii. 6, 8. jurejurando hostium. iii. 27, 2. teneri non possunt servi. ii. 7, 6. tenere id quod promiseris. iii. 29, 4.
tentare rem agrariam. ii. 22, 9. tentatur res pecunia. ii. 6, 10. armis et castris. ii. 24.
tenuis, *pro* inops. ii. 12, 2. 20, 7. 24, 6.
Terentius. i. 42, 6. Terentianus Chremes. i. 9, 7.
tergiversari. iii. 33, 11.
terminare fines. i. 10, 11. bona voluptate, mala dolore. iii. 33, 9.
testamentarii. iii. 18, 2.
testamentum L. Minut. Basili falsum, &c. iii. 18, 3.
testis locuples: iii. 2, 14.
Thebe Alex. Pheræi uxor. ii. 7, 13.
Themistocles. i. 22, 4. 30, 12. ii. 20, 10. iii. 11, 10.
Theophrastus. i. 1, 6. ii. 16, 4. 18, 16.
Theopompus historicus. ii. 11, 11.
Theseus. i. 10, 4. iii. 25, 3.
Thraciæ notæ. ii. 7, 13.
Tiberius. *vide* Gracchus, Numicius, &c.
timefacta libertas. ii. 7, 8.
timidus. cavendum est, ne periculi fuga timidi videamur. i. 24, 2.
Timotheus Cononis filius. i. 32, 5. tiro. i. 11, 10.
Titus. *vide* Centumalus, Torquatus, &c.
titillare levitatem multitudinis voluptate. ii. 18, 9.
togæ cedant arma, &c. i. 22, 10. 23, 2. in toga dignitatis principatus. ii. 19, 4.
tolerare laborem. i. 23, 1. ii. 13, 7.
tollere hominem ex homine. ii. 20. civitatem funditus. i. 11, 4. ii. 22, 4. bellum, adversarium. iii. 22, 3. tolli in currum. iii. 25, 2.
tormenta quædam adhibemus. iii. 9, 9.
torquentur ora. i. 36, 7.
tractare. cum tractaretur Atreus. iii. 29, 12.
tradere se totum reip. i. 25, 4. ii. 1, 10. se Cæsari. i. 31, 7. bellum facile reliquis. ii. 11, 11. Ajax traditur, malle &c. i. 31, 8. traditur hæreditas liberis. i. 33, 12.
traducenda est opinio ad eam spem. ii. 3, 7. traducere ad se proximi membri valetudinem. iii. 5, 3.
tranquillitas. i. 20, 10. 21, 8. tranquillum. i. 24, 5.
transferre similitudinem ab oculis ad animum. i. 4, 8. copias suas ad alienos. i. 14, 7. translatio pecuniæ a justis dominis ad alienos. *ibid.* 6.
tribuere suum cuique. i. 5, 2. aliquid voluptati. i. 30, 4. iii. 33, 21. multum temporis philosophiæ. ii. 1, 10. munus reip. ii. 14, 10. tempus alicui rei. ii. 1, 10. tributum est a natura. i. 4, 1. tribuit hoc mihi. i. 22, 14.
tributum ne sit conferendum in repub. ii. 21, 10.
tritum sermone proverbium. i. 10, 8. vetustate proverbium. iii. 19, 10.
Troezene. iii. 11, 8.
tueri hominum societatem. i. 5, 2. 44, 18. rem familiarem. i. 9, 5.
turpe quod est, honestum fieri

Digitized by Google

nullo modo potest. iii. 20, 7.
nec utile. iii. 14, 11. *vide* honestum, utile, &c.
turpificatus animus. iii. 29, 10.
turpitudo maxime contra naturam est. iii. 8, 1. maximum malum est. iii. 29, 10. turpitudinis pœna acerbissima. iii. 8, 6. *vide* utilitas.
tutela quomodo gerenda. i. 25, 2.
tyrannus vix quisquam interitum effugit. ii. 7, 4. tyrannorum omne genus exterminandum. iii. 6, 17. nulla Romanis societas cum tyrannis. *ibid.* tyrannum occidere scelestum non est, judicio populi Rom. iii. 4, 12.
tyrannidem occupare. iii. 23, 8.

V.

Vacare injustitia. incurrere in justitiam *oppon.* i. 9, 5. temeritate et negligentia. i. 29, 1. offensione. i. 36, 3. justitia. i. 19, 1. iii. 6, 7. vacandum est omni perturbatione. i. 20, 10.
vacillat justitia. iii. 33, 14.
vacui negotiis curisque. i. 4, 5. vacuitas ab angoribus. i. 21, 10.
vagatur animus errore. ii. 2, 11.
valeo. valuit ejus auctoritas. i. 23, 3. valet ad incolumitatem. ii. 7, 10. verbum quid valeat, non vident. iii. 9, 8. valeat honestas, jaceat utilitas. iii. 10, 3. valebant classe. iii. 11, 1.
valetudinis curatio. ii. 24, 8. quomodo sustentetur. *ibid.* 9.
vanitas, *pro* mendacio: vanitate nihil turpius. i. 42, 4. vanitas orationis. iii. 14, 1.
varietates animorum et corporum. i. 30, 8.
vastitas. ii. 5, 4.
vectigales habere socios. iii. 11, 13.
venditor an vitia ejus, quod vendat, dicere oporteat? iii. 12, 5. 13, 3. 14, 6. 15, 1. 16, 1. 17, 2.
venire advocatus cuipiam in rem præsentem. i. 10, 6. in contentionem. ii. 20, 10. in possessionem. i. 37, 11. in proverbii consuetudinem. ii. 15, 14. in mentem alicui. ii. 16, 4.
Venus Coa ab Apelle inchoata. iii. 2, 14.
venustas muliebris est. i. 36, 1.
verborum gravitas acrior. i. 38, 3.
verecundia retinenda est. i. 35, 14. 41, 11. verecundiæ partes sunt, non offendere. i. 28, 4.
vereri majores natu, i. e. revereri. i. 38, 2.
veritas prudentiæ subjecta est, quasi materia quam tractet. i. 5, 5. veritatem limare. ii. 10, 2. verum est naturæ hominis aptum. i. 4, 5. veri inquisitio hominis propria. *ibid.* veri studio a rebus gerendis abduci, contra officium est. i. 6, 6.
versari in veri investigatione. i. 6, 6. 9, 2. in consiliis capiundis. i. 6, 7. in acie. i. 23, 7. in erroribus. i. 26, 7. in honestate. i. 27, 10. in sordida arte. i. 42, 5. in clariss. luce. ii. 13, 3. in hominum ignoratione. *ibid.* 4.
vertere. vertit ad extremum omnia. i. 24, 9. vertitur in se ipsa cogitatio. i. 44, 6. in tribus virtus. ii. 5, 7.
Veseris fluv. iii. 31, 11.
Veturius T. iii. 30, 1.

Digitized by Google

vexatis exteris nationibus. ii. 8, 9.
via ad gloriam compendiaria. ii. 12, 8. viæ duæ, una voluptatis, altera virtutis. i. 32, 10. via vivendi. *ibid.*
vicinus adjuvandus in fructibus percipiendis, citius quam frater. i. 18, 2.
vicissitudo servanda in sermone. i. 37, 11.
victus ad valetudinem referatur. i. 30, 5.
videre, *pro* vitare. i. 20, 7.
videri tales esse, quales sumus. ii. 12, 8.
vigent consilia: &c. in amicitia. i. 17, 15. vigeat industria. i. 34, 3.
vigilare pro re alterius. ii. 19, 11.
vilitas tritici. iii. 12, 8.
vincat utilitas. iii. 22, 10. victis consulendum est. i. 11, 7. vinci naturæ bonitate. i. 2, 6. a voluptate. i. 20, 9.
vindicare aliquid. i. 1, 4. vindicat ortus nostri partem patria. i. 7, 5. vindicavit Gracchi conatus. i. 30, 16.
vinum fugiens. iii. 23, 10.
violare jus humanæ societatis. i. 7, 4. alterum, lege naturæ prohibemur. iii. 5, 2. 6, 3. jusjurandum, fidem. iii. 29, 5. violatur æquitas. iii. 20. 6. id quod violatum est, compensandum. ii. 19, 14.
vir, qui pecunia eget, præstat pecuniæ, quæ viro. ii. 20, 10. viris equisque decertandum est. iii. 33, 4. viriliter. i. 27, 6.
virago. i. 18, 7.
virgula divina. i. 44, 10.
Viriathus Lusitanus. ii. 11, 11.
virtus. virtutis laus in actione consistit. i. 7, 1. virtus omnis nos ad se allicit, &c. i. 17, 8. virtutis proprium est, conciliare animos hominum. ii. 5, 5. in tribus rebus fere vertitur. *ibid.* 7. virtutes inter se connexæ sunt. ii. 10, 1. virtutis disciplina. ii. 2, 7. splendor et pulchritudo. ii. 10, 13. indoles. iii. 4, 1. virtutes leniores. i. 15, 1. ex quibus conflatur honestum. i. 4, 9. 5, 2. quæ pertinent ad verecundiam. i, 40, 5. quæ pertinent ad mansuetudinem morum, et ad facilitatem. ii. 9, 5. virtutis famulatus voluptati servientis miserrimus. iii. 33, 7. virtutum chorus. *ibid.* 2. virtutem ideo laudandam putarunt Annicerii, quod ea efficiens esset voluptatis. *ibid.* 3.
vis dicendi. i. 1. 5. vis quando adhibenda. i. 11. quasi leonis videtur. i. 13, 10. forti adhiberi nequit. iii. 30, 7.
viscerationes. ii. 16, 2.
vitæ cursus. i. 4, 3. vitam excolere. ii. 4, 6. instituere. ii. 8, 8. profundere. i. 24, 8. e vita excedere. i. 43, 5. vitæ præsidia debentur parentibus, &c. i. 17, 15. vitæ genus eligere, deliberatio est difficillima. i. 32, 8. ineunte ætate fit. *ibid.* 9. in eo eligendo naturæ ratio maxime habenda est. i. 33, 4. in vita, sicut in oratione constanti, omnia sint inter se apta et convenientia, i. 40, 6.
vitia duo vitanda ei, qui scientiæ studio ducitur. i. 6, 3. vitia emptori dicenda, quæ nota essent venditori. iii. 12, 5. 13, 2. 14, 11. 15, 1. 16, 3. 17, 2. in vitio esse. i. 7, 8. 19, 1. vitio dare. i. 21, 4.
vivere in celebritate, in oculis civium. iii. 1, 8. animose,

Digitized by Google

graviter &c. i. 26, 11.
ulcisci, *pro* punire. ii. 5, 8. ulciscendi modus sit. i. 11, 1.
Ulixes. i. 31, 8. iii. 26, 1.
umbra justitiæ utimur. iii. 17, 6.
unguentarii. i. 42, 6.
unus de multis. i. 30, 15.
vocare aliquem in odium &c. criminibus falsis. i. 35. aliquem in judicium. ii. 14, 10. vocari in discrimen de vita, &c. i. 24, 6.
voluptas corporis non satis digna hominis præstantia. i. 30, 5. ejus appetitum occultant homines propter verecundiam. *ibid.* 3. ejus fruendæ modus tenendus. *ibid.* 4. voluptas omnis honestati contraria. iii. 33, 15. condimenti nonnihil, utilitatis nihil habet. *ibid.* 21. voluptatem cum honestate, tanquam cum homine pecudem, copularunt Calliphó et Dinomachus. *ibid.* 16.
vox clara et suavis esse debet. i. 37, 4. nec languens nec canora. *ibid.* 6. orationis index est. *ibid.* 4. magnifica vox. iii. 1, 2.
urbes nec ædificari, nec frequentari possunt, sine hominum cœtu. i. 4. de urbibus evertendis valde considerandum est. i. 24, 1.
urbanæ res. i. 22, 1.
urgere jus. iii. 16, 10. urgeri potentis alicujus opibus. ii. 14, 18.
usurpatur sapiens. ii. 11, 11.
usus et exercitatio. i. 18, 4.
uti suo judicio. i. 1, 3. liberalitate. i. 14, 5. excusatione adversus aliquem. ii. 19, 14. alicujus patrocinio. ii. 20, 6. quæ utenda acceperis, majore mensura reddere jubet Hesiodus. i. 15, 5. de utenda pecunia. ii. 25, 7.
utile nihil, quod non honestum et justum. ii. 3, 3. iii. 10, 2. 11, 12. 14, 11. 19, 6. 21, 7. 22, 8. 30, 9. nihil quod turpe. iii. 8, 2. numquam utile est peccare. iii. 15, 15. semper est, virum bonum esse. *ibid.* 14.
utilitas ad se rapit. i. 3, 8. cum honestate contendere numquam potest. iii. 3, 2. 4, 13. 7, 2. eadem sit uniuscujusque et universorum. iii. 6, 1. nonnumquam videtur repugnare honestati. iii. 12, 2. 18, 10. honestate dirigenda est. iii. 21, 9. ab omnibus expetitur. iii. 28, 1. utilitatis specie sæpe peccatur. iii. 11, 1. et honestatis, eadem est regula. iii. 18, 10. utilitatem ab honestate sejungentes, fundamenta naturæ pervertunt. iii. 28, 1. utilitate, magis quam humanitate, officium dirigi putat Hecato. iii. 23, 1. utilitates nostræ nobis omittendæ non sunt. iii. 10, 6.

X.

Xantippus Lacedæmonius. iii. 26, 7.
Xenocrates severissimus philosophorum. i. 30, 16.
Xenophon Socraticus. i. 32, 10. ii. 24, 11.
Xerxes. iii. 11, 8.

Z.

Zeno. iii. 8, 3.

FINIS.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google